Forrásközpontú
történelem

Száray Miklós

Történelem I.

középiskolák, 9. évfolyam

Nemzeti Tankönyvkiadó

Tartalom

Előszó 5

I. Az őskor és az ókori Kelet 7

1. Az emberré válás és az őskőkor 7
2. Az újkőkor forradalma 12
3. Az első civilizációk: Mezopotámia 17
4. Hammurapi törvénygyűjteménye 22
5. Egyiptom, a Nílus ajándéka 24
6. Kis országok – nagy örökség 30
7. A Közel-Keletet egyesítő birodalmak 36
8. Dél-Ázsia és a Távol-Kelet birodalmai 41

II. Az ókori Hellász 47

9. A krétai és a mükénéi kultúra 47
10. A polisz születése és a görög gyarmatosítás . . 52
11. A görögséget összekötő kapocs: a hitvilág . . . 57
12. A démosz polgárjogi küzdelme Athénban . . . 63
13. Egy másik görög út: Spárta 68
14. A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448) . . . 72
15. Az athéni demokrácia fénykora és hanyatlása 77
16. Görög hétköznapok és művészetek 83
17. A görög tudomány kezdetei 89
18. A Kelet meghódítása – Nagy Sándor 94
19. A hellenizmus kora (Kr. e. III–I. század) 100

III. Az ókori Róma 105

20. Róma története a kezdetektől a köztársaság koráig 105
21. A plebejusok polgárjogi küzdelme és Itália meghódítása 111
22. A köztársaság válsága 116
23. Az egyeduralomhoz vezető út 122
24. Az egyeduralom kialakulása 127
25. Augustus önéletrajza 132
26. Római hétköznapok, ünnepek 134
27. A császárság első századai 142
28. A válság százada, a dominátus kialakulása . 147
29. A kereszténység születése 153
30. A Római Birodalom szétesése 160
31. A Kárpát-medence a római korban 166

IV. A kora középkor 171

32. Új királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain 171
33. A pápaság és a Nyugat államai 177
34. A fellendülés kezdete Nyugaton 183
35. Bizánc és a szláv népek 189
36. Az iszlám megjelenése és térhódítása 195

V. A magyarság története az államalapításig . . 201

37. A magyar őstörténet kérdései 201
38. Népünk vándorlása a pusztán 206
39. A honfoglalás 211
40. A letelepedéstől az államalapításig 217

Szinkron időrendi táblázat 222

Előszó

Kedves diákok! Ezzel a tankönyvvel és a Forrásközpontú történelem sorozat további köteteivel új úton indulunk el fölfedezni a múlt érdekes világát. Ismereteink javarészét forrásokból, önálló munkával vagy társainkkal együttműködve tárjuk föl. Ha belelapozunk a könyvbe, látni fogjuk, hogy milyen sokszínű a források világa: ide tartoznak nemcsak az érdekes szövegek, hanem a képek, térképek ábrák és a különböző adatokat tartalmazó táblázatok, diagramok is. Ezekkel dolgozni sokkal izgalmasabb, mint lexikális adatok megtanulásával tölteni az időt. A középiskolai tanulmányokat lezáró érettségi vizsgán sem elsősorban tények, adatok ismeretét várják majd el tőlünk, hanem azt vizsgálják, mennyire használható az a tudás, amelyet a történelemórákon megszereztünk. Képesek vagyunk-e megfelelő következtetéseket levonni forrásszövegekből, képekből, ábrákból, térképekből, milyen tényezőket veszünk figyelembe egy esemény, vagy például egy történelmi személy megítélésekor, képesek vagyunk-e önálló, megalapozott vélemény kialakítására, s vitában meg tudjuk-e védeni véleményünket. Tankönyvünk sokoldalúan segíti ezeknek a képességeknek a fejlődését. Felkészít az érettségi vizsgára, középszinten és emelt szinten egyaránt.

A történelem forrásokon alapuló megismerésének több feltétele van. Fontosak bizonyos *alapismeretek:* ezek nélkül a történelmi forrás nem nyílik meg előttünk. Sok időre, sok gyakorlásra is szükség van. Mindezt biztosítja tankönyvünk, tartalmával és újszerű szerkezetével.

A tankönyv öt nagy fejezetből és azokon belül negyven leckéből áll. A leckék három részre tagolódnak: a körülbelül másfél oldalas *szerzői szöveget* követi a feldolgozásra szánt forrásokat, ábrákat, vázlatos térképeket és képeket tartalmazó *Archívum,* majd a múltba történő „mélyfúrásokat" lehetővé tevő *Nézőpontok.* Tekintsük át, hogy ezek a részek hogyan segítik a tanulást!

A *szerzői szöveg* emlékeztet leginkább a hagyományos tankönyvekre. Itt található mindaz, amit – a tantervi és az érettségi vizsgakövetelmények értelmében – ténylegesen meg kell tanulni. A szerzői szöveg tömören és logikusan tárgyalja azokat a tényeket és összefüggéseket, melyek elengedhetetlenül szükségesek az adott időszak, illetve téma megértéséhez, a témához tartozó források elemzéséhez. A szöveg mennyisége sehol nem haladja meg a másfél oldalt, sőt közelebb áll az egy oldalhoz. A tanulást megkönnyíti, hogy **vastag betűkkel** emeltük ki a leglényegesebb összefüggéseket és az érettségi követelményeit jelentő lexikai anyagot (évszámok, fogalmak, topográfia).

Lehetnek akik úgy vélik, hogy a szerzői szöveg kevesebb lexikai anyagot tartalmaz, mint az elvárható lenne. Megnyugtatásul közöljük, hogy a közép- és emelt szintű érettségi követelményeiben szereplő tananyag maradéktalanul megtalálható a tankönyvben. A tanulnivaló csökkentése nélkül viszont nem volna értelme új szerkezetű tankönyvünknek, hiszen a sok lexikális információ elsajátítása elvenné az időt a forráselemzéstől. Hosszú tanári munkájának tapasztalatai a szerzőt lassan meggyőzték arról, hogy a kevesebb gyakran több, ha az valóban *alkalmazható tudássá* válik. Nagyobb mennyiségű ismerethalmazból nehezebb a lényeget kiemelni, az összefüggéseket feltárni. Megjegyzendő, hogy a történelem iránt komolyan érdeklődő diákoknak a szakkönyvek és az internet bőséges lehetőséget kínál az ismeretek kiszélesítésére. (Mivel az internetes anyag gyorsan változik, feleslegesnek tartottuk linkek megjelölését a kötetben.)

A leckék legterjedelmesebb része az *Archívum.* E rész szöveges forrásait, képeit, ábráit és térképeit dolgozzuk fel a tanórákon. Így fejlődhetnek a múlt megismeréséhez, megértéséhez fontos képességeink, s bővülnek, lényeges és érdekes részletekkel gazdagodnak a szerzői szövegből szerezhető ismereteink. Diákként is látnunk kell e szép, de időigényes és bonyolultnak tűnő feladat értelmét. Ne higgyük azt, hogy időpocsékolás forrásokból, kemény munkával kihámozni egy fogalom lényegét vagy egy folyamat törvényszerűségeit. Úgy tűnik, sokkal egyszerűbb megtanulni egy fogalom-meghatározást vagy egy folyamat leírását, de ez csak látszólagos nyereség! Hiszen sem az érettségi vizsgán, sem az életben nem megyünk sokra azzal, ha csupán visszamondjuk mások megállapításait. Az önálló gondolkodás eredményesebb. Ehhez elengedhetetlen, hogy birtokában legyünk az információk gyűjtéséhez, feldolgozásához és értelmezéséhez szükséges képességeknek. Hérodotosz sokat idézett megállapítása, hogy a történelem az élet tanítómestere, e vonatkozásban is helytálló. Aki történelemórán megtanulja megfejteni egy évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt készült szöveg lényegét, szerzőjének szándékait, az megtanul többet kiolvasni napjaink híradásaiból is. A régi épületek, szobrok elemzése arra nevel minket, hogy a mai műalkotások üzenetét is megkeressük.

Törekedtünk arra, hogy a forráselemzés sokszínű és érdekes legyen. A tankönyvben különböző tárgyú és típusú szöveges források, különböző fajta térképek, eltérő témájú és módszerű ábrák, változatos képek szerepelnek. Az Archívum anyaga – a szerzői szöveggel ellentétben – első pillantásra soknak tűnik. Ne feledjük azonban, hogy ez a rész nem megtanulandó anyag – arra szolgál, hogy elemzésével árnyaltabb képet kapjunk a tárgyalt témákról, és önálló véleményt alakíthassunk ki.

A források feldolgozását mindig kérdések, feladatok segítik, melyek a forrásokhoz hasonlóan csupán kínálatot jelentenek. A legjobb, ha mi magunk teszünk fel kérdéseket, mert ez azt jelenti, hogy a téma érdekel bennünket és igazán alkotó módon közelítjük meg.

Az Archívumban való eligazodást és a tanulást segíti, hogy a forrásokat a szerzői szöveg alfejezetei szerint csoportosítottuk és leckénként számozással jelöltük. A sorszámok színei a források tartalmát, a kérdésekhez, feladatokhoz kapcsolódó kis képecskék (piktogramok) az érettségi vizsgakövetelményekben meghatározott fejlesztési területeket jelölik. (Erről jelmagyarázat az előszó végén található.) A feladatok végén szögletes zárójelben feltüntetett betűk az ajánlott feldolgozási módra utalnak. Ezek a jelölések segítségül szolgálnak, követésük nem kötelező. Hiszen a forráselemzésben a fő szabály az, hogy érdeklődőn és alkotó módon közeledjünk a témához. Így nem marad el az eredmény.

A leckék harmadik egysége a *Nézőpontok*. Ebben a részben a tantervi követelményeken tartalmilag esetleg túlmutató, érdekes kérdéseket, problémákat ismerhetünk meg, forrásokon keresztül. A Nézőpontokban fejleszthető leginkább az önálló és árnyalt vélemény kialakításának képessége. Leckéről leckére vitatott kérdéseket (pl. a dákó-román elmélet), személyiségeket (pl. Nagy Sándor) vagy jelenségeket (pl. a demokrácia működése) ismerhetünk meg különböző megközelítésben, vitára sarkalló kérdésekkel.

A Nézőpontok rész mutatja leginkább, hogy menynyire sokszínű lehet egy-egy történelmi kérdés, probléma megítélése. Ki nem szeret vitatkozni, érdekes, egymásnak ellentmondó szempontokat megismerni és azokról véleményt formálni? A vitában megtanulhatjuk tisztelni a másik véleményét, hiszen az nem feltétlenül rossz, csak éppen a miénktől eltérő szempontok, értékrendek alapján fogalmazódott meg. S ha a vitában türelemmel, toleránsan közelítünk társunkhoz, talán többet is elárul önmagáról.

Szeretettel kívánok jó tanulást és minél több örömöt a történelem felfedezésében!

Száray Miklós

A tankönyvben alkalmazott jelölések

A források tartalmi jellemzői

- 1 politika-, esemény-, állam-, jog- és intézménytörténet;
- 1 társadalom-, életmód-, mentalitás- és művelődéstörténet;
- 1 gazdaság- és technikatörténet, környezeti kultúra;
- 1 eszme- és vallástörténet.

Fejlesztendő kompetenciák

- a források használata és értékelése;
- a szaknyelv alkalmazása;
- tájékozódás térben és időben;
- az eseményeket alakító tényezők feltárása.

A feladatok ajánlott feldolgozási módjai

[F] = egyéni, páros vagy csoportos tanulói feladatmegoldás;

[GY] = önálló vagy csoportos gyűjtőmunka;

[SZ] = a szóbeli prezentáció (kiselőadás, vita, megbeszélés);

[Í] = írásbeli munka (esszé, projekt, házi dolgozat).

I. Az őskor és az ókori Kelet

FEJEZET

1. Az emberré válás és az őskőkor

Az őskorról alkotott képünk folyamatosan változik, mivel a hatalmas időbeli távolság és a véletlenszerűen előkerülő leletek miatt nem várhatók a tudománytól lezárt ismeretek.
Az emberré válás nem egyenes vonalú fejlődés, ám a zsákutcák, kérdőjelek ellenére az út a kezdetektől a mai emberig vezet.
Az ember biológiai fejlődését a környezethez való alkalmazkodás irányította, amit számos tényező összjátéka (pl. éghajlati változások, a növény- és állatvilág megváltozása) kényszerített ki.

A KUTATÁS NEHÉZSÉGEI A ma élő ember – földünk többi élőlényéhez hasonlóan – hosszú fejlődés eredményeként alakult ki. Ez a több lépcsőből, vakvágányokkal tarkított bonyolult folyamat az **emberré válás**.

A kezdetek évmilliók homályába nyúlnak vissza. Ez **a felfoghatatlan időtávolság** megnehezíti a valóság feltárását. Gondot jelent, hogy korai elődeink **kevés nyom**ot hagytak maguk után, hiszen számuk elenyésző volt. A kisszámú egyed maradványai barlangok mélyéről, mocsarakból, vagy a különféle természetátalakító munkák során feltárt kőzet- és kavicsrétegekből, **véletlenszerűen került**ek elő.

Ne várjunk ezért az őskorról lezárt, megdönthetetlen képet sem tankönyvünktől, sem más tudományos munkáktól. Töredékes ismereteinket egy új lelet vagy egy régi újszerű értelmezése alaposan megváltoztathatja, ahogyan az elmúlt évtizedekben ez számtalanszor megtörtént. A kutatás azonban a buktatókon, tévedéseken túljutva egyre közelebb kerül a valósághoz.

Az őskort számos tudomány együttműködésével lehetséges csak feltárni. A **régészet** ásatásokat végezve felszínre hozza a maradványokat, a **földtan** meghatározza a leleteket tartalmazó rétegek korát. Az **embertan** művelői a csontokat, fogakat vizsgálják, és megállapítják a biológiai változásokat, az egyes fejlődési szakaszokat, s azok jellemzőit. Az **őslénytan** az egykori állatcsontok azonosításával feltárja, mit ettek, mire vadásztak az egykori emberek.

AZ EMBER KIEMELKEDÉSE AZ ÁLLATVILÁGBÓL A kutatók feltételezik, hogy a főemlősöknek és az embernek közös őse volt. Ennek évmilliók során újabb és újabb változatai születtek. Az ember kialakulása nem egyenes vonalú fejlődés eredménye: bizonyos fajok a majmok, majd az emberszabású majmok felé vezettek, és számos utód nélkül kipusztult faj jelzi a fejlődés vakvágányait. Körülbelül **2 millió éve** jelent meg **Kelet-Afrikában az első előember faj,** amelyet a tudomány **ügyes ember**nek (Homo habilis) nevez.

Mi volt a mozgatórugója ennek a folyamatnak? A létért való küzdelemben az élőlények **alkalmazkodás**a a változó természeti környezethez, például az éghajlathoz, a növényzethez. Az ügyes ember számos olyan tulajdonsággal bírt, amely kiemelte az állatvilágból, és sikeressé tette alkalmazkodását. Testméretéhez képest **nagy agytérfogat**tal rendelkezett (a mai ember agyának kb. felével), **két lábon járt,** egyszerű **eszközöket készített** (pl. töréssel éles felületűvé tett kavicsok), s feltehetően ismerte a tüzet is.

A FELEGYENESEDETT EMBER 1,5 millió évvel ezelőtt jelent meg **Afrika és Eurázsia nagy részén,** és 300 000 éve tűnt el egy újabb előember faj, a **felegyenesedett ember** (Homo erectus). Számos jelentős lelőhelye közül kiemelhetjük az elsőként megtalált jávait és a pekingit. Számunkra legfontosabb a hazai, vértesszőlősi lelet. (Egyes tudósok ezt korai Homo sapiensnek tartják.)

Elnevezése tudományos tévedésből származik: korábban hibásan azt feltételezték, hogy ez az első felegyenesedett faj. Elődeinél **testesebb** volt, és **agytérfogata is nagyobb. Biztosan ismerte a tüzet, s többféle kavicseszközt használt.** Nagyobb csoportokban élt, telepei akár 50 fősek is lehettek. Ebben az időszakban a fejlődés felgyorsulását az eszközkészítés, a vadászat és a jégkorszak által előidézett mostohább körülményekhez való alkalmazkodás is segíthette.

AZ ŐSEMBER Az ősember vagy **Neander-völgyi ember** leleteit a XIX. század közepe óta ismerik, s a tudomány fejlődése során többféleképpen értelmezték. A fajnak nevet adó leletről, a Neander-völgyben talált koponyáról először azt hitték, hogy egy korábbi háború elesett katonájának földi maradványa. Majd a felegyenesedett és a mai ember közötti átmenetnek tekintették. Jelenleg **a tudomány a mai ember egy kihalt változatának tartja**. Kormeghatározása ma sem egyértelmű: 100 000 (mások szerint 400 000) évvel

ezelőtt jelent meg, és 50 000 éve tűnt el. Feltehetően kipusztult, vagy összeolvadt a ma élő ember őseivel.

A Neander-völgyi embernek Európa, Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika volt a fő élettere. **Magyarországon is** több helyütt **megtalálták** emlékeit (Tata, Érd, Subalyuk). **Koponyája és testalkata sokban különbözött a mai emberétől.** Lapos, hátul „kontyszerűen" kiugró agykoponya, alacsony, hátra hajló homlok, erős szemöldökeresz, állcsúcs nélküli erőteljes állkapocs jellemezte. Agytérfogata a mai emberét is meghaladta. Alacsony termetű volt, rövid, de erőteljes végtagokkal, vastag nyakkal. **Hordákban** élő közösségei barlangokban vertek tanyát. **Csoportosan vadásztak,** áldozataikat vermekbe csalták vagy szakadékokba kergették. Ismerték a lándzsát. Bonyolultabbá váló tevékenységeik kialakították a **munkamegosztás**t (a férfiak vadásztak, a nők gyűjtögettek). Nagy előrelépést jelentett a **tagolt beszéd** megjelenése. **Halottaikat szertartásosan eltemették,** s céljaik elérése érdekében igénybe vették a varázslást, a mágiát.

A GONDOLKODÓ EMBER A felegyenesedett emberből fejlődött ki a mai ember közvetlen őse, **az ún. bölcs ember** (Homo sapiens), **mintegy 300 000 évvel ezelőtt.** Ez kihalt, de körülbelül 30 000 éve **megjelent** a **ma élő ember elődje** (Homo sapiens sapiens), melynek koponyájáról eltűnt a konty, megjelent az állcsúcs, agytérfogata pedig átlagosan 1500 cm^3 volt. Az emberré válás hosszú folyamata lezárult, s elkezdődött a mai ember története.

A ma élő ember egyetlen fajt képez. A föld benépesítése során azonban a környezethez való alkalmazkodás több emberfajta kialakulásához vezetett, melyeknek eltérő a bőrszíne, testalkata, nagysága. Napjainkban az emberfajták egymással keverten élnek, létrejöttük azonban különböző területekhez köthető: europidok (Európa, Nyugat-Ázsia, Észak-Afrika), a mongolidok (Kelet-Ázsia, Amerika), negridek (Afrika) és ausztralidok (Ausztrália).

A mai ember továbbfejlesztette az eszközöket (szigony, agancskapa), **feltalálta az íjat és a nyilat**. Ez ugrásszerűen megnövelte a vadászat eredményességét.

Az ember túlvilágról alkotott képe bonyolultabbá vált, amire a zsugorított temetkezések utalnak. Az őskőkor embere már művészi alkotásokat is létrehozott, kultikus okokból és a saját gyönyörűségére. **Számos barlangban találtak sziklarajzokat,** festményeket, melyek állatokat, vadászjeleneteket ábrázolnak. Ezek a csodálatos műalkotások szolgálhatták a vadászat eredményességét, mint azt számos primitív népnél a néprajz feltárta. Az őskor művészetének legszebb, s máig fennmaradt emlékei Dél-Franciaország (Lascaux) és Spanyolország (Altamira) barlangjaiban maradtak ránk.

ARCHÍVUM

1

2

3 Őskori leletek feltárása

Melyik tudományág foglalkozik a tárgyi emlékek feltárásával? Sorolja fel a kép segítségével azokat a szempontokat, amelyek fontossá teszik a szakszerű régészeti munkát! [SZ]

A KUTATÁS NEHÉZSÉGEI „A régészeti leletek, a szerszámok, fegyverek, a különféle tárgyak önmagukban is kultúra- és kormeghatározó értékűek. Minden korszaknak és kultúrának vagy népességnek más és más a szerszámkészítése (…)

A szerszámok, használati tárgyak alakja, mérete, anyaga, kidolgozása és sok más jellegzetessége folytonosan változik. Pontosan tudjuk, melyik korra, melyik kultúrára vagy kisebb csoportra mi jellemző. Sok száz lelőhely, mérhetetlen mennyiségű leletanyag vizsgálata alapján tudjuk, hogy abban a korban és kultúrában csak azok a típusok fordulnak elő együtt. A másikban azok a szerszámfajták vagy az a kidolgozás, ez a technika ismeretlen, ritka, nem jellemző…" *(Gáboriné Csánki Vera: Az ősember Magyarországon című könyvéből)*

Határozza meg, milyen alapon sorol a régészet egy leletanyagot azonos kultúrához! Hogyan lehet a régészeti leletek segítségével kormeghatározást végezni? [F]

„A telepen harmincnégy állatfaj csontja került elő. Ebből legalább huszonkét fajt vadásztak. Szerepel közöttük a farkas, a róka, a sarki róka, a nyest, a nyuszt, továbbá a párduc, barlangi oroszlán, mamut, jégkori vadló, ősi vadszamár, gyapjas orrszarvú, rénszarvas, vaddisznó, óriásgím, gímszarvas,

kőszáli kecske, pézsmatulok, zerge, barnamedve, ősbölény, őstulok stb., a zsákmány 89%-a azonban barlangi medve volt (…).

A telep egész csontanyagában feltűnő, hogy nagyon ritka az újszülött és a kivénhedt állat… Mindig fiatal vagy érett vadra vadásztak (…) A részletes számítások azt mutatják, hogy a medvét csak korai, tavaszi hónapokban vadászták (…) Ezzel szemben például az agancs levetésének vizsgálatából tudjuk, hogy a szarvasfajtákat a korai nyári hónapokban ejtették el, és ugyanebben az időszakban vadászták a vadlovakat, valamint az orrszarvút." *(Gáboriné Csánki Vera: Az ősember Magyarországon. Az érdi 50 000–35 000 éves leletekről)*

A csontleletek alapján állapítsuk meg, hogy milyen volt az érdi ősemberek étrendje! Milyen éghajlati körülmények között éltek? Hasonlítsuk össze napjaink és a leletek időszakának állatvilágát! A szöveg alapján rekonstruáljuk az érdi ősemberek vadászati szokásait! [SZ]

AZ EMBER KIEMELKEDÉSE AZ ÁLLATVILÁGBÓL – AZ ŐSEMBER

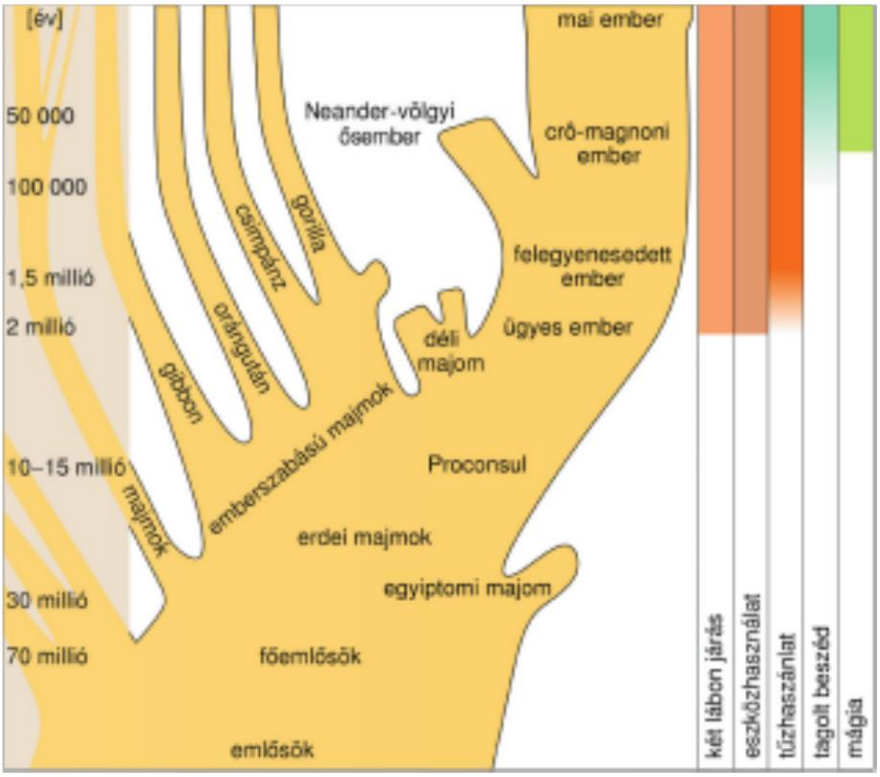

4

Az emberré válás folyamata

Kövessük nyomon az emberré válás feltételezett útját a mai emberig! Vessük össze ábránkat a történelmi atlasszal és a tankönyvi szöveggel! Hasonlítsuk össze ábránkat más ismeretterjesztő művek hasonló ábráival is! Hol találunk eltéréseket? Mi ennek az oka? A tartalmi különbségek mellett figyeljük meg a különböző ábrázolási módszereket is! Melyik módszer, milyen tényezőkre helyez hangsúlyt, és melyeket hanyagol el? [GY]

5

A koponya fejlődése

Hasonlítsa össze a fejlődés egyes állomásait jelentő koponyákat (a fejlődés iránya, üteme, az arc- és agykoponya aránya, fogazat stb.)! [F]

6

A csimpánz, a gorilla és az ember keze

Gyűjtse össze a rajzok alapján, hogy melyek a közös, illetve az eltérő vonások! Mi határozza meg a kéz felépítését, és ez mennyiben hat a fejlődésre? Vitassuk meg, mely tényezők különböztetik meg az embert az állatoktól! [F]

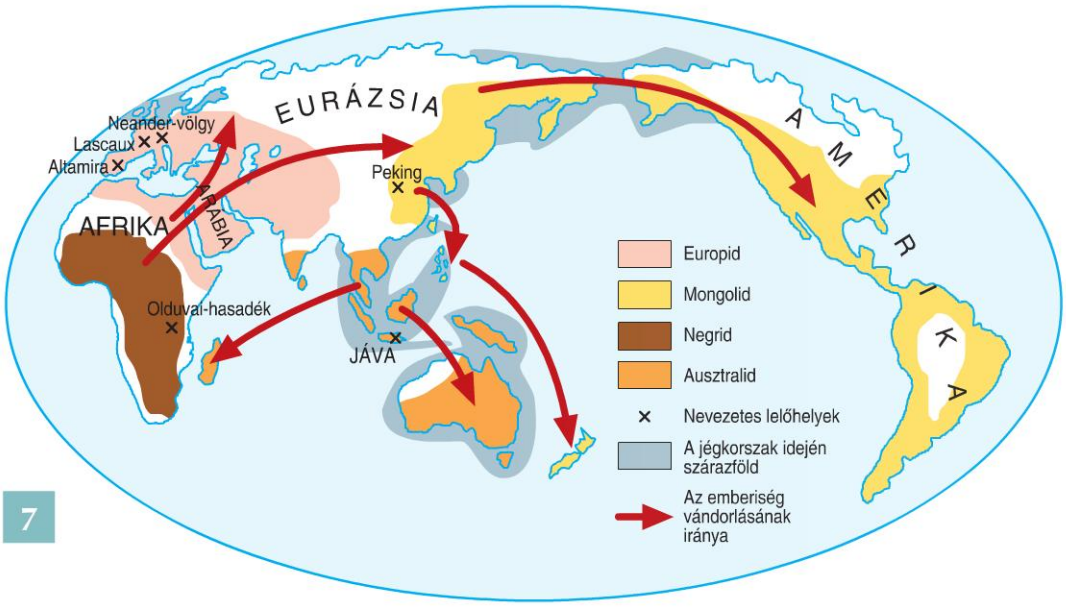

7

A föld benépesülése és az emberfajták elterjedése

Állapítsa meg, hogy a térkép szerint hol volt az emberiség bölcsője! Mi minden kényszeríthette vándorlásra korai őseinket? Mely tényezők segíthették a vándorlást? Milyen hatással volt elődeinkre ez a folyamat? Határozza meg a földrajzi atlasz segítségével az emberfajták mai elhelyezkedését! [F]

8

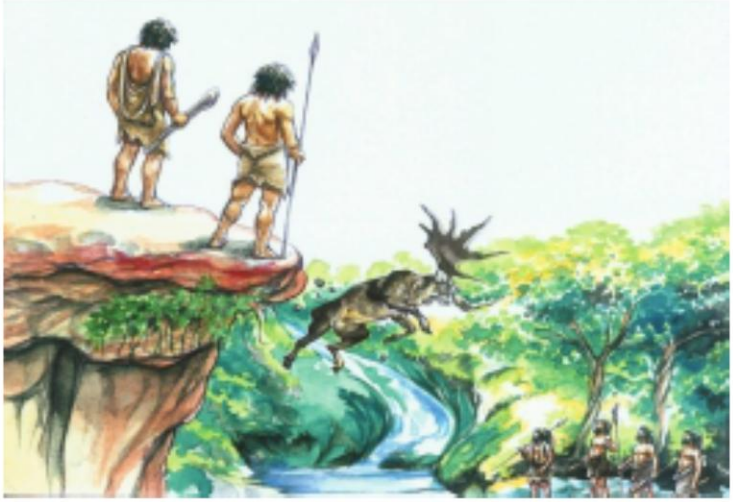

9

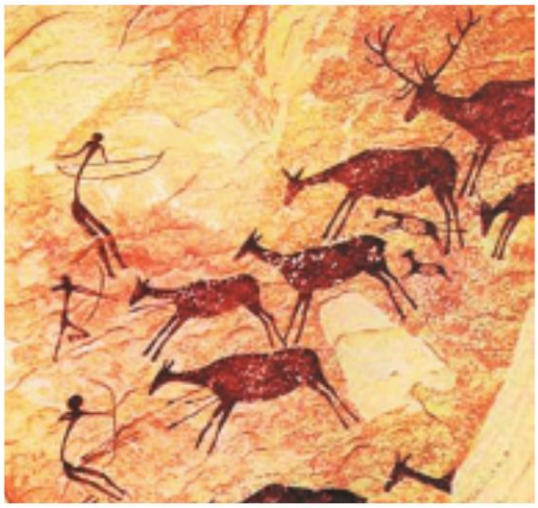

A Neander-völgyi ősember vadászata sziklarajzon és rekonstrukciós ábrázoláson

Vesse össze a rekonstrukciót és a sziklarajzot! Mennyire engedte szabadjára a fantáziáját a rekonstrukció készítője? Mesélje el az őskori vadászatot, mintha résztvevője lett volna az eseményeknek! [SZ]

10

11

Festmény az Altamirai-barlangból

A Lascaux-i barlang híres bölényfestménye fölfedezése pillanatában (1940)

Fogalmazza meg, milyen célt szolgálhattak a barlangfestmények! (Több célt is említsen!) Jellemezze az ábrázolást művészi szempontból! Bizonyítsa be, hogy az ábrázolásmód összhangban van az alkotó céljaival! [F]

A GONDOLKODÓ EMBER „1950-ben expedícióm vezetésére három pigmeus férfit és egy asszonyt fogadtam fel. Amikor élelmiszerkészletünk már-már kimerülőben volt, megkértem őket, hogy vacsorára ejtsenek el egy antilopot. Tudtam, hogy kitűnő vadászok. Ám a kérés zavarba hozta őket, és nagy izgalommal vitatkoztak. Végül kijelentették, hogy a kérést ezen a napon már nem teljesíthetik, mivel semmi előkészületet nem tettek, de bizonyosra ígérték, hogy másnapra megszerzik a zsákmányt. Este magatartásuk hangsúlyozta, hogy igen fontos dolgot művelnek. Elhatároztam, hogy titokban megfigyelem őket.

Még hajnalodás előtt óvatosan, zajtalanul felmentem a dombtetőre, és egy bokor mögé rejtőztem. Hamarosan megjelent a három férfi és az asszony. Ünnepélyesen, egymás mögött haladva jöttek fölfelé. A tetőre érve lehajoltak a földre, és egy területet megtisztítottak minden növényzettől. Ezután simára egyengették a talajt.

Végül egyikük – mialatt a többiek egyhangúan érthetetlen szavakat mormoltak – valamit rajzolt a homokra. Ezután fölemelkedtek, és minden mozdulat, hang nélkül napkelet felé fordították arcukat. Amint az első sugarak megjelentek, az egyik férfi megfordult, és megfeszített íját a föld megtisztított része felé fordította.

Néhány perc múlva – mialatt a sugarak fényükkel már bearanyozták a kis csoportot meg a homokba húzott rajzot – hirtelen valamennyien megmozdultak. Az asszony karjait nyújtotta a Nap felé, mintha magához akarná ölelni a tüzes golyót, és hangos, érthetetlen szavakat kiáltott. Ugyanabban a pillanatban a vadász kilőtte nyilát. Még hangosabban, még szenvedélyesebben kiáltott az asszony, mire a férfiak fegyvereikkel a bozótba ugrottak. Az asszony még egy kevés időt töltött a rajz mellett, majd lassan, szinte tétovázva követte a vadászokat.

Ekkor kiléptem rejtekhelyemről, és a gondosan előkészített helyen jó fél méter hosszú antilopot találtam a homokba rajzolva. Nyakában volt a kilőtt nyíl…" *(Egy német tudós leírásából a XX. század elejéről)*

Adjuk elő élőszóval az olvasottakat! Vitassuk meg, milyen szerepe volt a vadászatban az érdekes szertartásnak! Keressünk minél több feladatkört a szertartás elvégzésében! Keressünk hasonló módszereket modern korunkban! Állapítsuk meg, melyik tudomány gyűjt a forráshoz hasonló leírásokat! [SZ]

12

Nézőpontok

Az ember kialakulásának és őskorának története számos tényező miatt bizonytalan. Emiatt az ismeretterjesztő irodalomban, folyóiratokban és tévéadásokban sokszor találkozhatunk eltérő megállapításokkal és következtetésekkel. A források alapján idézzük föl a legfontosabb vitakérdéseket!

13

Darwin és a majom (korabeli karikatúra). Charles Darwin (1809–1882) angol természettudós a XIX. század közepén világ körüli úton vett részt. Az itt tapasztaltak hatására alkotta meg elméletét. Elgondolásainak lényege, hogy a fajok nem állandóak, hanem alkalmazkodnak a környezetükhöz, és emiatt folyamatosan változnak (evolúció). A gyengék, az alkalmazkodásra képtelenek kipusztulnak, míg a többiek tovább fejlődnek

Mennyiben segíthette Darwint elmélete kialakításában a világ körüli út? Alkalmazzuk – miként azt Darwin is tette – az evolúció elméletét az emberré válás folyamatára! Mi volt a felfogás Darwin fellépése előtt a fajok, és így az ember eredetéről? Mely területeken sértették Darwin gondolatai a korabeli felfogást? Milyen kérdést vet fel a Darwint majommal ábrázoló karikatúra? Hogyan vélekedik a kérdésről a karikatúra készítője? Milyen eszközökkel éri el a kívánt hatást? [F]

„Ha megkérdeznek, kit válasszak az ember ősei közül, az angyalt vagy a majmot, a válaszom ez: az angyalok pártján állok." *(Disraeli angol miniszterelnök, Darwin kortársának megjegyzése)*

Melyik oldalon állt a vitában a miniszterelnök? Megjegyzése milyen jellegű megközelítésre utal? Mennyire lehetett ez a viszonyulás általános a korszakban? Nézzünk utána, melyek napjaink heves vitákat is kiváltó, meghökkentő és újszerű tudományos felfedezései! [SZ]

14

15

Kavicseszközök. A folyami kavicsot kettétörték, és éles felületét használták. A fölső, Afrikában talált két leletet korábban emberkéz munkájának hitték, ma már természeti erőknek tulajdonítják

Hasonlítsa össze a leleteket! Mely részletek vezették félre, s melyek változtatták meg a tudósok felfogását? Miért nehéz az ősrégészek munkája? Soroljon föl olyan munkákat, amelyek elvégzésére alkalmasak a bemutatott kavicseszközök! [F]

2. Az újkőkor forradalma

A Kr. e. 7. évezredben a Közel-Keleten elterjedt a kőeszközök csiszolása, kialakult a növénytermesztés és az állattenyésztés.
Az újkőkori változások a mesterségek megjelenését eredményezték.
A földművelés megkövetelte a letelepült életmódot, kialakultak a falvak és városok. Az élelemtermelés kibontakozása révén lezajlott az első demográfiai robbanás.
A hiedelemvilág középpontjába az újkőkori ember életét leginkább befolyásoló termékenység került.

AZ ESZKÖZFEJLŐDÉS **Az emberré válás és az írást ismerő kultúrák közötti hosszú időszakot** – a fennmaradt eszközök alapvető nyersanyaga, a kő után – **kőkorszaknak nevezzük. Az őskőkorban** (paleolit kor) a kőeszközöket ütögetéssel, töréssel, vagyis **a pattintás** módszerével készítették (csiszolatlan vagy pattintott kőkorszak). **Az újkőkorban** (neolit kor) már **a csiszolás** terjedt el (csiszolt kőkor). Pattintással csak durva, elnagyolt felületeket lehetett kialakítani. Az új eljárás, **a csiszolás finomabb megmunkálást tett lehetővé.** Az így készült szerszámok és fegyverek (lándzsahegyek, balták) **használhatósága** messze **felülmúlta elődeiét.**

A változás a kedvező természeti adottságú Közel-Keletről indult el. A földgolyó nagyobbik részén továbbra is – egyes helyeken a XX. század elejéig – fennmaradtak a primitívebb módszerek.

A NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS Az újkőkor kezdetén – részben az eszközök fejlődésével, részben egyéb tényezőkkel összefüggésben – óriási jelentőségű változás bontakozott ki. **Korábban az ember „csupán" a természettől készen kapott élelmet hasznosította,** azaz vadászott az állatokra és összegyűjtötte a magvakat, gyümölcsöket. **Az újkőkortól** azonban igyekezett maga is előállítani azt, amit elfogyasztott, vagyis **termelt:** növényeket termesztett és állatokat tenyésztett. **A növénytermesztés és az állattenyésztés először a Közel-Keleten jelent meg** (Kr. e. 7. évezred), mert itt voltak a legkedvezőbbek a feltételek (pl. vadon élő gabonafajták és háziasítható állatfajták). A következő évezredekben **innen terjedt szét** fokozatosan, a neolitikus kultúrával együtt. (Ugyanakkor vannak térségek – pl. Kína, Amerika –, ahol valamivel később, más növények és állatok bázisán, de önállóan fejlődött ki a termelés.)

A növénytermesztés a gyűjtögetésből alakulhatott ki. Rájöttek, hogy a begyűjtött magok elszórva termést hoznak. Kezdetben csak learatták a termést, majd megszületett a felismerés, hogy a talaj előkészítésével bővebb termés várható. Létrehozták a **földmű**vel**és**hez szükséges eszközöket, elsőként az **ásóbot**ot (ásóbotos földművelés). Az újkőkor végére ebből fejlődött ki egy nagy jelentőségű új szerszám, a **faeke** (ekés földművelés).

Az állattenyésztés előfeltétele a háziasítás volt. Sokak szerint a kutya lehetett az első állat, mely az ember mellé szegődött. Az újkőkor kezdetén az első valódi értelemben vett haszonállat a kecske és a juh volt (élelmet és igaerőt is adtak). Ezeket követte a szarvasmarha, majd a sertés. A lovat és a tevét sokkal később állították az ember szolgálatába. A lovas népek csak a vaskorban léptek színre. Kezdetben a háziállatokat a húsukért tartották. Később hasznosították tejüket, bőrüket és prémjüket is. Igavonóként csak az újkőkor végén alkalmazták őket.

A MESTERSÉGEK MEGJELENÉSE Az agyagedények készítésének titkára már az őskőkorban rájött az ember. **A termelés megindulásával** felesleg keletkezett, így **megnőtt az igény a tárolásra,** a tárolóedények készítése önálló mesterséggé vált. **Kialakult a fazekasság.** Óriási fejlődést jelentett a fazekaskorong feltalálása. A lábbal hajtott korong segítségével szabályos agyagedényeket formázhattak, és a láb hasznosításával gyorsabbá vált a munka, több edény készülhetett. Kezdetben az edényeket a napon szárították ki, később tűzön égették ki, ezáltal a minőségük jelentősen javult.

A textíliák megjelenése is az újkőkor vívmánya. A fonál alapanyaga már ekkor a kender rostja és a juhok bundája, a gyapjú volt. Nagy előrelépés volt a **szövőszék** megalkotása, mert így **fonalakból szövetet** készíthettek. A kezdeti függőleges szövőszéken a hosszanti szálakat függőlegesen erősítették a szövőkeretre, s ezek közé vízszintesen húzták be a keresztszálakat.

Az élelmiszer-felesleg, a különféle mesterségek termékei és a csak bizonyos területeken előforduló anyagok (kő, fa, só) **iránti kereslet életre hívták a cserét, a kereskedelmet**. A pénz még nem alakult ki, így közvetlen termékcsere történt.

A **vízi utak** csónak, majd hajó alkalmazásával már ekkor **nagy mennyiségű áru** szállítását tették lehetővé. Szárazföldi szállításban minőségi változást jelentett a **kerék** (henger-, tömör és küllős kerék) megjelenése, s ehhez kapcsolódóan a **kocsi** kifejlesztése. Azonban szárazföldön az állati igaerő alkalmazása után is csak kis mennyiségű áru továbbítására nyílt lehetőség. Emiatt a fő kereskedelmi utak mindig a vizekhez kötődtek.

NÉPESSÉGROBBANÁS (DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS) Az emberiség történetében hosszú ideig a magas halálozás leggyakoribb oka az éhínség volt. Az alultáplált emberek, s főleg a kisgyermekek szervezete kevésbé tudott ellenállni a betegségeknek. **Az újkőkorban** az élelem mennyiségének gyarapodásával együtt nőtt az életben maradás esélye. Így **a halálozási arány csökkent,** a születések száma pedig továbbra is magas maradt. Ezáltal a két érték aránya, a népszaporulat nőtt, **ugrásszerű népességnövekedés** következett be (népességrobbanás).

A népességnövekedés következtében a termékeny félhold vidékéről közösségek indultak el új földek meghódítására. Az **elvándorlás** hozzájárult az újkőkori műveltség elterjedéséhez.

A földművelés kialakulásával az ember helyhez kötött életmódra tért át, hiszen szántóik, elraktározott terményeik nem tették lehetővé a vándorlást. **Kialakultak az állandó települések, a falvak.**

Az újkőkori települések házai vesszőből, nádból, esetleg vályogból készültek, a falakat gyakran félig a földbe süllyesztették, a tetőt náddal, szalmával fedték. A fejlődés élvonalában álló **Közel-Kelet** kereskedelmi gócpontjaiban nagyméretű települések, **városok** jöttek létre.

HIEDELEMVILÁG **Az újkőkori változások átalakították a hiedelemvilágot**. Míg korábban a vadászat eredményességét próbálták befolyásolni, most a termés beérése, az állatszaporulat biztosítása lett a döntő kérdés. A **termékenység, a növények és az állatok időszakonkénti „újjászületése" került a középpontba (termékenységkultusz).**

A változást a művészi ábrázolás is tükrözte. Vadászjelenetek helyett megjelentek a termékenységi jegyeket kihangsúlyozó női alakok, domborműveken és kis szobrocskákban. Ezeket az alkotásokat a rómaiak szerelem istennője, Venus után **vénuszok**nak nevezi a tudomány.

ARCHÍVUM

AZ ESZKÖZFEJLŐDÉS

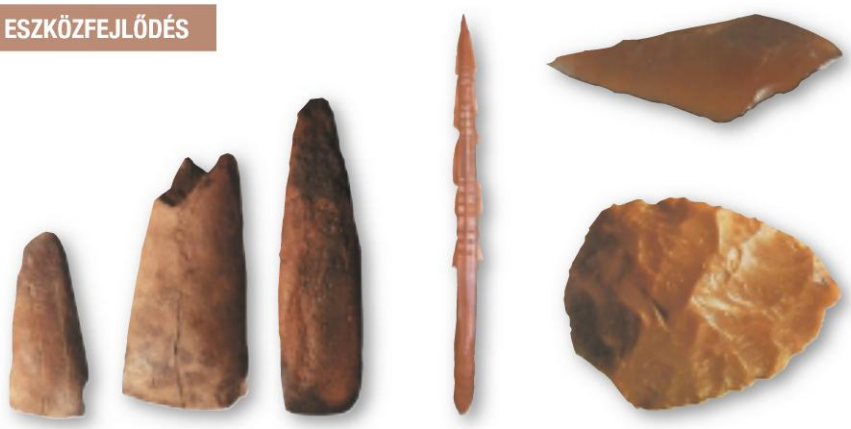

Pattintott marokkő (szakóca) és csiszolt kőeszközök. A követ többnyire vizes homokkal csiszolták simára

Hasonlítsa össze az őskőkori és az újkőkori eszközöket! Melyek az alapvető különbségek? Mi volt a csiszolással történő eszközkészítés előnye? Mire használták a képen látható eszközöket? [F]

1

A NÖVÉNYTERMESZTÉS ÉS AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS

Töredékes állapotú faeke rekonstrukciója, és egy kezdetleges sarló kovakő éllel

2

Fogalmazza meg, hogyan használták az ekét! Miért sokkal hatékonyabb a kapánál? A kép alapján mondja el, hogyan készült a sarló és hogyan használták! [F]

3

A növénytermesztés kezdetei

Milyen jellegű növények voltak a legfontosabbak az első földműves közösségek életében? Milyen újabb szükségleteket teremtett a növénytermesztés? Nevezze meg a képen látható munkafolyamatokat és szerszámokat! [SZ]

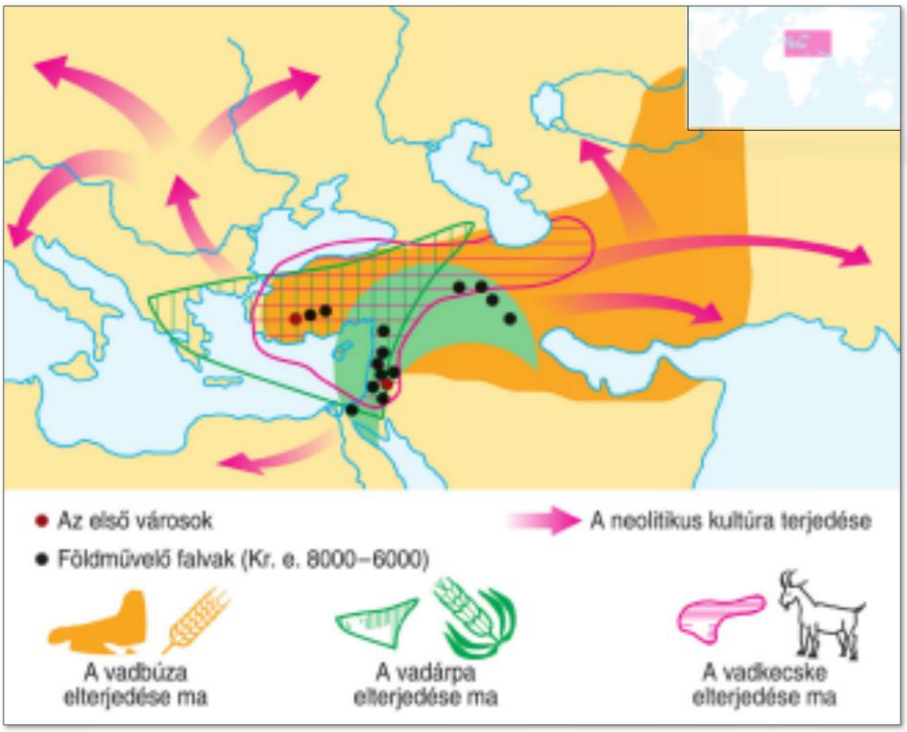

4

A neolitikum központja: a Közel-Kelet, a termékeny félhold vidéke

A vázlat és a földrajzi atlasz segítségével indokolja, miért éppen a Közel-Keleten alakult ki a növénytermesztés és az állattenyésztés! Sorolja fel, milyen tényezők határozták meg neolitikus kultúra terjedésének irányait! [SZ]

A MESTERSÉGEK MEGJELENÉSE

5

Az edénykészítés fejlődése

Írja le az edénykészítés két formáját! Melyik a hatékonyabb, és miért? Melyik az eszközigényesebb? Melyik eredményez jobb minőséget? Hogyan nevezzük az edénykészítő mestereket? Miért ez az egyik legősibb mesterség? [F]

6

Agyagból készült kocsimodell a neolitikus kor végéről (Kr. e. 3. évezred). A valódi kocsik fából készültek, ez valószínűleg gyermekjáték volt

Mi volt a jelentősége a kocsi megjelenésének? Milyen technikai újítások révén születhetett meg a kocsi? A technikai lehetőségeket figyelembe véve, milyen szerepe lehetett a vízi szállításnak a korszakban? Milyen termékeknél lehetett döntő a vízi szállítás? [SZ]

NÉPESSÉGROBBANÁS

Jellemezze a táblázat adatait! Mi a tendenciája a népességszámnak? Mivel magyarázhatók a nagyarányú változások? [F]

Állapítsa meg, hogy a grafikonon feltüntetett lehetséges változások közül melyik a legvalószínűbb! Használja a táblázatot! [F]

A FÖLD NÉPESSÉGE (DEEVEY BECSLÉSE SZERINT)	
Idő	Népességszám
Kb. 300 000 éve	1 000 000 körül
Kb. 25 000 éve	3 300 000 körül
Kr. e. 10 000 körül	5 300 000 körül
Kr. e. 6000 körül	86 500 000 körül

7

A demográfiai robbanás szemléltetése grafikonon.
A születések száma egészen a születésszabályozás megjelenéséig nagyon magas volt. Az asszonyok életük során 8-10 alkalommal szültek. A népszaporulatot így elsősorban a halálozási adatok befolyásolták

Mely tényezők következtében csökkent az újkőkorban a halálozás? Melyik életkorban lehetett a legmagasabb a halálozás? Állapítsa meg a grafikonról a népesedési folyamat szakaszait! Jellemezze ezeket röviden! Jelölje a grafikonon a demográfiai robbanás időszakát! Fejezze be az ábrát! Folyamatosan ilyen magas marad a népszaporulat? [SZ]

8

HIEDELEMVILÁG

A neolitikumból fennmaradt szobrok egyik leghíresebbje, a willendorfi Vénusz (balra).
A tudomány – a szerelem római istennője nyomán – vénuszoknak nevezi ezeket a kisméretű, a termékenység jeleit túlhangsúlyozó szobrocskákat. A melette lévő szobor a késő neolitikumból származik, és az Égei-tenger szigetvilágából került elő

Tárjuk fel, miért készítettek ilyen szobrokat az újkőkorban? Hasonlítsuk össze az őskőkori sziklarajzokkal a willendorfi Vénuszt! Milyen ábrázolásbeli különbségeket ismerünk fel? (A témabeli eltérést most hagyjuk figyelmen kívül!) Mi lehet ennek az oka? Hasonlítsuk össze a willendorfi Vénuszt a másik szoborral! Mi jellemzi az ábrázolást? [F]

9

10

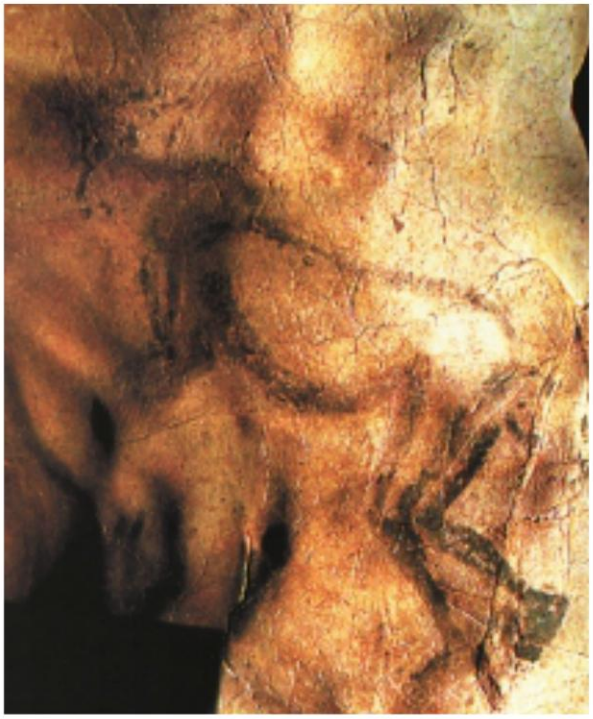

Varázsló franciaországi barlangfestményen és a festményről készült rajz

Az öltözet és a mozgás alapján állapítsa meg, hogy milyen cél érdekében zajlik a mágikus szertartás! [SZ]

11

Nézőpontok

Megismerve az emberré válás, majd a neolitikus korszak történéseit, azt tapasztalhattuk, hogy az emberek közösségekben éltek. Tankönyvünk először a Neander-völgyi embernél említi meg a hordákat. Majd szól arról, hogy a neolitikumban már falvak és városok alakultak. Természetesen már az ősembert megelőzően is létezhettek az előemberek közösségei. Ugyanúgy, ahogy számos állat, így az emberszabású majmok (pl. hegyi gorillák és csimpánzok) is csoportokban élnek. Vajon milyen lehetett az őskőkorban az emberi közösségek felépítése, a társadalom, és hogyan változott ez meg az újkőkori fejlődés hatására? Milyen tényezőket, szempontokat emelnénk ki az emberi együttélés jellemzésére?

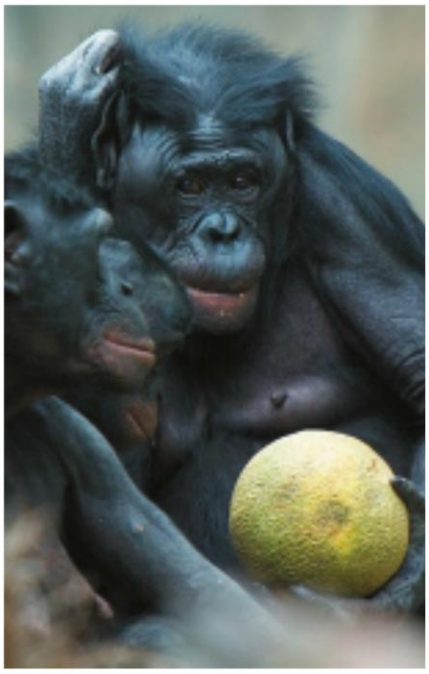

Csimpánzok

Melyek a közösségben élés előnyei, és melyek a hátrányai az állatok számára? Milyen különbségek lehetnek a közösségben élő majomfajok között? Mi lehet e különbségek alapja? Rendelkeznek-e tulajdonnal a majmok? Vessük össze az állati és a korai emberi közösségek helyzetét, és az őskori társadalomról alkotott elképzeléseket! [SZ]

12

13

14

15

16

Az egyén társadalmi helyzetét meghatározó tényezők

Keressünk olyan fontos tényezőket, amelyek kimaradtak az ábrából! Vitassuk meg, mennyiben indokolt egy tényezőt kiemelve jellemezni a kor társadalmát! [SZ]

Nézzünk meg néhány leírást a korszak társadalmi viszonyairól! Figyeljük meg, mely tényezőket emelik ki a szövegek a társadalom jellemzésére! [F]

„Az első ember, akinek eszébe jutott, hogy egy darabka földet elkerítvén így szóljon: ez az enyém, s aki elég együgyű embereket talált, hogy ezt elhiggyék, volt a polgári társadalom igazi megalapítója. Mennyi bűntől, háborútól és gyilkosságtól, mennyi nyomorúságtól mentette volna meg az emberi nemet, aki ekkor kihúzza a karókat, betemeti az árkot, s azt kiáltja felebarátainak: Őrizkedjetek attól, hogy erre a csalóra hallgassatok! Elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a föld gyümölcse mindenkié, a föld pedig senkié!" *(Rousseau, a felvilágosodás XVIII. századi gondolkodója)*

Milyen képet rajzol fel az őskori társadalomról Rousseau? Minek tulajdonítja e rendszer felbomlását? [F]

„A közösségek létszáma [az őskőkorban] 20-25 fő volt. A nők által végzett gyűjtögetés jelentette az alapvető megélhetési forrást az időszak nagy részében, ezért matriarchális (anyajogú) társadalomról beszélhetünk. A zsákmányoló-vándorló életmód nem tette lehetővé a felhalmozást, az emberek közötti különbségek (pl. vagyoni) tehát nem voltak jelentősek." *(Tankönyvi szöveg, 1992)*

„A nemzetségi társadalomnak két formája volt: a matriarchátus és a patriarchátus. Az ősibb a matriarchátus, amikor a leszármazást anyai ágon tartották nyilván. Az anyajogú nemzetség a nők gazdasági, társadalmi vezető szerepén alapult. A neolitikum végén megjelenő patriarchátus, azaz apajogú társadalom a férfiak megnövekedett fontosságát ismerte el. Itt az utódok leszármazását már nem női ágon tartották nyilván." *(Tankönyvi szöveg, 2002)*

Hogyan viszonyul egymáshoz a két tankönyvi szövegrészlet? Mi képezte véleményük szerint az őskori társadalmi rétegződés alapját? Napjainkban miért kételkedik a tudomány abban, hogy a szövegekben leírt társadalmi berendezkedés valóban létezett? Keressünk szempontokat, melyek még alapját képezhették a társadalmi különbségeknek! [SZ]

3. Az első civilizációk: Mezopotámia

Mezopotámia déli részén a természeti viszonyok elősegítették az öntözéses földművelés kialakulását.
A gazdaság, a munka irányítása és a közösség védelme szükségessé tette egy új szervezet, az állam létrejöttét. Ez vezetett az írás kifejlődéséhez is.
A sumer városállamok élén a főpapok álltak, akik a papi és hivatalnoki réteggel irányították a közrendű szabadok tevékenységét.
Az egység hiánya, a nomád népek támadásai és a természeti viszonyok kedvezőtlen változása Sumer pusztulásához vezettek, de műveltségüket (ékírás, vallás, építészet) az őket követő népek átvették.

A FÉMEK MEGJELENÉSE A termelés megindulásával egyre gyorsuló fejlődés indult el. Tökéletesítették az eszközöket, s fokozatosan **rátértek a fémek alkalmazására**. A fémek megmunkálása is a Közel-Keleten jelent meg először, s az újkőkori műveltséghez hasonlóan innét terjedt el.

Először a rezet használták eszközkészítéshez (rézkor, Kr. e. 4. évezred), mivel a réz természetes állapotában is előfordult, s puhasága miatt könnyen lehetett formálni. Ám éppen e tulajdonsága szabott gátat alkalmazhatóságának. Az olvasztás, **a fémmegmunkálás fejlődésével jött létre a réz és az ón ötvözete, a bronz** (bronzkor, Kr. e. 3. évezred).

A bronzból tartós szerszámokat és fegyvereket lehetett készíteni, de **drága volt,** mivel kevés rézt és ónlelőhelyet ismertek. Emiatt jelenthetett óriási fejlődést **a vashasználat elterjedése** a Kr. e. 2. évezred közepétől. **A vas** sok helyen és nagy mennyiségben fordult elő, így **olcsóbb volt**, ezért **szélesebb körben lehetett alkalmazni**.

MEZOPOTÁMIA FÖLDJE A Tigris és az Eufrátesz folyók közötti terület Mezopotámia. Nagy része sivatag, félsivatag, amelyre keskeny sávban a folyók terítettek termékeny iszapot, délen pedig mocsaras síkság. Keletről és északról hegységek keretezik. **A folyók a csapadékszegény vidéken is lehetővé tették a földművelést**. A történelem folyamán először az itt élő népesség kezdte csatornák, gátak révén **öntözéssel** termővé tenni a földet.

Az öntözött földeken gabonát, gyümölcsöket, zöldséget termesztettek, és szarvasmarhát, juhot tenyésztettek. A természet ezenkívül nádat biztosított a mocsaras területeken és agyagot a síkságon. A többi nyersanyag, a fa, a kő és a fémek hiányoztak. Ezeket a környező hegyvidékekről, esetenként még távolabbi területekről, csere útján kellett beszerezni, ami ösztönzőleg hatott a termelésre.

SUMER VÁROSÁLLAMOK A sumerok **a Kr. e. 4. évezred közepén** vándoroltak Mezopotámia déli részére. Ezen a területen az öntözés szükségszerűsége gyors fejlődést indított el. **A közösség védelme, az öntözőművek megépítése, és a gazdaság irányítása** csak szervezett keretek között lehetett eredményes. A Kr. e. 3. évezredben **városállamok jöttek létre** (Ur, Uruk).

Mivel a közösség megszervezésében a vallásnak fontos szerepe volt, a városállamok élén **papkirályok** (enszik) álltak. A **szűk katonai és papi vezető csoport** mellett a társadalom zömét a termelőmunkát végző, általános alávetettségben élő **közrendű szabadok** alkották. A rabszolgaság kezdeti fokon állt, a rabszolgák csak kisegítő munkát láttak el **(házi rabszolgaság)**.

Az irányítás erőteljes központosítása fokozatosan **despotizmushoz vezetett:** az állam élén álló személynek (vagy szűk testületnek) szinte korlátlan hatalma volt, ő hozta és bármikor megváltoztathatta a törvényeket, tőle függött a törvények alkalmazása is.

A despotikus állam teljes mértékben kézben tartotta a gazdaságot. **A központ a templom volt, a termények raktározását, elosztását és kereskedelmét is innét irányították.** A központi elosztás miatt a piacnak alig volt szerepe. A szervezést az állam hivatalnokai, a termelést a közrendű szabadok végezték. Ezt a modellt **templomgazdaság**nak nevezzük.

Mezopotámia történelmét jelentősen befolyásolta, hogy a térségben **az éghajlat** fokozatosan **szárazabbá vált,** előrehaladt a sivatagosodás. A környező **pásztornépek** (nomádok) a két folyam közelében kényszerültek letelepedni. **Támadásai**k elhárítását nehezítette, hogy **a sumer városállamok egymással** is gyakorta **háborúztak** a termőföldekért.

EGYMÁST KÖVETŐ NÉPEK FÖLDJE **A folyamatos öntözés idővel tönkretette a sumerok földjeit.** Az öntözővíz mésztartalma az erős párolgás miatt fölhalmozódott a talajban (szikesedés), a szántók terméketlenné váltak. A **gazdaság súlypontja** lassan **észak felé**, a még öntözhető területek irányába tolódott el, ahol az újonnan betelepült népek éltek.

A Kr. e. 3. évezred második felében a Sumertől északra letelepült nép, az akkádok megalapították Agade városát. Királyuk (Sarrukín) **egyesítette Mezopotámia nagy részét.** Azonban a szárazság elől menekülő **újabb nomád népek támadásai** romba döntötték államát.

MEZOPOTÁMIA MŰVELTSÉGE A sumer városok bekebelezése nem jelentette kultúrájuk pusztulását. **Az akkádok, majd az őket követő népek is átvették** civilizációjuk alapvető vonásait**.** Így vált **a sumer műveltség a mezopotámiai kultúra alapjává**, melyet az ide érkező népek a későbbiekben továbbfejlesztettek.

Az állam feladatai (irányítás, a termés és az adók nyilvántartása stb.) **szükségessé tették az írás kialakulását.** A sumerok és Mezopotámia későbbi népeinek kiemelkedő alkotása az **ékírás,** mely még a perzsák korában is használatban volt. A sumerok már a Kr. e. 4. évezred végén ismerték az írás művészetét. **Kezdetben** az írásjelek konkrét dolgokat (tárgyak, élőlények stb.) ábrázoltak, leegyszerűsített formában **(képírás)**. A fejlődés során az ábrák jelentése egyre inkább távolodott a rajztól. Egy szótagú szavak jelét kezdték más fogalmakban hangalakjuknak megfelelően használni (pl. kar – kar-valy). E folyamat eredményeképpen **kialakult a szótagírás.**

Mezopotámiában más anyagok híján **agyagra írtak,** és a fontosabb szövegeket ki is égették. Ez tette lehetővé, hogy nagy számban maradjanak fenn mezopotámiai források. (A tűzvészeknek, az ellenség gyújtogatásainak is szerepe volt ebben.)

A despotikus államnak sok írástudóra volt szüksége. Ennek érdekében **iskolák**at állítottak fel, melyeket a „tábla házának" (edubba) neveztek. Gyakorlásként hosszú szövegeket (pl. Gilgames-eposz) **másoltattak** le a tanulókkal, így a töredékes anyagokból rekonstruálni lehetett a sumer írásművészetet.

A VALLÁS Mint a kultúra többi területén, **a vallás tekintetében is meghatározó a sumerok szerepe**. Istenek százait felvonultató zord hitviláguk tovább élt. Isteneiket kiszámíthatatlannak és kegyetlennek ábrázolták. **A mezopotámiai hitvilág jellegzetes vonása a jóslás.** A jövőt a természeti jelenségek megfigyelésével próbálták feltárni. Így **sok ismeret, tapasztalat halmozódott fel,** mely serkentően hatott a tudományokra (csillagászat, matematika).

A sumerok **hatvanas számrendszer**t használtak, melyet máig tanúsít a kör 360 fokra osztása, valamint az **időmérés** egységei (óra, perc, másodperc). Szoroztak, osztottak, **tizenkét hónapos naptár**t használtak, amelyben hatévente egy kiegészítő hónap egyenlítette ki a hold- és a napév eltérését.

A hitvilághoz is kapcsolódtak a térség legjelentősebb építményei, az agyagtéglákból emelt **toronytemplomok** (zikkuratok).

ARCHÍVUM

1 A FÉMEK MEGJELENÉSE

2

Vas-, kő- és rézbalta. A Franciaországban talált kőbalta Kr. e. 3000 körül készülhetett, a görögországi rézbalta a Kr. e. 3. évezred közepéről származik, a viking vasbalta a Kr. u. X. századból való.

Figyelje meg a három különböző anyagból készült eszköz közötti hasonlóságokat! Miből erednek ezek? Miért jelentett fejlődést az eszközök anyagának változása (kő – réz, bronz – vas)? Mely tényezők gyorsíthatták, illetve melyek lassíthatták az új anyagokra való áttérést? [SZ]

A fémek elterjedése

Magyarázza meg, miért e három fém elterjedését vizsgáljuk! Kövesse nyomon a térképen az egyes fémek térbeli és időbeli elterjedését! Figyelje meg a hasonlóságokat, és határozza meg ezek okait! Hasonlítsa össze a fémek és az újkőkori kultúra elterjedésének menetét! [F]

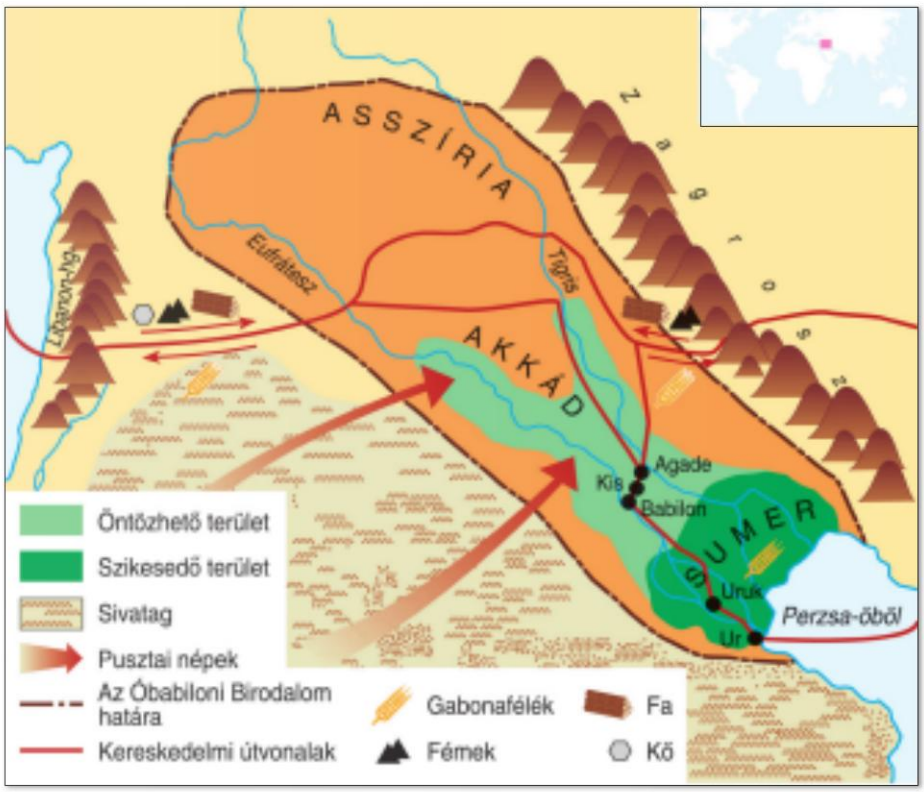

MEZOPOTÁMIA FÖLDJE

Mezopotámia

Gyűjtse össze, hogy mely tényezők tették lehetővé az öntözéses gazdálkodás kialakulását Sumerben! Mi vezethetett az öntözött földek elszikesedéséhez? Vesse össze a kereskedelmi útvonalak futását a természetföldrajzi viszonyokkal! Nevezze meg a különböző irányba szállított áruk közül a legfontosabbakat! Olvassa le a térképről, milyen okok vezettek Sumer hanyatlásához! Milyen folyamatok késztették a Mezopotámia környezetében élő népeket arra, hogy újra és újra rátörjenek a Folyóköz vidékére? [F] 3

SUMER VÁROSÁLLAMOK

„Midőn földed megmunkálásához fogsz, nyitott szemmel ügyelj az öntözőárkokra, csatornákra és gátakra: amikor földed elárasztod, ne legyen rajta túlságosan magas a víz szintje, amikor pedig a vizet leengeded, ügyelj arra, hogy a talaj kellőképpen felázott maradjon. Tapossák meg neked beburkolt patájú ökrök, és ha a gyomot már kitiporták, és ha a rögös felszínt elegyengették, még te magad is simítsd el tökéletesen, keskeny kapával (…) Majd egy kapával lazítsd fel a paták nyomát, és az simítsa el helyüket (…) Az eke az élet fenntartója! Ezért a földet a rögtörő ekével munkáld meg, s majd ismételten munkáld meg a sekély járású ekével. Miután a földet elboronálták, háromszor egymás után elgereblyézték, és göröngyeit fabunkóval finom morzsákká verték szét: A szíj markolata legyen jó segítségedre. Ne tűrd a lustaságot, állj a munka idején a munkások mellett, és ne engedj nekik szünetet…" *(Sumer agyagtábla)*

Sorolja fel a sumer talaj-előkészítési munkákat! Gyűjtse ki a szövegből a különféle eszközöket és módszereket. Tájékozódjon, majd hasonlítsa össze ezeket napjaink eszközeivel és módszereivel! Kiknek szánták a megismert szöveget? Válasszon egy másik „célcsoportot", és írja át a szöveget ennek megfelelően! [F] 4 5

„Sarrukín vagyok, az erős király, Agade királya.
Enitum az anyám, apám nem ismertem.
Apám testvérei a hegyet szeretik.
Városom Azupiranu, mely a Purattu partján fekszik.
Enitum, anyám fogant engem, megszült engem titokban,
Sásból való kosárba helyezett, szurokkal zárta le kosaram fedelét,
A folyóba vetett engem, mely nem lepett el,
Elsodort engem a folyó, Akkihoz, a vízmerítőhöz vitt,
Akki, a vízmerítő fiává fogadott, felnevelt engem,
Akki, a vízmerítő, bizony kertészévé tett engem,
kertész-voltom alatt Istar [mezopotámiai istennő] bizony belém szeretett."

(Sarrukín legendája)

Honnan származott Sarrukín? A szöveg mely részlete ad erre választ? Hasonlítsuk össze az elbeszélést Mózes bibliai történetével, valamint Romulus és Remus római mítoszával! [SZ]

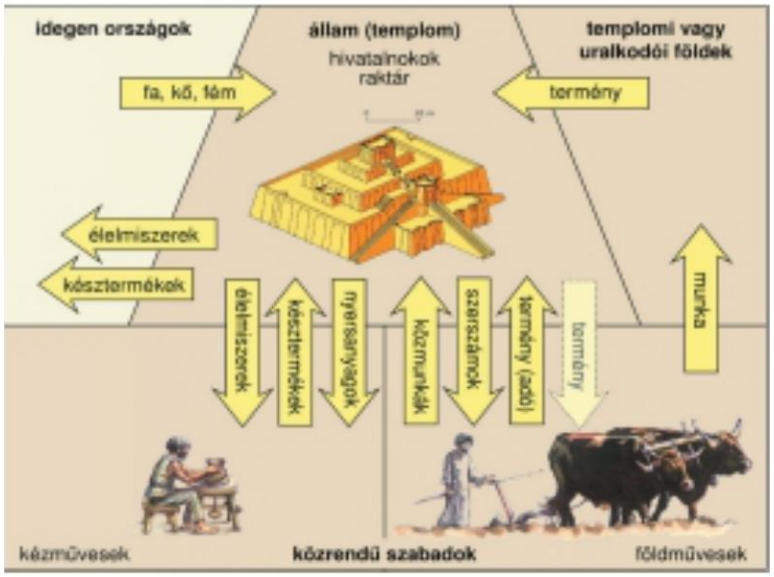

A templomgazdaság felépítése 6

Milyen feladatokat látott el a templomgazdaság? Miért erősítette az állam hatalmát ez a rendszer? Kövesse nyomon egy közrendű szabad által megtermelt zsák búza lehetséges útjait! [F]

7 Ur toronytemplomának (zikkuratjának) a romjai

8 Milyen funkciói voltak a zikkuratnak? A képek és a térképvázlat alapján állapítsa meg, milyen anyagból, és hogyan emelték a toronytemplomokat! [GY]

9

Hogyan készült az ékírás? [F]

MEZOPOTÁMIA MŰVELTSÉGE

„A tábla házának fia: gyere ide hozzám, hadd mondjam el neked, amit nekem is elmondott mesterem! Én is voltam egykor alsós testvér, olyan mint te; mellém is adtak felsős testvért. A mester meglett férfi munkáját rótta ki rám – ingadoztam, mint ingó nádszál, de buzgón végeztem a munkát, mesterem szava iránt nem voltam közönyös, nem a magam feje után mentem, a felsős testvér elégedett volt a teljesítményemmel; örült, mert alázatos voltam iránta, s úgy szóltam vele, hogy ez javamra szólt. Bármit rótt ki rám, elvégeztem, mindent helyesen csináltam, parancsát jámboran követtem.

Kezem ő vezette az agyagon, ő oktatott, hogyan viselkedjem; szájam ő nyitotta fel, hogy szóljon; jó tanácsot adott; szemem ő nyitotta rá a szabályokra, a tökéletes embert vezetőkre. A tökély titka a szorgalom, bűn az időfecsérlés; ha a tanuló elkódorog, s leckéinek idejét elfecsérli, korholó hangon beszél vele – hiszen ha dicsérné tudását csodálkoznának mások." *(Sumer agyagtábla)*

Nevezze meg mai fogalommal a tábla házát! Milyen módszereket alkalmaztak itt, a jobb eredmények elérése érdekében? Hasonlítsa össze a sumer elvárásokat napjaink oktatási elveivel és módszereivel! [GY]

10

Sumer harcosok felvonulása a Kr. e. 3. évezred közepén

Jellemezze a sumer hadsereg felszerelését! Jellemezze a sumer emberábrázolás jellegzetességeit! [F]

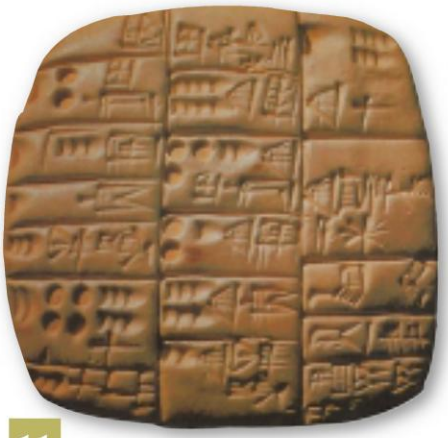

11 Agyagtábla ékírásos szöveggel. Az agyagtáblák kisméretűek voltak, s a jeleket háromszög alakú pálcikával rótták a puha agyagba. A táblákat a napon kiszárították, a fontosabb szövegeket kiégették

Határozza meg, hogy milyen irányban (jobbról balra vagy balról jobbra) haladt az ékírás! Miért voltak kisméretűek az agyagtáblák? Milyen kapcsolat fedezhető fel a fennmaradt leletek száma és anyaga között? [F]

A VALLÁS

„Ám özönvizet támasztaniuk tetszett akkor az isteneknek (…)
Lobogószemű Éa isten tanácsot ült fiával, tanácsot ülvén,
határoztak. Éa a nádkunyhóba kiáltott:
»Surripak férfia, te jámbor! Ubar-tutu bölcs fia! Bontsd le az
ékes házat, melyben annyi sok öröm és gond vala részed;
bontsd le a házat mindenestül, építs erős hajót helyette;
Építs hajót s vesd meg ezentúl – hiszen amúgyis elhagyod majd –
vesd meg a birtoklás hatalmát, mely odakötöz javaidhoz,
vesd meg a házat, kertet, földet, ezt a múlandó gazdagságot
s keresd az életet helyette – életet mentesz a hajóval!
Gyűjts egy-egy párt az élő fajokból, hogy majd akkor magjuk ne vesszen!«
Mihelyt a reggel fénye feljött, tenni kezdtem Éa parancsát.
Az állványokon fáradozóktól nem sajnáltam italt, sem ételt:
szomjúságukat szőlőlével, sörrel és musttal oltogatták;

éhségüket elverni nyárson egészben forgatták a birkát,
hízott tulkot, szárnyast s amit kívántak, azt ehettek.
Mézzel-borral folyó menyegző volt fölkelésünk, nyugovásunk:
éltünk, mintha örökös ünnep – újesztendő hajnala volna.
Kinyitottam a kincset érő kenettel töltött szelencéket
s megengedtem, hogy bárki szolgám kezét beléjük helyezhesse!
S bár mulatozva, könnyű kézzel építették, a hajó mégis elkészült rendelt idejére (…)
Akkor gondosan összeszedtem arany-ezüst marhámat s minden mozdítható vagyonomat s szolgáimmal reárakattam.
Egy-egy párt az élő fajokból rekeszes belsejébe zártam
s én magam is, rokonságommal s nagyszámú kedves emberemmel,
szolgákkal és kézművesekkel odaköltöztem a hajóra.
Gondom volt rá, hogy bár egyetlen hasznos ipar ki ne maradjon!
Zsúfolásig terhelve állott a bárka, melyet építettem:
a ketrecbe zárt hím-oroszlán árnyékában bárányka béget,
vadbika horkan, nyála csordul, mellette megkötözött lábú
keselyű vergődik, szárnya a hajót csaknem felröpíti!
Hat napon s hat éjen át tombolt a déli szél s a dühöngő ár
elmosott mindent, ami élő, elpusztította az országot.
Hetednapra elült az orkán, a tenger vize visszagördült
medrébe s nem hullámzott többé – vége szakadt a vízözönnek!
Szárazföldet kutattam később, s a tenger sima szemhatárán
a tizenkettedik rovásnál, amint a kapitány lemérte,
sziget emelkedett előttünk – Niszir hegyéhez ért a bárka.
Midőn a nap hetedszer szállott Niszir hegye fölé, fölébünk,
egy galambot eleresztek, hadd repüljön, amerre tetszik!
Elszállott a galamb, kerengélt és nemsokára visszafordult.
Sok víz borította a földet – pihenőhelyeket nem talált még!
Midőn a nap nyolcadszor szállott Niszir hegye fölé,
fölébünk, egy fecskefiat eleresztek: hadd röpüljön, amerre tetszik!
Elszállott a fecske, kerengélt és nemsokára visszafordult.
Sok víz borította a földet – pihenőhelyeket nem talált még!
Midőn a nap tizedszer szállott Niszir hegye fölé, fölébünk,
egy hollófiat eleresztek, hadd repüljön, amerre tetszik!
Elszállott a holló, kerengélt s mind távolabbra tűnt előlünk.
Károgott, kapirgált, szemet lelt – nem fordult vissza soha többé!"

(Sumer mítosz)

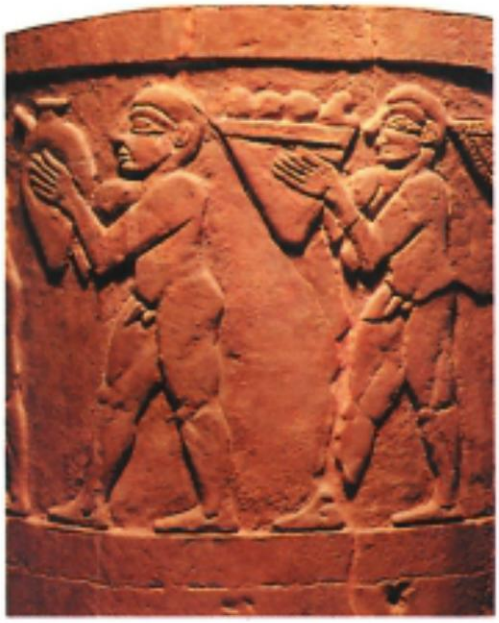

Az isteneknek ajándékot vivő sumerek

12

Hogyan nevezzük a domborművön látható szertartást? Mi volt a szerepe a hitvilágban és az egyén életében? Mi mutatja a domborművön az emberek isten előtti alázatát? [F]

Miért büntették az istenek vízözönnel az embereket? Hasonlítsa össze a történetet a bibliai vízözön eseményeivel és motívumaival! Jellemezze a forrás alapján a sumer gazdaságot! [F]

13

Az írás az osztálytársadalmakkal és az állammal együtt jelent meg. Megszületése szorosan összekapcsolódik mind a gazdaság, mind az államigazgatás igényeivel.

Vitassuk meg, miért volt szükség az írásra! Tárjuk fel, mennyiben függ össze létrejötte a gazdaság fejlődésével és az állam kialakulásával! Feltételezik egymást, vagy az egyik tényező megelőzi a másikat? [Í]

Nézőpontok

képírás → szóírás → szótagírás

Melyek voltak az írás fejlődésének döntő állomásai Mezopotámiában? Az ábra segítségével azonosítsuk az egyes szakaszok időbeli elhelyezkedését! [F]

14

URUK Kr. e. 3300 körül	KLASSZIKUS SUMER Kr. e. 2400 körül	ÓAKKÁD Kr. e. 2200 körül	ÓBABILONI Kr. e. 1700 körül	KÉP	JELENTÉS
				nyak • fej	fej, -tól, -ből
				élő madár	madár
				bikafej	ökör
				patak vagy víz	víz, mag, apa, fiú

Az ékírás kialakulása

Állapítsuk meg, hogy mekkora időszakot ölel fel a változást bemutató táblázatunk! Milyen változáson ment át az írásjelek tartalma és formája? Milyen szakaszokat állapíthatunk meg ebben? Mely történelmi tényezők segítették a változást? Gyűjtsünk konkrét példákat! [SZ]

15

4. Hammurapi törvénygyűjteménye

Az Óbabiloni Birodalom Hammurapi uralkodása alatt élte fénykorát. Ekkor keletkezett a térség első jelentősebb törvénygyűjteménye.
A törvénygyűjtemény a jogtörténet fontos állomása a kötelező érvényű törvényekhez vezető úton.
A szövegből elénk tárulnak a jogilag és vagyonilag differenciált társadalom sajátosságai.
A rendelkezésekben keverednek az ősi jogszokások és a fejlettebb jogszemlélet.

AZ ÓBABILONI BIRODALOM A nomád népek támadásai feldúlták a falvakat, városokat, megrongálódtak az öntözőcsatornák. Az éhínség keltette elégedetlenség háborúskodáshoz, majd újabb városállamok felemelkedéséhez, birodalmak kialakulásához vezetett. Mezopotámiában ugyanis csak a jól szervezett államok tudták biztosítani a lakosság ellátását.

A Kr. e. XVIII. századra a legfontosabb központtá az Eufrátesz-parti **Babilon** (Báb-ili = Isten kapuja) vált. Itt állt az ókor egyik csodája, a hatalmas, hétemeletes toronytemplom, a Biblia bábeli tornya. A város **uralkodói újra egyesítették Mezopotámia egész területét,** s birodalmukat (Óbabiloni Birodalom) a Közel-Kelet legerősebb államává tették. Közülük is kiemelkedett **Hammurapi** (Kr. e. XVIII. század), aki **a kor legjelentősebb törvénygyűjteményét állíttatta össze.**

HAMMURAPI TÖRVÉNYEI A törvénygyűjtemény sumer és akkád előzményekre épült. Az ókori Mezopotámia legismertebb írásos emléke nem kötelező érvényű és általánosságban megfogalmazott törvényeket tartalmaz, hanem **„Igazságos ítéletek" gyűjteménye.** A király jogászai válogatták össze a kor eseteiből, hogy mintául szolgálhassanak a további ítéletekhez. A forrás az írásban rögzített, mindenkire vonatkozó (kodifikált) törvényszövegek kialakulásához vezető út utolsó előtti állomását mutatja. Felbecsülhetetlen jelentőségű, mert **képet alkothatunk a kor társadalmi viszonyairól, főként a tulajdonviszonyokról.**

A szövegből elénk tárul a palota (király) és a templom (papság) vezető szerepe, és **az előkelők védelme.** A népesség zömét jelentő **közrendű szabadok,** s a hozzájuk közel álló **félszabadok** (muskénum) helyzetét jól mutatja a velük foglalkozó cikkelyek száma. Az **adósrabszolgaság**ra és a rabszolgaságra egyaránt találunk utalásokat. A társadalmi különbségeket bizonyítják **a különböző rétegek eltérő büntetési tételei.** A büntetések általában nagyon szigorúak, többségükben halált szabnak ki.

A büntetések jelentős részében még a fejletlenebb jogfelfogást tükröző **szemet szemért elv** (talio elv) érvényesült. Előrelépést jelent **az okozott kár megtérítésének előírása,** mely szintén megfigyelhető a szövegekben. Bizonyos fogalmakból (pl. bizonyítás, vádló, tanú, kiskorú) **fejlett jogélet**re következtethetünk. A család **az apa fennhatósága** alatt állt, aki úgy bánt a családtagokkal, mint a tulajdonaival. Külön védelemben részesült gyerekeivel szemben.

Hammurapi ítéletei elsősorban a tulajdon védelmével foglalkoztak, hiányoznak az államra, a közigazgatásra vonatkozó példák.

ARCHÍVUM

1

Hammurapi, a törvényeket adó király

A portrészobor és a törvényoszlop domborműve alapján gyűjtsük össze, mi jellemezte a mezopotámiai öltözködést és a hajviseletet! [SZ]

2

„(...) Amikor Marduk isten az emberek kormányzására, az ország sebeinek behegesztésére küldött engemet: az igazságot és a jogot az ország nyelvére tettem, és ezzel az emberek javát segítettem elő. Ekkor elrendeltem, hogy:

1. Ha egy szabad ember gyilkossággal vádol egy szabad embert, de nem bizonyít: a vádló ölessék meg.

2. Ha egy szabad ember tanúként jelentkezik egy pörben, és kimondott szavát nem bizonyítja: ha a per élettel kapcsolatos, az illető ölessék meg. (…)

8. Ha egy szabad ember akár ökröt, akár juhot, akár disznót lopott: ha az a templomé vagy a palotáé, harmincszorosan térítse meg, ha egy muskénumé [félszabad], tízszeresen térítse meg. Ha a tolvaj nem tudja megtéríteni: ölessék meg. (…)

15. Ha egy szabad ember a városkapun kiviszi a palota rabszolgáját vagy rabszolganőjét, vagy muskénum rabszolgáját vagy rabszolganőjét: ölessék meg. (…)

21. Ha valakit betörésen kapnak rajta: a tett színhelyén öljék meg, és kaparják el az illetőt.

22. Ha valakit lopáson kapnak rajta: az illető ölessék meg.

25. Ha egy szabad ember házában tűz üt ki, s az, aki oltani siet oda, a ház gazdájának holmijára vetvén szemét, bármit is eltulajdonít: az illetőt ugyanabba a tűzbe vessék. (…)

53. Ha valaki hanyagságból nem erősíti meg a földjén a gátat, és a gáton rés nyílik úgy, hogy a megművelt föld víz alá kerül: az elpusztult gabonát az fizesse meg, akinek a gátja átszakadt.

54. Ha nem képes a gabonát megtéríteni: őt magát és vagyonát pénzért eladván, a pénzen osztozzanak meg azok, akiknek a víz elsodorta a gabonáját. (…)

117. Ha egy szabad embert az adóssága szorongatja, s ezért feleségét, fiát vagy lányát kénytelen pénzért eladni vagy szolgálónak küldeni: annak házában, aki megvette őket vagy a gazdájuk lett, három évig dolgozzanak. A negyedik évben fel kell hogy szabaduljanak. (…)

195. Ha egy fiú megüti az apját: vágják le a kezét.

196. Ha egy szabad ember kiszúrja bárkinek is a szemét a szabadok rendjéhez tartozók közül: szúrják ki az ő szemét is.

197. Ha egy szabad ember szabad embernek a csontját töri: törjék el az ő csontját is.

198. Ha egy muskénum szemét szúrta ki, vagy egy muskénum csontját törte el: 1 mina [500 gramm] ezüstöt fizessen.

199. Ha egy szabad ember rabszolgájának szúrta ki a szemét, vagy egy szabad ember rabszolgájának törte el a csontját: fizesse meg a vételára felét.

200. Ha egy szabad ember kiveri egy szabad ember fogát: üssék ki az ő fogát is.

201. Ha egy muskénum fogát verte ki: 1/3 mina ezüstöt fizessen.

202. Ha egy szabad ember arcon üt olyant, aki nála előkelőbb helyzetű: nyilvánosság előtt mérjenek rá hatvanat bikacsökkel.

203. Ha egy szabad ember arcon üt egy vele egyenrangú szabadot: 1 mina ezüstöt fizessen.

204. Ha egy muskénum üt arcul egy muskénumot: 10 sékel [8 gramm] ezüstöt fizessen.

205. Ha egy szabad ember rabszolgája arcul üt valakit, aki a szabadok rendjéhez tartozik: vágják le a fülét.

(...) Én, Hammurapi, tökéletes király vagyok. (...) Csodálatos szavaimat egy oszlopra írtam, és saját képmásom, az igazságot osztó király képmása előtt helyeztem el, hogy az országban legyen mihez szabni az ítéletet, hogy a peres ügyek megoldhatók legyenek, s hogy az elnyomottnak igazság szolgáltassék."

3

Hammurapi oszlopa. A kőoszlopot (sztélé) a XX. század elején találták meg. A cikkelyeket tartalmazó oszlop tetején a király Samas isten előtt áll. Lent részletet látunk az oszlopra vésett szövegből

Fogalmazza meg, hogy milyen viszonyt fejez ki a törvényoszlop az istenség és az uralkodó között! Milyen eszközökkel érzékelteti ezt az egykori művész? [F]

Készítsünk táblázatot a füzetünkbe! Gyűjtsük külön rovatokba a társadalmi csoportokra utaló kifejezéseket, és írjuk ezek mellé külön rovatokba a helyzetükre utaló részeket! Milyen társadalmi rétegeket ismerünk meg? [GY]

Másoljuk át füzetünkbe a családi életre utaló részeket! A forrás alapján következtessünk az óbabiloni család szerkezetére! [GY]

Gyűjtsük ki táblázatba az elkövetett vétségekre vonatkozó részeket, és írjuk melléjük a büntetéseket! Elsősorban milyen jellegű bűncselekményekről értesülünk? Milyen jellegűek a büntetések? [GY]

Az élet mely fontos területei maradtak ki a gyűjteményből? Keressünk magyarázatot ennek okaira! [SZ]

5. Egyiptom, a Nílus ajándéka

Az egyiptomi civilizáció a Nílusra épült. Az öntözéses gazdálkodás határozta meg az állam kialakulását, és a hatalmi berendezkedést is.
Az Óbirodalom idején jött létre a piramisokat építő despotikus hatalom és kialakultak az egyiptomi kultúra jellegzetességei.
Az Újbirodalom idején külső hatásokra gazdasági fellendülés bontakozott ki, és Egyiptom hódításokba kezdett.
A Kr. e. XIII. század végétől a meggyengült ország sorsát már a Közel-Kelet erősebb birodalmai határozták meg.

EGYIPTOM FÖLDJE Egyiptom Afrika északkeleti részén, **a Nílus alsó folyása mentén** terül el. Tengerek és a Szahara sivatagai zárják körbe, **elszigetelve más civilizációktól**. Egyiptom éghajlata szárazabb, mint Mezopotámiáé, öntözés nélkül itt mezőgazdasági termelés nem folytatható. A sivatagban élesen kirajzolódik az öntözött területek termékeny, zöld sávja.

Egyiptomban **az élet szorosan kapcsolódott a Nílushoz**, az évszakok rendjét is a folyó áradásai határozták meg: áradás, sarjadás, forróság. Az árvizek és a folyamatos öntözés Egyiptomban **nem tették tönkre a talajt,** mivel a folyó iszapja évente megújította a föld termőerejét.

Az öntözhető földek mellett a legnagyobb értéket a **kő** jelentette: ez volt a legfőbb **építőanyag** és a **szerszámok alapanyaga** is. A kőeszközök e területen sokáig használatban maradtak.

AZ ARCHAIKUS (ŐSI) KOR (kb. Kr. e. 3000–2700) A Szahara a jégkorszakban még füves puszta volt. Amikor sivataggá vált, az ott élő népesség több hullámban vándorolt a Nílus vidékére. A **neolitikum**ban a nagy folyó mentén **földműves falvak** jöttek létre. A Kr. e. 4. évezred végére **elterjedt az öntözéses földművelés**. A kis közösségek harcoltak egymással a termőföldért, s **két állam** szerveződött: **Felső-Egyiptom** a Nílus felső, **Alsó-Egyiptom** a Nílus alsó folyása mentén. **Kr. e. 2900 körül** Felső-Egyiptom uralkodója meghódította Alsó-Egyiptomot, s így kialakult az **egységes Egyiptomi Birodalom**.

Ebben a korszakban formálódtak ki az egyiptomi művészet, a vallás és az írás jellemző vonásai. Később mindhárom változott, de alapvető jellegzetességeik Egyiptom egész ókori története során megmaradtak.

A legrégebbi egyiptomi írás, a **hieroglif írás** (a görög elnevezés jelentése: szent véset). Írásjelei, a **hieroglifák** – amiket elsősorban kőbe vésték – élethűen ábrázolják az állatokat, növényeket. Mégsem tisztán képírással van dolgunk, hanem **bonyolult mássalhangzóírás**sal. Hieroglif írással örökítették meg a későbbiekben is a fontosabb és ünnepélyesebb szövegeket.

AZ ÓBIRODALOM (kb. Kr. e. 2700–2200) Egyiptom uralkodójának, **a fáraónak despotikus hatalma volt:** istenként tisztelték, az egész ország felett rendelkezett, s mindenki az ő kegyétől függött. Az uralkodó a **papság**ra és a **hivatalnokok**ra (írnokok) támaszkodott, a termelőmunkát a **közrendű szabadok** végezték. Az Óbirodalom korában **a szerszámok** többsége már **rézből** készült (rézkor).

Az uralkodók rendkívüli hatalma tette lehetővé az Óbirodalom első századaiban az ókori építészet legnagyobb alkotásainak, **a piramisok**nak (pl. Kheopsz fáraóé) a létrejöttét. Ezek a hatalmas gúla alakú kőépítmények a fáraók síremlékeként szolgáltak, és **a fáraó korlátlan hatalmát jelképezték.** Az egyiptomiak hite szerint **a halál után a lélek továbbéléséhez a test fennmaradása is szükséges.** Ezért igyekeztek megóvni az enyészettől a holttestet, s kialakították a **mumifikálás** eljárását. A múmiák készítése révén **számos tudományos ismeret birtokába jutottak** (pl. a vérkeringés felismerése).

A KÖZÉPBIRODALOM (kb. Kr. e. 2060–1780) Az Óbirodalom felbomlását követő átmeneti időszak után megerősödött a központi hatalom. Ebben jelentős szerepet játszott az, hogy az öntözéses gazdálkodásra épülő gazdasági rendszer csak a Nílus-völgy egységes irányítása esetén működött jól.

Azonban nem az Óbirodalom éledt újjá. A fáraók hatalma elméletileg továbbra is korlátlan, de a papi és hivatalnoki réteget nem tudták teljes mértékben háttérbe szorítani. Megnőtt a jelentősége a tartományok kormányzóinak. **A vezető réteg már nemcsak szolgálati, de saját birtokkal is rendelkezett.** A **bronzkor**ba lépő Egyiptomban a városok szerepe szintén megnőtt.

AZ ÚJBIRODALOM (kb. Kr. e. 1550–1000) A meggyengült Középbirodalmat a Palesztina felől támadó, **harci szekerekkel és vasfegyverekkel felszerelt törzsek** (hükszószok) rohama döntötte meg. Évszázados uralmuk **után** az őslakók a tőlük átvett fegyvereket fordították szembe a hódítókkal, s **Théba városából** kiindulva **létrehozták az Újbirodalmat.**

Az alávetettség időszaka rést ütött Egyiptom bezártságán, és az ismét megszerzett önállóság gyors gazdasági fellendülést hozott. Rátértek az **ekés földművelés**re. Egy gémeskútszerű vízemelő szerkezet elterjedése (saduf) lehetővé tette az öntözés fejlesztését. **Új állatfajták** honosodtak meg, mint a gyapjat adó **juh,** és a később szinte az ország jelképévé váló **teve.** A **ló** tenyésztését is megtanulták, de ebben a korban a lovat harci szekerek elé fogták. Megjelentek a vaseszközök, Egyiptom a **vas-**

korba lépett. Az **égetett tégla** alkalmazásával az építőanyagok köre is bővült.

A megerősödő Egyiptom **hódítások**ba kezdett. A hadjáratokban a harci szekerekkel felszerelt **vezető réteg**é lett a főszerep. Így ennek a rétegnek a **társadalmi-politikai jelentősége** is **megnőtt.** A sikeres harcok eredményeként hadifoglyok ezrei kerültek az országba, így **elterjedt a rabszolgatartás**. A rabszolgák termelésben betöltött szerepe azonban továbbra sem jelentős.

Az Újbirodalom az egyiptomi nagyhatalom kora. Ekkor foglalták el Palesztinát, s déli irányban is terjeszkedtek. (Legnagyobb kiterjedését a birodalom a Kr. e. XV. században érte el.) A kor legismertebb uralkodója, II. Ramszesz (Kr. e. XIII. század) az egyik csatában mutatott bátor fellépése és hatalmas építkezései miatt vált híressé.

Az Újbirodalom utolsó időszakában a vallási életet meghatározó **Amon-papság hatalma megerősödött,** és a központi hatalom egyre gyengült. A Kr. e. XIII. század végétől a Közel-Kelet birodalmait nyugat felől egy nagy népvándorlás támadásai érték. Az összefoglalóan **tengeri népek**nek nevezett népcsoportok **elözönlötték** a gazdag Egyiptomot is. A fáraók országa **ezután** elvesztette nagyhatalmi szerepét, és többször **idegen hódítók martalékává vált**.

ARCHÍVUM

EGYIPTOM FÖLDJE

1

Egyiptom

Elemezzük Egyiptom természeti adottságait! Mely természeti kincsekben volt gazdag az ország, és melyekben szegény? Készítsünk a füzetünkbe térképvázlatot a tankönyvi minta alapján! Írjuk a kereskedelmi utak mellé a szállított áruk neveit! Hasonlítsuk össze Egyiptom és Mezopotámia földrajzi adottságait! [F]

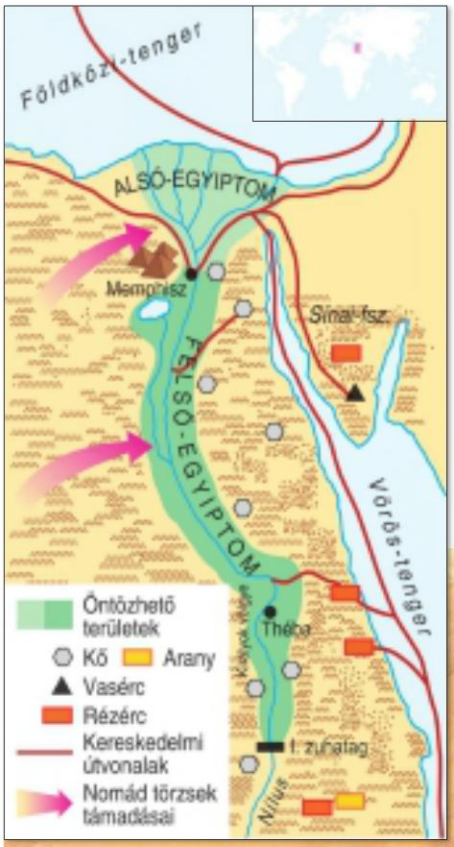

A Nílus völgye légi felvételen

Vessük össze a térkép és a kép tartalmát! Mennyiben erősíti meg a kép a térkép által közölt adatokat! Mennyiben ad többet? Mire utal az éles kontraszt a zöld és a sárgásbarna színű területek között? Miért nem vált terméketlenné a folyamatos öntözés ellenére sem a Nílus völgye? [F]

2

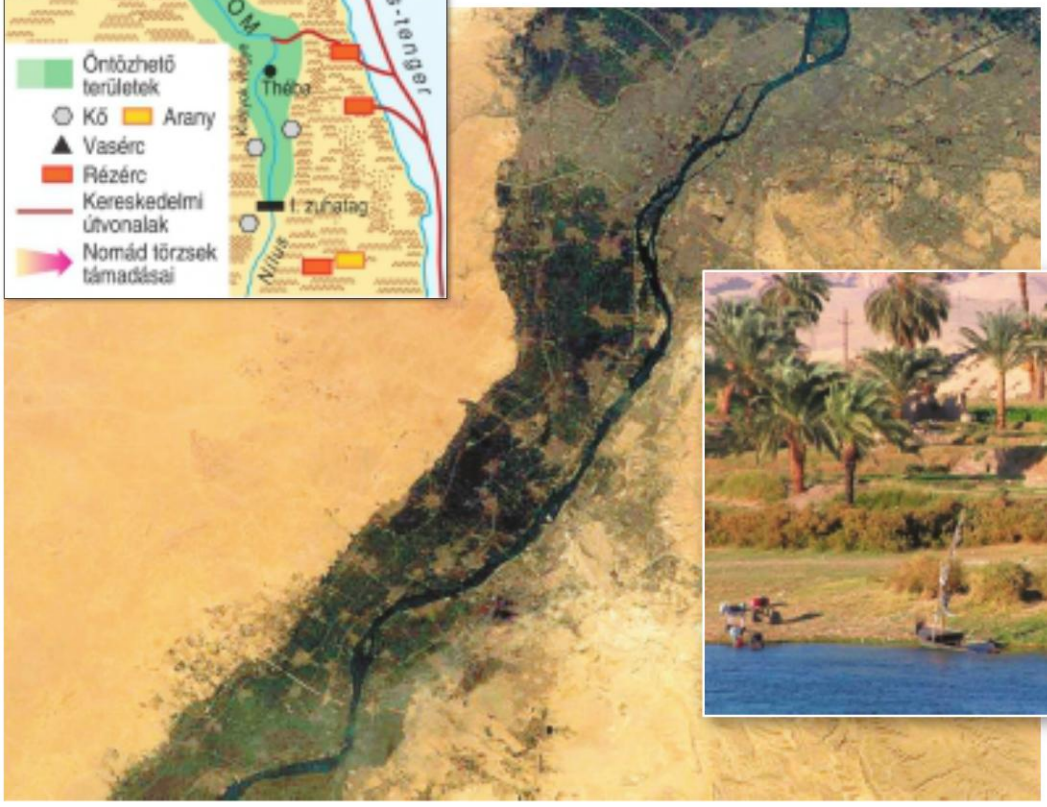

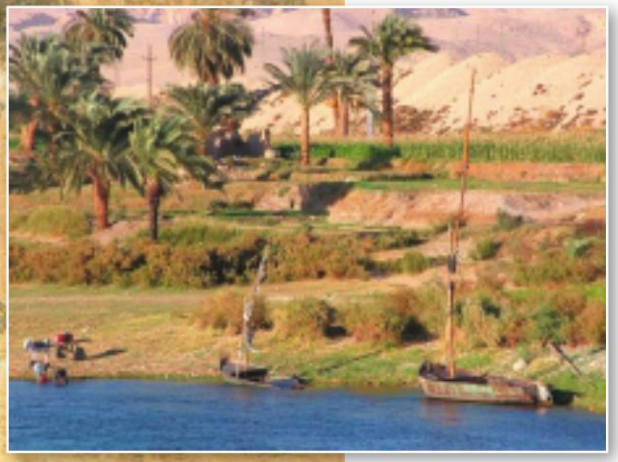

3

„Bajban voltam a Nagy Trónon, és azokat, akik a palotában vannak, kétségbeesés fogta el (…) mert a Nílus uralkodásom alatt hét évig nem áradt meg. Alig volt gabona, a gyümölcsök elszáradtak, és szükség volt minden ennivalóban. Szívemet a dolgok kezdetei felé fordítottam, és megkérdeztem őt, a Kamarást, az Ibiszt [a bölcsesség istene], az Írások Főpapját Imhotepet, Ptah fiát: »Hol van a Nílus születésének helye? Ki ott az isten?« Ő így válaszolt: »Be kell lépnem az Élet Házába [könyvtár] és ki kell tárnom Ré lelkeit [szent könyveit], hogy nincs-e bennük valami útmutatás.« Ment és rögtön visszatért, hogy felvilágosítson engem a Nílus áradásáról (…)" *(Dzsószer fáraó feliratából, Kr. e. XXVII. század)*

4 Fogalmazza meg élőszóban Dzsószer fáraó problémáját! A szöveg alapján határozza meg az állam és a papi testületek feladatkörét! [SZ]

5

6

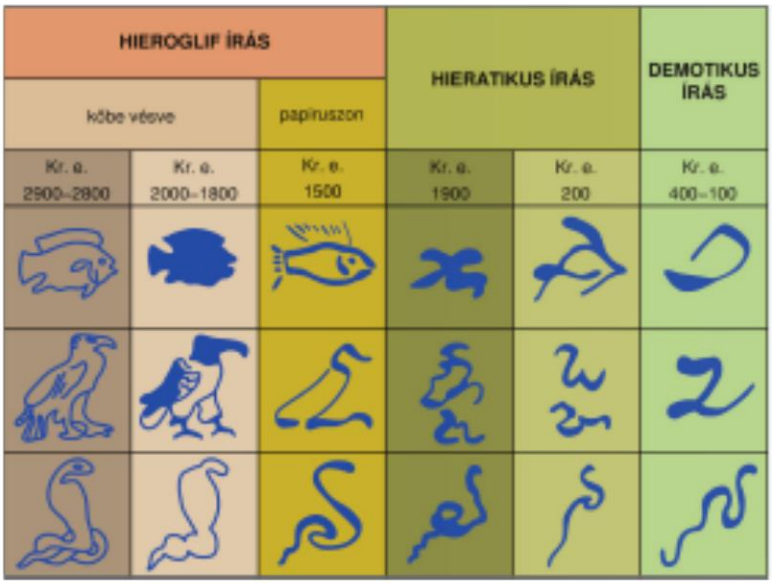

Az egyiptomi írás fejlődése

Milyen formai változáson ment keresztül az egyiptomi írás? Vajon mivel magyarázható ez a folyamat? Hányféle egyiptomi írást mutat be az ábra? Mi a különbség, és mi a hasonlóság közöttük? Hasonlítsa össze az ábrát a sumer írásfejlődésről készült ábrával! Melyek az eltérő és melyek a hasonló vonások? Ezek milyen okokra vezethetők vissza? [F]

AZ ARCHAIKUS (ŐSI) KOR

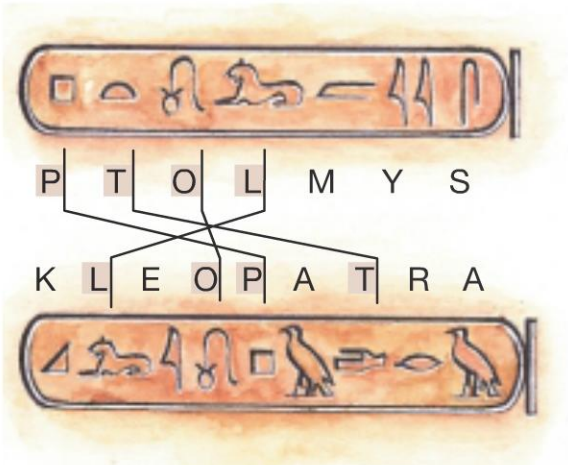

Az ábra azt mutatja, hogyan könnyítette meg a hieroglifák megfejtését egy-egy uralkodó nevének felismerése. Itt Ptolemaiosz és Kleopátra nevét olvashatjuk hieroglif és görög írással

Az ábra alapján mondja el, hogyan segített az ismert név! Az írás fejlődésének melyik szakaszát tükrözik a hieroglifajelek? [F]

7

AZ ÓBIRODALOM

Írnok

Egyiptom társadalma az Óbirodalom idején

Jellemezze az egyes rétegek szerepét a társadalom életében! A tankönyvi szöveg alapján vizsgálja meg, mennyiben módosult ez a társadalomszerkezet az egyiptomi történelem folyamán! [F]

8 Milyen szerepet játszottak az írnokok az egyiptomi társadalom életében? E szerep hogyan jelenik meg a műalkotáson? [SZ]

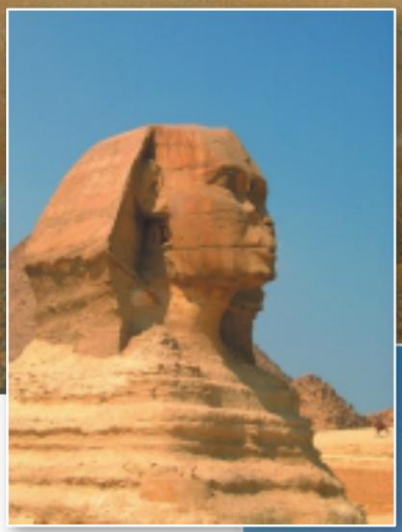

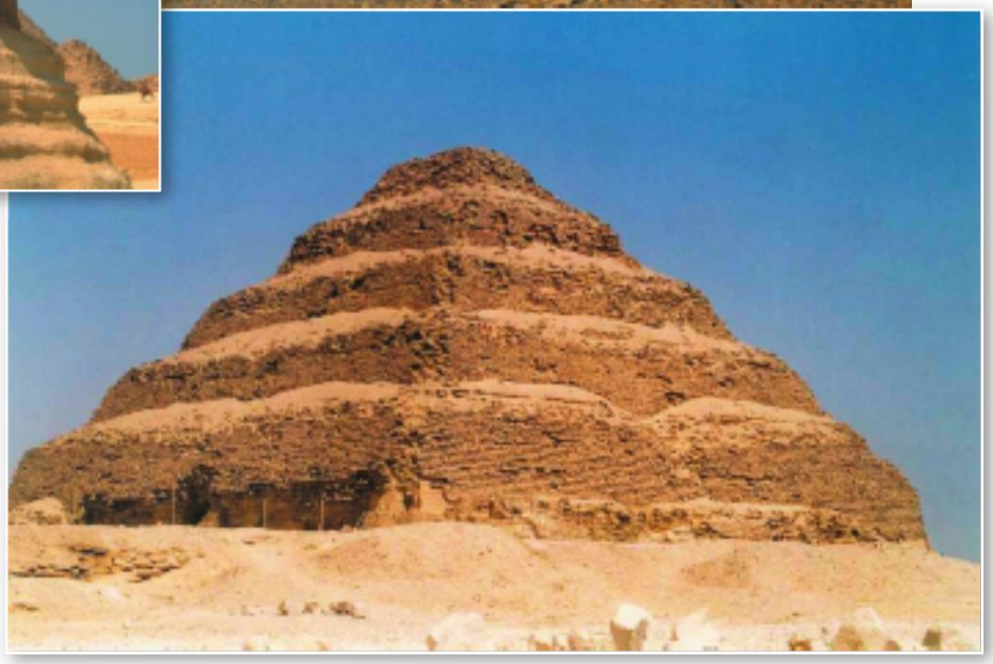

Gízai piramisok a piramist őrző szfinkszszel és Dzsószer fáraó piramisa. A piramist borító csiszolt mészkőlapok már elpusztultak

9

10

Fogalmazza meg, hogy mire szolgáltak a piramisok, és az egyiptomi történelem melyik korszakában épültek! Hasonlítsa össze Dzsószer fáraó piramisát a három nagy piramissal! A gúla vagy a lépcsős alakzat keletkezhetett korábban? Válaszát indokolja! [SZ]

11

„Kheopsz királysága alatt minden rosszra fordult. (…) minden egyiptomira ráparancsolt, hogy neki dolgozzék. Egy részüknek ki volt jelölve, hogy az Arabhegység kőbányáiból a Nílusig húzzák a köveket. Másoknak meghagyta, hogy a folyamhoz szállított köveket átvigyék, és az úgynevezett libüai hegységig húzzák; állandóan százezer ember dolgozott, háromhavonként felváltva. A nép sanyargatása közben tíz év alatt készült el az út, amelyen át a köveket húzták, oly munka, mely – nézetem szerint – nem sokkal kisebb, mint a piramis [felépítése] (…) Tíz évig tartott tehát ez és azon domb körül végzett munka, amelyen a piramisok állanak, meg a föld alatti épületek, amelyeket maga számára sírboltul épített a szigeten (…) Magának a piramisnak az építése 20 évig tartott (…)" *(Hérodotosz, a Kr. e. V. században élt görög történetíró leírása)*

Írja le, hogyan épült fel Kheopsz piramisa! Kik emelték a hatalmas építményt? Miből lehet erre következtetni? Hogyan viszonyul a szerző a nagy építkezéshez? Gyűjtse ki, hogy mely szövegrészletek alapján lehet ezt megállapítani! [F]

12

„A legünnepélyesebb balzsamozás a következőképpen történt: először az orrlikakon keresztül görbe vassal kiveszik az agy egy részét, a többit pedig beöntött gyógyszerekkel eltávolítják. Azután egy éles kővel felvágják a lágyékot, és kiveszik az összes beleket. Mikor a hasüreget kitisztították és pálmaborral kimosták, összetört füstölőszerekkel újra kitisztítják, s az altestet összetört és tiszta mürrhával, kasziával és tömjén kivételével mindenféle füstölőszerrel megtöltve újra bevarrják. Ezután nátronnal bevonják, és hetven napra elrejtik. Tovább nem szabad bevonva hagyni. Ha a hetven nap elmúlt, megmossák a holttestet, az egész testet vászonszalagokkal körültekerik, és gumival bekenik. Ezt az egyiptomiak enyv helyett használják. A rokonok ezután átveszik, ember alakú fakoporsót csináltatnak. Ebbe teszik a holttestet, és bezárva, kincs gyanánt őrzik egy sírkamrában, egyenesen állítva fel a fal mellett." *(Hérodotosz Kr. e. az V. században élt görög történetíró leírása)*

Ismertesse élőszóban a múmiakészítés menetét! Milyen ismeretek birtokába kerülhettek az egyiptomiak a mumifikálás során? Milyen gazdaságtörténeti következtetések vonhatók le a szövegből? [GY]

13

„A szívből ágaznak ki a véredények az összes tagokba. Amely tagokra tehát az orvos az ujját teszi, a fejre, a koponyára, a kezekre, az ütőérre, a karra vagy lábakra, mindenütt a szívet érzi, mivel edényei az összes tagokba vezetnek." *(Ebers-papirusz, Kr. e. XVI. század)*

Állapítson meg összefüggést a forrás és a mumifikálásról szóló leírás között! Mire tudták használni a megszerzett ismereteket (pl. vérkeringés)? [SZ]

14

AZ ÚJBIRODALOM

„Az étel bőségben van előttetek mindenütt. Az ellátásotok teljesen rendben van, hogy dolgozzatok számomra szerető szívvel. Táplálékotok súlya nagyobb a munkánál, azért, hogy megéljetek és létezhessetek. Én ismerem a ti erőteljes és kiváló munkátokat, örülhet mindenki, aki ebben dolgozik, miközben a hasa tele van. A csűrök meg vannak töltve számotokra gabonával, mert nem akarom azt, hogy egy napig is hiányt szenvedjetek táplálékban. Mindegyiketek ki van jelölve egy hónapra. Megtöltöm számotokra a raktárakat minden dologgal, étellel, hússal, süteménnyel, hogy védjelek titeket sarukkal, ruhákkal, sok kenőccsel, hogy bekenjétek a fejeteket minden 10 napban, én adom ruháitokat egész évre, hogy lábatok szilárdan álljon mindennap, s ne aludjon közületek senki úgy, hogy a nyomor miatt sóhajtozik. Sok embert jelöltem ki, hogy tápláljanak titeket a nélkülözéssel szemben, halászokat, hogy halzsákmányt hozzanak, és kertészeket, hogy növényeket termeljenek. Edényeket csináltattam fazekaskorongon, korsókat készíttettem, hogy vizet hűtsenek számotokra nyár idején. Hozzátok evez Felső-Egyiptom Alsó-Egyiptomba, hozzátok evez Alsó-Egyiptom Felső-Egyiptomba árpával, gabonával, búzával, sóval, babbal végtelen mennyiségben." *(II. Ramszesz a bányamunkásokhoz, Kr. e. XIII. század)*

Jellemezze a forrás alapján Egyiptom gazdaságát! Mivel látták el a munkásokat? Mire tud következtetni ebből az élet- és munkakörülményekre vonatkozóan? Milyen társadalmi csoport tagjai végezték a bányamunkát? Mi volt a fáraó szándéka a szöveg megírásával? Készítsünk hasonló szöveget más cél középpontba állításával (pl. felkelésre akarjuk buzdítani a munkásokat vagy jobb körülményeket akarunk kicsikarni számukra)! [Í]

15

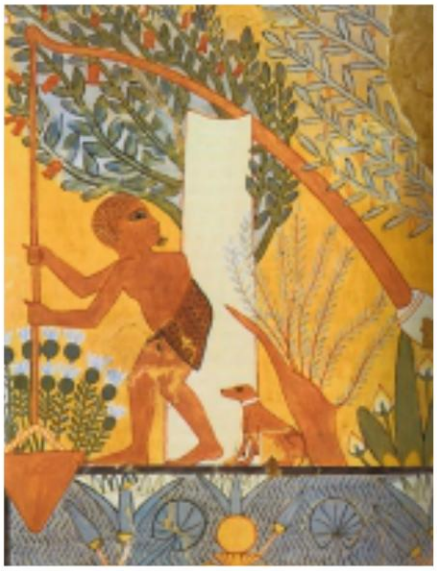

16 A gémeskútra emlékeztető vízkiemelő szerkezet, a saduf. Nagyobb szintkülönbségek esetén több saduf működött egymás felett

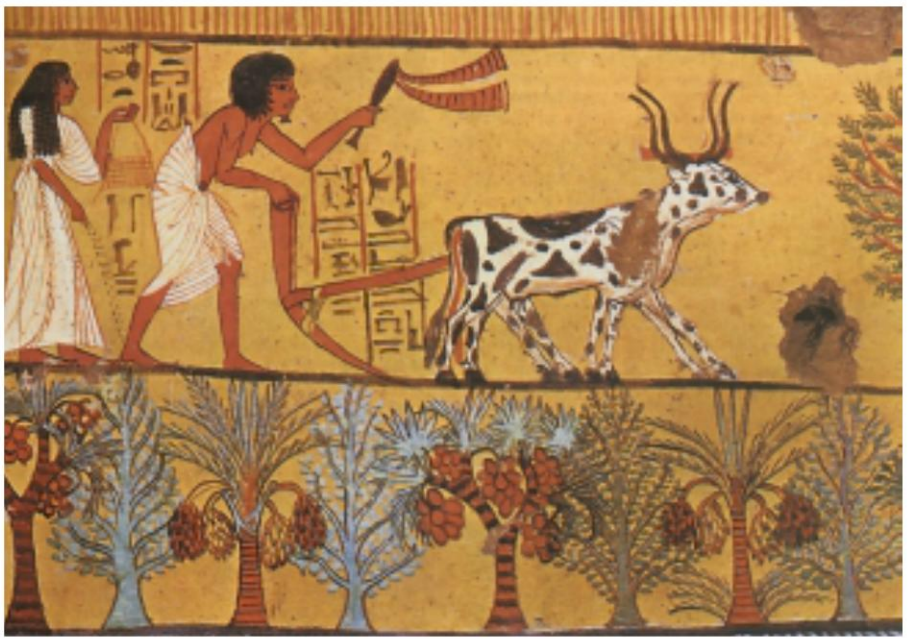

Szántás és vetés az Újbirodalom korában. Az alsó képsoron datolyapálmák és akáciák láthatók

A kép alapján mondja el, hogyan működött a gémeskút! Hogyan ábrázolja az egyiptomi művészet az embert, a teret, a növényzetet? [SZ]

17

Mivel lazították fel a földet az eke megjelenése előtt? Nézzen utána a tankönyvi szövegben, mikor jelent meg az eke Egyiptomban! [F]

Tutanhamon fáraó harci kocsin. A fiatalon elhunyt fáraó arról nevezetes, hogy sírját az ókorban nem rabolták ki, ezért a XX. században teljes pompájában sikerült feltárni

18

Nézzen utána a tankönyvben, hogy mikor terjedt el a ló használata Egyiptomban, és mi volt a jelentősége! Milyen jellegzetességeit ismeri fel a képen az egyiptomi emberábrázolásnak? [GY]

„S bárha te távol vagy,
sugarad itt lobban a földön.
Ott vagy az arcokon is, bár lebegésed senki se látja.
Hogyha lehullasz az ég nyugati horizontján,
égbe sötétül a föld, a halál bús állapotába.
Kamráiban alszik az ember, betakarva fejét,
s az egyik szemről nem tud a másik,
kirabolhatják vagyonából, (...)
Barlangüregét odahagyja a gyilkos oroszlán,
mindenhol mar a féreg, (...)
Világos lesz a világ,
amikor fölkelsz az egek horizontján,
s izzol egész napon át, tűz-fényű korong.
Tovaűzöd az éjt, sugarad mindenfele árad.
A Két Ország [Egyiptom] ünnepet ül,
ami él, eleven lesz újra, feléled,
te költöd fel az embert.
Megfürdeti testét, felölti ruháját,
s a te felragyogásodat üdvözli a karja.
Az egész ország munkálja a dolgát,
abraktól megelégül az állat,
zöldellnek a fák, a palánták,
fészkeiken szökdösnek a kismadarak,
a te lelkedet dicsőíti szárnyuk,
Mindenik állat szökdécsel a lábán,
minden, mi röpül, mi leszáll,
mind-mind eleven, mert rájuk ömöl sugarad.
A hajók úszhatnak a folyón lefelé
vagy szemben az árral,
mindenhova elvisz az út, ha fölragyog orcád.
Kipattan eléd a folyóból a hal,
Fényed a tenger mélyeit is tisztán beragyogja."
(IV. Ehnaton Naphimnuszának részlete)

Nézőpontok

Az Újbirodalom időszakában megerősödött az Amon-papság befolyása. Olyannyira, hogy már a fáraók hatalmát veszélyeztette. Az ő visszaszorításukra tett sikertelen kísérletet IV. Amenhotep (Kr. e. XIV. század) fáraó egy új istenkultusz bevezetésével. Hogy az Amon-papság hatalmát megtörje, Amon kultusza helyett bevezette Aton, a napkorongot jelképező istenség kizárólagos tiszteletét. A fáraó még nevét is megváltoztatta Ehnatonra. Az egyistenhit (monoteizmus) bevezetésére tett kísérlet azonban az uralkodó halála után megbukott. Utódjának is meg kellett változtatnia a nevét, de ellenkező előjellel: Tutanhatonról Tutanhamonra. Az ő sírja elkerülte a sírrablók pusztításait a Királyok völgyében, ahová a fáraók sziklasírjait vették.

Soroljon föl többistenhívő vallásokat! Melyek a politeizmus és a monoteizmus közötti különbségek? Az államhatalom számára mennyiben lehet fontos, hogy sokistenhit vagy egyistenhit a jellemző a birodalom területén? [Í]

19

Határozza meg Aton napisten szerepkörét! Gyűjtse ki a szövegből azokat a részleteket, amelyek bizonyítják, hogy Ehnaton (Amenhotep) egyistenhívő vallást vezetett be! Indokolja döntését! Hogyan nevezi a forrás Egyiptomot? Miért így? [F]

6. Kis országok – nagy örökség

A keleti típusú zsidó állam birodalmak ütközőpontjában jött létre.
A zsidóság körében alakult ki az első egyistenhívő vallás. Szent könyvük a Biblia ószövetségi része.
Fönícia fontos kereskedelmi központ, az itteni városokban született meg a hangjelölő írás.

A BIBLIA FÖLDJE: PALESZTINA A Jordán folyó és a Holt-tenger vonalától a Földközi-tengerig húzódó hegyes vidék Palesztina. Korábbi lakói – akik földműveléssel, pásztorkodással foglakoztak, és voltak fallal megerősített városaik is – **Kánaán**nak nevezték. **A Kr. e. XIII. században e területen lépett szövetségre 12 zsidó (héber) törzs,** feltehetőleg e sémi eredetű népesség egy keletről már korábban betelepült és egy Egyiptom felől ekkor érkező csoportjának egybeolvadásával.

Palesztina történetének legfontosabb forrása a Biblia ószövetségi része, amely a zsidók szent könyve. **Az Ószövetség** (Ótestamentum) Ábrahám és Mózes történetét egységbe fogva **megőrizte a palesztinai zsidóság kettős eredetét.** A keletről érkezők (kb. a Kr. e. XV–XIV. században) emlékét Ábrahámhoz, a nyugatról, Egyiptom felől bevándorlókat (a Kr. e. XIII. század táján) Mózeshez köti.

Az Ótestamentum szerint **Ábrahám** a mezopotámiai Ur városából menekült Hárán városán keresztül Kánaán felé. Időskorában született fia, Izsák. Az ő gyermeke volt Jákob, akinek 12 fia a 12 zsidó törzset jelképezi. Az éhínség elől Jákob fiai Egyiptomba vándoroltak. A legkisebb testvér, József jóvoltából a zsidók békében éltek és sokasodtak Egyiptom földjén. Ám az egyiptomiak megirigyelték gyarapodásukat. A fáraó el akarta pusztítani őket. Elrendelték, hogy a zsidó fiúgyermekeket öljék a Nílusba. Az egyik fiúcskát, **Mózes**t azonban szurokkal bekent gyékénykosárba tették, s úgy eresztették a vízre. A fáraó leánya találta meg, felneveltette, s előkelő férfiú lett belőle. Később egy konfliktusban vérei mellé állt, így menekülnie kellett. A Sínai-félszigeten kóborolt, amikor a zsidók istene, Jahve égő csipkebokor képében megjelent előtte, s felszólította őt, hogy hozza ki népét Egyiptomból. Mózes nagy nehézségek árán elvezette népét Kánaán határáig, de ő már nem léphetett az új haza földjére. A sivatagban az Úr táplálta a zsidókat, és törvényeket is adott választott népének (tízparancsolat).

A betelepülő zsidó törzsek több évszázados küzdelemben **legyőzték Kánaán őslakóit, majd a filiszteusok ellen harcoltak a területért.** (Az indoeurópai filiszteusok a tengeri népek egyike, akik a zsidókkal közel egy időben foglalták el a tengerparti részeket, s nevükből származik a későbbi Palesztina elnevezés.) E harcok során Dávid vezetésével, **a Kr. e. X. századra alakult ki a zsidó állam, Jeruzsálem székhellyel.** Dávid utóda, **Salamon tette despotikussá a királyi hatalmat.** Nevéhez fűződik a jeruzsálemi templom építése.

AZ EGYISTENHIT KIALAKULÁSA Salamon halála után **az ország két részre szakadt:** az északi **Izraelre,** s a déli **Júdeára.** A romló életkörülmények és a vezető réteg eltávolodása Jahve kultuszától a lakosság elégedetlenségéhez vezetett. Látnokok, jósok léptek fel, akik magukat isten „szóvivőinek" (prófétának) hirdetve ostorozták a nép kifosztását és a Jahvétől való elfordulást. **A próféták a népet maguk köré gyűjtve Isten büntetését jövendölték az idegen istenek tisztelete miatt.**

S valóban, a Mezopotámiában ekkortájt megerősödő harcos **Asszír Birodalom elfoglalta Izrael fővárosát** (Kr. e. VIII. század). A lakosság nagy részét Asszíriába hurcolták (deportálták). Júdea a teljes meghódolás és adófizetés árán menekült meg a pusztulástól. Urai azonban változtattak politikájukon: **az egység érdekében** kiegyeztek a prófétai mozgalommal, és könnyítettek a nép sorsán. Szakítottak az idegen kultuszokkal, és **Jahvét ismerték el a zsidók egyetlen istenének**. Csak az ő jeruzsálemi szentélyében lehetett tisztelni az Istent.

A megpróbáltatások azonban nem értek véget: **az** Asszíria romjain megalakuló **Újbabiloni Birodalom** uralkodója, Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) rövid hadjáratban **legyőzte Júdeát, feldúlta fővárosát, Jeruzsálemet, és leromboltatta a zsidók szentélyét.** Az asszírok szokását követve a lakosság egy részét, főként a vezető réteget Mezopotámiába telepítette. A **„babiloni fogság**nak" (Kr. e. VI. század) az Újbabiloni Birodalmat megdöntő perzsák vetettek véget, hazaengedve a zsidókat, akik újjáépítették létük szimbólumát, a jeruzsálemi szentélyt.

A fogság időszakában jelentős változás történt a vallási életükben. **Jahve a zsidók felett uralkodó egyetlen istenségből a mindenség teremtőjévé és a földkerekség egyetlen istenévé vált**. Rajta kívül semmilyen istenséget nem ismertek el. Ezzel **a zsidó hit tisztán egyistenhívő** (monoteista) **vallássá vált.** Kisebb változtatásoktól eltekintve ebben az időszakban nyerte el végleges formáját szent könyve, az Ótestamentum.

A KERESKEDŐK ORSZÁGA: FÖNÍCIA A Földközi-tenger és a Libanon-hegység között elterülő partvidéken, **Föníciában a csapadék lehetővé tette, hogy öntözés nélkül megteremjen a gabona.** A domboldalakon jól jövedelmező növényeket, szőlőt, olajfát, fügét termesztettek. A hegység értékes fákat adott, például a **cédrus**t és a **libanoni tölgy**et. E két jó minőségű fa a **hajóépítés** és az építkezések nélkülözhetetlen anyaga volt. A hajógyártáson kívül a városok ügyes kézművesei szöveteket, üvegárut és fémeszközöket állítottak elő.

Fönícia a kereskedelmi útvonalak találkozási pontjában feküdt. A part menti városok **lakói** kihasználták a kedvező lehetőséget, s hajóikkal bejárták a távoli

vizeket. Elvitték hazájuk termékeit, és közvetítették távoli városok, vidékek árucikkeit, **a tenger fuvarosaivá váltak. Sorra alapították kereskedelmi telepeiket** Ciprustól Gibraltárig (pl. Karthágó).

A kereskedővárosok legmaradandóbb alkotása a hangjelölő írás volt. Korábbi kezdemények után Kr. e. 1100 táján Bübloszban dolgozták ki a 22 vonalas jelből álló írást. Ez az ábécé az alapja a héber és arab írásnak. A görögök magánhangzók hozzáadásával továbbfejlesztették a hajósnép találmányát, s az így kialakult jelrendszer lett az alapja mai latin ábécénknek is.

Fönícia **városállamok** sorából állt (Büblosz, Szidón, Türosz), s **nem** alakult ki **egységes állam.** A kereskedővárosokban a királyok hatalmát gazdag kalmárok korlátozták. A vidék egy átmeneti időszaktól eltekintve (Kr. e. XII–VIII. század) mindig a környező nagy birodalmak részét képezte.

ARCHÍVUM

A BIBLIA FÖLDJE: PALESZTINA

„…Ha héber szolgát [rabszolga] vásárolsz, hat éven át szolgáljon, de a hetedikben távozzék szabadon, kártérítés nélkül. Ha egyedül jött: távozzék egyedül, ha nős ember: távozzék a felesége is. Ha ura adott neki feleséget, s az fiakat vagy lányokat szült neki: az asszony és gyerekei az uráé legyenek, ő pedig egyedül távozzék.

…Aki megveri apját vagy anyját, halállal haljon.

…Aki embert lop és eladja, vagy a kezében fogják, halállal haljon.

…Aki átkozza apját vagy anyját, halállal haljon.

…Ha férfiak veszekszenek, és egy ember megüti társát kővel vagy ököllel, s az nem hal meg, csak ágyba esik: (…) büntetése annak, aki ütött, fizesse meg az a fekvését, és gyógyíttassa meg. De ha haláleset történik: élet adassék élet életért, szem a szemért, fog a fogért, kéz a kézért, láb a lábért, égési seb az égési sebért, roncsolás a roncsolásért, kék folt a kék foltért.

…Ne ölettessenek meg az apák a fiúk helyett, és a fiúk ne ölettessenek meg az apák helyett, csak saját bűneiért ölessenek meg valakit.

… Ne terjessz hazug híresztelést, kezed nem adhatod a gonosznak, hogy hamis tanú légy.

… Ne kövesd a tömeget gonosz ügyben; peres ügyben ne vallj a tömeg után, bűnre hajolva. Perében még szegénnyel se légy részrehajló." *(Mózes törvényeiből)*

Jellemezze a forrás alapján Mózes korának társadalmát! Hasonlítsa össze a szöveget Hammurapi törvénygyűjteményével! Mik a hasonlóságok és a különbségek okai? [F]

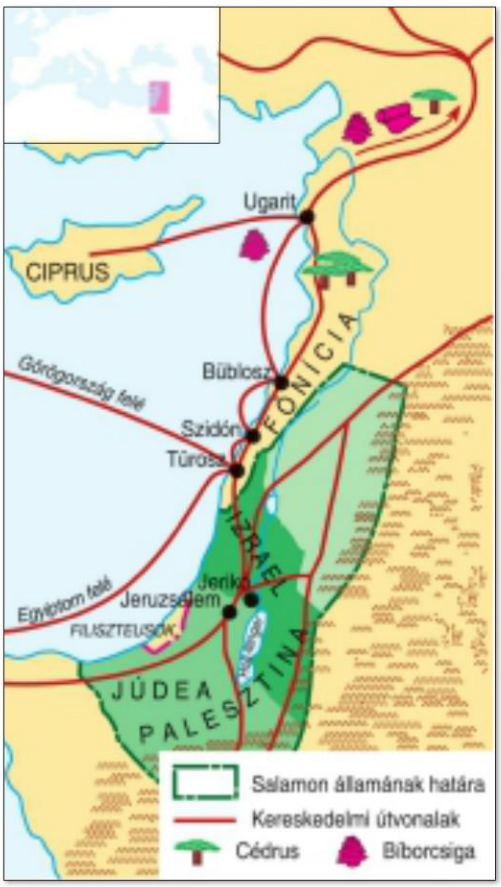

1

2

Fönícia és Palesztina

Elemezzük a térség földrajzi adottságait! Hol lehetett öntözéses földművelést folytatni? Nevezzünk meg néhányat a térség sajátos árucikkei közül! Nézzünk utána, melyiket hogyan hasznosították! Miért válhatott Fönícia a Közel-Kelet kereskedelmi központjává? [F]

„Halld, Izrael! Az Úr, a mi Istenünk az egyetlen Úr! Szeresd Uradat, istenedet, szíved, lelked mélyéből, minden erőddel! Ezeket a parancsokat, amelyeket ma szabok neked, őrizd meg szívedben, és vésd gyermekeidnek is az eszébe, beszélj róluk, amikor lefekszel s amikor fölkelsz." (Teremtés 31, 11–13.)

Frigyszekrény, a Mózes törvényeit tartalmazó Tóra tárolóhelye a zsidó imaházakban

Nézzen utána a Biblia ószövetségi részében, hogyan születtek Mózes törvényei! [GY]

3

4 Salamon templomának helyén, a babiloni fogság után emelt új jeruzsálemi templom makettje

Tájékozódjon, milyen szerepet játszott a templom (a szentély) a zsidóság életében! [GY]

5

„Salamon király kényszermunkásokat küldött föl egész Izraelből: harmincezer ember lett kényszermunkás. Ezeket felváltva küldte a Libanonra, havonta tízezer embert. Egy hónapig a Libanonon voltak, két hónapig pedig otthon. A kényszermunkások felügyelője Adónirám volt. Salamonnak volt hetvenezer teherhordója és nyolcvanezer kőfejtője is a hegységben. Valamint a munkát irányító munkavezetőkön kívül háromezer-háromszáz felügyelője, akik a munkát végeztették a néppel." *(Ószövetség, Királyok I. könyve 5.)*

Kik építették a templomot? Milyen társadalmi szerkezetre utal ez? Milyen történelmi párhuzamokat tudsz említeni? [SZ]

AZ EGYISTENHIT KIALAKULÁSA

„Abban az időben (...) Nabukodonozor, Babilon királya maga is hadba vonult a város ellen, melyet közben szolgái ostrom alatt tartottak. Elhurcolta az Úr templomából az összes kincset, ugyanúgy a királyi palota kincseit is, az összes aranyedényt összetörte, amit Salamon, Izrael királya az Úr temploma számára csináltatott úgy, ahogy az Úr előre elmondta. Egész Jeruzsálemet fogságba hurcolta, az összes parancsnokokat és fegyverforgatásra alkalmas férfit, tízezer foglyot, ezenkívül az összes kovácsot és lakatost, nem maradt ott senki, csak a föld egyszerű népe. (...) ugyanúgy fogságba hurcolta Jeruzsálemből Bábelbe a király anyját, a király asszonyait és tisztségviselőit, valamint az ország előkelőit is, ezenkívül az összes tekintélyes embert elvitte fogolynak Babilon királya Bábelbe." *(Ószövetség, Királyok II. könyve 24.)*

Kiket hurcoltatott el Nabukodonozor a zsidók közül? Mely nép birodalomszervező hagyományait követte? [SZ]

6

A KERESKEDŐK ORSZÁGA: FÖNÍCIA

„Libüa [Afrika] víztől körülvett földrésznek mutatkozik, kivéve azt a részt, ahol Ázsiával határos; s tudomásom szerint Nékhosz Egyiptom királya volt az első, aki ezt bebizonyította; ő ugyanis abbahagyván azon csatorna ásatását, mely a Nílustól az arab öbölig [Vörös-tenger] húzódik, fóniciai embereket küldött el hajókon, s meghagyta, hogy visszafelé Heraklész oszlopain [Gibraltár] át hajózzanak be az északi tengerbe [Földközi-tenger], és így térjenek vissza Egyiptomba. A fóniciaiak tehát a Vörös-tengerből kiindulva a déli tengerbe hajóztak. Amikor az ősz beállt, kikötöttek és bevetették a földet, ahol épp útjukban Libüában voltak, s aratásig ott maradtak. A gabona learatása után pedig továbbhajóztak úgy, hogy két év lefolyása után a harmadik évben Heraklész oszlopainál befordulván, Egyiptomba érkeztek. Azt is állították, amit ugyan én nem hiszek, de más talán igen, hogy Libüa körülhajózása alatt a Nap jobb kézről esett." *(Hérodotosz, görög történetíró)*

Kövesse nyomon a térképen a fóniciai hajósok útját! Milyen földrajzi-csillagászati érveink lehetnek a szöveg alapján arra, hogy valóban végrehajtották a fóniciaiak a fáraó megbízatását? Emelje ki a szövegből a Hérodotosz történetírói elveire utaló részeket! [SZ]

7

ÓFÖNÍCIAI		ÓGÖRÖG			LATIN	
	kiejtés „ʔ"			kiejtés „a"	A	kiejtés „a"
	„δ"		B	„b"	B	„b"
	„ʔ"		Γ	„g"	C	„k" „g"
	„ə"		Δ	„d"	D	„d"
	hangsúly-jelölés		E	rövid „e"	E	„e"
	„y"		FY	„y" „u"	F	„f"
	„z"		IZ	(d) „z"	Z	„z"
	„h"		H	hosszú „e"	H	hangsúly-jelölés

A hangjelölő írás fejlődése

Miben jelentett fejlődést a föníciai írás a korábban megismert írásokhoz képest? Miért éppen Fönícióban alakult ki ez az új írásfajta? Miben lépett előre a görög ábécé? Miért adja vissza pontosabban a szöveget a görög írás, mint a föníciai? [F]

Föníciai (balra fent) és latin írás

Mi az alapvető újdonság a képen látható írásban? Mi a kapcsolat a két írás között? [SZ]

8

Föníciai üvegkorsók. A korsók még az agyagedények formáját őrzik, mivel a korszakban nem fújták, hanem agyagmintára dolgozták rá az üveget

Miért fejlődhetett gyorsan a föníciai városok ipara? A földrajzi környezet alapján következtessen arra, hogy melyek voltak a fejlett föníciai iparágak? [F]

9

10

Föníciai hajók

Az ábrázolás alapján írja le a föníciai hajók jellegzetességeit! [SZ]

11

Készítsünk áttekintő ábrát az írás fejlődéséről! Az ábra adjon választ az írás kialakulásának szakaszaira, időrendjére, gazdasági és társadalmi hátterére! [I]

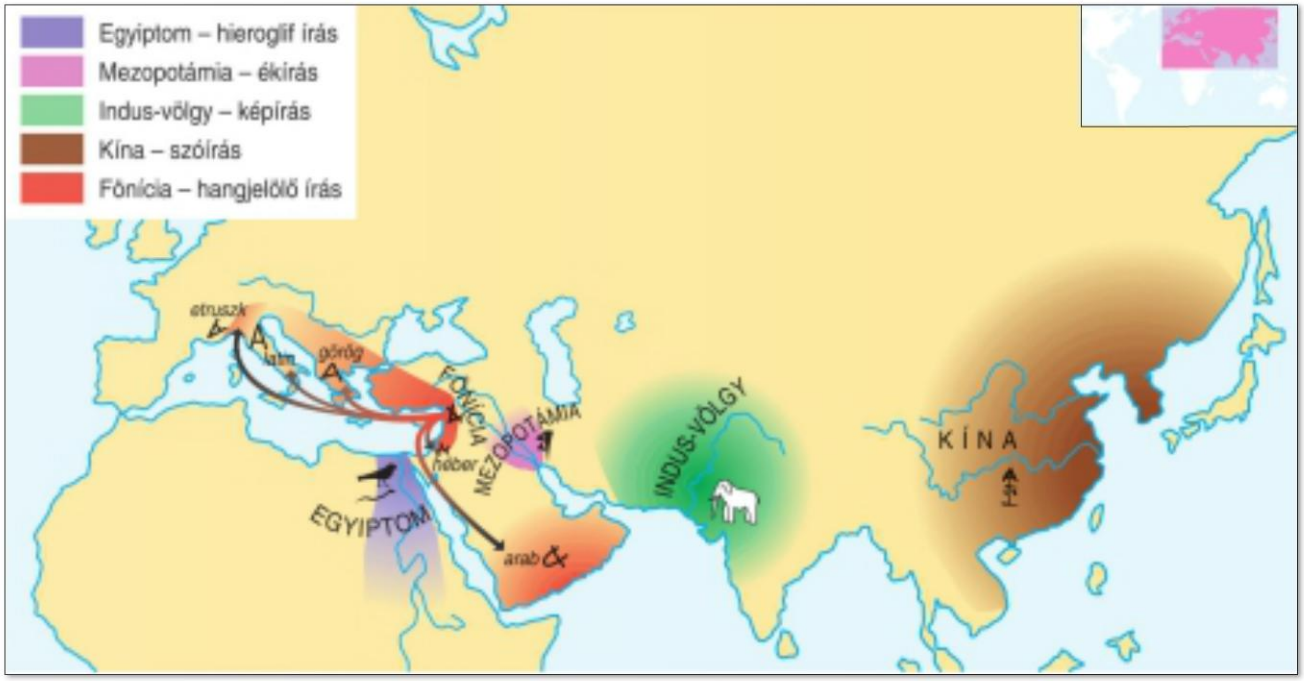

12

Az írások elterjedése és kapcsolatai

Kövesse nyomon, mely írások fejlődtek ki a föníciai ábécéből! Miért a föníciai volt a legnagyobb hatású írás? [F]

Nézőpontok

Teremtéstörténetek: Minden népet – a sumerektől a keltákig, finnekig – már kezdettől fogva érdekelték az élet alapvető kérdései: a születés, a halál, az ősök eredete stb. Ezekre a kérdésekre a mítoszokban adták meg önmaguknak a választ.

Az eltérő kultúrák mondavilágában sok közös vonást fedezhetünk fel. Ennek több oka lehet. A legkézenfekvőbb az átvételek. A sumer mítoszokban található vízözön (tankönyv, 20–21. oldal) szinte teljes mértékben megegyezik a Bibliában szereplő Noé történetével. Az akkád Sarrukint, hogy életét mentsék, vesszőkosárban a folyó vizére bízták (tankönyv, 19. oldal), akárcsak Mózest – ez azonban már nem feltétlen átvétel. Hiszen ez a motívum több, a Közel-Kelettől távolabb élő nép mítoszaiban is fellelhető, például a rómaiaknál, ahol Romulus és Remus is így vészelték át a rájuk leselkedő veszedelmet.

Elemezzük az alábbi teremtéstörténeteket! Keressük az eltérő és a közös vonásokat a tankönyvben olvasható mítoszokban! [F]

13 Így ábrázolta a teremtést egy középkori miniatúra (Franciaország, Rheims, a XIII. század közepe)

Milyen tevékenységként mutatja be a művész a teremtést? Vitassuk meg, mi lehetett ennek az oka! [F]

„A világ teremtése

Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet. A föld puszta volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek fölött. Isten szólt: »Legyen világosság«, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétséget pedig éjszakának. Azután este lett és reggel: az első nap.

Isten újra szólt: »A vizek közepén keletkezzék szilárd boltozat és alkosson válaszfalat a vizek között.« Úgy is lett. Isten megalkotta a szilárd boltozatot, és elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket. Isten a boltozatot égnek nevezte. Erre este lett és reggel: a második nap. Isten ismét szólt: »Gyűljenek össze az ég alatti vizek egy helyre és emelkedjék ki a száraz.« Úgy is történt. Isten a szárazat földnek nevezte, az összefolyt vizeket pedig elnevezte tengernek. Isten látta, hogy ez jó. Akkor megint szólt Isten: »Teremjen a föld zöldellő növényeket, amelyek termést hoznak, és fákat, amelyek magot rejtő gyümölcsöt teremnek a földön.« Úgy is lett. A föld zöldellő növényeket termett, amelyek termést hoznak fajuk szerint, és fákat, amelyek gyümölcsöt érlelnek, amelyben magvak vannak, a fajtának megfelelően. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a harmadik nap.

Akkor megint szólt Isten: »Legyenek világító testek az égbolton s válasszák el a reggelt az éjszakától. Ezek határozzák meg az ünnepeket, a napokat és az éveket. Fényeskedjenek az égbolton, s világítsák meg a földet.« Úgy is lett. Isten megteremtette a két nagy világítót. A nagyobbik világítót, hogy uralkodjék a nappalon és a kisebbik világítót, hogy uralkodjék az éjszakán, s hozzá még a csillagokat.

Isten az égboltra helyezte őket, hogy világítsanak a földnek, uralkodjanak a nappal fölött, s válasszák el a világosságot és a sötétséget. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a negyedik nap.

Isten szólt: »A vizek teljenek meg élőlények sokaságával, az égen, a föld felett pedig röpködjenek madarak.« Úgy is történt. Isten megteremtette fajtájuk szerint a nagy tengeri állatokat és mind az élőlényeket, amelyek mozognak vagy a vízben úszkálnak. És a röpködő madarakat is, ugyancsak fajtájuk szerint. Isten látta, hogy ez jó. Isten megáldotta őket és így szólt: »Legyetek termékenyek, szaporodjatok, lepjétek el a tengerek vizét, s a madarak is szaporodjanak a földön.« Este lett és reggel: az ötödik nap.

Aztán szólt Isten: »Hozzon létre a föld élőlényeket fajuk szerint: háziállatokat, csúszómászókat és mezei vadakat fajuk szerint.« Úgy is történt. Isten megteremtette a mezei vadakat fajuk szerint, a háziállatokat fajuk szerint és az összes csúszómászót a földkerekségen, fajonként. Isten látta, hogy ez jó.

Isten újra szólt: »Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, mely a földön mozog.«" *(Biblia, A teremtés könyve)*

14 Készítsen áttekintő táblázatot a bibliai teremtéstörténetről! Keresse meg a jellemző mitikus elemeket! [Í]

„A világ keletkezése

A határtalan semmiben élt a titokzatos világszellem, akit soha élő ember szeme meg nem pillantott. Ő teremtette messze északon a Ködök Birodalmát és délen Muspellt, a tűz országát. A Ködök Birodalmában kút keletkezett, s ebből tizenkét folyam eredt (…) Ezek a folyamok jéggé váltak, s lassan kitöltötték a mély szaka-

dékokat. A tűz birodalmából pedig forró lég és tüzes szikra áradt. Ott, ahol a forró levegő a fagyos folyamokkal összetalálkozott, megolvadt a jég, és az olvadó cseppekből egy óriás keletkezett: Ymir. Ez az Ymir a dér óriások ősatyja, gonosz, félelmes teremtmény volt.

Gylfi király most arról érdeklődött, hogy mit evett ez az Ymir, mivel táplálkozott. Megtudta, hogy a Köd Birodalmából áradó dér és a Tűz országából jövő meleg levegő találkozásánál egy óriási tehén keletkezett, ennek a tejéből lakott jól Ymir és népe.

Az óriástehén nyalta, nyalogatta a sós dérsziklákat, s íme, a sziklák emberi formát öltöttek, kilépett belőlük a fenségesen szép Bur isten. Bur isten gyermekei óriáslányokkal házasodtak össze, s isteni gyermekeket hoztak világra: az első gyermek Odin volt, a legbölcsebb, a leghatalmasabb az istenek között.

Később harc támadt az istenek és a dér óriások között. Az istenek győzedelmeskedtek, s csak egyetlen óriáspár menekült meg a csatából. Tőlük származtak a későbbi óriások.

Ezután az istenek Ymirből, az ősi jégóriásból megalkották a földet. Koponyájából lett az ég, négy sarkán négy törpe állott: Kelet, Nyugat, Észak és Dél. Csontjaiból keletkeztek a hegyek, véréből a tenger és a tavak, hajából a fák és a bokrok, fogából a kőgörgetegek és a sziklák. Szemöldökei falat alkottak, s ez választotta el a szárazföldet a tengertől.

Az északi szigeten telepedtek le az óriások. A szárazföldet Midgarnak nevezték el, ez lett az emberek lakóhelye, az istenek pedig Aszgardban építettek maguknak palotát."

(Germán rege. Dömötör Tekla nyomán)

Következtessen a szövegből arra, hogy milyen természeti környezetben éltek a germánok a mítosz keletkezése idején! Húzza alá a sajátos és az általános mitikus elemeket! [SZ]

15

A bábeli (babiloni) torony építése (id. Pieter Brueghel festménye, XVI. század)

16

Milyen épülettípus látható a képen? Mesélje el a toronyhoz kapcsolódó bibliai történetet! Milyen történelmi folyamat mitikus magyarázata a történet? [SZ]

7. A Közel-Keletet egyesítő birodalmak

Az asszírok elsőként egyesítették a Közel-Kelet térségét, de a meghódított területek kizsákmányolása bukásukhoz vezetett. Az Újbabiloni Birodalom az asszír örökséget folytatta.
A Perzsa Birodalom egyesítette tartósan a Közel-Kelet jelentős részét. Ez azzal is magyarázható, hogy a perzsák új módszerekkel, a helyi vezetőkre támaszkodva uralkodtak, jó út- és postahálózatot tartottak fenn.

ASSZÍRIA Az Asszíriának nevet adó **Assur** városa Mezopotámia északi részén, a Tigris folyó partján feküdt. **Lakói** elsősorban **fémekkel és gyapjúval kereskedtek**. Nagy mennyiségben szállítottak ólmot Kis-Ázsiába a réz tisztításához és építkezésekhez. Az itteni új nyersanyaglelőhelyek felfedezése következtében **válságba került Asszíria gazdasága.** Így az állam jövedelmei megtartása és növelése érdekében a **hódítások** felé fordult. Rövidesen a **zsákmányszerzés** vált az ország fő bevételi forrásává.

Az ismétlődő hadjáratok nyomán **katonai jellegű társadalom** jött létre. Élén a nagy hatalmú király állt, aki a harci szekerekkel és vasfegyverekkel felszerelt katonai vezető rétegre támaszkodott. Az asszír parasztság lovas és gyalogos katonaként vett részt a hadjáratokban. A harcosokká váló asszír parasztok helyett **gondoskodni kellett a munkaerőről.** Így a zsákmányszerző háborúk egyik céljává az emberek elhurcolása vált. Családok ezreit telepítették át kényszerrel Asszíriába. A **deportált népek** nem rabszolgaként dolgoztak, helyzetük inkább a közrendű szabadokéra emlékeztetett.

Asszíria néhány évszázad alatt (Kr. e. IX–VII. század) **meghódította a Közel-Kelet jelentős részét** (Mezopotámia, Fönícia, Palesztina, majd Egyiptom). Az ellenség megalázását, tömegeinek legyilkolását feliratokon hirdető asszír királyok pompás **új fővárost** építtettek (Ninive), amelynek **könyvtár**ába összegyűjtötték a Mezopotámiában fellelhető írásokat. A kegyetlen uralom ellen azonban sorozatos felkelések törtek ki. **A lázadások miatt meggyengült birodalmat** az Irán felől benyomuló indoeurópai lovas nép, **a médek támadása összeroppantotta.** Ninivét, a gyűlölt birodalom fővárosát földig rombolták (Kr. e. 612).

AZ ÚJBABILONI BIRODALOM (Kr. e. VII–VI. század) Az asszírok ellen felkelő mezopotámiaiak vezére alapította meg az Újbabiloni Birodalmat. Legjelentősebb uralkodója (Nabú-kudurri-uszur, a bibliai Nabukodonozor) részt vett Ninive elpusztításában, majd elfoglalta Föníciát és Palesztinát. A birodalom **átvette az asszírok birodalomszervező hagyományait és kegyetlen módszereit.** Palesztinából elhurcolták a zsidó lakosság egy részét (babiloni fogság, Kr. e. VI. század). A kegyetlen módszerek miatti elégedetlenség is szerepet játszott abban, hogy **a perzsák könnyen megdöntötték** birodalmukat.

AZ ÓPERZSA BIRODALOM (Kr. e. 559–331) A perzsák az Iráni-medence nyugati részén, a Zagrosz hegyláncai között éltek, s nyájaikat, méneseiket legeltették. Az **íjjal, nyíllal és vasfegyverekkel felszerelt lovas nép** az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozott. A megerősödő perzsák (Kürosz vezetésével) **meghódították Mezopotámiát** (Babilont Kr. e. 538-ban)**, Föníciát, Palesztinát**. Babilonból hazabocsátották az elhurcolt zsidókat, s engedélyezték számukra szentélyük újjáépítését. Majd folytatták a hódításokat (Kambüszész), és **Kr. e. 525-ben birodalmukhoz csatolták Egyiptomot**.

Legjelentősebb uralkodójuk, **I. Dareiosz** tovább növelte a birodalom területét Európa és India felé. (A görögökkel vívott háborúját részletesen tárgyaljuk majd a görög történelemnél.)

A perzsák szakítottak az asszírok pusztán erőszakra épülő rendszerével. Nem irtották ki, és nem deportálták **a meghódított országok vezető rétegét**. Akik meghódoltak, azokat **meghagyták** tisztségükben, s a **közreműködésükkel tartották fenn uralmukat**. Így osztozniuk kellett a hatalmon a legyőzött népek előkelőivel, de a birodalom több évszázados fennállása igazolta módszerüket.

A hatalmas birodalmat, mely magába foglalta az ókor fejlett területeinek nagy részét, Egyiptomtól Indiáig, **tartományokra** (szatrapiákra) **osztották**. Mindegyik élén **kormányzó** állt, aki a hadügyek kivételével az összes állami feladat irányítását ellátta. A hadsereg tartományonként önálló vezetés alatt állt. Az állami és a **katonai vezető** ellenőrizhette egymást, így meggátolhatták a tartomány elszakadási törekvéseit. **Ez a rendszer sok későbbi birodalom számára szolgált mintaként.**

A birodalom egységét erősítette az **utak** építése (pl. a Királyi út), s az utakat használó **postai szolgálat.** A jelentősebb tartományi székhelyeket és a fővárost (Perszepoliszt) út- (2700 km) és postahálózat kötötte össze. Az egymástól 20-30 kilométerre levő állomásokon pihent lovak és futárok várták a hivatalos üzeneteket, így sikerült áthidalni a hatalmas távolságokat.

A szatrapiák adói hatalmas jövedelmet jelentettek az uralkodónak (átlagosan évi 250 tonna ezüstöt és 94 mázsa aranyat). A kereskedelem fellendítését és a birodalom egységét egyaránt szolgálta a **Dareiosz által bevezetett vert aranypénz,** a dareikosz.

VILÁGOSSÁG ÉS SÖTÉTSÉG **A perzsák** hitvilága az eddig megismert vallásoktól eltérő. Felfogásuk **szerint a világban a jó és a rossz, a világosság és a sötétség küzd egymással.** A perzsa nagykirályok a világosság nevében uralkodtak.

A perzsa vallási rendszer megalkotását később Zarathusztrának tulajdonították, elveit szent könyvükben, az Avesztában (= Tudás Könyve) foglalták össze. A perzsához hasonló vallási elképzeléseket, amelyekben a világ élesen két ellentétes részre oszlik, **vallási dualizmus**nak (duo = kettő) nevezzük.

ARCHÍVUM

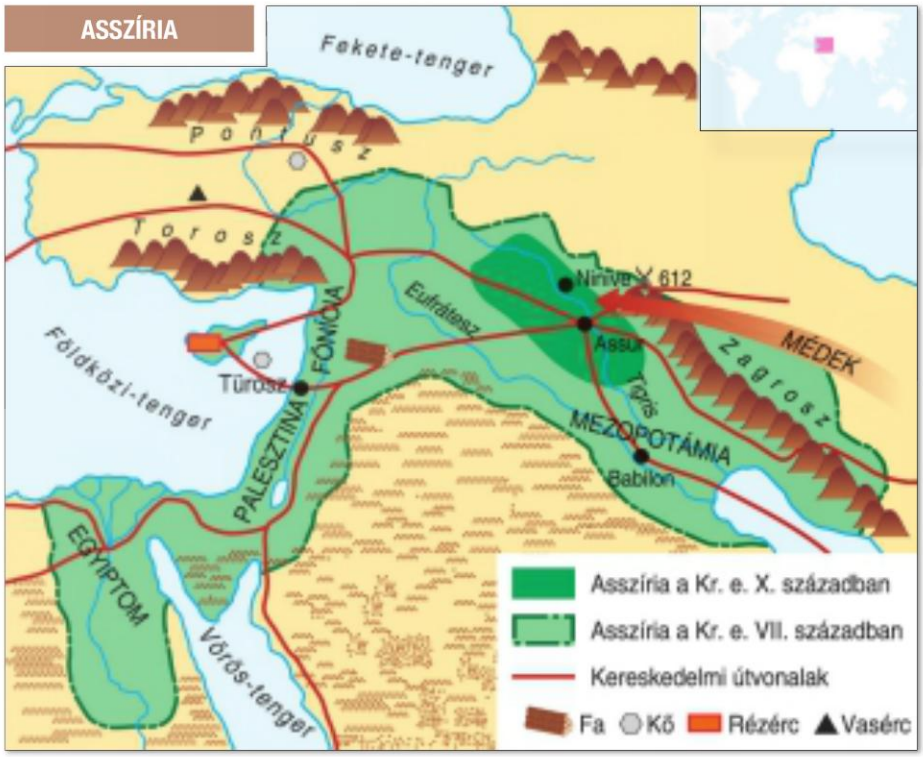

Az Asszír Birodalom

Olvassuk le a térképről, hogy miért előnyös Assur városának a fekvése! Fedezzünk fel összefüggéseket a térképen levő gazdasági információk (ásványkincsek, kereskedelmi utak) és az asszír terjeszkedés között! [F]

Az asszírok várost ostromolnak

A kép alapján jellemezze az asszír hadsereget (fegyvernemek, felszerelés)! [F]

1

2

„Uate [egy arab király] katonái, meghallván, hogy felvonulnak ellenük Assur és Istar, a mi nagy isteneink fegyverei – akik az ütközetben segítségemre siettek –, fellázadtak uruk ellen. Ő maga megijedvén, előbújt menekülése helyéről, de az istenek segítségével, Assur iránti bizodalmamban kezembe kaparintottam, és Asszíriába vitettem. Saját kezemmel ragadtam meg, és késemet marokra fogva, saját kezűleg felhasogattam arcán a húst, kötőféket vetettem képére, és kutyapórázra kötvén Ninive város közepén, a napkeleti kapunál, amelyet »A népek tódulásának kapuja« névvel illetnek, ketrecbe zárva őriztettem. De életben hagytam őt, hogy ezzel is kimutassam Assur és Istar, a nagy istenek dicsőségét.

Visszatértemben a tengerparton fekvő Szidónt foglaltam el. A város lakosságát, mivel nem engedelmeskedtek tartományfőnökömnek és nem fizették meg évi adójukat, leöldököltem. A meghódolást megtagadó népek között ítéletet tettem. Isteneiket és lakóikat Asszíria fogságába hurcoltam. Az ellenállást tanúsító Akko város lakosságát le is mészároltam. Holttestüket oszlopokra aggattam, a város körül helyeztem közszemlére." *(Assurbanapli asszír király felirata)*

Mi jellemezte az asszír uralmat? Milyen módszerekkel uralkodtak? Mi volt a célja eljárásuknak? [SZ]

Assurbanapli, asszír uralkodó vadászaton. Az asszírok az első lovas nemzetek egyike, hadseregük félelmetes részét képezte a lovasság

Figyeljük meg a lószerszámokat! Napjaink felszerelésével összevetve melyek az azonosságok és melyek a különbségek? A különbségek mennyiben befolyásolták a lovasság eredményességét? [F]

3

4

AZ ÚJBABILONI BIRODALOM

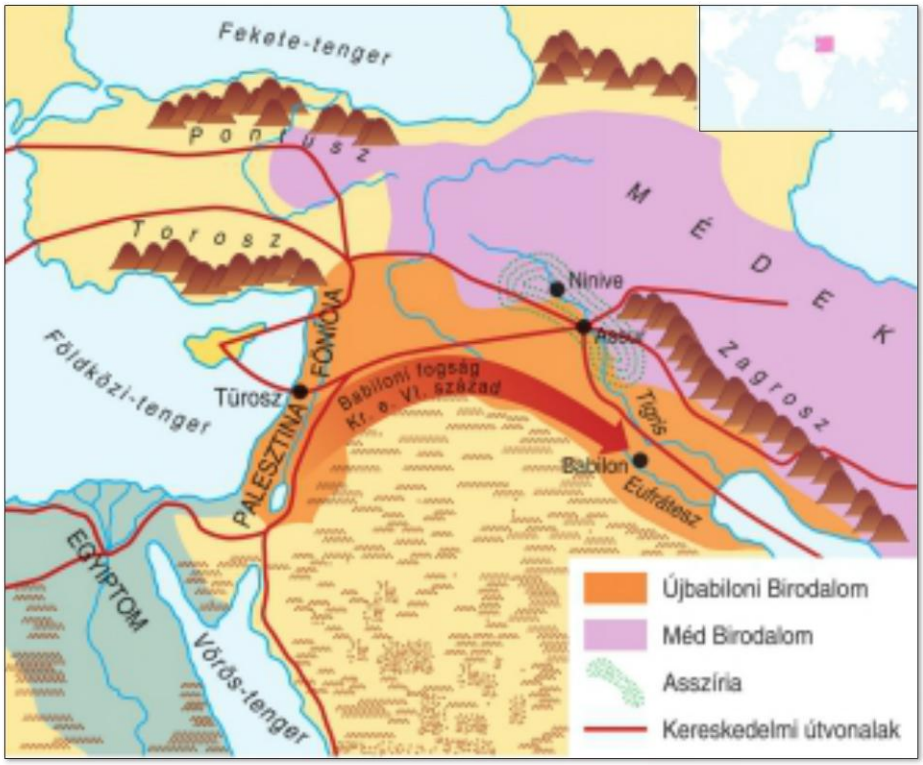

Az Újbabiloni Birodalom

Hasonlítsuk össze a birodalmat az Asszír Birodalommal! Mely területek azok, amelyeket mindkét birodalom elfoglalt? Mire következtethetünk a két birodalom területi azonosságaiból és különbségeiből? A tankönyvi szöveg segítségével mutassuk meg a térképen a „babiloni fogság" helyét! [F]

5

„A város mindkét részének közepén egy-egy épület áll. Az egyik a nagy és erős kőfallal védett királyi palota, a másik pedig Marduk bronzkapus szentélye. Ez még az én időmben is állt, alapterülete négyszög alakú, s minden oldala két sztadion [kb. 400 méter]. A szentély közepén zömök torony emelkedik, amelynek szélessége és magassága egy sztadion. Ennek a tetején egy másik torony áll, azon egy harmadik és így tovább, összesen nyolc torony. A felvezető lépcsősor valamennyi tornyon körbefut, s a közepe táján egy pihenőhely van nyugvószékekkel, hogy akik felmásznak, megpihenhessenek. Az utolsó toronyban nagy szentély található, amelyben egy magasra vetett ágyat s egy aranyozott asztalt helyeztek el. Istenkép azonban nem található benne. Éjjel egyetlen férfi sem léphet ide be, csakis egy helybeli asszony, akit az isten választott ki valamennyi ottani nő közül. Így mondják (…) ennek az istennek a papjai." *(Hérodotosz, görög történetíró)*

Készítsen rekonstrukciós rajzot a leírás alapján Marduk templomáról! Milyen jellegű épületről van szó? Hol találkoztunk már hasonlókkal? Mi volt a papság szerepe az Újbabiloni Birodalomban? Gyűjtse ki a szövegből a szerző véleményére utaló részleteket! [Í]

6

AZ ÓPERZSA BIRODALOM

„Én vagyok Kürosz, a mindenség királya, a nagy király, a hatalmas király, Sumer és Akkád királya, a négy világtáj királya, Kambüszésznek, a nagy királynak a fia, Kürosznak, a nagy királynak az unokája, akinek uralkodását Bél és Nabú szeretik, akinek királyságát szívük megörvendeztetésére kívánták. Amikor Babilonba békésen bevonultam, ünneplés és öröm közepette a fejedelmi palotában az uralom szállását felütöttem. Marduk, a nagy isten, Babilon lakosainak barátságos szívét megnyerte számomra, míg én naponta gondoskodtam tiszteletéről. Nagyszámú csapataim Babilonban békésen vonultak fel és alá, egész Sumer és Akkád országában rémületkeltőket nem tűrtem. Babilon belsejének és összes kultuszhelyének jólétéről gondoskodtam. Babilon lakosait, akik az istennek akarata ellenére szenvedtek, megszabadítottam az igától, mely nem illett hozzájuk. Megrongált lakásaikat kijavíttattam, szenvedéseiket csillapítottam. Tetteimnek örült Marduk, a nagy úr. Nekem, Kürosznak, a királynak, aki tiszteli őt, és Kambüszésznek, a fiamnak, szívem sarjadékának és összes csapataimnak kegyesen áldást mondott jólétünkre. Mi színe előtt boldogan dicsértük magasztos istenségét." *(Kürosz agyaghenger-felirata Babilon elfoglalásáról)*

Hogyan bánt a perzsa uralkodó a legyőzöttekkel, vezetőikkel és kultuszukkal? Hasonlítsa össze eljárását az asszír hagyományokkal! [SZ]

7

8

Kürosznak, a birodalom alapítójának ma is álló síremléke

Jellemezze mint építészeti alkotást a síremléket! (Összhatás, díszítettség, szerkezet stb.) [F]

„Dareiosz király így szól: Ahuramazda, aki az istenek közül a legnagyobb, az teremtett engem, az tett királlyá, az adományozta nekem ezt a királyságot, ezt a nagyot, ezt a lovakban kiválót, emberekben kiválót (…) Ahuramazda akarata ez volt: az egész földön emberévé engem választott, engem tett királlyá az egész földön. Én tisztelem Ahuramazdát. Ahuramazda segítséget hozott nekem. Amit én megtenni parancsoltam, azt nekem szerencsésen sikerre vitte. Amit én tettem, mindent Ahuramazda akaratából tettem." *(Dareiosz szúszai feliratából)*

Milyen viszonyban állt a királyi hatalom és a vallási kultusz? Hasonlítsa össze az egyiptomi viszonyokkal! Menynyiben árnyalja a képet, ha tudjuk, hogy a perzsa hitvilágban a jó (Ahuramazda) és a sötétség (Ahriman) küzd egymással? [F] 9

„Ezt az adójövedelmet a király a következőképpen helyezte el kincstárában: megolvasztatta, agyagkorsókba öntette, majd amikor a korsó megtelt, az agyagborítást levetette. Ha pénzre volt szüksége, annyit veretett, amennyire éppen szüksége volt." *(Hérodotosz Dareiosz [Dárius] kincseiről)*

Hogyan hathatott a gazdaságra az, hogy az adókból származó aranyat tömbökbe olvasztották? [SZ] 10

Perzsa őrség felvonulása egy perszepoliszi domborművön

Hasonlítsa össze a perzsák fegyverzetét az asszír harcosokéval! [GY] 11

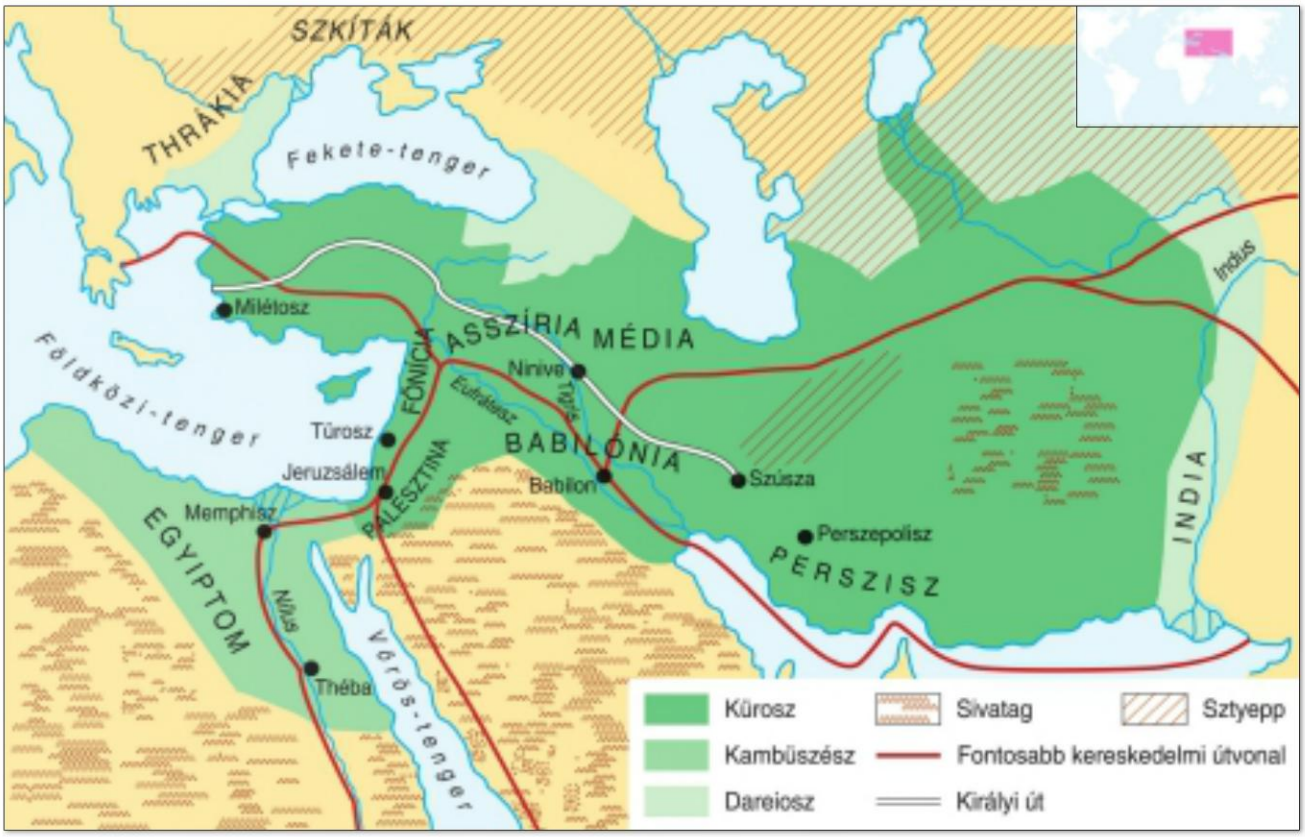

A Perzsa Birodalom 12

Gyűjtse ki a térképről, hogy mely tényezők szabtak gátat a Perzsa Birodalom terjeszkedésének! Milyen szerepet játszhatott a birodalom jövedelmeiben a kereskedelem? Vesse össze a királyi út és a kereskedelmi útvonalak futását! Milyen következtetéseket tud levonni? [F]

Nézőpontok

A pénz nem kezdettől fogva létezik, kialakulása hosszú folyamat eredménye. A közvetlen termékcserét a gazdasági fejlődés háttérbe szorította, s különböző „pénzpótló" értékek léptek be. Ilyen volt a nemesfém vagy bármely ritka, s ezért értékkel bíró tárgy, pl. festék, ritka kő, kagyló. Egyre inkább tért hódítottak a nemesfémek, rudak, majd érmék formájában. Az érmék értéke döntően nemesfémtartalmuktól függött.

Kínai bronzérmék után a klasszikus pénzt ismereteink szerint először a kis-ázsiai Lüdiában verték (Kr. e. VII. század) elektronból (természetes arany-ezüst ötvözet). Az érmék azért voltak kedvezőbbek a nyers nemesfémnél, mert kibocsátójuk szavatolta nemesfémtartalmukat és súlyukat. A pénz diadalútjának kezdeti állomásai a fóniciaiakhoz, majd a perzsákhoz (dareikosz) kötődnek. A későbbiekben szinte minden állam élt a pénzkibocsátás lehetőségével.

Vitassuk meg, miért szükségszerű a pénz kialakulása és elterjedése! [SZ]

Pénzként használt kagylók Kínából a Kr. e. VIII. századból

Mely tulajdonságai révén alkalmas a kagyló a pénz szerepére? Milyen hátrányai vannak a nemesfém pénzekkel szemben? [SZ]

A kis-ázsiai Lüdiából származó érme (Kr. e. VII. század). Anyaga elektron (arany-ezüst ötvözet). Az előlap rajzolata asszír oroszlánt mintáz, a hátoldalon a pénzt kiadó uralkodó pecsétje látható

Miért volt kedvezőbb az emberek és a gazdaság számára a vert pénzek megjelenése? Mi határozta meg abban az időben a pénzérme értékét? [SZ]

I. Dareiosz aranypénze, a dareikosz

Magyarázza meg, hogy mennyiben szolgálta az államhatalom megerősítését és a birodalom egységét a dareikosz kibocsátása! [SZ]

Jellemezzük a kereskedelem e kezdetleges fokát! Miért alakult ki ez a forma? Milyen szerepet játszottak a barbárok a fóniciaiak kereskedelmében? [SZ]

Pénzérme a mai Ghánából. Mellette a pénzen látható kagyló

Készítsen rövid beszámolót erről a pénzről, mint történelmi forrásról! [Í]

„A karthágóiak azt beszélik, hogy van Libüában [Afrika] egy olyan hely, illetőleg Heraklész oszlopain [Gibraltár] túl laknak olyan emberek, akikhez ha megérkeznek, áruikat sorban egymás mellett kirakják a tengerpartra, majd hajóikra szállnak, és onnan füstöt eregetnek. Amikor a bennszülöttek észreveszik a füstöt, kimennek a partra, és az áruk ellenértéke gyanánt aranyat raknak ki, majd visszavonulnak az áruk mellől. Ekkor a karthagóiak kiszállnak, megnézik, és ha úgy találják, hogy az arany felér az árukkal, felveszik, és elvitorláznak, ha viszont nem [találják elégnek], visszamennek hajóikra, és ott ülnek. Amazok erre előjönnek, és újabb aranyakat tesznek [a régihez], amíg ki nem elégítik [a karthágói kereskedőket]. Egyik sem követ el jogtalanságot a másikkal, mert sem [a karthágóiak] nem nyúlnak az aranyhoz, amíg egyenlő értékűnek nem ítélik, sem a [bennszülöttek] nem érintik az árukat, amíg [a karthágóiak] el nem viszik az aranyat." *(Hérodotosz a néma kereskedelemről)*

13

14

15

8. Dél-Ázsia és a Távol-Kelet birodalmai

Az Indus mentén folyamvölgyi civilizáció virágzott a Kr. e. 3. és 2. évezred fordulóján.
Indiában az árja hódítást követően kasztrendszer alakult ki.
Indiában két világvallás született: a brahmanizmus és a buddhizmus. A brahmanizmus jellemzője a kasztrendszer és a lélekvándorlás tana, a buddhizmus pedig arra tanít, hogy úrrá kell lennünk vágyainkon.
Kínában szintén öntözéses gazdálkodáson alapuló kultúra bontakozott ki a Kr. e. 3. évezredtől.
Kína értékes iparcikkei (porcelán, selyem) révén nyereséges kereskedelmet folytatott a Selyemúton keresztül Eurázsia többi civilizációjával.

AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ India hatalmas méretű térség (úgynevezett szubkontinens) a Himalája és az Indiai-óceán között. **A nagy félszigetet hegységek fogják körbe**. **Zárt**sága miatt India **kultúrája** számos vonásában eltér a Közel-Kelet kultúrájától.

India ősi műveltsége az Indus völgyében bontakozott ki, és virágkorát a Kr. e. 3. és 2. évezred fordulóján élte. Létrehozói valószínűleg India sötét bőrű őslakóihoz (dravidák) tartoztak. E kultúra gazdasági alapja **az öntözéses földművelés** volt (árpát és búzát termesztettek), **eszközei** elsősorban **bronzból** készültek. A kőből és téglából épített városok (Mohendzsodáro, Harappa) utcái derékszögben metszették egymást, a házakba vizet vezettek, és csatornákon távozott a szennyvíz. Valamilyen romlandó anyagra írhattak, így a kevés fennmaradt emlékből **írásukat nem sikerült megfejteni**.

INDIA TÁRSADALMA ÉS ÁLLAMAI A fejlett indusvölgyi kultúra (valószínűleg a termőföld kimerülése és környezeti problémák miatt) hanyatlásnak indult. A területet **az Iráni-medence irányából harcias árja törzsek foglalták el** (Kr. e. 1500 körül).

A hódítók és meghódítottak együttélése sajátos szerkezetű társadalmat hozott létre. **A társadalomban betöltött szerep alapján a lakosság négy fő csoportra, kasztra oszlott:** a papokra (brahmanák), a katonai előkelőkre (ksatriják), a tulajdonnal rendelkező közrendűekre (vaisják) és az előző három réteget szolgálókra (súdrák). Elkülönült egy ötödik csoport is, akiket vallási alapon érinthetetlennek bélyegeztek (páriák). Közéjük tartozott az őslakosság és a tisztátalannak tartott foglalkozásokat űzők (pl. az életet kioltó mészárosok). Idővel (Kr. e. I. századra) a kasztrendszer merevvé vált: **a kasztokba csak beleszületni lehetett.**

A kontinensnyi India természetes állapota a **széttagoltság** volt: nem lehetett egyben tartani a különböző földrajzi adottságú területeket és a számtalan népet. Egy-egy tehetséges uralkodó átmenetileg India nagy részére kiterjesztette fennhatóságát. A Maurja Birodalom Asóka király idejében (Kr. e. III. század) élte virágkorát, s India jelentős részét egyesítette. Indiából indult hódító útjára a **textilipar** fontos alapanyaga, a **gyapot**. A kézművesek, elsősorban a takácsok, kivitelre termeltek. A különféle **textíliák** mellett a **fűszerek kivitele** is jelentős volt. **Cserébe** nagy mennyiségű **arany** áramlott Indiába évszázadokon át a tengeri és a szárazföldi kereskedelem révén (pl. a Selyemúton).

INDIAI VALLÁSOK Az ókori Indiában két jelentős vallás alakult ki. **A brahmanizmust sokistenhit (politeizmus) jellemezte.** Az örök világrendet, a teremtés és a pusztulás körforgását fejezte ki három fő istenük: Brahma (a teremtő), Visnu (a megtartó) és Siva (a pusztító).

A brahmanizmus a világot megváltoztathatatlannak ítélte, melyben minden lény az örök törvények szerint él. **A kasztrendszert** is a mozdíthatatlan világrend részeként értelmezte. **A változásra csak a halál után volt lehetőség**, mivel hitük szerint a lélek mindig más és más lényben születik újjá **(lélekvándorlás)**. Az újjászületés formája az előző élet minőségétől függött, attól, hogy mennyire élt valaki kasztja előírásainak megfelelően.

A brahmanizmussal szemben különböző gondolkodók léptek fel, akik közül a legjelentősebb a ksatriják kasztjába született **Buddha** volt a Kr. e. VI. században. Nem helyeselte a kasztrendszert, de nem is hirdetett harcot ellene. **Tanításának lényege, hogy a boldogságot a vágyakról való lemondással érhetjük el**. Az első lépés, hogy felismerjük: az élet szenvedés, amit vágyaink okoznak. Így ha kioltjuk ezeket, megszabadulunk szenvedéseinktől. Ez nem könnyű feladat. A lélekvándorlás újabb és újabb állomásain kell önmegtartóztatással és elmélkedéssel – tehát a saját erőnkből – úrrá lenni vágyainkon. Így juthatunk el az áhított **boldog megsemmisülés, a nirvána** állapotába.

KÍNA Kelet-Ázsiában elterülő hatalmas, nehezen járható hegységek által körülzárt alföld. **Még Indiánál is zártabb világ.** Az alföld, melyet két nagy folyó a Huang-ho (Sárga-folyó) és a Jangce (Nagy-folyó) táplál, kiválóan alkalmas mezőgazdasági művelésre. **Az öntözött területeken bő termést** hozott a vidék fő gabonanövénye, **a rizs.**

Az első államok a Huang-ho mentén alakultak ki a Kr. e. 3. évezredben. A bronz-, majd a vaskorba lépő Kína államait elsőször **a Csin uralkodók szervezték egységes birodalommá (Kr. e. III. század).** Csin Si Huang-ti, az első császár megerősítette a központi hatalmat**, szigorú törvényekkel belső rendet teremtett. A hunok támadásai ellen falat emeltetett** az északi határ mentén (kínai Nagy Fal). Ez hatalmas vállalkozás volt: a több ezer kilométeres védelmi rendszert foglyok ezreivel és közrendű szabadokkal építtették.

A Csin-dinasztia egyre önkényesebbé váló uralmát felkelések döntötték meg. A trónra kerülő **Han-dinasztia** (Kr. e. 210–Kr. u. 220) császárai megerősítették a

központi hatalmat, s uralkodásuk első felében **Kína virágkorát élte.** A birodalom erejét a Han-császárok **hódítások**ra használták fel. Egyre hosszabb távon ellenőrizték a nyugat felé vivő fontos karavánutat, amit Selyemútnak neveztek. Ellenőrzésük alá vonták Koreát és a Vörös-folyó vidékét. A háborúk terhei miatt felkelések robbantak ki (vörös szemöldökűek, sárga turbánosok). A belső gondok aláásták a központi hatalom erejét, s Kína évszázadokra alkotóelemeire esett szét.

Ugyanakkor Kína gazdasága gyorsan fejlődött. Felfedezték **a fehér porcelán és a selyem** készítésének titkát. Ezek a termékek **Kína fontos kiviteli cikkei** voltak egész történelme során, melyeket nyugatra és délre (Közel-Kelet, India) szállítottak a **Selyemút**on. A kínai selyem és porcelán ellenében indiai üveg, lovak, rabszolgák és arany áramlottak Kínába.

Kialakult **a kínai képírás.** A képírásos jelek egyszerűsödtek, de jelrendszerük a nyelv sajátosságai miatt **a szóírásnál nem jutott tovább.** A kínai nyelv egy szótagú szavakból áll, így a hanglejtésnek nagyon nagy a szerepe. A Kr. u. I. századtól a kínaiak már az általuk felfedezett **papír**ra is írhattak.

KÍNAI VALLÁSOK A sok szellemet és az ősök lelkét megidéző kínai hitvilág szerint az égi és a földi világ megfelel egymásnak. Ahogy az égen a Sarkcsillag a legfényesebb, úgy a földön a császár. Országukat **Mennyei Birodalom**nak nevezték. A császár szabta meg a szertartások rendjét, amelyet hivatalnokai irányítottak.

A Kr. e. VI. században két elvont vallási-filozófiai rendszer alakult ki. A démonokat és isteneket háttérbe szorítva az embert, az emberi boldogságot állították a középpontba. **Kung-fu-ce** (Konfuciusz) **a hagyományok, a felsőbbség, az idősek, a család tiszteletére tanított.** Igyekezett megtalálni a harmóniát ember és ember, ember és közösség, az egyén és az állam között.

A másik irányzat **Lao-ce** nevéhez fűződik, aki a boldognak vélt ősi múlt felé fordult, elvetve minden változtatást. **A belső lelki és testi béke megteremtésére törekedett.** (Ebből következett az orvoslás fejlődése, az akupunktúra alkalmazása.) Alapkönyve, a Tao tö king (Az út és erény könyve) után **taoizmus**nak nevezik tanait.

ARCHÍVUM

AZ INDUS-VÖLGYI CIVILIZÁCIÓ

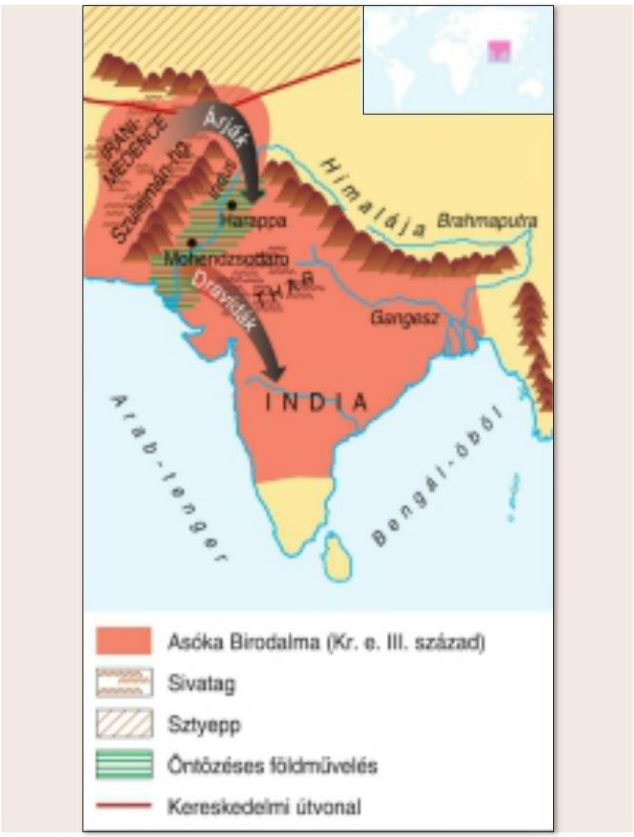

1 India

INDIA TÁRSADALMA ÉS ÁLLAMAI

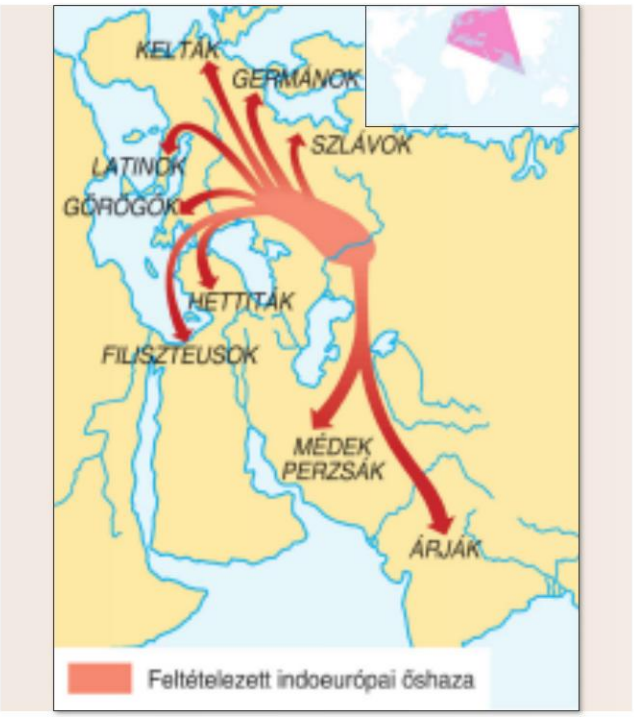

2 Az indoeurópai népek szétvándorlása. A nyelvcsaládhoz tartozó népek őshazája valahol a Fekete-tengertől északra feltételezhető. A Kr. e. 2. évezred elején megkezdődött szétrajzásuk, melyet felgyorsított a vasfegyverek készítésének és a lótenyésztésnek az elsajátítása

Elemezzük az indiai szubkontinens földrajzi helyzetét (éghajlat, termőterületek, nyitottság, zártság)! Nevezzük meg fontosabb folyóit, és a kontinenst lezáró hegységeket! Azonos méretarányú térképeket használva vetítsük rá Indiára Mezopotámia területét! Mit tapasztalunk? Milyen kapcsolatban állt India a Közel-Kelettel? [F]

Kövesse nyomon az indoeurópai népek vándorlását! Keressen összefüggéseket a történelmi események és e népek mozgása között! Gyűjtse össze a vándorlást segítő és gátló földrajzi tényezőket! Idézze föl eddigi tanulmányaiból a népvándorlásokat! [GY]

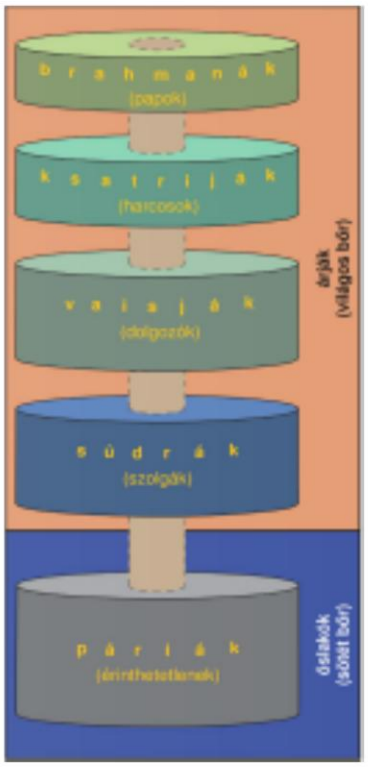

„Brahma saját testrészeiből teremtette az egyes kasztokat. Fejéből a brahmanákat, kezéből a ksatrijákat, derekából a vaisjákat, lábából a súdrákat. A világrend fenntartása érdekében azok számára, akik fejéből, derekából és lábából kerültek elő, külön-külön hivatást állapított meg.

A Védák [szent könyv] tanulmányozását és oktatását, áldozatok bemutatását önmagukért és másokért, a jótékony adományok elfogadását és szétosztását a brahmanák feladatává tette.

Az alattvalók védelmét, jótékony adományok szétosztását, áldozatok bemutatását, a Védák tanulmányozását, s az élvezetekben való mértékletességet a ksatriják kötelességévé tette.

A vaisják feladata nyájak legeltetése, jótékonykodás, áldozat bemutatása, a Védák tanulmányozása, kereskedés és pénzkölcsönzés.

A súdra számára az Úr csak egyetlen kötelességet jelölt ki: azt, hogy ezeket a kasztokat megadással szolgálja.

Mivel a brahman Brahmának legnemesebb testrészéből származik, és mivel előkelőség és tudás tekintetében legelső – jog szerint ő a társadalom ura." *(Manu törvényeiből)* 3

Milyen csoportokra osztja Manu a társadalmat? Mi jellemzi az egyes rétegeket? Vesse össze a szöveget a táblázattal! Milyen további információkat nyerhet a táblázatból? Mi az oka a különbségeknek? Fogalmazza meg, hogy mennyiben tekinthetők a kasztok társadalmi csoportoknak! [F]

A kasztrendszer egyszerűsített ábrája

Vesse össze az ábrát Manu törvényeivel! Elemezze, hogy mennyiben hasonlít ez a társadalmi szerkezet a korábban megismertekhez (azonosságok, különbségek)! [F] 4

INDIAI VALLÁSOK

Lótuszvirág vallási jelenetben. A növény a tündérrózsával rokon, de levelei nem úsznak, hanem a víz fölé emelkednek. Illatos virágja 20-30 cm átmérőjű is lehet. Gyökere nyersen és párolva fogyasztható, édeskés ízű. Fiatal levele és termése szintén ehető. Az iszapos vízből a fény felé emelkedő lótuszvirág keleten a születés, az élet, a tisztaság, a rendíthetetlenség és az emelkedettség jelképe. Az indiaiak az egész világot szeretik a lótuszvirághoz hasonlítani, amelynek szára a Himalája, déli szirma pedig India. Buddhát gyakran lótuszvirágon ülve ábrázolják, a lábnyomai pedig lótuszvirágok

Miért tekinti a brahmanizmus és a buddhizmus is szent növénynek a lótuszvirágot? [F]

5

6

Táncoló Siva isten. A tánc az alkotótevékenységet fejezte ki

A nagy vallásalapító, Buddha jellegzetes ülő ábrázolása

Milyen benyomást kelt a szobor? Milyen eszközökkel éri el ezt a művész? [SZ]

7

8

KÍNA

9

Kína

Vessük össze Kína és India földrajzi viszonyait (domborzat, éghajlat, zártság)! Milyen társadalmi szerkezetre következtethetünk a természeti környezetből? [F]

„Hatodik hónapban hullócsillag árad,
Kilencedik hónap: osztják a ruhákat,
Első hónapban hózivatar van,
Második hónapban sok mennydörgés csattan,
Ki jó ruhában. Ki koldusrongyban,
A tél végéig eléldegélünk,
Harmadik hónap: szántani térünk
Negyedik hónapban sietős a léptünk,
Velünk gyermekünk és feleségünk,
A felügyelő örül, hogy élünk (…)
Hatodik hónapban eszünk szőlőt, szilvát,
Hetedik hónapban főzünk babot, mályvát,
Nyolcadik hónap: rizs aratása,
Tavaszi bor bugyogása,
Hosszú élet és erő forrása,
Hetedik hónapban dinnyét lakomázunk,
Nyolcadik hónapban lopótököt vágunk,
Kilencedik hónap, kender tilolása,
Gyűljék a tűzifa. Bogyó és saláta,
Szántóvetők lakomája."
(A Dalok könyve című kínai versgyűjteményből)

10

A vers alapján próbáljuk rekonstruálni a kínai földművesek étrendjét! Hasonlítsuk össze napjaink kínálatával! Melyik gazdálkodási és társadalmi rendszerre lehet következtetni a szövegből? Állításunkat igazoljuk! [F]

11

A kínai civilizáció legismertebb alkotása, a nomádok ellen védekezésül emelt Nagy Fal

Kövesse nyomon a térképvázlaton a fal vonalát! Melyik övezet felől zárta el Kínát? A kínai társadalom mely rétegeivel lehetett megépíttetni egy ilyen hatalmas alkotást? (Gondoljuk végig, kik voltak a hasonló monumentális alkotások [gátak, piramisok, zikkuratok] építői a Közel-Keleten!) [F]

Jóscsont a Kr. e. 1. évezred elejéről, korai kínai írásjelekkel

Az írás fejlődésének melyik állomását véli felfedezni a képen? [F]

12

13

Csin Si Huang-ti császár (lent), és a sírját vigyázó agyag hadsereg katonái

Melyik ősi szertartás áldozatait helyettesítették az agyagkatonák? Keressünk példákat ilyen szertartásokra! Milyen forrásértékkel bír az agyag hadsereg? Gyűjtsük össze, mi mindent tudhatunk meg ezekből a figurákból! [F]

14

15 Jin és Jang, a sötétség és a világosság, a nő és a férfi jelképe

Fogalmazza meg, mit jelent általánosságban a kínai jelkép! Nevezze meg az ilyen jellegű világképeket! [SZ]

Mit tudhatunk meg a forrás alapján Konfucius tanairól? Hogyan viszonyul a szerző a konfuciánus eszmékhez? Mi motiválja állásfoglalását? [F]

16

KÍNAI VALLÁSOK

„A konfuciánusok nem a jelent tekintik vezérükül, hanem a múltat tanulmányozzák, hogy ezzel lejárassák a mai időket, és a nép közt kétséget és nyugtalanságot keltsenek (…) Javaslom ezért, hogy az archiváriusok Csin évkönyveinek kivételével égessék el az összes krónikákat; ha bárkinek is a birodalomban birtokában van egy példány is a Dalok könyvéből vagy valamelyik filozófus műveiből, hacsak nem a császári akadémia tagja az illető, köteles e műveket a hatóságoknak elégetésre beszolgáltatni (…) Akik a múlt alapján ócsárolják a jelent, családjukkal együtt halálbüntetésben részesüljenek (…) Aki e rendelkezés kibocsátása utáni harminc napon belül e könyveket nem szolgáltatja be, az megbélyegezve robotmunkára küldendő a Nagy Fal építéséhez." *(Li Sze, Csin Si Huang-ti tanácsadója)*

„Legyen az ország kicsiny és a nép kevés. És legyen úgy, hogy habár sok szerszám és mesterség is volna, ne használják őket. Legyen úgy, hogy a nép élete végéig ne távozzék messze. És ha volnának is hajók és kocsik, senki se szálljon rájuk. És ha volnának is páncélok és fegyverek, senki se gyakorlatozzék velük. Az emberek kötözzenek újra csomókat [írás helyett]. Legyen életük számukra édes, ruhájuk szép, lakásuk nyugalmas, szokásaik örömet hozók. S habár át lehetne látni a szomszéd országba, s áthallanék a kutyák és kakasok hangja, a nép öregségben haljon meg anélkül, hogy odáig menne." *(Lao-ce: Tao tö king, Kr. e. VI. század)*

Saját szavaival mondja el a szöveg tartalmát! Mi az, amit elutasít, s mi az amit pártol Lao-ce? Milyen politikai üzenete lehet állásfoglalásának? [SZ]

Nézőpontok

Ókori tanulmányaink során javarészt földművelő kultúrákat és államokat ismertünk meg. Ugyanakkor a Kr. e. 2. évezred közepétől az Eurázsián keresztülhúzódó füves pusztákon (a sztyepp övezete Kínától a Kárpát-medencéig) jelentős változások zajlottak le. Az itt élő törzsek rátértek a szarvasmarha- és a lótenyésztésre. Nem alakítottak ki állandó településeket. A pásztorokat szekereken az egész nép követte. Ezt az életmódot és gazdálkodást nomadizálásnak nevezzük. A nomádok törzsi szervezetben éltek. Minden pásztor egyben harcos is volt. Ha a szárazság miatt kiégő legelők nem biztosítottak elegendő eleséget az állataik számára, törzsek sora indult el a legelőben gazdagabb vidékek felé. Sokszor hatalmas távolságokat tettek meg, és az útjukba kerülő törzseket is maguk előtt hajtották. Az ilyen vándorlások birodalmakat dönthettek meg.

17

18

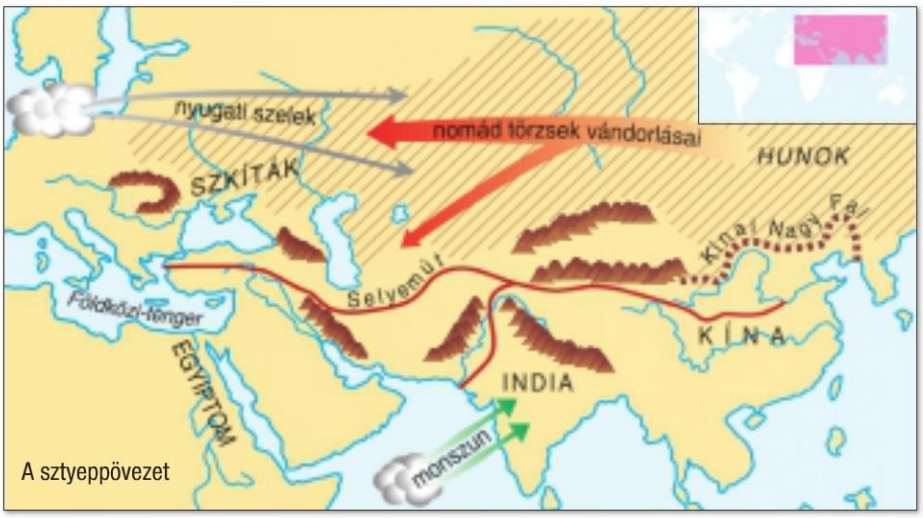

A sztyeppövezet

Milyen éghajlatú területek határolják a sztyeppét északról és délről? Kik élnek a nomádoktól északra és délre? A földrajzi atlasz segítségével keressen magyarázatot arra, hogy a sztyeppén miért keletről nyugat felé vándoroltak a nomád népek! [F]

„A folyókat és a legelőket követve vándorolnak, nincsenek városaik, sem állandó lakóhelyük, földművelést nem folytatnak, mégis mindegyiküknek megvan a maga külön földje. Nincs írásuk, szóban kötik megállapodásaikat. Ha a fiú már meg tudja ülni a juhot, akkor íjával madarakra és patkányokra lövöldöz. Ha felcseperedett, akkor rókákat és nyulakat lő, s belőlük ételt készít. A férfiak ereje meg tudja hajlítani az íjat. Teljesen páncélba öltözve lovagolnak. Az a szokásuk, hogy békében állataik legeltetése és a vadászat a főfoglalkozásuk, háborús időben pedig a harcot gyakorolják, mivelhogy támadó az alaptermészetük. Távolsági fegyverük az íj és a nyíl, a közelharci fegyverük a kard és a rövid dárda. Ha a hadiszerencse kedvez, előrenyomulnak, ha pedig nem, visszavonulnak. Nem szégyellik a menekülést, elmennek oda, ahol kedvez nekik a szerencse." *(Kínai forrás a hiung-nukról)*

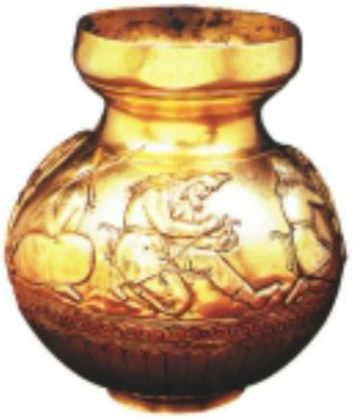

Szkíta harcos ábrázolása

19

„Sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamennyien sátrakban laknak, és lovas íjászok, nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek. (…) Nincsenek házaik, hanem kocsikon élnek, amelyek közül a kisebbek négykerekűek, de vannak hatkerekűek is: ezeket nemezlapokkal borítják be, és – mint a házakat, több – hol két, hol három helyiségre osztják. Nem hatol át rajtuk sem eső, sem a hó, de még csak a szél sem. E szekerek elé két vagy három pár szarv nélküli ökröt fognak be. Ilyen szekereken élnek az asszonyok, míg a férfiak lóháton járnak." *(Hérodotosz a szkítákról)*

20 Mi volt a nomádok legfőbb fegyvere? Mi az oka, hogy a kis népességű nomád törzsek jelentős katonai erőt képviseltek! [Í]

21

Jellemezze a két forrás alapján a nomádok életét! Hasonlítsa össze a két leírást úgy, hogy önállóan állapítja meg az összehasonlítás szempontjait! [SZ]

II. Az ókori Hellász

FEJEZET

9. A krétai és a mükénéi kultúra

Görög földön a földrajzi tényezők nem segítették elő egységes, központosított állam létrejöttét.
A térségben elsőként Krétán alakult ki fejlett civilizáció, mely hasonlított az ókori Keleten megismert társadalmi és gazdasági berendezkedésre.
A mükénéi kor bronzkori kultúra, amely keleti jegyeket mutatott.

A GÖRÖG FÖLD Az ókori görögség történelmének színtere a Balkán-félsziget déli része, az Égei-tenger szigetvilága és Kis-Ázsia nyugati partvidéke. E területet lakóiról (hellének) **Hellász**nak is nevezték. Éghajlata mediterrán, de **öntözéses földművelésre nincs lehetőség**, mert e vidék rendkívül tagolt, nincsenek nagy folyóvölgyek. Hellász – melyet a tenger és a hegyláncok kis egységekre bontanak – **szigetek, öblök, völgyek és medencék halmaza**.

A hegyes vidék **ércek**ben (főleg vasban) és **építőkövek**ben (márvány) gazdag, de termőföldben szegény. A köves domboldalakon elterjedt az **olajfa és** a **szőlő.** A gyér legelőkön elsősorban kecskét és juhot tenyésztettek. A földrajzi adottságok miatt **a tenger fontos szerepet játszott a görögség életében**.

A KRÉTAI KULTÚRA Kréta szigete a görög szigetvilág déli részén fekszik. Állandó **összekötő kapcsot jelentett a Közel-Kelet és a görögség között**.

Neolitikus kultúrájú bevándorlók alapították Krétán az első városokat (Kr. e. 3. évezred), köztük az északi parti Knósszoszt. **E városok a 2. évezred elején élték virágkorukat**. A városok élén királyok álltak (Knósszoszban minósz volt a címük). Többemeletes **palotá**kat építtettek, melyek csodálatos gazdagsága, a freskók, oszlopsorok szépsége hatalmuk nagyságát jelképezte. A romok alól vízvezetékek, csatornák, szökőkutak maradványai kerültek elő. A palotákhoz **raktárak, műhelyek** is csatlakoztak, bizonyítva azt, hogy **a királyok nemcsak a katonaság és a közigazgatás, de a gazdasági élet irányítói is voltak**. A palotában raktározták a felesleget és a behozott nyersanyagokat (pl. réz, ón, ólom). A fentiekből kitűnik, hogy **a Keleten már megismert irányítási rendszer és gazdálkodás alakult ki** Krétán is.

A társadalom **előkelő réteg**ét alkotó hajótulajdonosok és kereskedők palotákban éltek. A királyok vezetésével ők hozták létre az erős krétai flottát, mely biztosította a Földközi-tengeren kereskedelmi hatalmukat. A **közrendűek** művelték a földeket, gabonát, s kivitelre olajat, bort termeltek. Ők készítették a kézműipari termékeket: a magas színvonalú fazekas- és fémárut.

Az Égei-tenger vidékén gyakoriak voltak a földrengések, és az itteni Théra-sziget vulkánja többször kitört, pusztító tengerárt is okozva. A tudomány azonban még nem tisztázta e **természeti katasztrófák** szerepét a sziget történelmében. Egy ilyen vulkánkitörés után (Kr. e. 1600 táján) Knósszosz újjáépült, s valószínűleg az egész sziget a fennhatósága alá került, sőt kiterjesztette hatalmát a görög szárazföld egyes részeire is. Ám Kr. e. 1450 körül – talán egy újabb természeti katasztrófát követően – már **a görög akháj törzsek foglalták el Krétát**. Az ide érkezők első hulláma még megkímélte Knósszoszt, sőt megtelepedtek itt. Második támadásuk már romba döntötte a knósszoszi palotát. A krétai civilizáció azonban kitörölhetetlen nyomot hagyott a görög művelődésben.

A MÜKÉNÉI KULTÚRA (Kr. e. XVI–XIII. század) Az indoeurópai eredetű görög törzsek több hullámban érkeztek a Balkán déli részére (Kr. e. 2. évezred eleje). Közülük az egyik, a **hódító akhájok** letelepedtek, és erődöket (fellegvárakat) építettek: pl. Mükénét, amelyről a korszak a nevét kapta. **Az erődök a gazdasági és a politikai irányítás központjai** lettek.

A fellegvárakat **vastag falak** védték. Az óriási kőtömbökből emelt falakról (melyet nem tartott össze kötőanyag) később a görög mítoszok azt tartották, hogy azokat csak az egyszemű óriások, a küklopszok építhették (küklopikus falak). A fellegvárak raktárkészletét **agyagtáblákon** tartották nyilván: a feljegyzések a **krétaiaktól átvett szótagírás**sal készültek (lineáris B írás).

Az akháj **királyok** a **katonai vezető réteg**gel együtt irányították az államok életét, szervezték a védekezést és a **zsákmányszerző hadjáratok**at. Bronzfegyverekkel és harci szekerekkel harcoltak. A királyok külön részt kaptak a közös földekből, melyet a közrendűek műveltek meg. **A rabszolgák száma alacsony** volt, elsősorban a palotákban alkalmazták őket, ami a rabszolgaság kezdetleges szintjére utal.

A kézművesek is az erődökben végezték munkájukat, itt voltak a műhelyek és a nyersanyagraktárak. Ez a rendszer, melyet **uralkodói háztartás**nak nevezünk, kisebb méretben a nagy keleti birodalmak templomgazdaságának mása.

A kis területű, kevés megművelhető földdel rendelkező államok zsákmány- és földszerző háborúk sorát indították. Harcoltak egymás ellen, és elfoglalták Krétát, ám leghíresebb vállalkozásuk a trójai háború volt. **Az egymás elleni harcok kimerítették a mükénéi államokat, amelyek a Kr. e. XIII. században hanyatlásnak indultak**. Területüket később elfoglalták a – szintén görög – dór törzsek.

A korszak értékes forrása a **mitológia.** A görög mitológia szereplői a mükénéi korban éltek. Bár a szövegek később keletkeztek, a tudomány számára értékes adatokat szolgáltattak erről a korszakról.

Kiemelkedő jelentőségű a **Homérosz** nevéhez fűződő két nagy hősköltemény: az Iliász és az Odüsszeia, melyek a trójai háborúról és a hazatérő görög harcosok viszontagságairól szólnak. A hősköltemények színhelyeit követve ásta ki Trója romjait a XIX. század második felében egy műkedvelő német régész, Heinrich Schliemann [slímann]. A mítoszok nyomán jutott el Mükéné romjaihoz, s tárta fel a fellegvárat, a híres kincsleletekkel.

ARCHÍVUM

A GÖRÖG FÖLD

1

A görög föld

Elemezze Hellász földrajzi helyzetét (fekvése a Földközi-tengerben, távolsága más civilizációktól)! A térképvázlat alapján állapítsa meg a térség legjellemzőbb természetföldrajzi sajátosságait! Milyen hatással lehettek e tényezők a történelmi fejlődésre? [SZ]

A KRÉTAI KULTÚRA

„Van bizonyos Kréta, sziget ez, közepében a borszín
tengernek, szép dús partját a habok körülöntik;
rajta kilencven város, azokban számtalan ember.
Nyelve kevert, mindnek más és más: ott az akhájok,
Ott a vitéz ős-krétaiak, s ott él a kudón nép,
S három dór törzs, isten-szülte pelaszgoszok is mind.
És Knósszosz nagy vára, kilenc évig hol a legfőbb
Zeusszal társalgó Mínósz gyakorolta uralmát… ”
(Homérosz: Odüsszeia)

2

Jellemezzük Kréta gazdasági és kulturális szerepét a forrás segítségével! Határozzuk meg a tanultak alapján a forrás keletkezésének idejét! Mely adatok vezethetnek bennünket nyomra? [SZ]

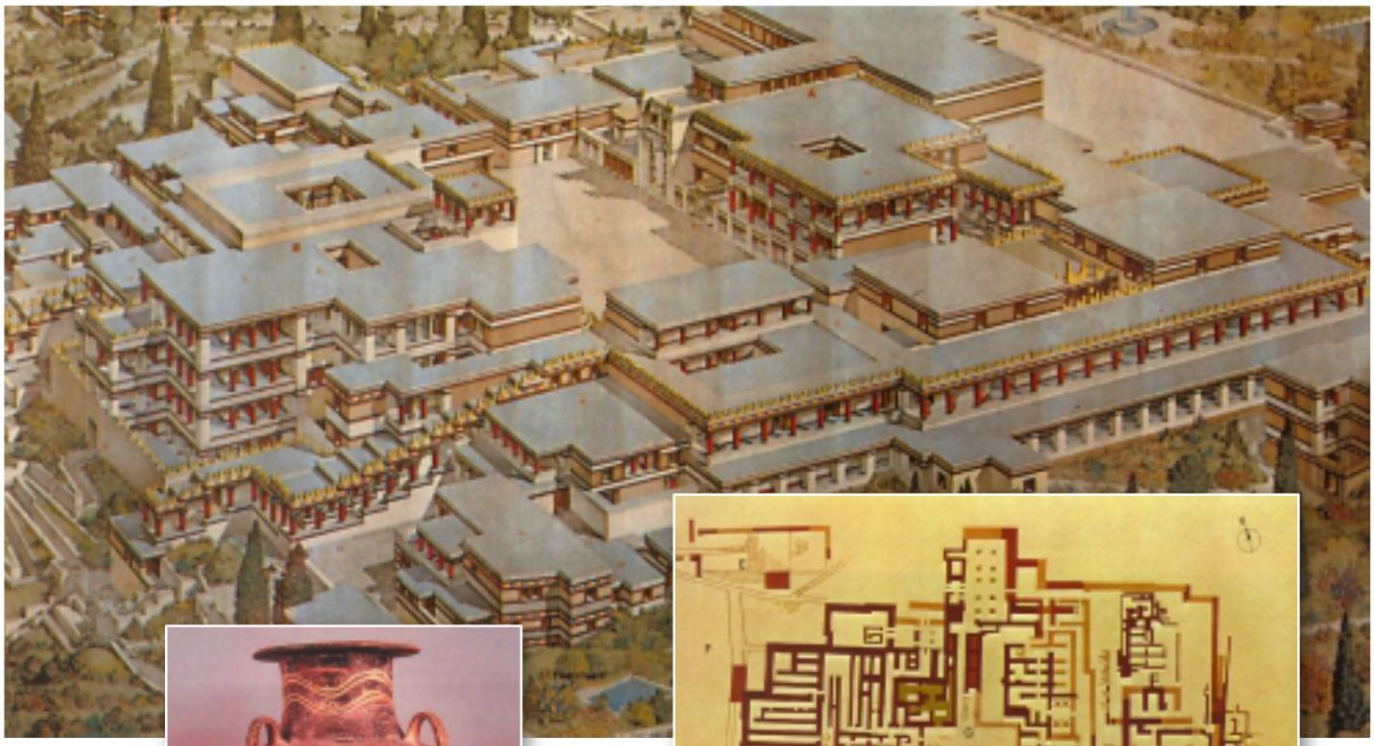

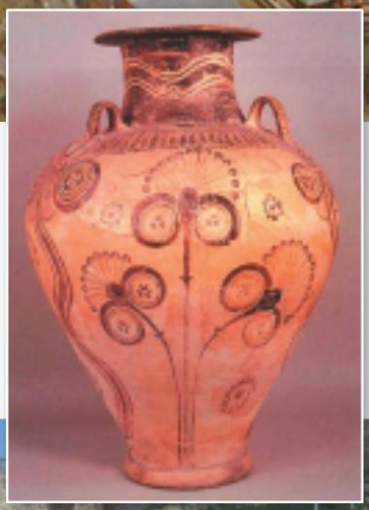

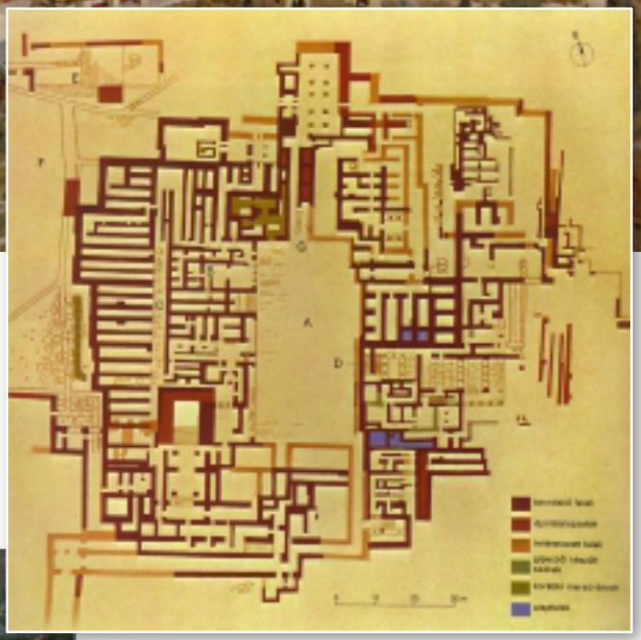

3

4

5

A knósszoszi palota alaprajza és rekonstrukciója. Hatalmas tárolóedények a palota keleti szárnyából

Vesse össze az alaprajzot és a rekonstrukciót! Milyen funkciókat látott el a palota? Milyen államtípusra következtethetünk ebből? Mi az összefüggés az alaprajz és Minótaurosz mítosza között? [F]

Krétai hajók egy Théra szigetén feltárt – a vulkáni hamu által megőrzött – freskón

Milyen szerepet játszott a hajózás Kréta életében? Hasonlítsa össze a krétai hajókat a már megismert hajótípusokkal! [F]

6

7

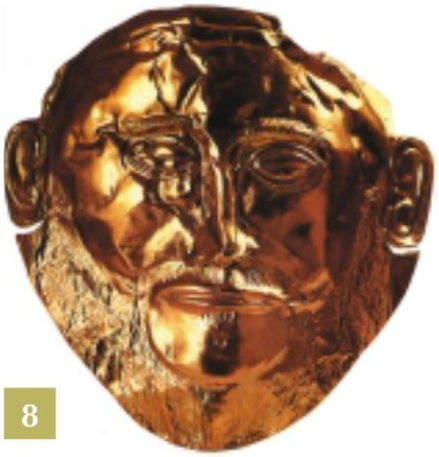

8

9 Agamemnón arany halotti maszkja

Mire utal a maszk anyaga? Nézzen utána, ki volt Agamemnón! [GY]

A MÜKÉNÉI KULTÚRA

„Minósz királyt szoros barátság fűzte Poszeidónhoz, a tenger isteneihez. Egyszer aztán nagyot vétett pártfogója ellen. Poszeidón ugyanis kérésére egy tengeri bikát ajándékozott neki. Minósz ahelyett, hogy – mint ígérte – feláldozta volna az állatot az istennek, megtartotta magának. Poszeidón ezért a szószegésért úgy büntette meg Minószt, hogy feleségének félig ember, félig bika fia született, az emberevő Minótaurosz. A király Daidalosszal, a híres építésszel hatalmas palotát építtetett a szörny Minótaurosz számára, föld alatti kamrákkal, rejtekutakkal. Ez volt a labirintus. Aki egyszer ide került, soha többé nem találta meg a kijárást, és zsákmánya lett a leselkedő Minótaurosznak (...)

Minósz arra kötelezte a görög királyokat, hogy időnként hét ifjút és hét lányt küldjenek a Minótaurosznak áldozatul. Az athéni király fia, Thészeusz kérte atyját, hogy vegyék be őt is a hét ifjú közé. Elhatározta, hogy megöli az emberevő szörnyeteget. A király nagy nehezen beleegyezett, szomorúan búcsúzott el fiától.

Thészeusz jelentkezett a királynál, és megmondta neki, hogy meg akar birkózni Minótaurosszal. Minósz nem ellenkezett, tudta, hogy a Minótauroszt ember nem győzheti le, de ha mégis sikerülne, Thészeusz a labirintusból sohasem fog kitalálni.

10

11

A mükénéi fellegvár (akropolisz) bejárata, az Oroszlános kapu, mögötte a királysírokat rejtő aknasírok bejáratai

Állapítsa meg, hogy milyen módszerrel emelték Mükéné falait! Tanulmányozza a kapuzat faragásait! Mely kultúrák hatásait ismeri fel? [F]

Minósz leánya, Ariadné megszerette Thészeuszt, és titokban egy gombolyag fonalat adott neki. Mikor Thészeusz társaival belépett a labirintusba, a zegzugos folyosókon és szobákon át gombolyítani kezdte a fonalat. Csakhamar rátalált a szörnyetegre, és Athéné segítségével megölte. Így megmentette társait a haláltól, s a fonál mentén megtalálta a kijáratot is.

Thészeusz társaival hajóra szállt Hellász felé." *(Görög mítosz)*

12

Nézzen utána az egyik görög mondagyűjteményben, hogy mi történt a labirintus tervezőjével, Daidalosszal! Ismertesse tömören a mítosz történetét! Állapítsa meg, hogy a mondában hogyan, és miért változik meg Knósszosz és Athén viszonya! Milyen történeti eseményeket őrizhetett meg a mondai hagyomány? [F]

„A tenger istene leányának lakodalmára minden istent meghívott, kivéve a viszálykodás istennőjét, aki ezért bosszúból elhatározta, hogy viszályt szít a vendégek között.

Így is történt. Amikor az istenek asztalhoz ültek, az istennő aranyalmát dobott az istennők közé ezzel a felirattal: »A legszebbnek«. Azok tüstént összevesztek, kié legyen az alma. Három istennő: Héra, Zeusznak, a főistennek a felesége, Pallasz Athéné, a bölcsesség és Aphrodité, a szépség és szerelem istennője vetélkedett egymással. Végül is a trójai király fiához, Páriszhoz fordultak, döntse el, kié legyen az alma.

Héra az Ázsia fölötti uralmat, Athéné bölcsességet, Aphrodité a világ legszebb asszonyát ígérte Párisznak, ha neki ítéli az almát. Párisz Aphroditének adta az almát. Héra ezért megharagudott Páriszra, és elhatározta Trója pusztulását.

A világ legszebb asszonya a spártai király felesége, a szép Heléna volt. Párisz, bízva az istennő ígéretében, felkereste a spártai királyt, aki nagy vendégbarátsággal fogadta. Párisz azonban rútul visszaélt a vendégjoggal, és elrabolta Helénát. Párisz tette nagy felháborodást váltott ki a görögök között. A görög királyok seregeikkel Trója ellen vonultak." *(Görög mítosz)*

Mondja el röviden a háború kitörésének mitikus magyarázatát! Hogyan dönthetett volna másként Párisz? Milyen istenkép jelenik meg előttünk a rövid részlet alapján? Gyűjtse össze az istenek és az emberek viszonyának jellemzőit! Mi lehet a mítosz forrásértéke? [F]

13

Nézőpontok

A földrajzi környezet nyilvánvalóan hat az emberi közösségek életére, s így történelmére is. Nagy kérdés azonban, hogy mekkora a földrajzi környezet hatása. Voltak időszakok, amikor a tudósok figyelembe se vették a természeti adottságok hatásait, máskor egyenesen ezekből vezették le egyes területek, népek történelmét. Ez utóbbi megközelítést nevezzük földrajzi determinizmusnak (eleve meghatározottság, eleve elrendelés).

Milyen szerepet játszottak a folyamvölgyek az állam kialakulásában? Hogyan hatott Fönícia gazdaságára a földrajzi helyzete? Elemezzük a földrajzi zártság szerepét Egyiptom, India vagy Kína esetében! (Nézzük meg a tankönyv 25. oldalán található képet is!) Milyen következményei voltak a görög föld tagoltságának az államok kialakulására? [F]

Vitassuk meg a földrajzi tényezők hatását az emberi történelemre! Keressünk példákat, amelyek igazolják a földrajzi tényezők meghatározó szerepét, és keressünk olyanokat is, amelyek ellentmondanak ennek! [SZ]

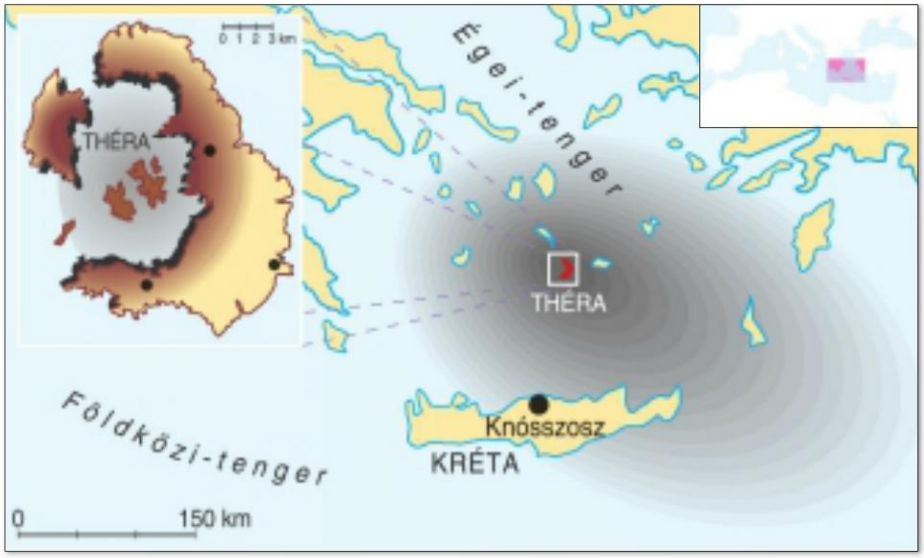

A Théra-szigeti vulkánkitörés hatásai

A vulkánkitörés mely következményei olvashatók le a térképről? Milyen következményei voltak a vulkánkitörésnek Krétán? Mennyiben befolyásolhatta ez a sziget történelmét? [F]

14

10. A polisz születése és a görög gyarmatosítás

A mükénéi kultúra pusztulásával eltűntek a keleti típusú államok, s kialakultak a poliszok.
A poliszt kezdetben származási alapon az arisztokraták irányították: ezt a berendezkedést arisztokratikus köztársaságnak nevezzük.
A Kr. e. VIII. századra Hellász túlnépesedett. Emiatt, s részben az elszegényedés elől a lakosság egy része kivándorolt, s új városokat hozott létre.
A gyarmatvárosokkal folytatott kereskedelem fejlesztette az anyavárosok mezőgazdaságát, iparát és kereskedelmét. Megjelent a pénz.
A társadalomban megnőtt a démosz (a kereskedő- és iparosréteg) befolyása. Sok városállamban egyeduralom (zsarnokság) jött létre.

AZ ÁTMENETI KORSZAK (Kr. e. XII–VIII. század) A Kr. e. XIII. századot követően a mükénéi fellegvárakkal együtt **az uralkodói háztartások rendszere** is **romba dőlt.** A műhelyek elpusztultak, megszűnt az állam által biztosított nyersanyagellátás (bronz). A hanyatlás azonban magában hordta a fejlődés lehetőségét, hiszen **az addigi hatalmi szervezet fölbomlása lehetőség**et biztosított **egy új rendszer kialakulására**.

A központi irányítás nélkül maradt emberek kénytelenek voltak helyben megszervezni a termelést. **A földművelők maguk láttak hozzá** (családonként) **a gazdálkodáshoz, és megművelt földjeiket a sajátjuknak tekintették**. Ügyeik intézésére kis közösségeket hoztak létre, de ezek alapvetően különböztek a korábbiaktól. Míg addig a közösségtől kaptak földet, azon az alapon, hogy a közösséghez tartoznak, most éppen fordítva, **csak azok lehettek a közösség teljes jogú tagjai, akik földdel rendelkeztek.**

A változás jelentős, hiszen a keleti típusú rendszerrel szemben az emberek érdekeltté váltak a jobb munkában. Az uralkodói gazdaság, mivel a felesleget kisajátította, nem ösztönözte a termelőket. Az új rendszerben azonban a gazdálkodóknak érdekében állt minél többet termelni, mivel a termés a sajátjuk volt, a felesleget pedig a piacon értékesíthették. A termelés fejlődését a **vaseszközök** elterjedése is elősegítette.

A POLISZ A megszülető új államokat **poliszok**nak, városállamoknak nevezzük. E **sajátos politikai, vallási és kulturális közösség tagjai a földtulajdonosok, akik polgárjoggal rendelkeztek**. A polisz a várost és közvetlen környezetét foglalta magába. Területe változó (a legnagyobb, Spárta kb. 6000 km^2, a legkisebb, Délosz kb. 3,6 km^2). A poliszok (számuk meghaladta az ötszázat) önálló államokként működtek, saját törvénykezéssel és igazgatással.

Kezdetben királyok vezették a poliszokat. Hatalmuk **rövidesen** megszűnt vagy névlegessé vált. Az irányítás a nagyobb birtokokkal rendelkező arisztokrácia (arisztoi = legjobbak) kezébe került. Ezt a hatalmi berendezkedést **arisztokratikus köztársaság**nak nevezzük. **A kézművesek, kereskedők, parasztok alkották** a szabad lakosság nagyobb részét, **a démoszt** (démosz = nép).

A GÖRÖG GYARMATOSÍTÁS (Kr. e. VIII–VII. század). A megerősödő görög városállamokban a lakosság számának növekedésével nem tartott lépést a gazdaság fejlődése. A polisz földje egyre kevésbé tudta eltartani a népességet, **túlnépesedés** jelentkezett. Fokozta a problémát, hogy a rossz termések miatt egyre több kis- és középbirtokos paraszt eladósodott, majd elvesztette a földjét. Az adósságba süllyedőkre **az adósrabszolgaság réme** leselkedett.

A kenyerüket vesztett földművesek, az új lehetőségeket kereső iparosok tengerre szálltak, hogy új hazát találjanak. Ahol kikötésre és földművelésre alkalmas szabad területet találtak, ott **új várost alapítottak. A folyamatot görög gyarmatosításnak nevezzük.** A gyarmatosítás három fő iránya: északkelet (Dardanellák, Márvány-tenger, Boszporusz, Fekete-tenger), nyugat (Dél-Itália, Szicília) és dél (Afrika).

A gyarmatvárosok önállóak voltak, de anyavárosukkal szoros gazdasági kapcsolatban álltak. A jó minőségű földeken megtermelt **gabonát az anyavárosokba** szállították. **Onnan kézműipari termékeket** (szövetek, kerámiák, szerszámok, fegyverek), **feldolgozott élelmiszereket** (olaj, bor) fuvaroztak **a gyarmatvárosokba**, amelyek ezeket az árukat részben továbbadták a barbároknak. A barbároktól cserébe nyersanyagokat (fémek, szőrme, gabona) és rabszolgákat szereztek be, s szállítottak Hellászba.

A görög gyarmatosítás a Kr. e. VI. századra lezárult. Görög földről kivándorolt a népességfelesleg, és a gabonabehozatal miatt megnőtt a poliszok népességeltartó ereje. A további terjeszkedésnek keleten a megerősödő Perzsa Birodalom, nyugaton Karthágó városa is gátat szabott.

A GYARMATOSÍTÁS HATÁSAI A gyarmatvárosokból beáramló olcsó gabona fölöslegesé tette, hogy a rossz minőségű földeken gabonát termesszenek. **Áttérhettek a sokkal jövedelmezőbb** és a természeti adottságoknak jobban megfelelő **szőlő-, olajbogyó- és zöldségtermesztésre.**

A változások a társadalom felépítésére is hatással voltak. **Csökkent** a gabonatermelő **arisztokrácia gazdasági súlya**. A gyarmatvárosokkal folytatott kereskedelem révén fejlődött az ipar (fémmegmunkálás, fazekasság, hajógyártás), nőtt az export. **Megerősödött az iparos- és a kereskedőréteg.** A fejlődő kereskedelem szükségessé tette a **pénz** megjelenését. A görög poliszok a Kr. e. VII. és VI. században sorra adták ki pénzérméiket. Elsőként a fejlődés élvonalában haladó Jóniában vertek pénzt (Kis-Ázsiából vették át). A piacokon elsősorban kis és

közepes címletekre volt szükség, ezért **ezüst- és rézpénzek** kerültek forgalomba. A görögöknél az aranypénzek csak később jelentek meg.

Tökéletesedett a hajózás is. A hagyományos ötvenevezős hajókat felváltották az egymás fölött elhelyezkedő evezőpadokkal rendelkező két-, majd háromevezősoros hajók. Megjelentek a szélesebb, csak vitorlákkal rendelkező teherhajók.

A Kr. e. VIII. századtól terjedt el ismét az írásbeliség a görögöknél. **A fóniciaiaktól vették át a hangjelölő írást**. Ezt továbbfejlesztették, és már **a magánhangzókat is jelölték**. Így írásuk gyorsan és könnyen megtanulható volt, ugyanakkor pontosan és egyértelműen jegyezte le a nyelvet.

A ZSARNOKSÁG A változások sok poliszban (főleg a fejlettebbekben) megingatták a földbirtokos arisztokrácia gazdasági erőfölényén alapuló arisztokratikus köztársaságot. A démoszhoz tartozók (különösen a gazdagabbak) is bele akartak szólni a politikába. A földjét és hatalmát féltő hagyományos vezető réteg és az újonnan meggazdagodók közötti ellentéteket **egyes politikusok** (többségük a vállalkozásokkal is foglalkozó arisztokrata családok tagja) kihasználták. A törvényeket fölrúgva, erőszakkal szerezték meg a hatalmat, és **egyeduralmat vezettek be**. Ezt a rendszert, amely más volt, mint a királyság, **zsarnokság**nak (türannisz), vezetőjét zsarnoknak (türannosz) nevezték a görögök.

ARCHÍVUM

AZ ÁTMENETI KORSZAK

„Ötven szolgáló nő él a magas palotában,
van, ki arany gabonát őrölget a kézimalommal,
más szövetet szövöget, vagy az orsót pörgeti, ülnek
sorban, mint a sudár nyárfán levelek sokasága,
s jó szorosan szőtt vásznaikon csöpögő olaj illan.
Mint ahogyan legjobban a phaiák férfiak értik
fürge hajóval a tengert szelni, az asszonyok éppúgy
legszebben szőnek: megajándékozta Athéné
őket a szép munkához ügyességgel, jeles ésszel."
(Homérosz: Odüsszeia. Devecseri Gábor fordítása)

Állapítsa meg, kiknek és mely tevékenységét tárja elénk a forrás! Hol folyik a munka? [SZ]

1

„Asszonyt hozz házadhoz először s szántani ökröt,
nem hitvest, rabnőt, ki az ökröt hajtani tudja,
s minden szerszámod készenlétben legyen otthon,
hogy ne te kérj mástól, s ha nem ad, szenvedj a hiánytól (…)
(…) [a vetélkedés] a resteket is gyakran serkenti dologra
megkívánja a munkát mind, látván, hogy a másik
szántani-vetni igyekszik, rendben tartja a házat,
s éppen ezért gazdag. Verseng szomszéddal a szomszéd,
s boldogul az, ki igyekszik: Erisz jót így tesz a néppel.
És féltékeny az ácsra az ács, fazekas a fazekasra,
Koldus a koldus irigye, a dalnok irigye a dalnok."
(Hésziodosz, Kr. e. VII. században élt költő)

Fogalmazza meg, hogy milyen jelenséget ír le Hésziodosz? Miért tartja ezt előnyösnek a gazdaságra? Vessük össze az Odüsszeia és a Hésziodosz által bemutatott világok gazdálkodását! Mely korszakoknak lehet megfeleltetni az egyes szövegeket? [F]

2

A POLISZ

„…[Thészeusz] nagy és csodálatra méltó dolgot tervelve ki, egy városba telepítette össze Attika lakóit, és egy állam egységes népévé tette azokat, akik eddig szétszórtan éltek, és nehezen voltak összefoghatók mindnyájuk közös java érdekében, sőt előfordult, hogy viszálykodtak és háborúztak egymással. Elmenve tehát, meggyőzte őket községenként és nemzetségenként, amikor is a közsorsú és szegény emberek gyorsan elfogadták felhívását, a hatalmasoknak pedig király nélküli alkotmányt ajánlott, és olyan demokráciát ígért, ahol csak a hadvezetést és a törvények felügyeletét látja el, egyéb ügyekben pedig mindegyikük számára egyenlő részesedést biztosít."
(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)

Mit hozott létre Thészeusz? Kik és miért csatlakoztak hozzá? Milyen rendszert alakított ki? Melyek a mondai elemek a történetben? [F]

3

4

A görög gyarmatosítás

Soroljuk fel, hogy melyek voltak a görög gyarmatosítás fő irányai! Gyűjtsük össze, hogy milyen tényezők befolyásolták a kivándorlás célpontjainak kiválasztását! A történelmi atlasz segítségével vizsgáljuk meg, miért maradtak ki a gyarmatosításból más – a megélhetés szempontjából kedvező – területek (természeti és politikai okok)! Miért nem hatoltak mélyen a szárazföld belsejébe a görögök? [F]

5

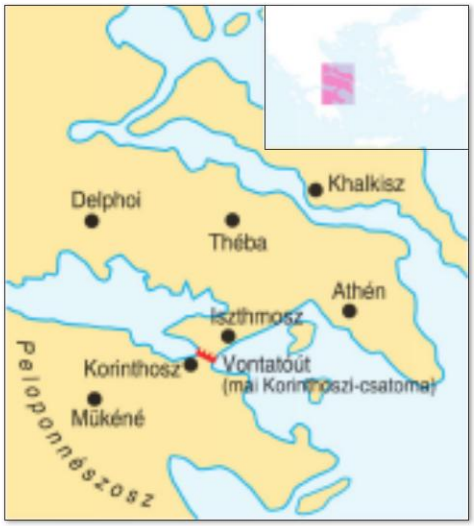

6

Vontatópálya az Iszthmoszi-földszoroson. A Peloponnészosz-félsziget megkerülése helyett a félsziget „keskeny nyakánál" kiépített szárazföldi úton vontatták át a hajókat

A térkép alapján mutasson rá a vontatópálya előnyeire! A görög hajózás mely jellegzetességére világít rá ez a térkép és a kép? [F]

7

Kalózok támadása görög kereskedelmi hajó ellen

Milyen terményeket lehetett hajón szállítani? Mi hajtotta, és hogyan kormányozták a hajókat? Jellemezze a képen látható két hajót! Mi az oka a köztük levő eltéréseknek? Hogyan zajlott egy tengeri összecsapás? [F]

„Pszammétikhosz fáraó az egyiptomiak legcsalhatatlanabb jóshelyétől azt a jóslatot kapta, hogy akkor fog bosszút állni ellenségein, ha a tenger felől ércemberek jelennek meg. Nem sok idő múlva a szükség arra kényszerített egy csoportnyi zsákmány után járó ión és kár férfit, hogy Egyiptomban kössenek ki. Amikor ezek ércfegyverzetbe öltözve partra szálltak, egy egyiptomi jelentette a mocsarak közé húzódott Pszammétikhosznak, hogy ércemberek jöttek a tenger felől, és pusztítják a síkságot. Ő ebben a jóslat teljesülését látta, szívesen fogadta az iónokat és károkat, majd nagy ígéretekkel rávette őket arra, csatlakozzanak hozzá. Az így szerzett segítőkkel legyőzte a többi királyt. (…)

Amióta ezek otthonra találtak Egyiptomban, a görögök állandóan fönntartották velük az érintkezést. Ők voltak Egyiptomban az első idegen ajkúak, akik itt letelepedtek.

Amaszisz [király] kedvelte a görögöket, s ezt ki is mutatta, többek között azzal, hogy az Egyiptomba menőknek lakóhelyül adta Naukratisz városát. Azoknak pedig, akik nem akartak ott megtelepedni, hanem csak arra hajóztak, helyet biztosított, hogy az isteneknek oltárokat állítsanak, és szentélyeket tartsanak. Legnagyobb, leghíresebb és leglátogatottabb szentélyüket Hellénionnak hívták." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

Milyen céllal hajóztak Egyiptom partjainál a görögök? Keressünk kapcsolatot e célok és a görög gyarmatosítás folyamata között! Miért csak egy gyarmatváros jött létre Egyiptom területén? Milyen szerepet játszott Naukratisz a hellén világ életében? [F]

8

A GYARMATOSÍTÁS HATÁSAI

Hekataiosz görög földrajztudós világtérképe (Kr. e. VI. század)

Figyelje meg, mely területeket ábrázolja pontosan a térkép! Mivel magyarázhatók ezek az ismeretek? [F]

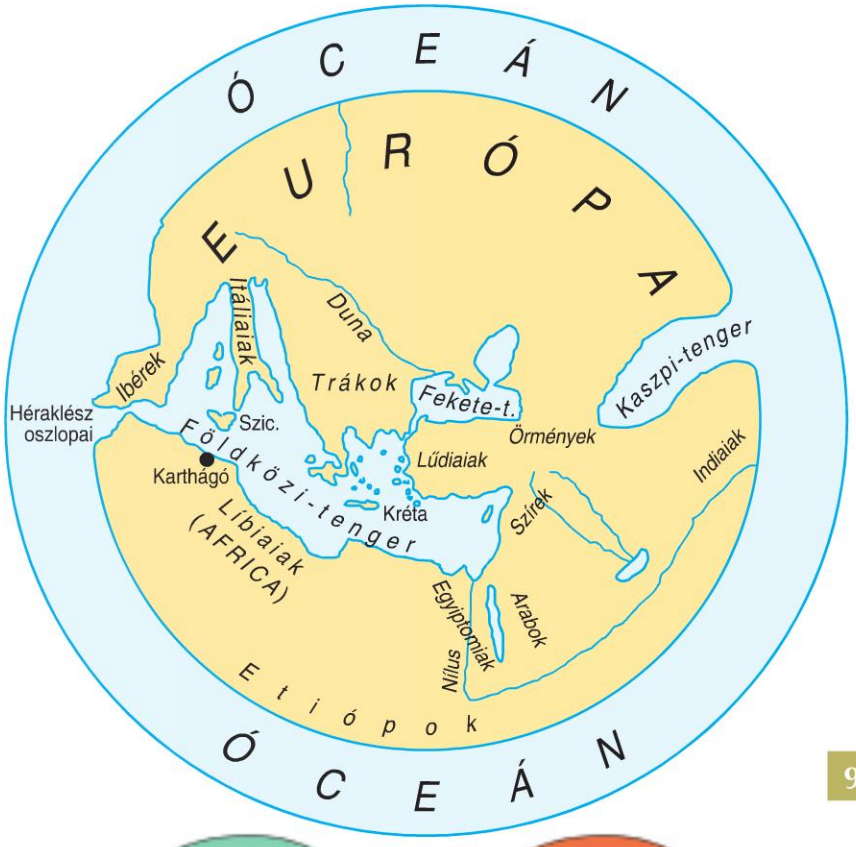

9

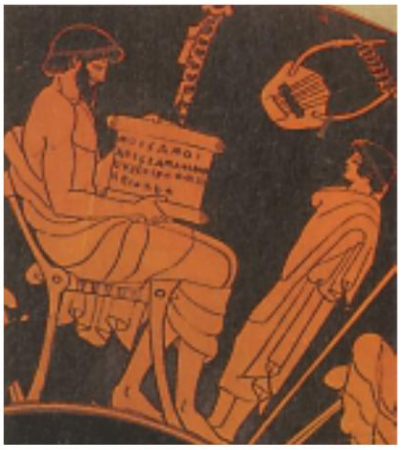

Görög ifjú olvasni tanul

Miért a Kr. e. VIII. században terjedt el a görögség körében az írásbeliség? A jelek alapján állapítsa meg, hogy az írásfejlődés mely szintje jellemzi a görög írást! Hogyan folyhatott az oktatás? [F]

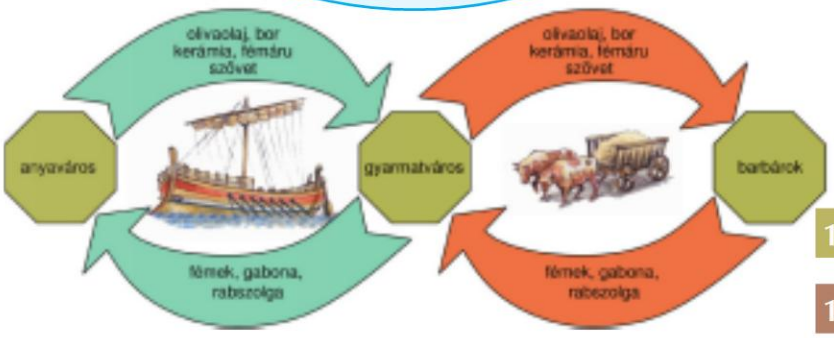

10

11

A görög gyarmatosítás

Elemezze az ábrát! Milyen jellegű árukat szállítottak Hellászba, és milyeneket onnan vissza, a gyarmatvárosokba? Milyen szerepet töltöttek be a kereskedelemben a gyarmatvárosok? Milyen hatást gyakorolt ez az anyavárosok mezőgazdaságára, iparára és kereskedelmére? [F]

12

ZSARNOKSÁG

„(…) Amikor Szürakuszai urává lett, Gelával már kevesebbet törődött, kormányzását a testvérére, Hierónra bízta, és minden gondja Szürakuszai volt. A város idővel egyre nőtt és egyre jobban felvirágzott. Gelón először Kamarina városát rombolta le, s lakóit Szürakuszaiba áttelepítette, majd ugyanezt tette Gela polgárainak több mint a felével is. Később ostrom alá vette a szicíliai Megarát, és amikor a város megadta magát, azokat a vagyonosabb polgárokat, akik a háború kezdeményezőiként halálbüntetésre számítottak, áttelepítette Szürakuszaiba, de még polgárjogot is adott nekik, a köznépet viszont, amely vétlen volt a háború megindításában, ezért nem is tartott a megtorlástól, Szürakuszaiba hurcoltatta, és eladatta idegenbe rabszolgának. Ugyanúgy járt el a Szicíliában élő euboiaiakkal is, mert azokat is kétfelé osztotta, mind a két esetben az a meggondolás vezette, hogy mindig a köznép okozza a legtöbb bonyodalmat." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

„Periandros volt az első, aki megváltoztatta az államformát; mivel testőrei voltak, nem engedte, hogy [az emberek] a városban éljenek, s megszüntette a rabszolgatartást és a fényűzést. Más dolgokban mértéktartó volt – abban, hogy nem vetett ki vámot senkire, mivel elég volt neki a piacról és a kikötőkből befolyó [vám], s abban, hogy nem volt sem igazságtalan, sem felfuvalkodott, de gyűlölte a gazembereket. Végezetül tanácsot hozott létre, s annak tagjai nem engedték, hogy valaki többet költsön, mint amennyi a bevétele." *(Hérakleidés Lembos: Korinthoszról)*

A két forrás alapján jellemeze a türannoszok viszonyát a köznéphez és az arisztokráciához! Emelje ki a türannoszok intézkedései közül azokat, amelyek a város gazdasági életére hatottak, és magyarázza meg hatásukat! A források alapján tárja föl a türannisz pozitívumait és negatívumait! [F]

13

Nézőpontok

Tanulmányaink során többször láttuk keleti típusú államok szétesését, majd újjáéledését. Egyiptomban a két átmeneti korszakot ismételten a despotikus hatalom újjáéledése követte. Hasonlókkal találkoztunk Mezopotámiában, Indiában vagy Kínában is.

Ahhoz, hogy görög földön ez másképp alakuljon, több tényező szerencsés összjátéka szükségeltetett. Kedvező volt a földrajzi környezet, a tagolt táj, ami nem kényszerítette ki újra a közmunkán alapuló állam létrejöttét. Segítette az új közösségek megerősödését az olcsó és így könnyen beszerezhető alapanyag, a vas elterjedése. Hiszen így nem kellett kialakítani olyan nyersanyag-utánpótlási rendszert, amely megkívánta az uralkodói háztartások irányító szerepét. A nemzetközi viszonyok is kedvezően alakultak, mivel az átmeneti kor végén hódították meg az asszírok Föníciát, ami átmenetileg visszavetette a föníciai kereskedelmet, s így lehetőséget biztosított a görögök számára a tengeren.

Vegyük számba a források alapján, hogy mely tényezők összjátéka segítette a változások kibontakozását és megerősödését az átmeneti korszakban! Vitassuk meg az egyes tényezők hatásait az atlasz segítségével! Másoljuk le a füzetünkbe és töltsük ki a táblázatot! [Í]

14

15

Fémmegmunkálás vázafestményen

Mit készítenek a vázafestményen? Mely eszközöket és szerszámokat ismer fel? Milyen gazdasági és politikai jelentősége lehetett a vas elterjedésének? [SZ]

Görög pénzek Jóniából (Kr. e. VII. század) és Athénből (Kr. e. V. század). Anyaguk elektron (arany és ezüst természetes ötvözete), illetve ezüst

Miért vált szükségessé a pénz bevezetése? Miért készülhettek elektronból és ezüstből a pénzek? Milyen jeleket, jelképeket látunk a pénzérméken? A gazdasági funkció mellett milyen funkciói lehettek a pénzérméknek? Miben látunk fejlődést a VII. és az V. századi érmék között? [SZ]

16

A VÁLTOZÁSOKAT SEGÍTŐ TÉNYEZŐK ÉS HATÁSAIK			
Tényezők		Gazdasági hatások	Társadalmi hatások
Földrajzi adottságok	tagoltság		
	éghajlat		
A vas elterjedése			
Asszír terjeszkedés			

11. A görögséget összekötő kapocs: a hitvilág

A görögök vallása sokistenhívő. Az istenek ember alakúak és emberi tulajdonságokkal rendelkeztek. Nem alakult ki merev vallási rendszer és papi szervezet. A szertartások elsősorban a poliszhoz tartozást fejezték ki.
A görögöket a közös nyelv, a vallás és a vallási eredetű sportversenyek kovácsolták össze. A sportversenyek közül kiemelkedtek az olümpiák.

A HITVILÁG A görög ember elsősorban városa polgárának tartotta magát, és csak azután görögnek (hellén). Egységes Görögország (Hellász) a valóságban nem is létezett. A több száz önálló polisz lakosságát azonban **összekötötte a közös nyelv és a hitvilág**.

A görög vallás istenei **nem egyszerre, s nem is egy helyen** alakultak ki. A bevándorló akháj pásztorok istene volt **Zeusz,** a későbbi villámokat szóró főisten. A földművelő őslakók termékenységistene lehetett **Gaia**. Kis-ázsiai eredetű isten **Apollón**. A görög vallásban a totemizmus maradványai is fellelhetőek, hiszen az istenek gyakran szerepeltek állat alakjában (pl. Zeusz bika képében jelent meg, Pallasz Athéné jelképe a bagoly).

A görögök számos istent tiszteltek (sokistenhit). Isteneiket ember alakúnak képzelték. Nemcsak külsőre hasonlítottak az égiek a földiekre, **természetük, vágyaik is megegyeztek az emberekével**. Az istenek szerettek, gyűlöltek, csaltak, loptak, féltékenyek voltak egymásra: ez mind-mind emberi tulajdonság. Nagyrészt fenn laktak az **Olümposz** felhőkbe burkolódzó csúcsán, s az emberekhez hasonlóan élték napjaikat. Az istenek között is voltak különbségek éppúgy, mint a földi társadalomban. Zeusz a főisten, és őt követték az előkelő, majd a szerényebb rangú istenek. Ám közös bennük, hogy halhatatlanok voltak, és csodás tulajdonságokkal rendelkeztek. A Sorssal (Moira) azonban az istenek sem szegülhettek szembe.

Minden istennek megvolt a saját hatásköre, amely széles tevékenységi kört jelentett. Például Poszeidón, a félelmetes erők (földrengés, tengeri vihar) ura, s csak leegyszerűsítve nevezzük a tenger istenének. Pallasz Athéné, Athén városának védelmezője, de a céltudatos tevékenységek pártolója, így a mesterségek és a bölcsesség istene, sőt az okosan vezetett háborúk istene is.

Az istenek számát nem lehet pontosan meghatározni, hiszen a róluk szóló elbeszélések, **a mítoszok több változatban maradtak fenn**. A szerzők szabadon mesélték el, változtathatták a történeteket. A mítoszok választ adtak az embereket foglalkoztató alapvető kérdésekre (pl. a világ keletkezése, az ember származása, élet és halál viszonya).

A görögök túlvilágképe nem túl vigasztaló. Az emberek lelke a halál után leszáll az alvilágba, Hádész birodalmába. Aki a földön gonosz életet élt, arra itt szenvedések vártak. A hősök a napfényes mezőkön, örök boldogságban tölthették napjaikat. A többség sorsa azonban lehangoló, céltalanul, örömtelenül bolyonganak az alvilágban.

A SZERTARTÁSOK Az istenek a segítségért „megkövetelték" a tiszteletet az emberektől. A görögök ünnepeken, áldozatok bemutatásával ezt meg is adták nekik. **A szertartásokat nem papok, hanem választott állami tisztségviselők irányították.** Ezek a rendezvények **a poliszhoz való tartozás** érzését is kifejezték. Így Hellászban nem alakult ki egységes papi testület.

Athénban a Panathénaia ünnepségein egyszerre ünnepelték Athénét és az athéni államot. Az áldozatot a templom előtt végezték, ahol az áldozati állat egy részét vagy az isteneknek szánt növényeket elégették. A templomban csak az istennő szobra állt, ezért nem kellett a görög templomokban nagy belső teret kialakítani.

Voltak szentélyek, amelyek sajátos feladatokat láttak el: ilyen a jóslás vagy a gyógyítás. Ezek saját, állandó papi testületekkel rendelkeztek**. Ilyen jóshely** (jósda) **Delphoi** [delfi], mely Apollónhoz köthető, és kétértelmű jövendöléseiről volt híres, vagy Zeusz Dódónában lévő szentélye, ahol hangokból jósoltak (a szent tölgy lombjának susogása, a forrás csobogása stb.). Más szerepkört töltött be Apollón fiának, Aszklépiosznak, a gyógyítás istenének temploma. A gyógyulásra várókat a templomban eltöltött éjszaka alatt álmukban „szabadította" meg kínjaiktól Aszklépiosz. A későbbiekben is Aszklépiosz papjai voltak az orvosok, munkájukban azonban egyre nagyobb szerepet játszott a felhalmozódó tapasztalat és tudás.

A GÖRÖG HITVILÁG SAJÁTOS TERMÉKE, A SPORT

A görögök isteneik iránti hódolatukat versenyekkel is kifejezték. Ezeken a viadalokon **minden szabad görög polgár szerepelhetett,** ami növelte a görögség összetartozásának érzését. Együtt tisztelegtek Apollónnak Delphoiban, Poszeidónnak Korinthoszban, Pallasz Athénének Athénban.

Zeusznak, a hellének főistenének **Olümpiában** alakítottak ki szent ligetet, ahol **négyévenként rendeztek versenyeket**. **Az első** olümpiai eredmények feljegyzésére **Kr. e. 776-ban** került sor. Az olümpiák jelentőségét mutatja, hogy ez az időpont lett a görög időszámítás kezdete. A szent hely neve abból ered, hogy a hófödte Olümposzon székelő Zeuszt gyakran „olümposzi"-nak nevezték.

A versenyre igyekvők sérthetetlenséget élveztek, és a háborúzó poliszok nem küldhettek versenyzőket a játékokra. **Kezdetben csak futás**ban mérték össze tudásukat. Később az olümpiák újabb sportágakkal bővültek, így az ötpróbával, amely stadionfutásból, távolugrás-

ból, diszkoszvetésből és gerelyhajításból, valamint birkózásból állt. Szerepelt még ökölvívás, pankráció (a birkózás és az ökölvívás keveréke), fegyveres futás, kocsiverseny, lóverseny. Az ifjaknak külön versenyek voltak. A játékok időtartama egy napról ötre növekedett.

Az ókori olümpiák sokban különböztek a maiaktól. Az ökölvívók nem kesztyűben, hanem szíjakkal felszerelve küzdöttek. A mérkőzések véresek voltak: a kortársak ezt a versenyszámot tartották a legveszélyesebbnek. **Nem ismerték a súlycsoportokra való bontást, és nem időre, hanem győzelemig játszották a mérkőzéseket.**

A versenyeken csak szabad görög polgárok és csak férfiak vehettek részt. Minden versenyző meztelenül küzdött. Sőt – miután az egyik játékos édesanyja látni kívánta fia diadalát, és edzőnek öltözve bejutott a viadalokra – a küzdők kísérői is csak ruha nélkül jelenhettek meg. Az egyének küzdelme folyt, csapatversenyeket nem rendeztek. **Csak az első helyezést jutalmazták**. A játékok végén kapták meg a győztesek a **szent olajfáról metszett koszorút**. Hazatérésük után hősöknek kijáró tisztelet övezte őket szülővárosukban, és szobrot állíthattak maguknak Olümpiában.

ARCHÍVUM

1 Athéni pénzek a Kr. e. V. századból

Nézzen utána, hogy az athéniak miért bagollyal díszítették pénzüket! A vallásfejlődés melyik korszakának emlékét őrzi a bagolyábrázolás? [GY]

A HITVILÁG

„Kezdetben csak Khaosz, a tátongó üresség létezett. Azután megszületett Gaia, a széles mellű Föld, a világmindenség megingathatatlan alapja, s önmagából hívta létre Uránoszt, az Eget. Akkor már megjelent minden élet ősforrása, a Szerelem a világon, az Ég a Föld után kívánkozott, s Gaia világra hozta a titánokat.

Kronosz volt a legfiatalabb a titánok közül, s közéjük tartozott Prométheusz és Rheia is. De Uránosz féltékeny volt gyermekeire, ezért eltaszította őket. Kronosz, a legfiatalabb fordult szembe atyjával, s szabadította ki testvéreit.

Kronosznak és Rheiának három lánya született, Hesztia, Déméter és Héra, meg három fia, Hádész, Poszeidón és Zeusz. De Kronosznak atyja, Uránosz átka járt eszében, amely kimondta, hogy őt is saját gyermeke fogja legyőzni.

Ezért gyermekeit sorra lenyelte. Nem tudott ebbe belenyugodni Rheia. Mikor legkisebb fiát, Zeuszt a világra hozta, követ pólyált be újszülött gyermeke helyett. Zeuszt elrejtette Kréta szigetén. Zeuszra várt a legnagyobb hatalom, ő lett az istenek és az emberek atyja, és miután felnőtt, beteljesítette az átkot, amelyet Kronoszra kimondott Uránosz. Legyőzte apját, s testvérei sorra ki is léptek atyjuk gyomrából.

Háromszáz évig szerették egymást Zeusz és Héra, az ő gyermekük volt Árész, a háború istene. Héra hű feleség volt, s féltékenyen nézte, ha Zeusz istennőket vagy éppen halandó leányokat ajándékozott meg szerelmével.

Anya nélkül született Zeusz legkedvesebb gyermeke, a bagolyszemű Pallasz Athéné, az okos szűz, a városok védője, minden szép mesterség tudója, és minden tudomány pártfogója. Apja fejéből pattant ki teljes fegyverzetben, sugárzó szépségben.

A titánok gyermeke volt Létó, engedett Zeusz csábításának, és evvel Héra haragját vonta magára. Szíve alatt hordta már Zeusz ikermagzatát, Apollónt és Artemiszt, de megszületésükig még sokat kellett szenvednie Héra bosszújától. Így jutott a kietlen Délosz szigetére. És Létó Déloszban szülte meg gyermekeit. Az ikergyermekek hamar megtanulták a messzelövő íj kezelését. Artemisz nem is törődött egyébbel, egész nap csak az erdőt-mezőt járta a vad után. Apollón ujjai nemcsak az íj idegéhez, hanem a lant húrjaihoz is értettek. Az ő birodalma a messzeség, a messze jövendő, amelynek titkait az ő jóslatai tárják fel.

Miután a jóslás művészetét már megtanulta, hátra volt még, hogy alkalmas szentélyt keressen magának. Így jutott Delphoiba, a Föld köldökéhez. De a nyílást, amelyen keresztül a jóslatok feltörtek a mélyből, Püthón, a hatalmas sárkánykígyó őrizte. Az ifjú isten megküzdött a sárkánnyal, íját emelte rá és leterítette. Idővel sok más szentély is épült Apollón tiszteletére, ahová jóslatért fordultak az emberek, de legtekintélyesebb jóshelye Delphoi maradt.

Messze földről zarándokoltak el ide tanácsért. A háromlábú széken ült a szentélyben a papnő, a Püthia, és Apollón nevében hirdette ki kétértelmű jóslatait. Aki eltalálta a helyes értelmet, sikerrel járt, és fényes fogadalmi ajándékát helyezte el hálája jeléül a szentélyben, aki pedig félreértette a homályos szavakat, s vállalkozása balul ütött ki, csak saját ostobaságát okolhatta érte." *(Az istenek születése. A görög istenekről szóló elbeszéléseket a Kr. e. VI. században élt Hésziodosz Istenek születése című munkája foglalta rendszerbe. A szöveg Hésziodosz műve és Trencsényi-Waldapfel Imre Görög mitológia című könyve alapján készült.)*

Jellemezze az istenek világát! Milyen jellemvonásokkal rendelkeznek? Hogyan néznek ki? Mekkora a hatalmuk? Hogyan viszonyulnak az emberekhez, és hogyan egymáshoz? Az olvasmány alapján próbálja nemzedékekre osztani a görög istenvilágot! Készítsen erről ábrát is! [GY]

2

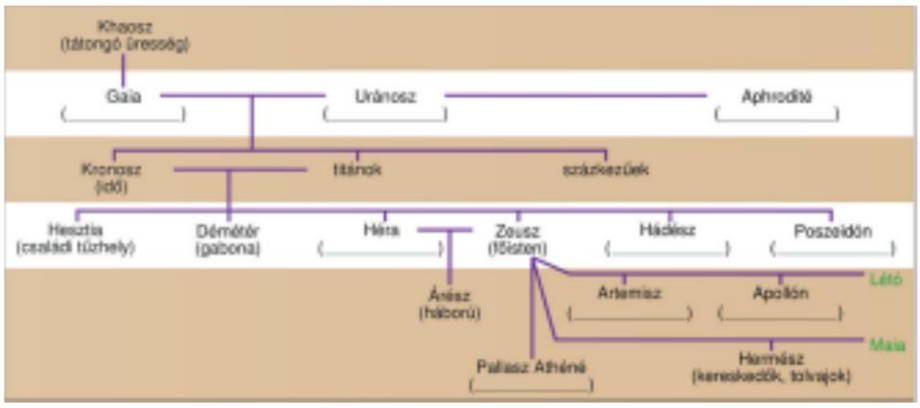

A görög istenek leegyszerűsített családfája

Mi jellemezte a görög istenek kapcsolatait? Mi az, ami szokatlan az emberek világában? Milyen feladatköröket írna az ábrán lévő üres rovatokba? Készítse el füzetében a teljesen kitöltött ábrát! [GY]

„A halánték deres immár, a haj őszül a koponyámon,
Fiatalságom elillant, feketéllenek a fogaim már,
Oda van múltam az édes, rövid és csúf, ami jön még.
Remegek már a haláltól, hisz a Hádészban a szöglet,
Ami rám vár, hideg és szűk, a lejárat is ijesztő,
s aki egyszer lemegy, az már soha fel nem jön a fényre."
(Anakreón Kr. e. VI. századi görög költő a túlvilágról. Radnóti Miklós fordítása)

Jellemezze röviden a görögök túlvilágképét! Mi fejezi ki az örök emberi aggodalmat a haláltól és mi a görögök félelmét Anakreón versében? [SZ]

Püthia, Apollón papnője, szent révületben, háromlábú széken. Szavait a papok közvetítették a jóslatot kérőnek. A jóslatok gyakran kétértelműek voltak

Gyűjtsünk olyan nevezetes jóslatokat, amelyek befolyásolták a görögség történelmét, vagy híres görög személyiségek sorsát! [GY]

A SZERTARTÁSOK

„…mint csak bírja vagyonkád, áldozz isteneidnek,
tisztán, jámbor szívvel pompás combokat égess.
Engeszteld máskor tömjénnel, itallal az istent,
Este ha vár nyoszolyád s ha a Nap szent fénye ragyog rád,
úgy lesznek mindig kegyesek lelkükben irántad,
s fölvásárolod a más földjét, nem más a tiedet." *(Hésziodosz)*

Jellemezze a vers alapján az istenek és az emberek viszonyát! [SZ]

Artemisz istennőnek áldozatot mutatnak be (Kr. e. IV. századi domborműű)

Hésziodosz szövege és a domborműű alapján készítsen írásbeli beszámolót az áldozati szertartásokról! Hasonlítsa össze a domborművet a hasonló témájú sumer ábrázolással (21. oldal)! [Í]

8 Delphoi, Apollón jóshelyének sziklába vájt színháza. Kezdetben a sportversenyek mellett a színházi előadások, drámai versenyek is az istenek tiszteletét szolgálták

A GÖRÖG HITVILÁG SAJÁTOS TERMÉKE, A SPORT

„Arrakhión az 54. olümpiasz [Kr. e. 564] előtt két olümpiai győzelmet aratott, s ezen is övé lett a győzelem a bírák méltányossága és saját deréksége folytán. Amikor már utolsó ellenfelével viaskodott a vadolajágért, ellenfele (…) elkapta és lábaival körülfonva tartotta, ugyanakkor nyakát kezével nyomorgatta. Arrakhión viszont kitörte ellenfele lábujját. Arrakhión megfulladt és így adta ki a lelkét, de megfojtója, lábujja miatti kínjában, ugyanakkor feladta a versenyt. Az élisziek megkoszorúzták és győztesként hirdették ki Arrakhión holttestét." *(Pauszaniasz a Kr. u. II. században élt görög író)*

9 Állapítsa meg, hogy milyen sportágról számol be a szerző! Mennyiben különbözik ez mai változatától? [SZ]

„(…) ésszel kormányozza a gyors bárkát is a borszín
tengeri áron a kormányos, ha szelek dühe tombol;
ésszel ver kocsihajtót is le a jó kocsihajtó.
Míg aki túlontúl bízik kocsiban, paripában,
s velük vaktában száguldozik, erre meg arra,
annak a pályán kóvályog lova, féktelenül fut…
jó szorosan mellette suhanj szekeren paripákkal:
s dőlj oldalt kissé a remek fonadékú ülésben,
ostorral, rivalogva riaszd s engedd meg a gyeplőt.
És a bal oldali ló a cövek közelébe suhanjon,
Hogy már-már súrolja a cél szélét a kerékagy,
arra vigyázz csak, hogy ne akadj bele mégse a kőbe,
mert kocsid összetörik, paripáid megsebesülnek:
ennek a többi örül, téged pedig elfog a szégyen;
hát, kedves fiam, óvatosan s okosan cselekedjél.
Mert miután a cölöpnél fürgén elkanyarodtál,
senki se vágtat elébed a pályán, senki sem ér el."
(Részlet az Iliászból)

10 Mesélje el, hogyan zajlottak a kocsiversenyek! Mire kellett vigyáznia a versenyzőknek? [SZ]

Az olümpiai liget makettje és alaprajza

Azonosítsa a maketten az alaprajzon szereplő épületeket! Milyen funkciójú épületeket lát a képen? Mutassa meg az alaprajzon azokat az épületeket, amelyek nem láthatók a maketten! [SZ]

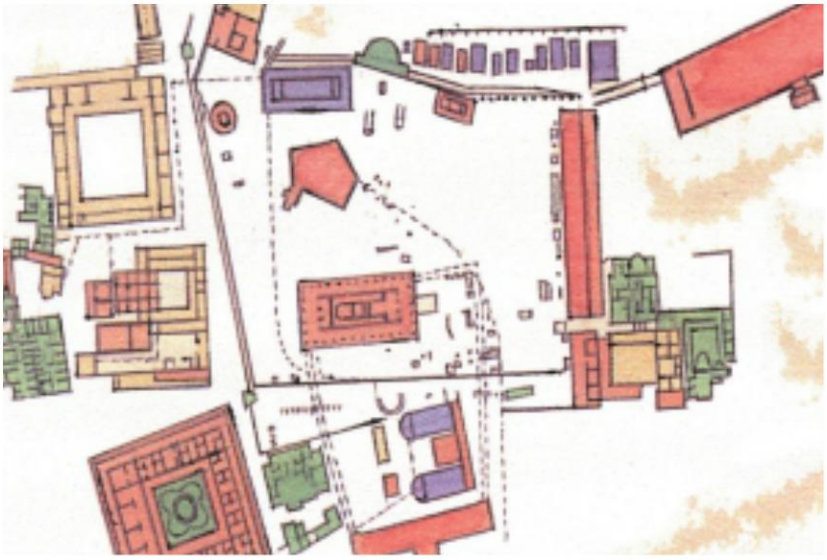

11

12

13

Futás és ökölvívás görög vázaképeken

Állapítsa meg, hogy az ókori és az újkori olimpiai versenyek közötti különbségekből melyek mutathatók be a vázaképek segítségével! (Figyeljen a sporteszközökre is!) Milyen technikával készültek a vázák? [SZ]

Nézőpontok

A XIX. század végén mozgalom indult az ókori olimpiák újraélesztésére. A tervet siker koronázta: 1896-ban Athénban megrendezték az első játékokat. Ezt követően négyévente – leszámítva a háborúkat és a politikai jellegű bojkottokat – megrendezésre kerülnek a viadalok. A siker jelentős részben Coubertin báró tevékenységének köszönhető. A forrásrészlet és a képek segítségével vessük össze az ókori és az újkori játékok céljait, megrendezését és a versenyszámokat!

Vitassuk meg, mennyiben valósult meg Coubertin elképzelése! Gondoljuk végig, Coubertin elképzelésében mennyiben játszott szerepet az ókori olimpiák újjáélesztésének vágya és a saját korának kihívásaira adandó válasz! [Í]

„A modern sport több is és kevesebb is, mint az ókor sportja. Több, mert például tökéletesebbek az eszközei. De hiányzik a filozófiai alap, a rejtett cél, az az egész hazafias és vallási szemlélet, amely akkoriban a fiatalok ünnepi játékait körülvette. (…)

Melyik modern és a jelenkori igényeknek megfelelő gondolkodási rendszerben találjuk meg azt az erkölcsi ellensúlyt, amely a modern atletizmust megóvhatná attól, hogy bevonják az üzletcsinálásba, és így végül mocsokban végezze? (…)

Azt követelni a népektől, hogy egymást kölcsönösen szeressék, egyfajta gyerekesség. Ám felszólítani őket, hogy figyeljenek egymásra, ez már nem utópia. De hogy figyeljenek egymásra, ahhoz előbb ismerniük kell egymást. Ebből az okból az újjáélesztett olimpiai játékoknak négyévenként alkalmat kell adniuk a világ ifjúságának egy felemelő, testvéri találkozásra, amelynek során fokozatosan eltűnik majd az a tudatlanság (…) amely elevenen tartja a gyűlölet érzését, amely félreértéseket halmoz, és az eseményeket szédítő gyorsasággal hajszolja egy barbár és kegyetlen háború irányába." *(Coubertin nyilatkozatából, 1895)*

14

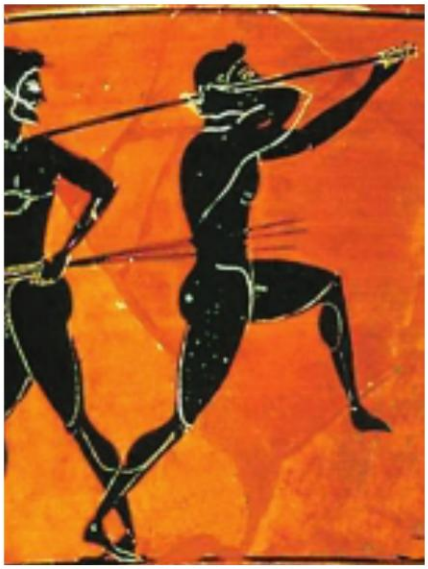

15 Gerelyhajítók vázaképen

16 Gerelyhajítás az 1908-as londoni olimpián

Gerelyhajítás az 1988-as szöuli olimpián

17 Állapítsa meg a három kép alapján, hogy miben változott e sportág az ókortól napjainkig! [F]

12. A démosz polgárjogi küzdelme Athénban

Drakón a törvények írásba foglalásával korlátozta a szokásjog önkényes alkalmazását.
Szolón vagyoni beosztása a démosz gazdagabb, míg az adósrabszolgaság megszüntetése a szegényebb rétegének érdekeit szolgálta.
Peiszisztratosz a démosz és az arisztokrácia küzdelmét kihasználva szerezte meg az egyeduralmat.
A türannisz (zsarnokság) végső soron a démosz megerősödésének kedvezett.
Kleiszthenész a területi elv bevezetésével szélesebb alapokra helyezte a Szolón által kialakított demokratikus berendezkedést.

ATHÉN A város a görög föld **jónok** lakta vidékén, az Attikai-félszigeten terül el. A bronzkori (mükénéi) görögség egyik központja volt. Erős falai (az Iliászban „jólépültfalú város") megvédték a pusztulástól a mükénéi kor végén, és menedéket nyújtottak Attika lakóinak a dór törzsekkel szemben. Polisszá szerveződött, amelyben egy ideig királyok uralkodtak, majd az arisztokrácia vette át a hatalmat (Kr. e. VII. század). Athén nem vett részt a görög gyarmatosításban, de jól **kihasználta** az ekkor feltáruló **kereskedelmi lehetőségeket,** ami fejlődő kézműiparának és a hajózáshoz kedvező földrajzi fekvésének is köszönhető (kikötője Pireusz).

AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A DÉMOSZ SZEMBENÁLLÁSA A királyság megszűnését követően Athénban az **arkhónok** (először egy, majd három, s végül kilenc) rendelkeztek a legfőbb hatalommal. Kezdetben életük végéig, majd tíz évre, később évente választották őket. Az arkhóni tisztséget csak arisztokraták tölthették be. A legfőbb bírói testületet, az Árész-domb tanácsát (Areioszpagosz) is az egykori arkhónok alkották. **Az arisztokratikus köztársaság nem biztosított politikai jogokat a démosz számára,** így a meggazdagodott kereskedőknek és iparosoknak sem. Ez belső ellentétekhez vezetett. A földművesek jelentős csoportjai továbbra is nehéz helyzetben éltek, és az adósrabszolgaság réme fenyegette őket. Így – bár más és más okból – **a démosz módosabb és szegényebb rétegei is szembekerültek az arisztokráciával.**

Az ellentétek csillapítását szolgálta **a szokásjog írásba foglalása**, ami a törvényhozással megbízott **Drakón** (magyarul sárkány) nevéhez fűződik (Kr. e. 621). A rendkívül szigorú rendelkezések – innen a „drákói szigor" kifejezés – továbbra is elsősorban az arisztokrácia érdekeit védték. A **törvényesség** kialakítása azonban gátat szabott a politikai hatalmat birtokló arisztokrácia önkényének (mindenki hivatkozhatott az írott törvényekre).

SZOLÓN A harcmodor átalakulása is erősítette a démosz vagyonos tagjait. Az arisztokráciának főszerepet biztosító lovas harcmodorral szemben a Kr. e. VI. századra megnőtt a démosz soraiból toborzódó **nehézfegyveres gyalogosok** (hopliták) és a **flotta** szerepe.

A továbbra is fennálló belső ellentétek levezetése Szolón arkhón nevéhez fűződik (Kr. e. 594). **Szolón** törvényeiben teljesítette a szegények legfontosabb követelését: **eltörölte az adósrabszolgaságot, és elengedte az adósságokat**. Ez sok paraszt számára a föld megtartását jelentette.

A politikai jogok alapjává a származás helyett a vagyont tette. A lakosságot **vagyoni** helyzet alapján **csoportok**ba osztotta. Meghatározta az egyes csoportokba tartozók **katonai szerep**ét (fegyvernemek) és azt, hogy milyen **hivatalok**at tölthetnek be. Így a démosz vagyonos tagjai is jelentős politikai szerephez juthattak**.** Ugyanakkor **növelte a népgyűlés hatáskörét:** ezen a legszegényebb polgárok is részt vehettek, ahogyan az általa létrehozott **népbíróságok** tagjai közé is bekerülhettek.

Intézkedéseivel **Szolón megteremtette a demokrácia (népuralom) alapját**. A demokrácia olyan politikai berendezkedés, amelyben az államhatalom (törvényhozás, kormányzás, bíráskodás) nem az uralkodó vagy egy kiváltságos réteg, hanem a nép kezében van. **Csak az athéni születésű férfiak** vehettek részt a politikai életben, az egyre nagyobb számban betelepülő idegenek (metoikoszok) nem.

PEISZISZTRATOSZ Szolón reformjait követően az ellentétek nem csitultak. Az arisztokraták túl soknak, míg a démosz vezetői túl kevésnek tartották az engedményeket. Az egyre élesebb politikai küzdelmet Athénban az arisztokrata származású **Peiszisztratosz** használta ki. Fegyvereseket toborzott és **megszerezte az egyeduralmat** (Kr. e. 560–527). Athénban ötven évig maradt fönn a **zsarnokság** rendszere (türannisz).

Peiszisztratosz **elsősorban a szegényebb rétegekre támaszkodott**. Az ellenálló arisztokraták földjeit – akiket megöltek vagy külföldre menekültek – kiosztotta a földnélküliek között, hogy támogatóinak számát növelje. A jövedelem alapján évi adót vezetett be, amelyből fedezte **nagyszabású építkezés**eit. (A türannoszok nagy építtetők voltak, templomok, kikötők, vízvezetékek, városfalak hirdetik ma is tevékenységüket.) Az építkezések erősítették tekintélyét, és növelték támogatói számát a démosz körében, mivel megrendeléseket jelentettek a kézműveseknek és munkát a szegényeknek.

Peiszisztratosz idején jelentősen fejlődött Athén gazdasága. Ezt segítették a türannosz intézkedései is (kereskedelmi kapcsolatok kiépítése, jó minőségű pénz kiadása). Athén ekkor emelkedett a legtekintélyesebb görög poliszok közé. **A gazdaság fejlődése megerősítette a démoszt**, amelynek egyre terhesebbé vált az egyeduralom. Peiszisztratosz halála után fiai már nem tudták sokáig megőrizni a hatalmat (Kr. e. 510).

KLEISZTHENÉSZ REFORMJAI (Kr. e. 508) A türannisz fölszámolása után a démosz hangadói **olyan intézményrendszer** kialakítását szorgalmazták, **amely kizárja a zsarnokság visszatérését,** és minden szabad athéni polgárnak esélyt ad a hatalom ellenőrzésére. A változtatás joga ismét egy tekintélyes férfiú, Kleiszthenész kezébe került.

Az új berendezkedés **az új** elvek szerint kialakított **területi egységek**en nyugodott. A lakosság korábbi származási, majd vagyoni alapon történő besorolása helyett ezek **váltak a tisztségek betöltésének, a katonáskodásnak és a közigazgatásnak az alapjává.** A területi felosztás biztosította a szélesebb demokráciát, mivel **megszüntette a szabad polgárok közötti jogi különbségeket.**

A legfőbb hatalom a népgyűlés kezébe került, melynek munkájában **minden teljes jogú athéni polgár részt vehetett**. A népgyűlés hozta a törvényeket, döntött a háború és a béke kérdéséről. Általában minden fontos ügyben a döntő szót e szervezet mondta ki. Amikor a népgyűlés nem ülésezett, akkor – a már korábban létrejött – tanács vitte az ügyeket, amelynek létszámát felemelték **(ötszázak tanácsa),** s tagjait a területi felosztás alapján sorsolták. A tanács törvényjavaslatokat tett a népgyűlésnek, s kisebb jelentőségű kérdésekben önállóan dönthetett. Nem szüntették meg a volt arkhónok tanácsát, az Areioszpagoszt sem, de feladata a tisztviselők ellenőrzésére szűkült.

A katonai vezetők (sztratégoszok), akiket nem sorsoltak, hanem választottak, **az athéni állam tényleges irányítói lettek,** mivel a más tisztségekkel szemben egyéves hivatali idejük többször meghosszabbítható volt.

Kleiszthenész a zsarnokság újjáéledését a **cserépszavazás** bevezetésével kívánta megakadályozni. Ha valakiről a polgárok úgy vélték, hogy zsarnokságra tör, cserépszavazással tíz évre elűzhették Athénból.

ARCHÍVUM

ATHÉN

1 A korabeli Athén rekonstrukciós rajza. A középső nagy tér a piac (agora), jobbra a fellegvár (Akropolisz), Árész dombja és a népgyűlésnek helyet adó domb

A történelmi atlasz várostérképén azonosítson minél több épületet! [GY]

2 Görög nehézfegyveres gyalogosok (hopliták) harca vázafestményrészleten

Jellemezze a görög harcosok felszerelését! Milyen anyagból készülhettek a fegyverek? Miért válhatott a nehézfegyveres gyalogság a démosz módosabb rétegének fegyvernemévé? Miért kerülhettek fölénybe a hopliták a lovas, harci szekerekkel felszerelt alakulatokkal szemben? [GY]

AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A DÉMOSZ SZEMBENÁLLÁSA

„A drakóni törvények értelmében halálbüntetéssel sújtották a legcsekélyebb bűncselekményeket is. Így a munkakerülők, a zöldség- és gyümölcstolvajok ugyanolyan büntetést szenvedtek el, mint a templomrablók és a gyilkosok. Később sokszor idézték Démadész bírálatát, hogy Drakón nem tintával, hanem vérrel írta törvényeit. Mikor megkérdezték tőle, miért sújtott halálbüntetéssel oly sok vétséget, Drakón állítólag azt felelte, hogy szerinte a kis bűnök is megérdemlik a halálbüntetést, a nagyobbakra pedig nem talált súlyosabbat (…)" *(Plutarkhosz)*

Jellemezzük a forrás alapján Drakón törvényeit! Mit hangsúlyoz Drakón törvényei kapcsán a szerző? Hol találkoztunk már hasonló jelenséggel? Mi ennek az oka? [F]

Az athéni társadalom a Kr. e. VIII–VII. században

Vegyük számba Athén társadalmi rétegeit! Milyen alapon különültek el egymástól az egyes csoportok? Milyen tevékenységekhez, foglalkozásokhoz köthetjük az egyes rétegeket? Gyűjtse össze az ábrán megfigyelhető változásokat, és magyarázza meg ezek okait! [F]

SZOLÓN

„Szolónt egyik párt sem szerette. A gazdagokat megkárosította, amikor érvénytelenítette az adósleveleket, de még inkább sértette a szegényeket, mert reményeik ellenére nem rendelt el földosztást (…)

Szolón az összes vezető tisztséget, ahogy addig is volt, a jómódúaknak kívánta fenntartani, az államügyek egyéb intézését azonban, amelyben a nép addig nem vett részt, közössé tette. Bevezette a polgárok vagyonbecslését. Az első csoportba sorolta azokat, akiknek szilárd termékből [gabona] és cseppfolyósból [olaj és bor] összesen 500 mérőjük terem, s ezeket 500-mérősöknek nevezte. Másodiknak azokat jelölte ki, akik lovat tudtak tartani, vagy legalább 300 mérőt termelnek. Ezeket lovasoknak nevezték. Ökörfogatosoknak nevezték a harmadik vagyoni csoporthoz tartozókat, akik a kétféle termékből összesen 200 mérőt termeltek. Valamennyi többi polgárt napszámosnak nevezte el, és semmilyen tisztséget nem bízott rájuk, csupán a népgyűlés és az ítélkezés útján vettek részt az államügyekben (…)

Miután felállította a volt arkhónokból alakult tanácsot Árész dombján, amelynek arkhóni méltóságánál fogva is tagja volt, és látta, hogy a nép még mindig forrong és nyugtalan az adósságelengedés miatt, egy további tanácsot is szervezett a négy törzsből oly módon, hogy mindegyik 100-100 tagot választott. Ezek feladata az volt, hogy a népgyűlést megelőzően tanácskozzanak, és előzetes javaslatuk nélkül semmit se engedjenek a népgyűlés elé terjeszteni. Az előbbi tanácsot pedig legfőbb felügyelővé s a törvények őrévé rendelte." *(Plutarkhosz)*

Gyűjtse ki a szövegből Szolón intézkedéseit! Miért volt fontos szerv a tanács, kik vehettek részt munkájában, és hány tagja volt? Mely társadalmi rétegnek kedvezett Szolón az adósságok elengedésével, s kiknek a vagyoni besorolás bevezetésével? [F]

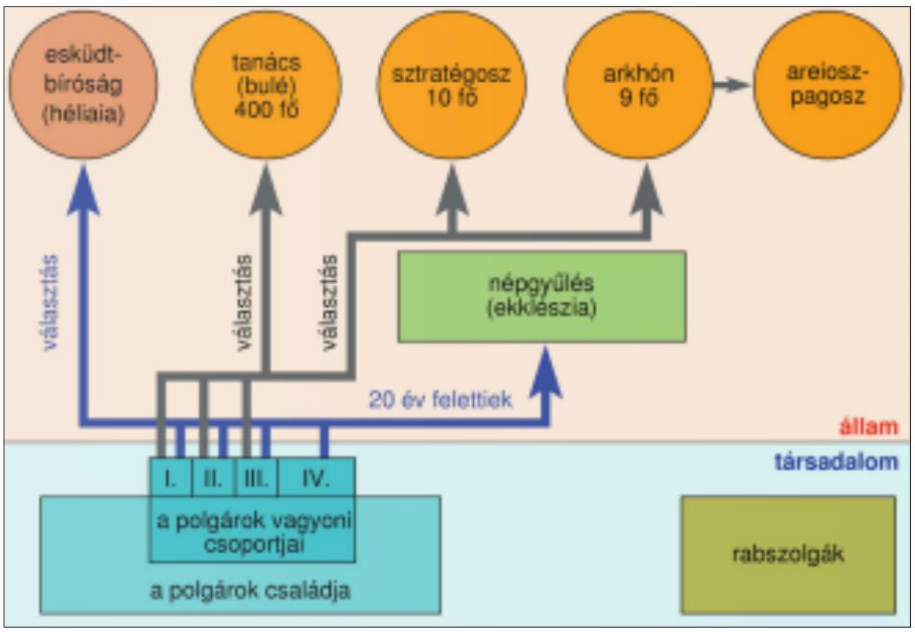

Athén társadalma és állami felépítése Szolón idején

Hasonlítsuk össze a Szolón által létrehozott politikai rendszert a korábbi viszonyokkal! Állapítsa meg, hogy mely szervek kezében összpontosul a legfőbb hatalom? Milyen rendező elveket ismerünk fel az athéni társadalomban? Vitassuk meg, hogy mennyiben demokrácia a Szolón által létrehozott rendszer! Bizonyítsuk az ábra alapján, hogy a legkisebb vagyonúak kevesebb politikai joggal rendelkeztek! [F]

7

A Héphaisztosz-templom, a Peiszisztratosz által építtetett hatalmas dór stílusú templom.
Az egyik legépebben megmaradt athéni műemlék

Tárja fel, hogy miért voltak a zsarnokok nagy építtetők! Fogalmazza meg. hogy a szerencsés véletlenek mellett mi segítheti egy épület fennmaradását! [F]

PEISZISZTRATOSZ

„Peiszisztratosz (…) az állam ügyeit mértéktartóan vezette, és inkább alkotmányosan, mint türannosz módjára; mert egyébként is emberszerető és szelíd volt. A vétkesek irányában is megbocsátó, de ezen túlmenően az ínséges helyzetben levőknek pénzt is adott kölcsön munkájukhoz, hogy a földmívelésből meg tudjanak élni. (…) Egyúttal azt is elérte, hogy a bevételek nagyobbak lettek, mert a föld meg volt művelve, és a termények tizedrészét beszedte. Ezért rendelt a községekbe is bírákat, s ment maga is gyakran ki a vidékre, hogy felülvizsgálja a helyzetet és kibékítse a peres feleket, nehogy azok felmenve a városba, elhanyagolják munkájukat. (…)

Egyébként sem terhelte meg a tömegeket semmivel uralkodása idején, hanem mindig békét teremtett számukra, és biztosította a belső nyugalmat (…) Mindabból, amit róla mondtak, a legnagyobb jelentőségű az, hogy népbarát lelkületű volt és emberséges." *(Arisztotelész: Az athéni állam)*

8

Vegyük számba a forrás alapján Peiszisztratosz intézkedéseit! Milyen célok vezették a türannoszt? Milyen hatásai lehettek intézkedéseinek? Hogyan értékeli Arisztotelész a türannisz intézményét és Peiszisztratosz tevékenységét? [F]

KLEISZTHENÉSZ REFORMJAI

„A dolgok lefolyása, hogy nagyjából ismertessük, ilyesforma volt. Minden egyes ember fogott egy cserépdarabot, és ráírta, hogy kit akar eltávolítani a polgárok közül, majd odavitte az agora egy bizonyos helyére, amely korláttal volt körülkerítve. Az arkhónok ebben először a cserepek mennyiségét számlálták össze; ha ugyanis hatezernél kevesebben voltak a szavazók, a cserépszavazás érvénytelennek számított. Azután külön rakták mindegyik nevet, és azt, akit a legtöbben írtak fel, tíz évre kiutasították, de úgy, hogy az illető megmaradt javai élvezetében." *(Plutarkhosz)*

9

Határozza meg, hogy mikor volt érvényes a cserépszavazás! Mi volt a célja a cserépszavazásnak? Milyen politikai célokra lehetett még felhasználni a cserépszavazást? [SZ]

10

Cserépdarabok (osztrakonok), amelyből a cserépszavazás (osztrakiszmosz) elnevezése ered. Az egyiken Ariszteidész, a másikon Themisztoklész neve olvasható

Kleiszthenész területi beosztása

Hogyan lehetett egy athéni polgár az ötszázak tanácsának tagja? Korábban milyen alapon történt ez? Az új rendszer melyik társadalmi csoportnak kedvezett? Az ábra alapján határozza meg a kerület (phülé) fogalmát és szerepét! [GY]

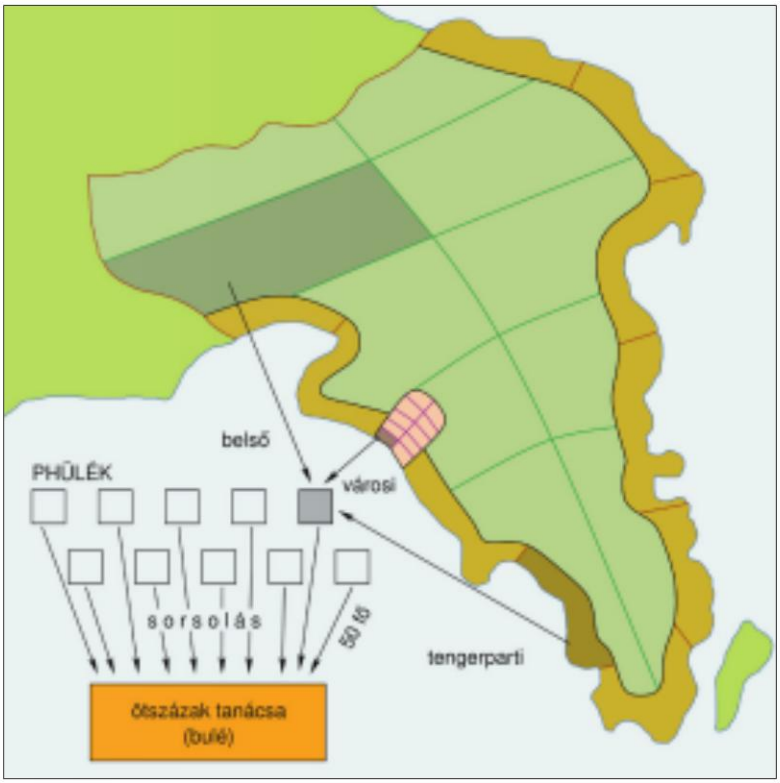

11

Az athéni társadalom rétegződése és az állam szervezeti felépítése Kleiszthenész idején

Gyűjtsük össze, hogy kik vehettek részt a politikai életben! Keressük meg az ábrán azokat a részleteket, amelyek Kleiszthenész reformjaival alakultak ki! Vitassuk meg, hogy a sorsolás vagy a választás felel meg jobban a demokráciának! Mi határozta meg, hogy melyik tisztséget milyen módon lehetett elnyerni? Hasonlítsuk össze a két eltérő módszer alapján készült ábrát! Melyik miben pontosabb, érthetőbb, részletesebb stb.? [F]

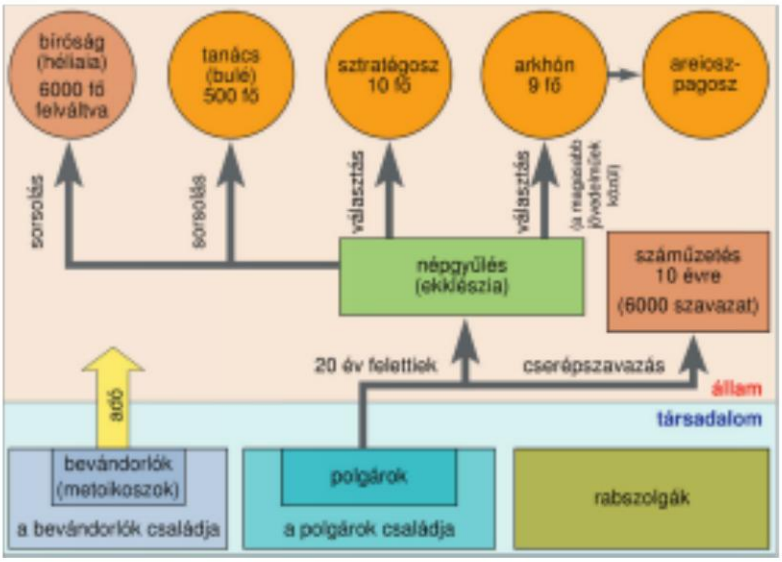

12

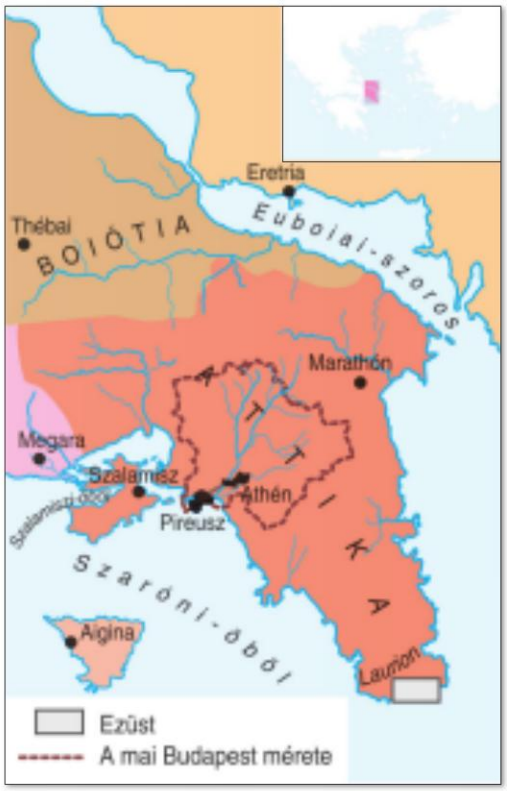

Athénban a teljes jogú polgárok irányítása alá került az állam. A történelem folyamán az athéni demokrácia nemzedékek hosszú során keresztül egy elérhetetlen ábrándképként lebegett. S valóban, korunk államai sem biztosítanak olyan közvetlen részvételt a döntésekben és ellenőrzést az államhatalom felett, melyet az ókori Athénban tapasztalhattunk.

Nézőpontok

Vitassuk meg, milyen korlátai voltak a demokráciának Athénban! Kikre nem terjedtek ki a politikai jogok? Tárjuk fel az államhatalom és a polgárok viszonyát! Vizsgáljuk meg a törvényhozás, a bírói szervezet vagy a hadsereg példáján keresztül a problémát! [SZ]

Attika és Athén

Milyen méretű város volt Athén? Egy város mérete, lakóinak száma mennyiben befolyásolja a politikai jogok gyakorlásának lehetőségét? A tankönyvi térképen bemutatott területet nézze meg a történelmi atlasz térképén is! [F]

13

13. Egy másik görög út: Spárta

Spártában a szabad spártaiak elsősorban katonáskodtak, a nagyszámú helóta elnyomása érdekében.
A spártai állam arisztokratikus jellegű volt. A szabad polgárok egyenlőségének fenntartására törekedtek, azonban a politikába a polgárok csak korlátozottan szólhattak bele.
A spártaiak a közösség, a szigor és a nélkülözések révén neveltek fiaikból jó katonákat.

A TÁRSADALOM Spártát **a dórok** alapították, meghódítva a Peloponnészosz-félsziget déli részén élő akhájokat. A dórok a saját létszámuknál tízszer nagyobb akháj népességet taszítottak szolgaságba. Féken tartásuk érdekében a **hódítóknak meg kellett őrizniük a belső egységet.** Ezért minden spártai polgár **egyenlő rész**t kapott **az állami földekből. Teljes egyenlőségről** azonban – az ókori hagyománnyal ellentétben – **nem beszélhetünk,** mert Spártában is egy birtokos arisztokrata réteg állt a társadalom élén.

Fontos volt, hogy a spártaiak gyakorlott harcosokká váljanak, hiszen csak így tudták fenntartani a hatalmat a leigázottak felett. Természetes tehát, hogy **a teljes jogú polgárok legfőbb tevékenysége a katonáskodás** lett, s a kétkezi munka becsülete nem alakult ki.

Spártában is léteztek olyan **szabad jogállásúak, akik nem rendelkeztek polgárjoggal** (mint Athénban a metoikoszok). **Körüllakók**nak nevezték őket, mivel Spárta peremterületein éltek. A dór eredetű körüllakók létszáma háromszorosa volt a polgárjoggal rendelkezőkének. **Ők látták el Spártát kézműipari termékekkel,** s a környező hegyek (pl. a Taügetosz) vasércét bányászták. Nem voltak politikai jogaik (pl. nem vehettek részt a népgyűlésen), adót fizettek, és csak nagy veszély esetén vonulhattak harcba, mint segédhadak.

A spártai társadalom legnépesebb rétegét a meghódított akháj őslakosok utódai, **a helóták** jelentették. **Földművesek** voltak, akik azokon a földterületeken (parcellákon) éltek, amelyeket kiosztottak a spártai polgárok számára. A helóták helyzete emlékeztet a rabszolgákéra, de olyan jogokkal rendelkeztek, amelyek nem jellemzőek a rabszolgákra. A földhöz hasonlóan nem gazdáik, hanem **az állam tulajdonát képezték,** eladni nem lehetett őket. Parcelláikat művelték, és a termésnek csak a felét kellett beszolgáltatniuk a földeket birtokló spártai polgároknak. Családokban éltek, volt saját házuk, ingóságaikat apáról fiúra örökíthették, vagyis **nem rabszolgák, hanem jogfosztott őslakók** voltak. Nem voltak politikai jogaik, és bármely spártai megölhette, megszégyeníthette őket.

AZ ÁLLAM A politikai egyenlőséget a polgárjoggal rendelkezők számára is csak részben biztosították. **A népgyűlés** munkájában minden 30. életévét betöltött spártai polgár részt vehetett, azonban e testület **szerepköre jóval korlátozottabb** volt **az athéninál.** Gyakorlatilag csupán elfogadhatta vagy elutasíthatta az elé terjesztett javaslatokat. A szavazás közfelkiáltással történt.

A hatalmat valójában a tekintélyes **arisztokrata nemzetségek birtokolták.** Közülük került ki a **két király,** akik elsősorban hadvezérek, s egyebekben jogkörük korlátozott volt.

A vének tanácsa a két királyból és 28 olyan férfiból állt, akik betöltötték a 60. életévüket (őket a népgyűlés választotta, közfelkiáltással). E testület **határozta meg, hogy a népgyűlés miről tárgyalhat.** Amennyiben a népgyűlés döntése a vének szerint nem volt kedvező, feloszlathatták azt.

Az állam életének tényleges irányítója az öt felügyelő volt. E tisztséget választás alapján a 30. életévüket elért polgárok tölthették be egy évre. Feladatuk a bíráskodás, a királyok és a tisztviselők ellenőrzése, a külpolitika irányítása.

A spártaiak a tekintély és az életkor alapján választották ki vezetőiket, s a népgyűlés jogkörét korlátozták. Az ilyen szerveződésű államot **arisztokratikus**nak nevezzük.

Spárta egy városszövetséget is létrehozott (**peloponnészoszi szövetség,** a Kr. e. VI. század közepe). Ez elsősorban a Peloponnészoszi-félsziget fölötti hatalmi súlyát biztosította, de egész Hellászban támogatta az arisztokratikus berendezkedésű államokat.

A SPÁRTAI NEVELÉS ÉS ÉLETMÓD **A spártai nevelés fő célja az volt, hogy a fiúk jó katonákká, a lányok pedig jó katonákat szülő anyákká váljanak**. Hogy jó katonákat tudjanak nevelni, a kevésbé életképes csecsemőket pusztulásra ítélték, kitették a Taügetoszra.

A gyerek nevelése nem a szülők, hanem az állam feladata volt. **A fiúkat** már hétéves korban elszakították családjuktól. **Közösségekben, katonai fegyelem alatt nevelték** őket a nehéz életkörülmények elviselésére. Nemcsak a testi megpróbáltatásokhoz, de az ellenséggel való könyörtelenséghez is hozzászoktatták az ifjakat.

A felnőtt spártai férfi sem vonhatta ki magát a közösségi életmód alól. 30 éves koráig a családjától külön, harcosok közösségében élt. (Ha megnősült, feleségét csak titokban látogathatta.) Ezután önálló háztartást alapíthatott, de továbbra is részt kellett vennie a **közös étkezések**en, ahol harcostársaival (általában 10-15 fő) együtt fogyasztotta el a szerény ételeket (ezek előteremtéséhez mindenki hozzájárult). A felügyelők figyelték életmódját, és tiltottak minden „puhaságot". A spártai férfiak egészen hatvanéves korukig katonakötelesek voltak. Kiváló harcosokká váltak, a csatában inkább életüket áldozták, mintsem meghátráltak volna.

A **nők nevelésében** is **fontos** volt **a testedzés,** a dalok, táncok megtanulása. Az **anyaszerep** miatt a nőket Spártában nagyobb tisztelet övezte, mint a görög poliszok többségében. Más poliszokkal ellentétben a lányok itt szabadon választhatták meg férjüket.

ARCHÍVUM

A TÁRSADALOM

„Lükurgosz második és legmerészebb politikai reformja a föld felosztása volt. (…) Rábírta tehát polgártársait, hogy minden megművelhető földet nyilvánítsanak köztulajdonnak, és osszák fel újra olyan módon, hogy a teljes egyenlőség és közösség alapján éljenek. A legerényesebb ember legyen egyszersmind a legelső, s ne legyen más különbségtétel, mint az aljasság eltörlése és a jó tettekért kijáró dicséret.

Szavait valóra váltotta, s Lakónia [Spárta] többi részén harmincezer parcellát osztott ki a perioikoszoknak [körüllakók], a Spártához tartozó területeken pedig kilencezret, ennyi volt ugyanis a spártai [polgár] igényjogosultak száma. (…) Minden parcella akkora volt, hogy hetven mérő árpát teremjen a férj és tizenkét mérőt a feleség részére, ezenfelül pedig ugyanilyen mennyiségű szőlőt és olajbogyót. Lükurgosz úgy gondolkodott, hogy ennyi föld elegendő minden embernek ahhoz, hogy jólétben és egészségben éljen, másra pedig úgysincs szüksége. (…)

Megkísérelte az ingó vagyon felosztását is, hogy teljesen megszüntessen minden egyenlőtlenséget és aránytalanságot. Amikor azonban látta, hogy az emberek képtelenek elviselni vagyonuk köztulajdonba vételét, más megoldást keresett, és állami intézkedésekkel kísérelte meg a kapzsiság leküzdését. Először is minden arany- és ezüstpénzt kivont a forgalomból, és elrendelte, hogy fizetési eszközül csak a vasat szabad használni. (…)

A földeket a helóták művelték, és (…) szolgáltatásokkal tartoztak." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz élete)*

A szöveg alapján vázolja fel a spártai társadalom tagolódását! Magyarázza meg, hogy mely célok vezették Lükurgoszt intézkedései során, és tárja fel az okokat is! [F]

1

A Peloponnészosz-félsziget és Spárta

A történelmi atlasz felhasználásával határozza meg Spárta Hellászon belüli földrajzi helyzetét! Melyek az általános görög jellegzetességek, és melyek a csak Spártára jellemző sajátosságok a város földrajzi elhelyezkedésében? [F]

2

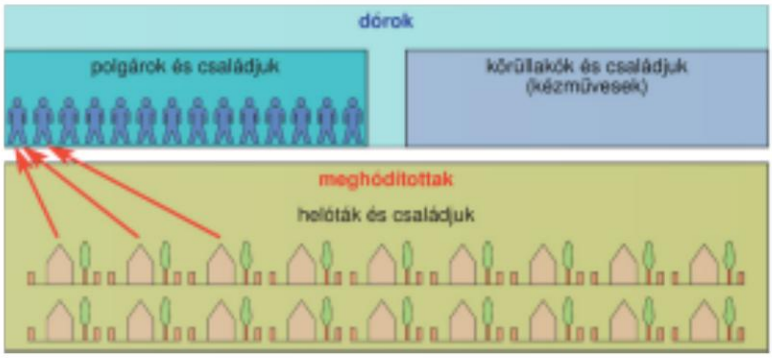

A spártai társadalom

Hasonlítsuk össze a spártai és az athéni társadalom tagozódását! Melyek az eltérések és a hasonlóságok (a különböző társadalmi rétegek aránya, szerepköre)? Vitassuk meg, mennyiben befolyásolhatja az államberendezkedést az egyes társadalmi rétegek számaránya! [SZ]

3

AZ ÁLLAM

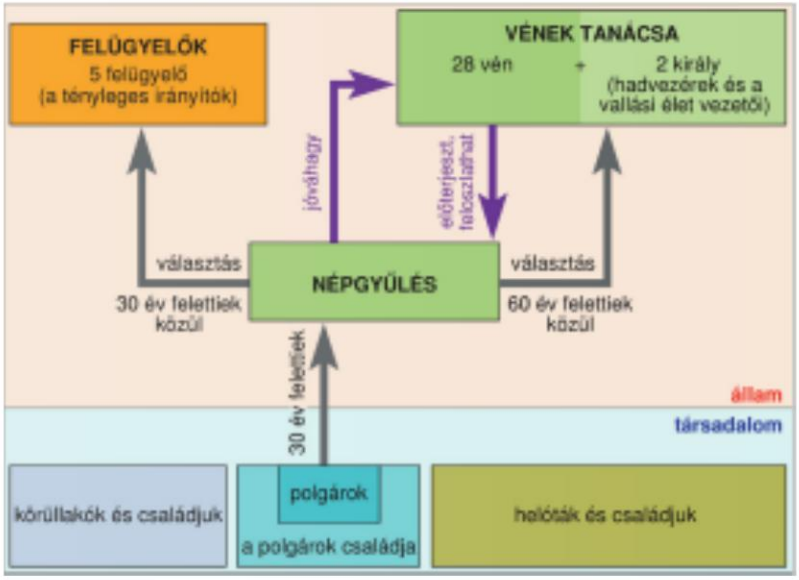

A spártai állam felépítése

Vessük össze a szöveget a tankönyvi ábrával! Milyen további információk olvashatók le az ábráról? Hasonlítsuk össze az athéni és a spártai állam szerkezetét! Mi a különbség a tisztviselők választásában, a népgyűlés és a vének tanácsa szerepkörében? [SZ]

4

„Lükurgosz több újítása közül az első és legjelentősebb a vének tanácsának felállítása volt. (…) A huszonnyolc vén mindig a királyhoz csatlakozott, amikor ellensúlyozni kellett a népuralom túlkapásait, viszont a népet erősítette, amikor arról volt szó, hogy zsarnokságra ne kerülhessen sor. Ha a sokaság összegyűlt, véleményét a többiek közül senkinek sem volt szabad elmondania, a nép a vének tanácsa tagjaitól és a királytól előterjesztett javaslat megvitatására volt hivatott. Később (…) a következőkkel egészítette ki a törvényt: ha a nép ferde végzést fogad el, az idősek és a vezetők távozzanak, vagyis ne hagyják jóvá, hanem vonuljanak el, és oszlassák szét a népet. (…)

A geruszia [vének tanácsa] tagjait, mint mondottuk, [Lükurgosz] először azok közül választotta ki, akiknek részük volt terve megvalósításában. Később az elhunyt helyébe a hatvan éven felüliek közül azt állította, akit erénye miatt a legkitűnőbbnek ítéltek (…). A választás a következőképpen ment végbe: amikor az ekklészia [népgyűlés] összejött, az e célra kiválasztott férfiak bezárkóztak egy közeli házba, úgyhogy sem ők nem látták, sem őket nem látták, éppen csak az összegyűltek lármáját hallották, mert – mint egyébként – a pályázók közül is a kiabálás erőssége szerint választottak. Ezek nem mind egyszerre, hanem sorsot húzva egyenként vonultak be, és szótlanul mentek át a gyűlés színhelyén. A bezárkózott [vének] írótáblát tartottak a kezükben, arra minden esetben feljegyezték a kiáltozás erősségét, anélkül, hogy tudták volna, kinek kiabálnak. Csak azt tudták, hogy az illető elsőnek, másodiknak, harmadiknak stb. vonult be. Aki a legerősebb és leghuzamosabb tetszésnyilvánítást kapta, azt jelentették ki [a gerusszia tagjának]…" *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz élete)*

A forrás alapján rekonstruálja a spártai államszervezet működését! Vesse össze a szöveget a tankönyvi ábrával! Milyen további információk olvashatók le az ábráról? Határozza meg a népgyűlés és a vének tanácsának jogkörét! Vitassuk meg a választási rendszer sajátosságait (célok, módszer, érdekek)! [F]

5

A SPÁRTAI NEVELÉS ÉS ÉLETMÓD

„A csecsemő felnevelése nem az apa belátásától függött, hanem el kellett vinni az összejövetelek helyére, ahol a legidősebb törzstagok szemügyre vették a gyermeket. Ha jókötésűnek, erősnek találták, kiutaltak neki egy földdarabot a kilencezer közül, és elrendelték felnevelését. Ha viszont csenevész és idétlen volt, kivitték a Taügetosz Kitevő nevű szakadékos helyére, mivel sem neki, sem az államnak nem előnyös, ha egy nem egészségesnek született, erőtlen gyermek életben marad (…). A gyermeknevelést ügyesen és gondosan intézték, hogy pólyázás nélkül a csecsemő tagjai és egész teste szabadon maradjon, hogy minden ételt válogatás nélkül szívesen fogyasszon, ne ijedezzék a sötétben, ne féljen egyedül, ne is tudja, hogy mi az a makrancoskodás és pityergés. (…) mihelyt betöltötték hetedik évüket, magához vette és csoportokba osztotta, és hozzászoktatta őket, hogy mindenkire nézve kötelező fegyelem alatt, közösen nevelkedjenek, együtt játszanak és foglalatoskodjanak. (…) Rajonként és csoportonként együtt aludtak azon az almon, amelyet maguk gyűjtöttek, úgy, hogy az Eurótasz mentén termő sás hegyét puszta kézzel, kés nélkül tördelték le." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz élete)*

Hogyan, milyen módszerekkel nevelték a spártai fiúkat? Mit szolgáltak ezek a módszerek? Értékeljük, milyen árnyoldalai és milyen erényei vannak ennek a nevelésnek? [SZ]

6

„(…) Az úgynevezett krüpteia a következőkből állott: Az elöljárók időnként a legértelmesebbnek ítélt ifjakat kiküldték vidékre, mindössze egy tőrrel és a legszükségesebb élelemmel felszerelve. Ezek nappal szerteszéledtek, és rejtekhelyeiken pihentek, éjszaka viszont kiálltak az utakra, és legyilkolták a kezükbe kerülő helótákat. Sokszor bejárták a földeket is, és ott pusztították el közülük a legerősebbeket, a legderekabbakat (…)" *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz élete)*

Spártai harcosok futóversenye teljes fegyverzetben

7

Miért rendeztek Spártában ilyen versenyeket? Tárja föl a kép és a spártai nevelésről szóló szöveges források közötti összefüggést! [F]

8

„A spártaiaknak helótákkal szemben mindenkor igen erősen kellett őrizni magukat. Évégből egyszer többek között a következő tettet követték el. Félvén elszaporodott helótáiktól, jelentkezésre hívták azokat, akik azt hiszik, hogy hadi téren velük szemben a legtöbb érdemet szerezték. Ez színleg felszabadításuk végett történt, hogy közöttük választást lehessen tenni, voltaképpen azonban csak azért, hogy próbára tegyék őket. Mert úgy gondolkoztak a spártaiak, hogy aki a legérdemesebbnek tartja magát a szabadságra, az fog ennél az erős önérzetnél fogva a leghamarabb fel is lázadni ellenük. Ki is választottak közülük így valami kétezret. Ezek után megkoszorúzva, mintha már meg volnának ajándékozva a szabadsággal, ünnepi menetben sorban felkeresték a templomokat. Nemsokára azonban eltüntették őket a lakóniaiak [spártaiak], és senki sem tudja máig, hogy külön-külön milyen halál nemével vesztek el." (*Thuküdidész a peloponnészoszi háború történetéről írt munkájából)*

Határozza meg a krüpteia fogalmát! Milyen szerepet játszott a krüpteia a spártai nevelésben és a spártai belpolitikában? Hasonlítsa össze a két szerző leírását a krüpteiáról! Melyek a hasonlóságok, és milyen okai lehetnek az eltéréseknek? [F]

Nézőpontok

Tanulmányaink során természetesen csak a múlt egy-egy pillanatáról alkothatunk képet, és még erről is csak keveset tudhatunk meg. Tudatában kell lennünk annak, hogy a történelem rendkívül bonyolult valóságát a nyomon követhetőség, a megérthetőség és a tanulhatóság kedvéért leegyszerűsítve ismerjük meg. Így országokról, eseményekről vagy akár személyiségekről, a legjellemzőbb és legismertebb vonásaik alapján alakítunk ki képet. A tankönyvekben Spárta az arisztokratikus, csak a katonáskodással törődő állam, míg Athén a demokrácia hazája, a kultúra városa. A valóságban mindkét polisz történetében különböző korszakok váltották egymást.

A Spártáról kialakult egyoldalú kép egyik oka – Athénnal ellentétben – a források szegénysége. Emiatt nem tudjuk felvázolni a változásokat Spárta történetében: olyan ez, mintha Athénről csak Drakón korából maradtak volna fenn forrásaink.

A tudósok közvetett források segítségével megpróbálnak Spártáról is árnyaltabb képet kialakítani. Az olümpiai kocsiversenyek győzteseinek származási helyéből például megállapították, hogy valaha Spártának is volt egy dúsgazdag arisztokrata rétege. A csecsemők kirakása Taügetoszra is más megítélés alá esik, ha tudjuk, hogy más poliszokban a nem kívánt gyermekeket az utcasarokra tették ki. Onnan bárki elvihette őket, és akár rabszolgának is eladhatta. A helóták életkörülményei sem voltak olyan kegyetlenek, mint azt néhány ókori szerző állítja, hiszen az állam tulajdonát képezték. A merev spártai társadalomról kialakult képnek ellentmond a nők helyzete. Míg a poliszok többségében alárendelt szerepet játszottak, addig Spártában a családon belül szinte egyenrangúak voltak a férfiakkal.

Vitassuk meg a történelem leegyszerűsítésének előnyeit és hátrányait! Hasonlítsuk össze a spártai és az athéni társadalom, illetve állam felépítését! Vessük össze a spártai és az athéni modellt a keleten megismert társadalmakkal és államokkal! [F]

„Lükurgoszról, a törvényhozóról úgyszólván egyetlen adat sincs, amely ne volna vitás. A legfeltűnőbb történetek maradtak fenn születéséről, utazásairól, haláláról, törvényhozói és államférfiúi tevékenységéről; de főként abban nem tudnak megegyezni a történetírók, hogy mikor élt. (…)

Timaiosz elmélete szerint különböző időben két Lükurgosz élt Spártában, de mindkettőjük tetteit az egyiknek, a híresebbnek tulajdonítják. Az idősebb állítólag nem sok idővel Homérosz után élt, sőt némelyek szerint Homéroszt személyesen ismerte. De azt már együgyűségnek kell tekintenünk, amit Xenophón állít egyik művében, hogy Lükurgosz a Hérakleidák korában élt. A spártai uralkodóház természetesen a legkésőbbi királyokig Hérakleidáknak nevezte magát, de Xenophón a Hérakleida elnevezést nyilvánvalóan Héraklész közvetlen utódaira érti." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz)*

Figyeljük meg Plutarkhosz portréját a tankönyv 85. oldalán! Mikor élt a történetíró? Elemezzük Plutarkhosz viszonyát a történeti forrásokhoz és a korábbi történetírókhoz! [SZ]

9

Spártai nehézfegyverzetű gyalogost (hoplitát) ábrázoló szobor (Kr. e. V. század) és rekonstrukciós rajz

Jellemezze a spártai katona felszerelését! Vesse össze az eredeti ábrázolást a rekonstrukciós rajzzal! Mennyiben egyezik a kettő? Mi lehet az eltérések oka? Milyen tényezőktől függ, hogy egy korszakról árnyalt képet lehessen alkotni?

Szituációs játék: Alkossunk véleményt valamely történelmi eseményről úgy, hogy egyre kevesebb tényt (ismeretet) veszünk figyelembe véleményünk kialakításakor! Mit figyelhetünk meg? [F]

10

14. A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448)

A hatalmas Perzsa Birodalom hadjáratai kudarcot vallottak a hazájukat védő görögök hősies ellenállása miatt.
A háborút Athén és a keleti kereskedelemben érdekelt poliszok folytatni kívánták, így megkötötték a déloszi szövetséget.
A háborút lezáró béke biztosította a görögség további fejlődését, elsősorban a kereskedelem virágzását.

A HÁBORÚ ELSŐ SZAKASZA (Kr. e. 492–490) Először a kis-ázsiai görög városok kerültek az előretörő perzsák uralma alá. **A perzsa terjeszkedés** a Fekete-tenger menti kereskedelemben érintett poliszok, így elsősorban **Athén számára** volt **veszélyes, mivel elvágta a fő kereskedelmi útvonalakat.** Athén akkor került szembe a perzsákkal, amikor támogatást nyújtott az I. Dareiosz ellen fellázadt kis-ázsiai görög (jón lakosságú) városoknak. Az Athén megbüntetésére készülődő perzsák azonban elvéreztek a vad thrák törzsek elleni harcokban (Kr. e. 492). Hajóhadukat vihar szórta szét.

Kr. e. 490-ben az égei szigetvilágon át, hajókon közeledett a 20-25 000 fős perzsa sereg Athén felé. Attikában, **Marathón**nál szálltak partra, ahol megfelelő sík területet találtak lovasságuk számára.

A szemben álló hadseregek létszámra és minőségre egyaránt különbözőek voltak. **Az athéniak** 9000 nehézfegyverzetű gyalogost tudtak szembeállítani a perzsákkal. **Zárt hadrendben,** ún. falanxban harcoltak. Pajzsukkal nemcsak magukat, hanem csapattársaikat is védték. Hadseregüknek a **közelharc** kedvezett. Ezzel szemben **a perzsák** lovas és gyalogos csapatai elsősorban nyilaikban bíztak. Az ellenséget lehetőleg **távolról, nyílzáporokkal** semmisítették meg. Két ilyen különböző felépítésű sereg esetében az kerülhet fölénybe, melynek vezetése rá tudja kényszeríteni a másik félre a saját harcmodorát. Végül **Miltiadész vezetésével** a hazájukat védelmező **athéniak győzedelmeskedtek.**

BELSŐ VÁLTOZÁSOK ATHÉNBAN A görögök tudták, hogy az erős Perzsa Birodalom ismét támadni fog. Athénban a felkészülésre vonatkozóan **két terv** állt szemben egymással: a szárazföldi és a tengeri fegyverkezés terve.

A szárazföldi hadsereg erősítése mögött az arisztokrácia és a parasztság sorakozott fel. Háborúban földjeik védelmét, békében pedig politikai befolyásuk növekedését várták e tervtől, mivel ők adták a gyalogos katonák zömét. Az irányzat élére Ariszteidész állt, aki a marathóni csata egyik hadvezéreként már bebizonyította rátermettségét.

A hajóhad (flotta) **fejlesztése** a kereskedelem fellendülését és hatalmas megrendeléseket is jelentett volna, ezért a kereskedő-, kézművesrétegek érdekeit szolgálta. Ennek a csoportnak is egy marathóni sztratégosz volt a **vezetője: Themisztoklész.**

A politikai küzdelem Themisztoklész javára dőlt el. Ariszteidészt cserépszavazással száműzték. **Athén jelentős tengeri haderőt épített ki**. Flottája négyszer-ötször több hajóból állt, mint a második görög hajóhad, a korinthoszi.

A HÁBORÚ MÁSODIK SZAKASZA (Kr. e. 480–479) Az új perzsa nagykirály, **Xerxész** csapatai **Kr. e. 480-ban** a Dardanellákon átkelve, közeledtek Hellász központi területei felé. A perzsa had (kb. 200 000 katona és 650 hajó) ezen a tájon soha nem látott erőt képviselt. Sok városállam a megmaradás érdekében a behódolást választotta. **Spárta és Athén az ellenállás mellett döntöttek**. **A** Közép-Görögország kapuját jelentő **Thermopülai-szorosnál** Leónidász spártai király (kb. 7000 harcossal) megkísérelte Xerxész feltartóztatását. A perzsa túlerő és az árulás miatt ez nem sikerült. **Leónidász és háromszáz spártai** azonban hősiesen, az **utolsó leheletéig harcolt**, így a görög had többsége megmenekült a bekerítéstől.

A görög szárazföldi erők egészen Peloponnészosz kapujáig, a félszigetet a szárazfölddel összekötő Iszthmosz-földszorosig vonultak vissza. **Feladták Athént,** melynek lakosságát Themisztoklész Szalamisz szigetére vitette át. (A várost a perzsák elpusztították.)

A tengeri haderőt is az Iszthmoszig akarták visszavonni, Themisztoklésznak azonban sikerült csatát kierőszakolnia **Szalamisznál.** A keskeny tengerszorosban a mozgékonyabb görög hajók **legyőzték a** – föníciai és kis-ázsiai görög hajókból álló – **perzsa flottát**. A csata döntő jelentőségű volt a háború kimenetele szempontjából. **Xerxész a tengeren elvesztette fölényét,** ezáltal az utánpótlás és a biztos visszavonulás lehetőségét. Nem kockáztatta, hogy elvágják a birodalomtól, ezért csapatai egy részével visszatért Ázsiába. **A görög földön maradt perzsa erőket** a következő évben a fegyelmezettebb és jobb fegyverzetű görög hopliták Spárta vezetésével **legyőzték** (Plataia, Kr. e. 479).

Ugyanebben az évben **a görög hajóhad is diadalt aratott** a perzsákon Kis-Ázsia partvidékén, a Milétosz előtt fekvő Mükalé-hegyfoknál. Ezáltal az Égei-tengeren biztosították a görög fölényt, és elhárították a közvetlen perzsa hódítás veszélyét.

A HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZA (Kr. e. 479–448) A perzsa szorítástól szabadulva **Athén és a szigetvilág poliszai** – kereskedelmi érdekeiktől hajtva – a háború folytatása mellett foglaltak állást. **Kr. e. 478-ban megalakították a déloszi szövetséget.** A szövetségben a legerősebb polisz, Athén ragadta magához a vezetést. A szövetségesek hajókkal vagy pénzzel járultak hozzá a háborúhoz. Pénztárukat **Délosz szigetén** őrizték.

Spárta ellenezte a háború folytatását. Tudta, hogy győzelem esetén Athén tovább erősödik.

A **perzsák elleni háború** a kezdeti görög sikerek után **váltakozó eredménnyel** folyt. Végül mindkét fél belátta, hogy alapvetően nem tudják az erőviszonyokat megváltoztatni. Így **Kr. e. 448-ban békét kötöttek. A perzsák lemondtak az égei-tengeri jelenlétről, a tengerszorosokról és a kis-ázsiai jón városok fölötti uralomról,** Athén pedig a birodalom elleni támadásokról.

ARCHÍVUM

A HÁBORÚ ELSŐ SZAKASZA

1

A görög–perzsa háborúk első szakasza

A térkép alapján állapítsuk meg, mely tényezők jelölték ki a perzsa támadások útvonalát! Miért Athén állt legélesebben szemben a perzsa támadókkal? [F]

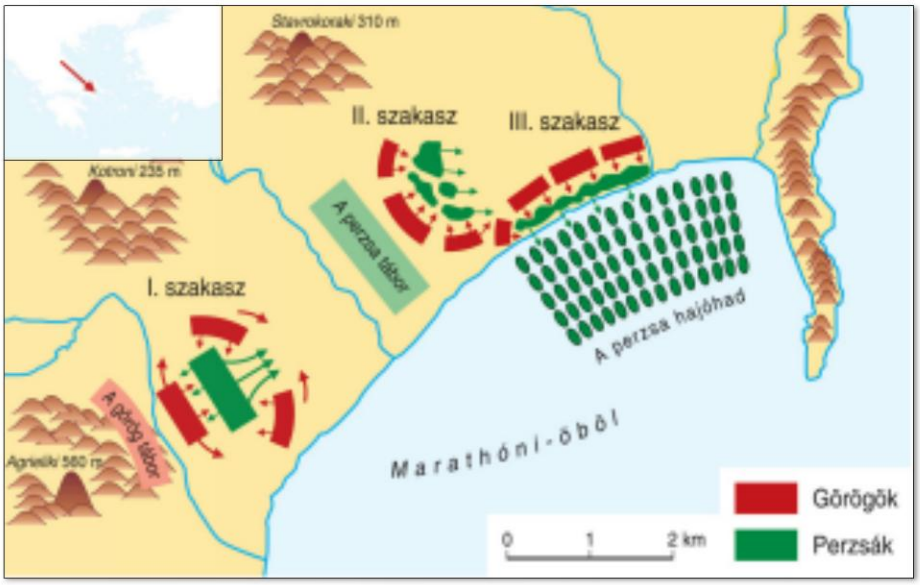

2

A marathóni csata

Figyeljük meg a csatatérkép sajátos ábrázolásmódját! Gyűjtsük össze a térkép alapján megismerhető adatokat, tényeket! Hogyan érzékelteti az események időrendjét? [F]

„[A perzsák] hajóikkal átkeltek Attika földjére (…) Attikában Marathón volt a lovasság bevetésére a legalkalmasabb hely, (…) Tíz sztratégosz vezette őket [az athéniakat], köztük a tizedik Miltiadész. (…) Amint tehát az athéniak (…) felsorakoztak, a helyzet úgy alakult, hogy hadrendjük hosszúságban megfelelt a médekének, de míg a közép csak néhány sornyi mélységben tagozódott, és itt volt a hadrend leggyengébb pontja, addig mindkét szárny alaposan meg volt erősítve.

Amint elrendeződtek, és az áldozat kedvezőnek mutatkozott, az athéniak a támadási parancs elhangzása után futva rohanták meg a barbárokat; a két fél közt a távolság mintegy nyolc stadion volt (…)

Marathón [mezején] sokáig tartott a harc. A harcrend közepén, ahol maguk a perzsák és szkíták voltak felállítva, a barbárok győztek; át is törtek, és [a görögöket] a szárazföld felé kezdték szorítani, de a két szárnyon az athéniak és a plataiaiak kerekedtek felül. Az athéniak, amint győzelmüket látták, a megfutamodó barbárokat hagyták futni, viszont a két szárnyat egyesítve, a középen áttört [erők] ellen fordultak, s itt is győztek. A menekülő perzsákat kaszabolva, egészen a tengerig üldözték, itt tüzet keltettek, és megtámadták a hajókat (…)

Ebben a marathóni csatában a barbárok közül körülbelül 6400 ember esett el, míg az athéniak közül mindössze százkilencvenkettő (…)" *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

3

Vessük egybe a csata leírását és a térképvázlatot! Melyik fél tudta a másikra kényszeríteni saját harcmodorát? Mennyiben használták ki a görögök a természeti adottságokat? Hogyan nevezi Hérodotosz a perzsákat? [F]

BELSŐ VÁLTOZÁSOK ATHÉNBAN

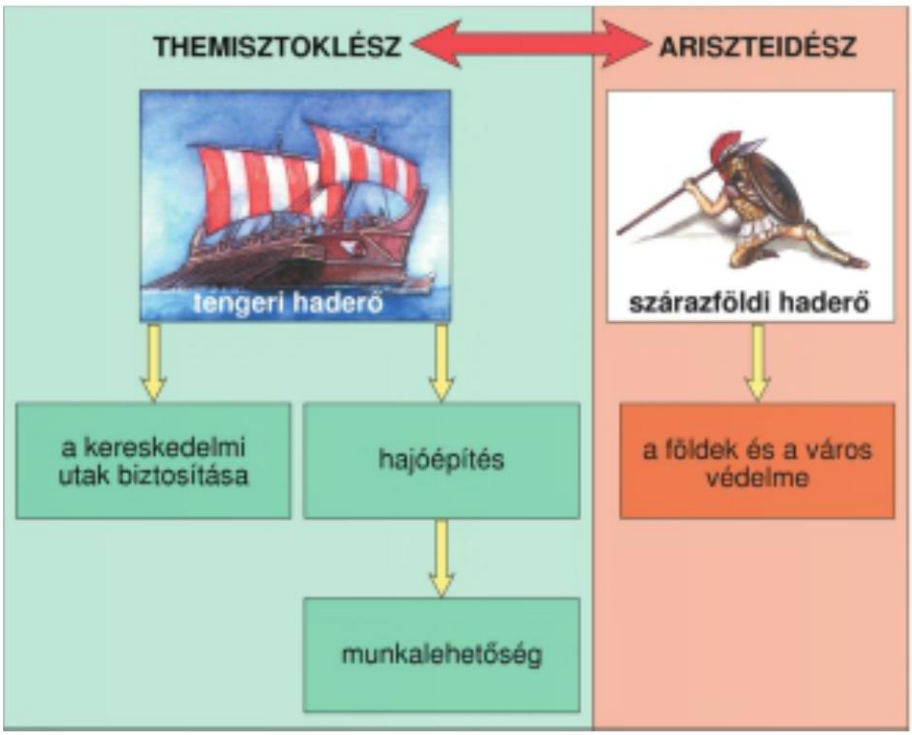

Athén fegyverkezési tervei

4 Melyik két terv állt egymással szemben? Az ábra alapján készítse el felszólalásának szövegét a népgyűlésen, először az egyik, majd a másik álláspont mellett! Mindkét esetben térjen ki az ellentétes álláspont hibáira is! Mely társadalmi csoportokat sejthetünk az egyes álláspontok mögött? Válaszát érvekkel támassza alá! [SZ]

A HÁBORÚ MÁSODIK SZAKASZA

5 „A perzsa csapatvezérek ostorral verték hátul a katonákat, s mindig előre tuszkolták. Sokan a tengerbe estek közülük, s így pusztultak el, de még többet gázoltak le övéik elevenen. Mert a görögök belátván, hogy ők a halálnál egyebet nem várhatnak, miután az ellenség megkerülte a hegyet: féktelen dühükben a lehető legnagyobb erőfeszítéssel küzdöttek a barbárok ellen. Minthogy e napon a legtöbbnek már csak tört lándzsája volt, karddal kaszabolták a perzsákat. Ebben az ütközetben esett el hősi küzdelem után Leónidász [spártai király], s vele együtt más híres spártaiak." *(Hérodotosz)*

Jellemezzük a spártaiak magatartását! Vessük össze tettüket a spártai nevelésről tanultakkal! [SZ]

6 „Itt fekszünk, Vándor, vidd hírül a spártaiaknak: Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza."

(A spártai hősök sírverse a thermopülainál emelt emlékmű oldalán)

Perzsa harcos és görög hoplita

7 Hasonlítsa össze a két katona fegyverzetét! Mennyiben következtethetünk a fegyverzetből az eltérő harcmodorra? [SZ]

A görög–perzsa háborúk második szakasza

Kövessük nyomon a perzsa hadjárat útvonalát! Mi volt a jelentősége a thermopülai csatának? A térkép alapján bizonyítsa be, hogy Szalamisznál a háború döntő csatája zajlott le! (Mi történhetett volna, ha a perzsa hajóhad győz?) [F]

„Themisztoklész látva, hogy a flotta parancsnoka nem tud úrrá lenni a tömeg indulatán, másfelől viszont, hogy a Szalamisz melletti szűk tér nagyban elősegítené a győzelmet, ilyesmit eszelt ki magában: rábeszélt valakit, szökjék át Xerxészhez, és állítsa határozottan, hogy a Szalamisznál lévő hajók arra készülnek, hogy elmeneküljenek a helyükről, és Iszthmosznál gyülekezzenek. A király a híradás valószínűsége miatt hitelt adott a hírnek, és természetesen azon volt, hogy megakadályozza a görög tengeri erőknek a gyalogos sereggel való egyesülését. Tüstént elküldte hát az egyiptomi flottát azzal a paranccsal, hogy zárja el a Szalamisz és a megarai terület közt a közlekedést (…) 8

A király elrendelte a flottaparancsnoknak, hogy a hajók támadják meg az ellenséget (…) A perzsák először, mikor még széles tér állott rendelkezésükre, szabályos rendben hajóztak, amint azonban a szorosba értek, kénytelenek voltak több hajót a rendből leszakítani, és ez nagy kavarodást okozott. A flottaparancsnok, aki a hadrend élén haladt, és elsőként bocsátkozott harcba, dicsőségesen harcolva esett el, hajója elsüllyedtével azonban általános zűrzavar lett úrrá a barbárok hajóhadán. Sokan voltak ugyanis, akik parancsoltak, és nem mindegyik parancsolta ugyanazt, ezért félbehagyták a további előrehajózást, és megállva, visszafelé húzódtak volna a széles térség felé. Az athéniak, mikor látták a barbárok zavarát, nekihajóztak az ellenségnek, és egyes hajókat a hajóorral rongáltak meg, másoknak pedig az evezősorát sodorták le. Mikor azután az evezősök nem működtek, sok perzsa hadihajó keresztbe fordult, mire az oldalukat érő lökésektől egyre-másra kaptak sebeket. Ezért abba is hagyták a farolást, és meghátrálva, hanyatt-homlok menekültek." *(Diodórosz leírása a szalamiszi csatáról)*

Mely tényezőknek köszönhették a görögök győzelmüket? Hogyan viszonyult a szerző a perzsákhoz? Állítását szövegrészletekkel indokolja! Vesse össze a csata leírását a térképvázlattal és a tengeri hadviselésről készült ábrával (76. oldal)! [F]

A szalamiszi csata

A szöveges forrás segítségével kövesse a vázlaton a csata menetét! Nevezze meg a perzsákkal együtt harcoló népeket, és mutasson rá, hogy miért találjuk őket a perzsák oldalán! [F] 9 10

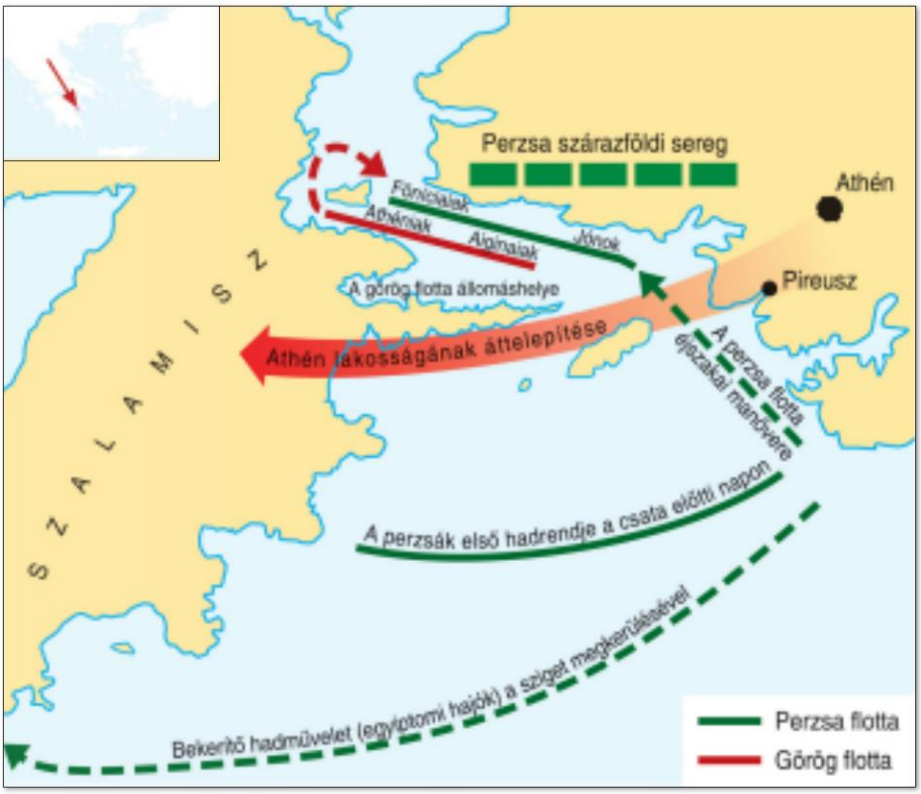

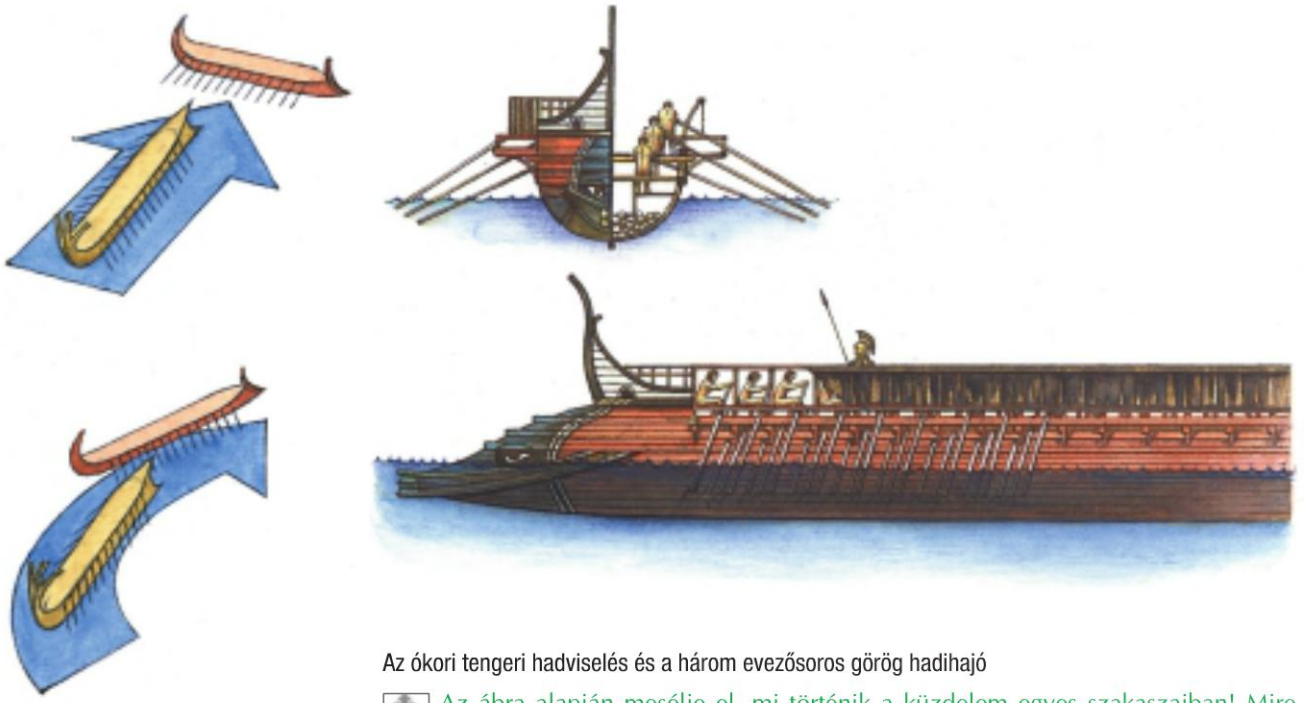

Az ókori tengeri hadviselés és a három evezősoros görög hadihajó

11 Az ábra alapján mesélje el, mi történik a küzdelem egyes szakaszaiban! Mire kellett törekednie a hajóhad parancsnokának a győzelem érdekében? Mi volt a jelentősége az evezősorok növelésének? Hogyan helyezkedtek el az evezősök? [SZ]

Nézőpontok

A görögök kemény harcban visszaverték a perzsák támadását. Küzdelmük egyszerre volt honvédelem és a gazdasági érdekekért folytatott háború, a zsarnokság ellen vívott élethalálharc és a mások feletti uralom megszerzésének kísérlete. A görög sikereknek számos oka lehetett: társadalmi berendezkedésük, gazdasági fejlettségük vagy akár hadviselésük fölénye.

Vitassuk meg, hogy a görög–perzsa háborúban milyen célok vezették a szemben álló feleket! Értékeljük a küzdelmek jogosságát! Vitassuk meg, mely tényezők vezettek a görögök győzelméhez! [SZ]

Vizsgáljuk meg, hogy a fenti kérdéseket hogyan látták maguk a görögök! Forrásként Hérodotosz munkájának (A görög–perzsa háború) egy részletét nézzük. Ebben a szerző egy elképzelt beszélgetésben fejti ki véleményét. A párbeszéd Xerxész perzsa uralkodó és Démaratosz spártai király között folyik. A spártai uralkodó belső viták következtében elvesztette a trónját. A perzsa udvarba menekült, ahol a perzsa uralkodók tanácsadója lett. [F]

12

„Király! Mivel azt parancsolod, hogy a színtiszta igazságot mondjam, nehogy később rám süsd a hazugság bélyegét: annyit mondhatok, hogy a görögök gyermekkoruktól kezdve hozzászoktak a szegénységhez, míg az erényt a velük született okosság és a szigorú törvény sajátíttatta el velük. Görögország ennek segítségével védekezik a szegénység és a szolgaság ellen. Minden görögöt dicsérhetnék ugyan, aki csak azokon a dór földeken lakik, de most nem valamennyiükről mondom, hanem csak a lakedaimóniakról [spártaiakról], hogy először is biztosan nem fogadják el a feltételeidet, amelyek Görögország számára szolgaságot jelentenek, azután pedig, hogy ki fognak ellened állni, még ha a többi görög mind veled tartana is. Számukat se kérdezd, hogy ugyan hányan tudnák ezt megtenni, mert lehet, hogy ezren lesznek, lehet, hogy többen vagy kevesebben, de ezek harcolni fognak ellened.

Ennek hallatára Xerxész elmosolyodott, és így szólt: Démaratosz, mit beszélsz te, hogy ezer ember harcba száll ekkora sereggel? Hát akkor rajta, hiszen azt mondod, hogy királyuk voltál; hajlandó vagy-e most mindjárt kiállni tíz ember ellen? Mert ha állami berendezkedésetek csakugyan olyan, amilyennek bizonygatod, akkor neked mint királyuknak, törvényetek szerint [Spártában a királyokat kétszeres adag élelem illette meg] kétszer annyi ember ellen illik kiállnod. (…) Mert lássuk a legvalószínűbb esetet: hogy szállhatna szembe ezer vagy tízezer, vagy akár ötvenezer ember ekkora sereggel, még ha mindnyájan egyformán szabadok lennének is, és nem egy embernek a szolgái? Hiszen mindegyikre többen jutnánk ezernél is, ha ők ötezren vannak. Ha csak egy uruk volna, mint nálunk, tőle rettegve – természetüket túlhaladó módon – derekabbá válnának, és bár kevesebben vannak, a korbács kényszere alatt szembeszállnának a túlerővel; de így, hogy szabadjára vannak hagyva, egyiket sem teszik. Sőt azt hiszem, hogy a görögök aligha küzdenének meg a perzsákkal, ha ugyanannyian volnának is. Mert amit te beszélsz, nálunk is csak ritkán fordul elő. Perzsa testőreim között akadnak, akik egyszerre három göröggel is hajlandók megküzdeni. De te ezeket nem ismered, azért fecsegsz olyan sok mindent.

Erre Démaratosz így válaszolt: (…) a spártaiak (…) a világ legkülönb katonái. Mert szabadok ugyan, de nem mindenben szabadok. Nagy úr áll fölöttük: a törvény, melytől sokkal inkább tartanak, mint alattvalóid tőled." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

Magyarázza meg, miért nem érti meg a perzsa király Démaratosz szavait! Hogyan vélekedik a spártai király a demokráciáról? [SZ]

15. Az athéni demokrácia fénykora és hanyatlása

Az athéni polgárok számára a perzsa háborúk után a jogi és a viszonylagos vagyoni egyenlőség tényleges demokráciát biztosított.
A poliszok egymás elleni küzdelme a piacokért a városállamok hanyatlásához vezetett.
A polisz sem gazdaságilag, sem katonailag, sem politikailag nem volt már megfelelő kerete a görögség fejlődésének.

A PERIKLÉSZI DEMOKRÁCIA A **Kr. e. V. század közepe a demokrácia virágkora Athénban**. A fénykor összekapcsolódik **Periklész** nevével, aki 15 éven át Athén tényleges vezetője volt – évről évre megválasztották **sztratégosz**nak.

Periklész korára a **jogi egyenlőség** a szabad polgárok számára már megvalósult. A továbbfejlődést az jelentette, hogy **a politikában, a közéletben való részvételt a gyakorlatban is biztosították mindenki számára.** A szegényebbek ugyanis korábban nem engedhették meg maguknak az időigényes közéleti szereplést, mert dolgozniuk kellett a mindennapi megélhetésért. (A tisztségviselők nem kaptak fizetést.) Ezért **bevezették a napidíjat.** Napidíj járt az esküdtbíróságokon végzett munkáért, majd később a görög politikai életben sajátos szerepet játszó színházi előadások látogatásáért is.

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS – TÁRSADALMI ÁTRENDEZŐDÉS A Kr. e. V. század közepén Athén gazdasága virágzott. **Fejlődött a fazekasság, a fémipar, a hajóépítés,** és a nagy építkezések az **építészet**et is önálló iparággá tették. A **leggyorsabban** fejlődő ágazattá **a kereskedelem** vált. Növekedett az athéni behozatal és a kivitel, de fontos volt a **közvetítő kereskedelem is,** amelyet Athén tengeri fölénye biztosított. Az iparban a fejlődés együtt járt a szakosodással és a **nagyobb műhelyek** létrejöttével. Ezekben egyre **nőtt a rabszolgamunka** aránya.

Így az athéni államnak nem okozott nagy megterhelést a napidíjak rendszere. **A polgárok nem fizettek adót,** de a felszabadított rabszolgák és a polgárjoggal nem rendelkező szabadok (metoikoszok) igen. Jelentős jövedelem folyt be a kereskedelemből, a kikötői forgalomból, a bírságokból és a laurioni ezüstbányákból.

Athén lakosságának közel felét a virágkorban is a polgárjoggal rendelkezők és családtagjaik tették ki. Ám **a gazdasági fejlődés a vagyoni különbségek növekedésével** járt. Ez **veszélyeztette azt a** viszonylagos **vagyoni egyensúlyt** (nincsenek nagyon gazdagok, de nagyon szegények sem), **amely** a politikai jogok egyenlősége mellett lehetővé tette, hogy az athéni állam egy-két nemzedék idejére ténylegesen **biztosítsa a demokráciát.**

A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ (Kr. e. 431–404) A perzsa háborúkat követően **a déloszi szövetség** átalakult. Már nem védelmi szervezet volt, hanem **Athén gyarmatbirodalma,** melyben a **szövetségesek adófizetők**ké váltak. Azokat a poliszokat, melyek ki akartak lépni ebből a nem kívánt szövetségből, Athén fegyverrel kényszerítette maradásra. Nem riadt vissza városok (pl. Naxosz) lerombolásától, lakóinak lemészárlásától, vagy rabszolgasorba taszításától sem.

A kereskedelemben is **élesedett a verseny a poliszok között, mivel a belső piacok már nem tudtak több árut felvenni.** Főleg Athén és az iparban, kereskedelemben második helyre szoruló Korinthosz között éleződtek ki az ellentétek. Érdekesen fonódott össze ezzel a problémával az arisztokratikus berendezkedésű szárazföldi hatalom, Spárta és a demokratikus berendezkedésű tengeri hatalom, Athén ellentéte. Miután **Athén kereskedelmi versenytársainak és Spártának egybeestek az érdekei**, együtt vettek részt az Athén ellen vívott háborúban.

Athén újabb városokra akarta rátenni kezét. Korinthosz Spártától kért segítséget, és **Kr. e. 431-ben kitört a háború**. A hadi események a várakozásoknak megfelelően alakultak: az athéni flotta Peloponnészosz partjait pusztította, a spártaiak pedig Attika földjét támadták.

Egyik fél sem tudott döntő győzelmet aratni. A kölcsönös kártevések kimerítették mindkét hadviselő várost. Attika lakosságát Periklész tanácsára Athén falai mögé vonták vissza. A túlzsúfolt Athénban járvány tört ki, amely Periklészt is elragadta. A kimerült felek békét kötöttek, a háború előtti állapotok alapján (Kr. e. 421). A háború kirobbanásához vezető ellentétek azonban továbbra is fennálltak. Egy tehetséges, nagyravágyó politikus (Alkibiádész) ismét háborúba sodorta Athént. Ám a Szicília megszerzésére indított athéni hadjárat teljes kudarccal végződött.

Athénban belső harcok törtek ki. A kegyelemdöfést azonban az adta a városnak, hogy **Spárta** az ősellenséghez, a perzsákhoz fordult. Szerződést kötött velük, és jelentős összegért lemondott a kis-ázsiai jón városok függetlenségéről. Az így kapott pénzen **ütőképes tengeri haderőt szerelt fel.** A meggyengült **Athént** – korábban a tengerek urát – **a tengeren is megverték** (a Dardanelláknál). A spártaiak már Athént ostromolták, amikor a város békét kért.

Kr. e. 404-ben kötötték meg a békét. Ennek értelmében Athén szövetségi rendszere felbomlott, leszerelték flottáját, lerombolták a városfalakat. **Athén megszűnt nagyhatalom lenni.**

A POLISZRENDSZER VÁLSÁGA A háború nem oldotta meg a problémákat, sőt a több évtizedes pusztítás csak felerősítette azokat. **A háborúk állandósultak, a poliszok már nem tudták biztosítani a gazdaság fejlődését.** Athén hanyatlása után Spártáé lett a vezető

szerep. Ám ekkor volt szövetségesei ellene fordultak, s rövid időre Thébai emelkedett fel.

A többi városállamban is változások zajlottak le. Kialakultak a rabszolgamunkát alkalmazó nagyüzemek, s erősödő versenyük miatt a szabad kézművesek megélhetése bizonytalanná vált. Az újonnan meggazdagodók fölvásárolták a földeket is. **A demokrácia fő támaszát jelentő középrétegek (a parasztok és a kézművesek) elszegényedtek.** A demokrácia jogi keretei a vagyoni különbségek növekedésével kiüresedtek. A demokrácia által biztosított jogokat kihasználva vagyonukat vesztett polgárok az állam juttatásaiból kezdtek élni. **A korábban városukért felelősséget érző polgárokból szavazataikat áruló, az elvtelen ígéretekkel (demagógiával) is irányítható tömeg vált.**

A változások a poliszok hadseregeit is átalakították. Az önmagukat felfegyverezni képes polgárok száma csökkent, ezért fizetségért harcoló **zsoldosok**at toboroztak közülük. A zsoldosok **már nem városukért,** hanem a nekik fizető politikusok akarata szerint **indultak csatába.** A katonáskodó polgárok serege helyett a polgárok ellen is bevethető haderő jött létre.

ARCHÍVUM

A PERIKLÉSZI DEMOKRÁCIA

1

2

Periklész. Az athéniak egymás után tizenötször választották meg sztratégosszá. Neve összefonódik a demokrácia fénykorával. A perzsák által lerombolt Athént csodálatos épületekkel ékesítette. Ő volt a peloponnészoszi háború egyik elindítója is. Halálát a körülzárt városban kitört pestis okozta

Vitassuk meg, beszélhetünk-e valódi demokráciáról, ha egy vezető 15 évig hatalmon van! [SZ]

3 Milyen jellegű jogokat szereztek az athéniak? Milyen gazdasági és politikai erőviszonyokra utal a felirat tartalma? [F]

4 Milyen jellegű társadalmi tagozódást mutat a táblázat? Miért fontos a táblázat adatainak ismerete? Ábrázoljuk grafikusan minél több formában a táblázat adatait! [F]

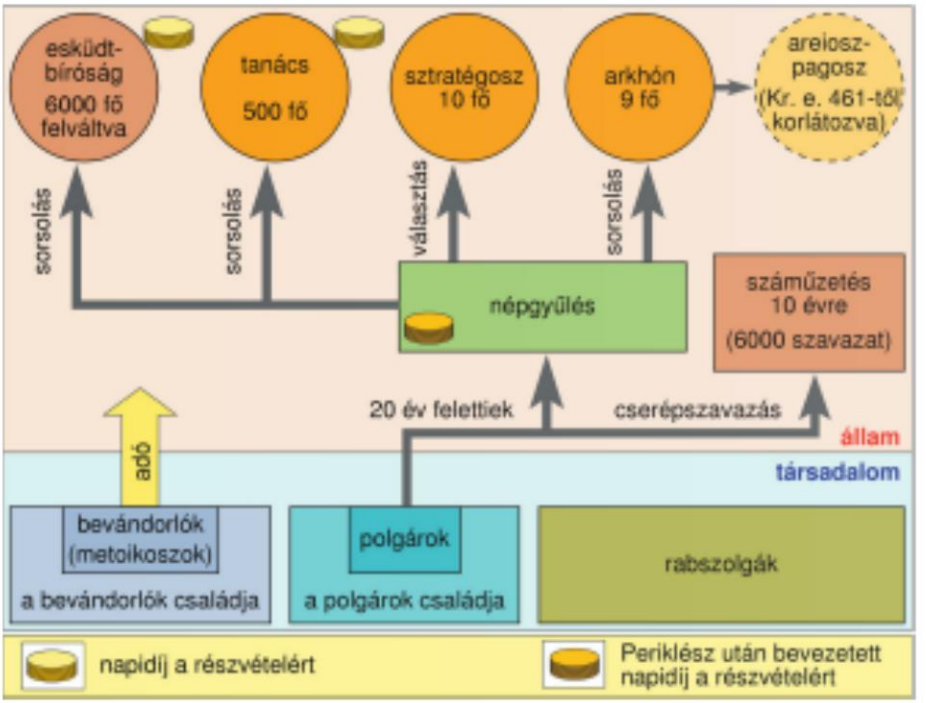

Az athéni társadalom és állam Periklész korában

Hasonlítsa össze az ábrát a Kleiszthenész-kori állapottal (társadalomszerkezet, a tisztségviselők kiválasztása, a különböző tisztségek és testületek jogkörei stb.)! Melyek lehettek a változások okai? [SZ]

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS – TÁRSADALMI ÁTRENDEZŐDÉS

„Az iuluisziak tanácsa és népgyűlése határozatot hozott abban az ügyben, melyről az athéniak követei tárgyaltak. Az iuluisziak tanácsa és népgyűlése elhatározta: legyen szabad az okker kivitele Athénba, máshova azonban sehova, ettől a naptól kezdve. Ha pedig valaki máshova szállít ki, kobozzák el a hajót és a hajón levő javakat; a bejelentőé vagy feljelentőé legyen fele; ha rabszolga a feljelentő, legyen szabaddá (…)

Az aki Keószból szállít ki, szállítson azon a hajón, amelyet az athéniak kijelölnek; ha valaki más hajón szállítja ki, büntetése legyen (…) Ha pedig valami mást határoznak az athéniak az okker ellenőrzéséről (…) legyen érvényes, amit az athéniak határoztak (…) Akikre rábizonyul, hogy törvényellenesen szállítottak ki, azok vagyonának fele legyen az iuluiszi népé, fele pedig a feljelentőé. Jegyeztesse fel ezt a határozatot a tanács, és állíttassa ki a kikötőben." *(Kr. e. IV. századi felirat)*

ATHÉN TÁRSADALMI TAGOZÓDÁSA A KR. E. V. SZÁZADBAN			
Teljes jogú polgárok	A teljes jogú polgárok családtagjai	Bevándorlók és családjuk	Rabszolgák
13,9%	41,1%	9,3%	35,6%

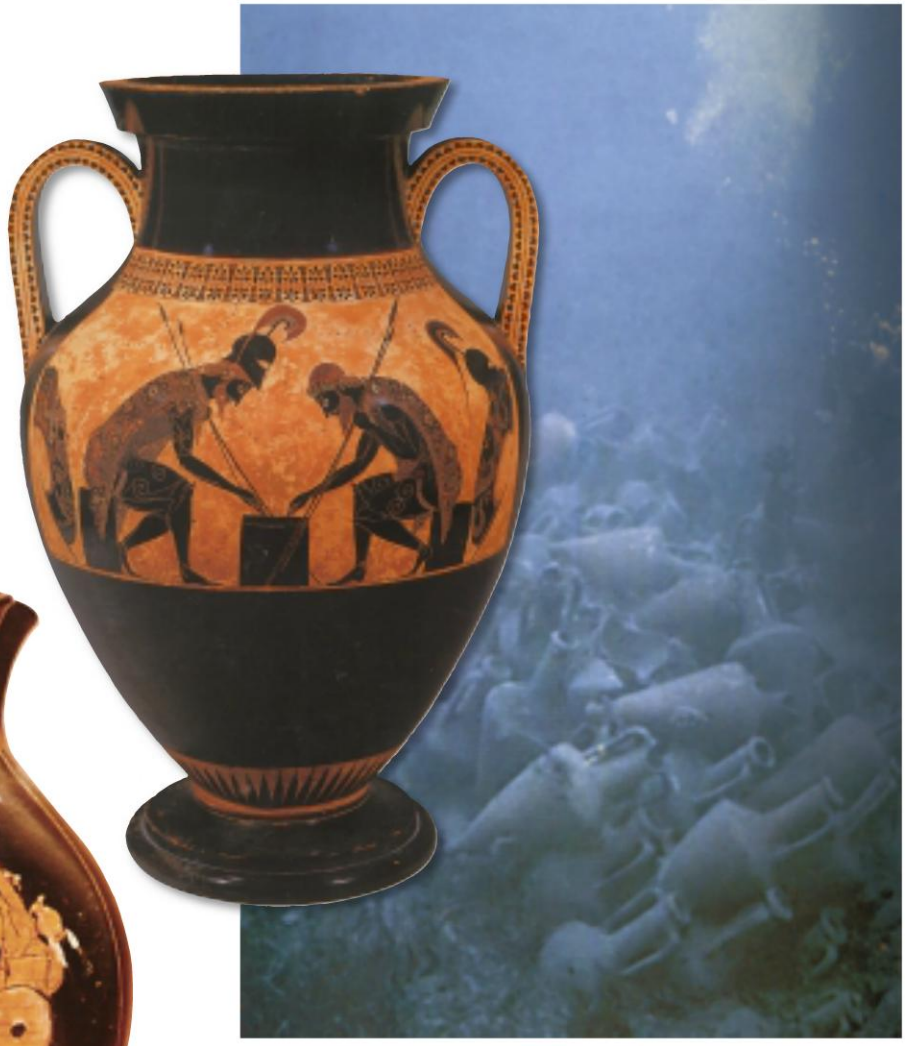

Az athéni kivitel egyik legfőbb terméke a fazekasáru volt. A Földközi-tenger számos hajó rakományát rejti ma is, mint ezeket a Ciprus partjai mentén fekvő amforákat. A Kr. e. VI. századig a fekete alakos vázák voltak divatban: a vörös alapszínre feketével festették az alakokat (jobb oldali kép). Majd a Kr. e. V. századtól a vörös alakos vázák terjedtek el: a hátteret festették feketére, és az alakoknál meghagyták a váza vörös alapszínét (bal oldali kép)

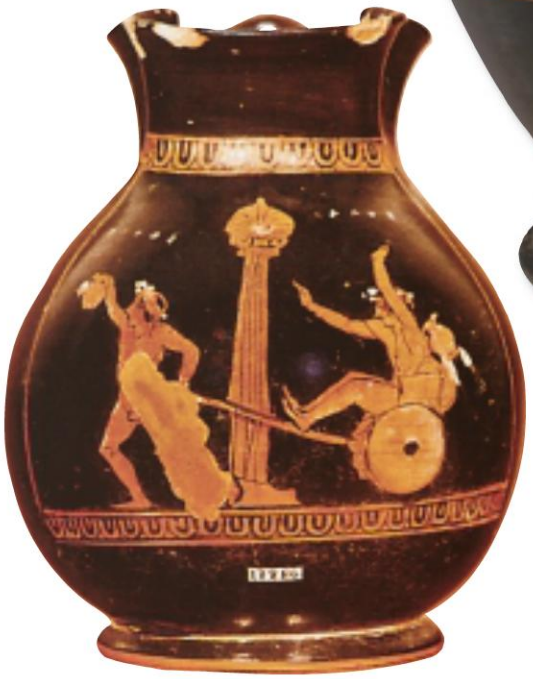

5

6

Az élet mely területein használtak kerámiákat? Vesse össze napjaink viszonyaival! Milyen forrásértékkel bírnak a görög kerámiák? Állításának alátámasztására gyűjtsön példákat a tankönyvből és a görög művészettel foglalkozó egyéb kiadványokból! (Pl. Alan Johnston: Az archaikus Görögország. Helikon Kiadó, 1984; Roger Ling: A klasszikus görög világ. Helikon kiadó, 1986) [GY]

7

A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ

„Miután a pénzverdék átvették a pénzt, nem kevesebbet, mint a felét verjék újra ki, hogy a városoknak legyen megfelelő pénzük; a felügyelők mindig vonjanak le minánként [kb. 0,44 kg] három drachmát [kb. 13 g]. A másik felét öt hónapon belül cseréljék ki, (…) Ha pedig valaki [a déloszi szövetség városaiban] javaslatot nyújt be vagy bocsát szavazásra arról, hogy idegen pénzt használjanak (…) büntessék halállal az illetőt." *(Athéni határozat a külkereskedelemben használt ezüstpénzek déloszi szövetségen belüli egységesítéséről)*

Tárja fel, hogy a déloszi szövetség mely jellegzetességeire utal a forrás! Értékelje a határozatot Athén szövetségeseinek szemszögéből (előnyök, hátrányok)! [F]

8

„(…) a tanácsnak azonnal be kell terjeszteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé az adó és a kiegészítő adó ügyében, hogy a szövetségesek az adótartozásukat teljes egészében kiegyenlítsék, és a (…) peloponnészosziak ellen vívott háborúban részt vegyenek, amint ez szükséges (…) A tanácsnak ebben az ügyben azonnal be kell terjeszteni egy határozati javaslatot a népgyűlés elé, és tanácskoznia kell a sztratégoszokkal, ha szükségesnek látják. A sztratégoszok válasszanak ki százötven tengerészgyalogost (…) és a lehető leghamarabb bocsássanak vízre harminc triérészt [háromevezősoros hadihajó]." *(Határozat a szövetségesek adójának behajtásáról. Kr. e. 430 körüli athéni felirat az Akropoliszról)*

Milyen szerepet játszott a szövetségesek adója Athén életében? Mennyiben változott ez a peloponnészoszi háború következtében? Milyen módon hajtják be a szövetségesek elmaradt szolgáltatásait? A tankönyvi ábra (az athéni állam felépítése) és a forrás segítségével kövessük nyomon egy döntés megszületését és végrehajtását! [F]

9

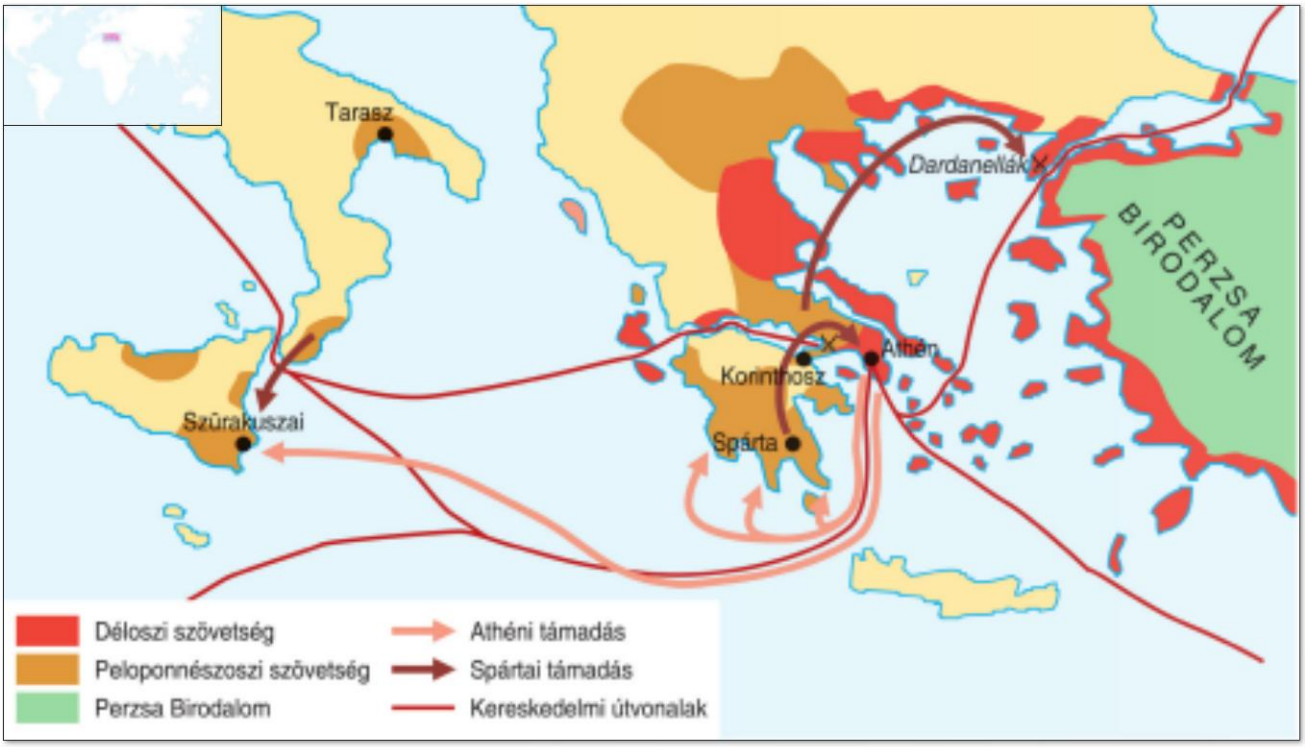

10 A peloponnészoszi háború

Milyen jellegű városok tömörültek a két szövetségbe? Mutassa meg egy Földközi-tenger medencéjét ábrázoló falitérképen, hogy mekkora területre terjedt ki a háború! Következtessen a hadműveletekből a szemben álló felek céljaira! Jellemezze az erőviszonyokat! [F]

11 Mikor [az athéni követek Spártába] megérkeztek, a [spártaiak] népgyűlést tartottak, amelynek során főleg a korinthosziak és a thébaiak, de más görögök is ellenezték az athéniakkal való békekötést, inkább javasolták a város elpusztítását. A spártaiak azonban kijelentették, hogy nem fognak rabszolgasorba taszítani egy olyan várost, amely a Hellászt ért legnagyobb veszélyek közt akkora érdemeket szerzett, hanem a következő feltételek mellett szándékoznak békét kötni: az athéniak rombolják le a nagy falakat és a Peraieusz [Athén kikötője] falait, tizenkettő kivételével adják át hajóikat, engedjék vissza a menekülteket, ellenségnek és barátnak ugyanazt tekintsék, mint a spártaiak s kövessék őket szárazon és tengeren, bárhová is vezetnek hadat." *(Xenophón)*

Mi vezette a szövetségesek, és mi Spárta politikáját? Mit ért el Spárta a békével? Hogyan viszonyul a szerző a spártaiakhoz? Vesse össze a forrást a spártai államszervezetről tanultakkal! [F]

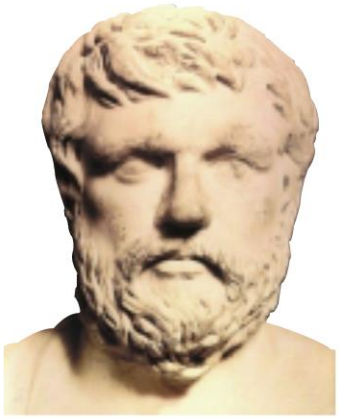

12 Xenophón (Kr. e. 430–354). „Szerény és kivételesen délceg termetű férfiú volt (…) Egyébként is kitűnő, de kiváltképp a lónevelésben, a vadászatban és hadászati téren, mint ahogy írásai tanúsítják. Xenophón jámbor férfi volt, szerette az áldozatokat, értett a béljósláshoz és buzgó tanítványa volt Szókratésznek. Negyven könyvet írt (…)" *(Diogenész Laertiosz)*

Xenophón mely tulajdonságait és tetteit tartja említésre méltónak a szerző? Milyen 13 személyiségjegyeket hangsúlyoz a szobor? [I]

„A harminc tisztviselőt közvetlenül a hosszú falak és Pireusz falainak lerombolása után választották meg azért, hogy megszövegezzék az állam alkotmányának rendezésére hivatott törvényeket. A törvények összeírását és bemutatását azonban állandóan halogatták, viszont a tanács [ötszázak tanácsa] tagjait és a többi tisztviselőt úgy cserélték ki, ahogyan magukra nézve kedvezőnek találták. Ezt követően mindenekelőtt elfogatták azokat, akik köztudomásúan feljelentésekből éltek a demokrácia idejében s üldözték az arisztokratákat, és halálos ítéletet kértek ellenük. Ezeket a tanács is készségesen ítélte el, de a többi polgárok, akik tudták, hogy nem tartoznak a feljelentők közé, szintén nem nehezményezték.

A következőkben azonban már azt kezdték fontolgatni, hogyan rendelkezhetnének teljesen saját belátásuk szerint a város polgáraival. Éppen ezért első lépésként [követeiket] Spártába küldve igyekeztek [elérni] egy megszálló különítmény odairányítását [ti. Athénba] arra az időtartamra, míg a vétkeseket eltávolítják, és az államrendet megszilárdítják. (...) Mikor aztán a harmincak megkapták a csapatokat (...) most már tetszésük szerint fogathattak el bárkit (...)" *(Xenophón: Hellénika. Az ún. harminc zsarnok uralmáról. A harminc törvényhozót a peloponnészoszi háborúban győztes Spárta nyomására állította a népgyűlés Athén élére.)*

Jellemezze a forrás alapján az athéni állam külpolitikai helyzetét! A demokrácia mely intézményeit említi meg a forrás? Gyűjtse ki azokat a szövegrészeket, amelyek a demokrácia hiányára utalnak! Tárja fel, hogy az athéni demokrácia hanyatló időszakának mely jellegzetességéről tanúskodik a forrás!

Az athéni demokrácia – mint láttuk – nem egyik napról a másikra alakult ki. Athénban demokráciának nevezhetjük a Szolóntól egészen a makedón hódításig terjedő időszakot (Kr. e. V–IV. század). Ebben az időben a demokrácia különböző mértékben érvényesült, eltérő mértékben juttatott beleszólást a hatalomba Athén lakóinak. Mivel az athéni demokráciának különböző korszakai voltak, a demokrácia hívei mást és mást emeltek ki e berendezkedés előnyeként. Ugyanakkor a demokrácia ellenfeleinek a véleménye is eltérő aszerint, hogy milyen alapról, mivel összevetve ítélik el a többségi elven nyugvó rendszert.

Elemezzük a forrásokat! Tárjuk fel a különböző álláspontok mögött rejtőző eszményi állammodellt! [F]

„Olyan alkotmánnyal élünk, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve, mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük el közügyeinket, és mindennapi tevékenységeink során nem válunk gyanakvókká egymással szemben, nem haragudva meg szomszédunkra, ha egyszer a maga kedve szerint cselekszik (…), azt azonban, amit az állam parancsol, elsősorban tiszteletből nem merjük áthágni, engedelmeskedve azoknak, akik éppen az élen állnak, és a törvényeknek, különösképpen azoknak, amelyek az igazságtalansággal sújtottakat védik, és azoknak, amelyek bár íratlanok, megsértésüket gyalázatnak tekintik.

Ugyanígy, ami a nevelést illeti, ellenfeleink már ifjúkoruktól fáradságos gyakorlatokkal törekszenek a férfias keménységre, mi pedig, bár életmódunk szabadabb, semmivel sem vagyunk kevésbé eltökéltek, mikor ugyanolyan veszedelmekkel szembeszállunk. Bizonyítja ezt, hogy a spártaiak sohasem egyedül, hanem mindig valamilyen szövetségesükkel együtt vezetnek háborút a mi földünk ellen, mi viszont, ha valamelyik szomszédunk földjére támadunk, idegen területen és az otthonukat védelmezők felett magunkban csaknem mindig győzelmet aratunk. (…)

Szeretjük a szépet – mértékletességgel, és szeretjük a bölcsességet – elpuhultság nélkül. A gazdagságot inkább idejénvaló tettek végrehajtására, mint semmittevő nagyzolásra használjuk. A szegénység megvallását nem tartjuk szégyennek, sokkal szégyenletesebbnek azt, ha valaki nem igyekszik munkájával kikerülni belőle." *(Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. Periklész beszéde)*

Jellemezzük a demokráciát Thuküdidész műve alapján (társadalmi bázis, értékek, egyenlőség, törvények tisztelete, az állam szerepe, nevelés)! Hogyan viszonyul a szerző a demokráciához? Állításainkat szövegrészletekkel támasszuk alá! Hol találkozunk a beszéd aktuálpolitikai vonatkozásaival? [F]

„…de mert nem volt annyi pénze és vagyona, mint Kimónnak [Periklész politikai ellenfele], aki pénzt osztogatott a szegényebbeknek, naponként vendégül látta asztalánál a rászoruló athéniakat, az idősebbeknek ruhát adott, és leromboltatta birtoka kerítéseit, hogy fáiról az szedhessen gyümölcsöt, aki akar, a nép kegyeinek hajhászásában alulmaradt, (…) ezért folyamodott az állami juttatások rendszeréhez. Így azután a színházi pénzekkel, a törvényszéki napidíjakkal s a más címeken kifizetett összegekkel (…) megnyerte magának a népet, és felhasználta az Areioszpagosz tanácsa ellen, amelynek ő maga nem volt tagja (...) letörte a tanács hatalmát, s (...) megfosztotta a legfőbb ügyekben addig gyakorolt bírósági jogkörétől. Ezenfelül Kimónt, mint Spárta barátját és a nép ellenségét, osztrakiszmosszal [cserépszavazás] száműzette..." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Periklész)*

Az alábbi táblázat alapján tekintsük át az athéni demokrácia fejlődésének különböző időszakait! Állapítsuk meg, hogy az egyes időszakokban kik (mely rétegek), és milyen alapon (miért éppen ők) szólhattak bele a politikába! Másoljuk át a táblázatot a füzetünkbe, és töltsük ki! [Í]

Arisztokratikus köztársaság (Kr. e. VIII–VII. század)	
Kik?	Milyen alapon?
Szolón időszaka (Kr. e. VII–VI. század fordulója)	
Kik?	Milyen alapon?
A türannisz időszaka (Kr. e. VI. század második fele)	
Kik?	Milyen alapon?
Kleiszthenész és Periklész időszaka (Kr. e. VI. sz. vége –V. sz.)	
Kik?	Milyen alapon?
A demokrácia hanyatló időszaka (Kr. e. V. sz. vége –IV. század közepe)	
Kik?	Milyen alapon?

14

15

Milyen politikai módszerekről tudósít a forrás? Vessük össze Plutarkhosz szövegét Periklész állításaival! [SZ]

16

Hérodotosz a görög–perzsa háborúk történetéről írott művében a perzsa előkelőkkel „játszatja el" a vitát a demokratikus és az arisztokratikus államberendezkedésről: „(…) nincsen értelmetlenebb és rátartibb a haszontalan tömegnél. Ezért elviselhetetlen volna, ha mi most a türannoszi gőgtől megszabadulván, a féktelen nép gőgjének esnénk áldozatul. Mert ha az [ti. a zsarnok] tesz valamit, tudatosan teszi, ebben [ti. a népben] viszont semmi belátás nincs. Hogyan is bírhatna tudattal az, akit nem tanítottak, aki nem tudja sem azt, hogy mi a szép, sem azt, hogy mi az illendő, és megfontolás nélkül nekiesve, nyakra-főre siettetné a dolgokat, mint egy vadul áradó hegyi patak? Válasszák hát a népuralmat azok, akik (…) rosszat akarnak, mi pedig a legkiválóbb emberekből válasszunk egy csoportot, és bízzuk arra a hatalmat." *(Hérodotosz)*

17

Folytassuk a Hérodotosz által leírt vitát! Sorakoztassunk fel érveket a demokratikus berendezkedés mellett, és az ellen! Keressünk példákat állításaink bizonyítására a görög történelemből! [SZ]

„Ami az athéni kormányt illeti, azt ugyan nem helyeslem, hogy az alkotmánynak ezt a formáját választották, mert ezzel a választásukkal egyúttal azt is választották, hogy a hitványaknak jobban menjen a dolguk, mint az előkelőknek, ezért tehát nem helyeslem. De viszont, hogy – ha egyszer így határoztak – alkotmányukat jól őrzik, és egyébként helyesen járnak el, még ha a többi görögök úgy látják is, hogy hibáznak – ezt fogom kimutatni." *(Pszeudo[Ál]-Xenophón: Az athéni állam)*

18

Milyen alapon utasítja el az athéni berendezkedést az ismeretlen szerző Kr. e. 443 körül keletkezett műve? Milyen hangvételre törekszik a szerző? [SZ]

19

„Egyik fajtája tehát a demokráciának a következő: a vezető tisztségek cenzushoz [csak meghatározott vagyonnal rendelkezők tölthetik be a hivatalt] vannak kötve, ez azonban alacsony, s aki ezt megszerzi, az a kormányzásban részt vehet, aki elveszti, az nem vehet részt; egy másik formája a demokráciának, mikor mindenki, akinek polgársága nem vonható kétségbe, részt vesz az államügyek intézésében, de a hatalom a törvényé, megint más formája az, mikor mindenki, aki polgár, jogosult a vezető tisztségekre, a hatalom azonban itt is a törvény. Ismét más fajtájú demokrácia az, amely egyébként olyan, mint az előbbiek, de a hatalom birtokosa a nép, nem pedig a törvény. Más szóval ez az, mikor mindenben a népszavazás dönt, nem pedig a törvény. Ezt a helyzetet a demagógok teremtik meg. Egy oly demokratikus államban, mely a törvényen nyugszik, nem támadhat népvezér, mert ott a polgárok legjelesebbjei foglalják el az első helyet; ahol azonban nem a törvény az uralkodó, ott felbukkannak a népvezérek. Mintegy egyeduralkodóvá válik a köznép, sok egyes emberből tevődve össze, a tömeg nem egyénenként, hanem együttesen gyakorolja a hatalmat. (…) A demokratikus államforma alapelve a szabadság (…) a szabadság egyik feltétele pedig az, hogy a polgárok felváltva legyenek alattvalók és vezetők. S a demokratikus értelemben vett igazság sem más, mint hogy mindenki egyenlő részhez jusson, szám szerint értve, nem érdem szerint; (…) így természetes, hogy a demokratikus államban nagyobb hatalmuk van a szegényeknek, mint a gazdagoknak; az előbbiek többen vannak, márpedig a többség akarata dönt." *(Arisztotelész: Politika)*

Fogalmazzuk meg, mit jelent Arisztotelész szerint a demokrácia! Mit kifogásol e rendszerben a filozófus? Hányféle demokráciáról beszél Arisztotelész? Milyen szempontból tesz különbséget az egyes formák között? Melyiket tartja a legjobbnak? Arisztotelész elgondolásait milyen történeti tapasztalatok befolyásolhatták? Hasonlítsa össze Thuküdidész és Arisztotelész felfogását! [SZ]

Vessük össze az athéni demokráciát korunk demokratikus berendezkedésével! Melyek a különbségek és melyek a hasonlóságok? [SZ]

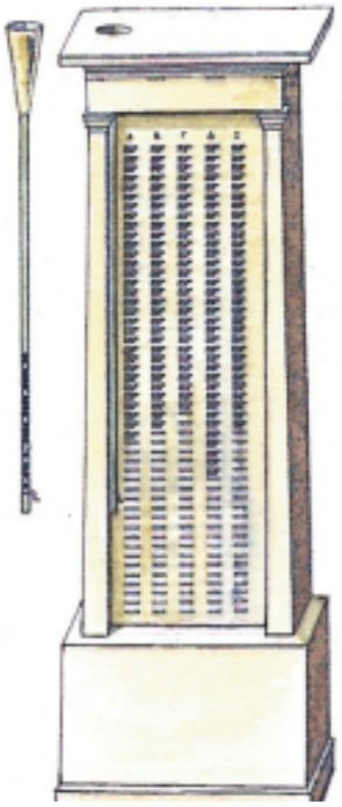

20 „Sorsológép" a Kr. e. III. századi Athénból (rekonstrukciós rajz és egy eredeti töredéke). Az oldalsó csövön keresztül fekete és fehér golyókat öntöttek a szerkezetbe, melyek véletlenszerűen határozták meg, ki tölthet be tisztséget és ki nem. Az jelentette a polgár kisorsolását, ha az őt azonosító lapocskához fehér golyó gurult.

Mely tisztségekre választották ki sorsolással a polgárokat? Vitassuk meg, milyen előnyei és milyen hátrányai vannak a tisztségek sorsolással való betöltésének! [SZ]

16. Görög hétköznapok és művészetek

A görög otthon zárt világ, a politikai és társadalmi élet a köztereken és középületekben zajlott.
A görög szobrászat összefonódott az építészettel, de önálló művészeti ágként is maradandót alkotott.
A polisz életében a színi előadások egyúttal művészeti és társadalmi, politikai események is voltak.

A HÁZ ÉS BERENDEZÉSE A görög ember élete **otthon**ában és a **közterület**eken zajlott. **A görög polgár háza a külvilág felé zárt:** vályogtéglából épült falain csak elvétve nyílt ablak. A cseréppel fedett, általában egyszintes épület egy udvart vett körül. Ez biztosította a világosságot, helyet adott a házi szentélynek, s innét nyíltak a nők és férfiak helyiségei.

A görög házban megtalálhatjuk napjaink berendezési tárgyait (asztal, szék), de jellemzőbbek voltak a **kerevetek.** Ezek nemcsak az éjszakai nyugalmat szolgálták, de rájuk heveredve étkeztek, így fogadták a vendégeiket is. A szekrények helyett **ládák** szolgáltak tárolásra.

A gazdagabbak házait a falakon **textíliák, falfestmények,** a padozaton gyönyörű **mozaikok** tették otthonosabbá. A használati tárgyak közül kiemelkedtek a **művészi kivitelű kerámiák.** A tálakat, vázákat, csészéket változatosan díszítették: kezdetben geometrikus ábrák, majd állatok, emberek, mitológiai alakok és a hétköznapi élet tevékenységei jelentek meg a kerámiákon. A jellegzetes színek a vörös (az agyag) és a fekete (égetett máz) voltak.

ÖLTÖZKÖDÉS **A nők** és a férfiak viselete nem különbözött alapvetően. A gyengébb nem a **khitón**t hordta. Négyszögletes szövetdarabból hajtogatták, gombok, tűzők tartották össze, s egy öv szorította a derékhoz. **A férfiak ruházata** szintén **egy mindkét vállon átvetett szövetdarabból állt**. A fiatalabbak rövidebb, az idősebbek hosszabb öltözetet hordtak. Gyakran – elsősorban otthonaikban – mezítláb jártak, de ünnepi alkalmakkor bőrsarut viseltek. Míg hosszú utazáshoz vagy lovagláshoz bőrcsizmát húztak.

A görögök **hajviselet**ét is a divat szabta meg. Az átmeneti korszakban (Kr. e. XII–VIII. század) a nők egyszerű hosszú hajat viseltek. A klasszikus korban a feltűzött, szalagokkal ékesített frizura terjedt el, melyet később a berakott, hullámos viselet követett. A férfiak körében a hosszú hajat és szakállt a rövid haj és a borotvált áll váltotta fel.

ÉTKEZÉS Természetesen az eltérő vagyoni helyzetű emberek másként táplálkoztak. A lakosság zöme kásán és kenyéren élt (amely többnyire az olcsó árpából, és nem a drága búzából készült). Ezt hal, sajt és gyümölcsök (olajbogyó, szőlő, füge) egészítette ki. A módosabbak búzakenyeret fogyasztottak, s több hús (juh, szarvasmarha) került az asztalukra.

Az olajbogyó mellett a görögök jellegzetes terménye volt a szőlő és az abból készített bor. A bort általában nem tisztán, hanem vízzel keverve itták.

KÖZTEREK, ÉPÍTÉSZET A görögség életének fontos színterei voltak a közterületek, a középületek: itt zajlott az üzleti, a vallási és a politikai élet. A város piaca, **az agora** egyben **a polisz központja** volt. Egy sor jelentős épület helyezkedett itt el, mint például Athénban a tanács terme vagy a sétákra és üzletkötésre egyaránt szolgáló oszlopcsarnokok (sztoák).

Egy-egy városállamban több istennek építettek templomot, de mindegyiknek volt **kiemelt**en tisztelt istene, a **kultusz**át szolgáló jelentős szentéllyel. **Athénban** az **Akropolisz** (fellegvár) csodálatos épületegyüttesében kapott helyet Pallasz Athéné temploma, a **Parthenón**.

A görögök csodálatos épületeket emeltek. Elsősorban a középületeikre (templomok, színházak, stadionok, oszlopcsarnokok stb.) fordítottak gondot: ezeket nemes anyagokból (mészkő, márvány), művészi kivitelben valósították meg. A görög épületeket előre kifaragott, gondosan megmunkált kőkockákból építették, melyeket vaskapcsok tartottak össze. Miután boltozatot nem alkalmaztak, **a görög építészet jellegzetes alkotóeleme az oszlop.** Építészetük fejlődését nyomon követhetjük az oszlopok (dór, jón, korinthoszi) változásán keresztül.

SZOBRÁSZAT Az épületeket gazdagon díszítették **szobrokkal, frízekkel** (domborműsor), melyek művészi hatását gyakran festéssel is emelték – ennek ma már csak nyomai láthatók. **A szobrászat** nemcsak az építészet kiegészítője volt a görögöknél, hanem önmagában is **kiemelkedő ágazata művészetüknek.** A szoboralakokat kezdetben (archaikus kor) még a merev testtartás jellemezte. A klasszikus korban (Kr. e. V–IV. század) azonban már **élethű, érzelmeket kifejező remekművek** születtek. Számos művészt név szerint ismerünk, mint Müront vagy Pheidiaszt. Alkotásaikat a rómaiaknak köszönhetően – akik számos másolatot készítettek ezekről – ma is megcsodálhatjuk.

SZÍNHÁZ A görög művelődés sajátos eleme a színjátszás. A **Dionüszosz isten tiszteletére** előadott szertartásokból alakult ki, **majd önálló művészeti ággá vált**. **A színdarabokat politikai és nevelő célzattal adták elő.** Rendszeresen rendeztek **versenyek**et a szerzők részére.

Kezdetben az agorán tartottak előadásokat, majd külön **szabadtéri színházak**at emeltek. Ezek nézőterét hegyoldalakba vájták (Athénban az Akropolisz oldalába), és kővel burkolták. A nézőtér fél ellipszise és a vele szemben álló épület között helyezkedett el a kitűnő akusztikájú színpad. Színészek csak férfiak lehettek, s a nagy méretek miatt (voltak 10 000 nézőt is befogadni képes színházak) a szereplők **karakterizált jelmezekkel**, **maszkok**kal adták elő a darabokat.

ARCHÍVUM

Mulatozók vázaképen

Milyen volt a jellegzetes görög ülőalkalmatosság? A mulatozás mely „kellékeit" fedezhetjük föl a képen? A kép alapján gyűjtse össze, miben különböztek az ókori mulatságok napjaink hasonló eseményeitől! Milyen technikával készült a váza? [SZ]

A HÁZ ÉS BERENDEZÉSE

„Nemde a dél felé néző házba télen besüt a nap a ház előtti tornácra, nyáron pedig a fejünk és a tető fölött haladva árnyékot vet? Ha pedig ez így jó, akkor a ház dél felé néző részét magasabbra kell építeni, hogy ne rekesszük ki a téli napsütést, az északi felé néző részét pedig alacsonyabbra, hogy a hideg szél be ne vágjon. Egyszóval, nyilván az a ház a legkellemesebb és egyben a legszebb, amelyben a gazda minden évszak elől a legkellemesebben elvonulhat, és amelyben vagyonát a legbiztonságosabban helyezheti el. A festmények és tarka díszek viszont nagyobb élvezettől fosztanak meg, mint amennyit nyújtanak." *(Xenophón: Emlékezések Szókratészról)*

A szerző milyen szempont alapján határozza meg a jó házat? Vessük össze a forrásban leírt épületet a rekonstrukciós rajzzal! Miben különböznek és miben egyeznek? Mennyiben vették figyelembe a szerző szempontjait a rekonstrukción látható ház esetében? [SZ]

1

2

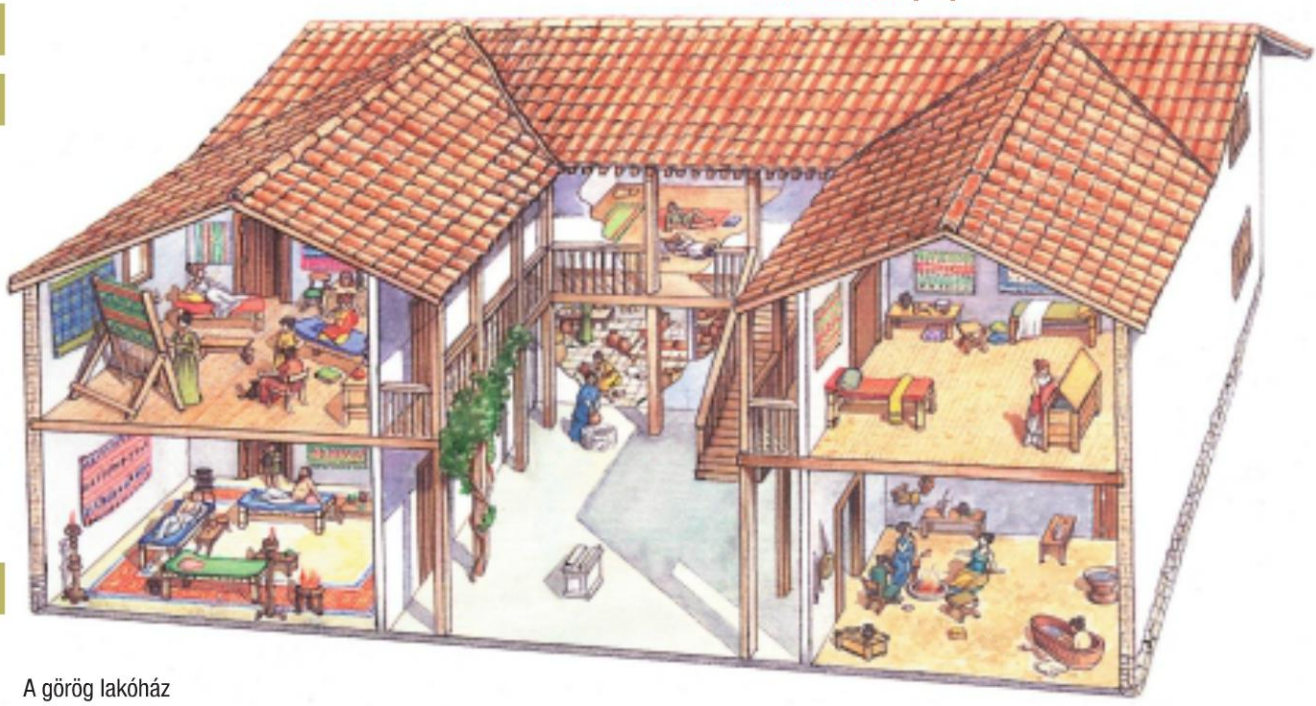

3

A görög lakóház

A rekonstrukciós rajz alapján mutassa be, hogyan élt egy görög polgár a házában! Hasonlítsa össze a görög polgár és egy mai módos polgár otthonát (építészeti jellegzetességek, térbeosztás, felszereltség)! [SZ]

ÖLTÖZKÖDÉS

Görög viseletek és athéni síremlék a Kr. e. V–IV. századból

Figyelje meg a női ruha sajátosságait! Mi jellemzi a hajviseletet? A tankönyvi illusztrációk segítségével kövessük nyomon a görög hajviselet változásait! [SZ]

4

5

KÖZTEREK, ÉPÍTÉSZET

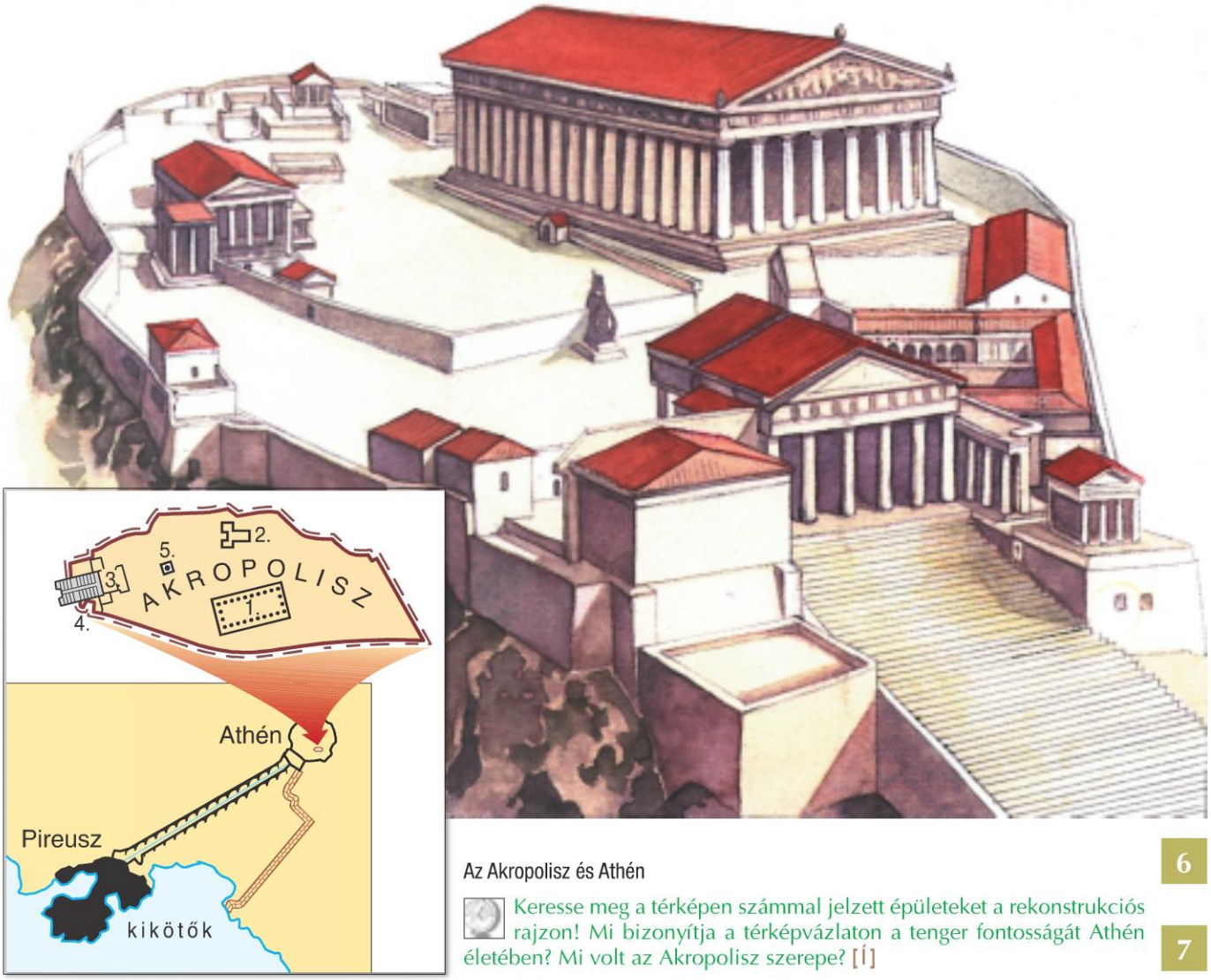

Az Akropolisz és Athén

6

Keresse meg a térképen számmal jelzett épületeket a rekonstrukciós rajzon! Mi bizonyítja a térképvázlaton a tenger fontosságát Athén életében? Mi volt az Akropolisz szerepe? [Í]

7

„Periklész pedig igyekezett felvilágosítani a népet, hogy ezekről a pénzekről nem tartoznak ők számadással a szövetségeseknek, akik helyett harcolnak, és távol tartják tőlük a barbárokat, mert a szövetségesek nem lovat, nem hajót, nem is fegyveres katonát adnak, hanem csak pénzt, ami pedig nem azé, aki adja, hanem aki kapja, ha teljesíti azt, amiért kapja. Mivel pedig a város a háborúhoz szükséges dolgokkal kellőképpen el van látva, fölöslegét olyasmire kell fordítania, amiből örök dicsőség, a most élők számára pedig kész jólét származik (…)

Miközben pedig emelkedtek a nagyságukkal lenyűgöző, utánozhatatlan szépségű épületek, és a művészek versengve múlták felül a terveket a tökéletes kivitellel, a gyorsaság volt a legcsodálatosabb. Mert mindazt, amiről az emberek azt hitték, hogy több nemzedék erőfeszítése árán is alig valósulhat meg, most ennek az egy kormányzati rendszernek [az athéni demokrácia] virágkorában befejezéshez jutott (…)

Éppen ezért csak még inkább csodálhatjuk Periklész műveit, hogy ily rövid idő alatt készültek el, és ily hosszú idő elteltével is fönnállanak. Szépségre nézve mind már akkor is régi volt, üdeségében pedig máig oly friss, mintha most készült volna el. Annyira virágzik bennük azóta is valami újszerűség, amely az idő múlásától érintetlenül megtartja szépségét, mintha örökké friss lehelet és öregséget nem ismerő lélek lakoznék ezekben az alkotásokban." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Periklész)*

Miből fedezte Athén a hatalmas építkezéseket? Mely réteg anyagi helyzetét javították az építkezések? Periklész érvelése a demokrácia melyik alapvető szabályát szegi meg? Vitassuk meg, helyes volt-e a szövetségesek pénzét építkezésekre fordítani! Értékelje, hogyan viszonyul Plutarkhosz Periklész személyéhez, alkotásaihoz és a demokratikus berendezkedéshez! [F]

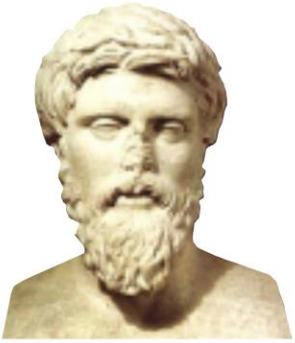

8

9

Plutarkhosz (kb. Kr. u. 46–126) görög történetíró és bölcselő volt, aki a római korban alkotott. A közép-görögországi Boiótiában született. Athénban tanult, de megfordult Egyiptomban, és tanított Rómában. Fő műve a Párhuzamos életrajzok, melyben – a kiegészítésekkel együtt – ötven ókori híres ember életét dolgozta fel. Műve a korszak becses forrása

Mennyi idő választotta el Plutarkhosz és Periklész korát? Menynyiben, és milyen irányban befolyásolhatták véleményét az azóta lejátszódó történelmi események? [SZ]

10

11

A görög építészet néhány jellemző eleme: a különböző oszloprendek (dór, jón, korinthoszi), a frízsor és a sátortető oromzatos lezárása: a tümpanon

Nevezze meg, hogy az oldal képei közül melyiken, melyik építészeti elem tanulmányozható! [F]

Pallasz Athéné temploma, a Parthenón az Akropoliszon. A köveket vaskapcsok tartották össze

Milyen oszloprend jellemzi a Parthenónt? Hol található a tümpanon, és hol a frízsor? [SZ]

12

SZOBRÁSZAT

Borjúvivő fiú és Mürón híres alkotása, a Diszkoszvető

Hasonlítsa össze Mürón remekművét a Kr. e. VI. században készült Borjúvivő fiú szobrával (emberábrázolás, a mozgás, illetve a részletek ábrázolása)! [SZ]

13

14

SZÍNHÁZ

Készítsen rekonstrukciós rajzot a kép alapján a görög színházról! [Í]

Hogyan oldhatták meg a kor technikai színvonala mellett, hogy a tízezres közönség jól hallhassa és láthassa az előadást? Milyen szerepet játszott az előadásban a maszk? [SZ]

15

Az Akropolisz oldalába vágott színház és színházi maszkok

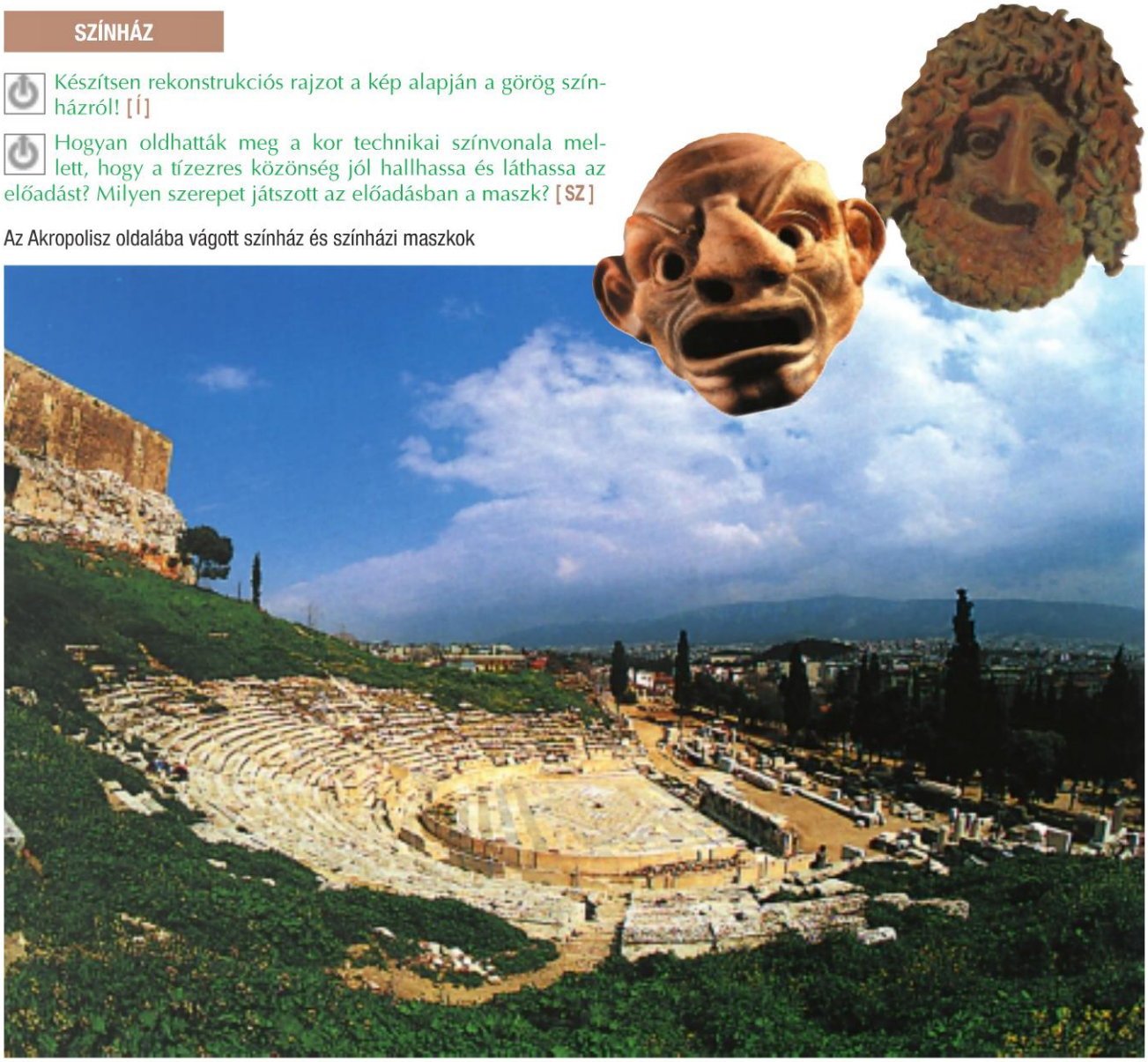

16

Nézőpontok

A nők másodrangú szerepet játszottak a görög poliszok életében. Nevelésüket – Spárta kivételével – elhanyagolták. A család jelölte ki (kivéve Spártát), hogy kihez menjenek nőül. A házasság alapvetően vagyonjogi kérdés volt. Ha egy asszony megözvegyült, hogy a vagyon a családban maradjon, férje fivéréhez kellett feleségül mennie.

Politikai jogokkal a nők nem rendelkeztek. Életük jelentős részét otthonaikban töltötték, gyermekeket szültek, és a háztartást vezették vagy látták el, társadalmi helyzetüktől függően.

A művelt társaságokban megjelenő nők jórészt nem családanyák, hanem hetérák (magyarul barátnő) voltak. Külön iskolában sajátították el a tánc, a zene, a költészet ismeretét. A hetérák a szellemi mellett testi örömöket is nyújtottak, fizetség fejében. Így a görög családmodellben a polgár és felesége közötti kapcsolat korlátozott volt, nem terjedt ki a szórakozásra, a szellemi életre. S míg a hűtlenség a férfiak számára természetes volt, a nőknél szigorúan büntették.

17 Értelmezzük Periklész nőképét! [SZ]

„Nagy dicsőséget jelent nektek, ha nem lesztek gyengébbek, mint a természettől lennetek kell, és ha a férfiak közt akár erényeitekről, akár hibáitokról minél kevesebb szó esik." *(Periklész véleménye Thuküdidész művében)*

18 Készítsünk ábrát Arisztotelész gondolatmenetéről! A rabszolgákról, nőkről és gyerekekről alkotott nézetei milyen tényekből indulnak ki? Vessük össze Arisztotelész nőkről alkotott véleményét korunk felfogásával! [F]

„Nyilvánvaló tehát, hogy (…) nagyobb részben a természet dönti el, melyik a vezető s melyik az alárendelt elem. Mert hiszen másképp uralkodik a szabad ember a szolgán, másképp a férfi a nőn, másképp a felnőtt ember a gyermeken. Pedig valamennyiükben megvannak a léleknek ama részei, ámde különbözőképpen vannak meg. Pl. a rabszolgának nincs megfontoló képessége; az asszonynak van, de nem teljes értékű, s a gyereknek is van, de még nem kifejlett. Tehát szükségképpen úgy kell értelmeznünk az erkölcsi értékek kérdését is, hogy részesednek ugyan bennük valamennyien, de nem egyazon módon, hanem oly fokban, amint kinek-kinek a maga hivatása kívánja. Így tehát a vezetőben a tökéletes erkölcsi kiválóságnak kell meglennie (mert az alkotás elsősorban a tervező érdeme, az ész pedig semmi más, mint tervező), a többiben aztán, kire-kire egyenként amennyi esik. S így természetes, hogy valamennyi felsorolt csoportban van erkölcsi érték, s hogy nem ugyanolyan az asszonyi józanság, mint a férfiúi, de a bátorság és az igazság sem ugyanolyan, mint ahogy ezt Szókratész gondolta, hanem az egyik fajta bátorság vezetésre, a másik engedelmességre van hivatva s ugyanúgy a többi erény is (…)" *(Arisztotelész: Politika)*

19 A forrás alapján állapítsuk meg, mennyiben volt hasonló és mennyiben különböző a nők helyzete Spártában, mint más poliszokban! [F]

„Lükurgosz igen nagy figyelmet fordított a nők dolgaira. A leányok testét versenyfutással, birkózással, diszkosz- és dárdavetéssel edzette, hogy a jövendő magzat erős, edzett és egészséges szervezetben foganjon és növekedjen, s a nők könnyebben viseljék el a gyermekszüléssel járó fájdalmakat. Leszoktatta őket az elpuhult és elkényeztetett életről, és állandó szokássá tette, hogy az ifjak és leányok ruhátlanul vegyenek részt a körmenetekben; az istenek ünnepein körtáncot jártak és kardalokat adtak elő, s ilyenkor nézőként jelen volt a város egész ifjúsága. (...) A fiatal lányokat mindez nemes versengésre ösztönözte. Növelte női önérzetüket az is, hogy részt vehetnek a legkiválóbbak versengésében." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Lükurgosz)*

20

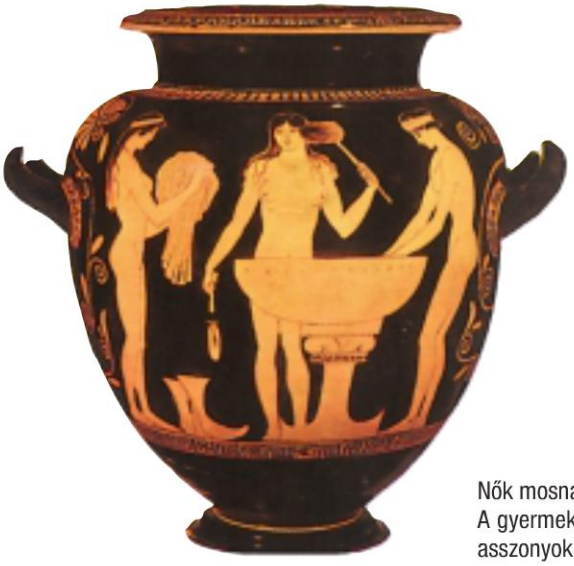

Nők mosnak.
A gyermeknevelés és a házimunka töltötte ki az asszonyok többségének életét

17. A görög tudomány kezdetei

A görögséghez kötődik a rendszerező, az okokat, összefüggéseket kereső tudományos gondolkodás kialakulása. Kezdetben a világ megismerése a bölcselet feladata volt.
A milétoszi filozófusok a világ keletkezését őselemekre vezették vissza.
A szofisták szerint minden viszonylagos, és a nézőpontunktól függ. Szókratész úgy látta, hogy vannak állandó értékek, amelyekhez mindenkinek igazodnia kell.
Platón szerint az általunk tapasztalt világ a valóságosan létező ideák tökéletlen árnyképe.
Arisztotelész az anyagi és a szellemi világot is valós, és egymástól elválaszthatatlan létezőnek ismerte el. Tevékenysége hozzájárult a szaktudományok kialakulásához.
A görög történetírók nem csupán lejegyezték az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is keresték.

A MITOLÓGIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG Az emberi gondolkodásnak **a mitológiától való elszakadás**a a korai görögség legfejlettebb területén, a Kelettel érintkező **Jóniában** bontakozott ki (Kr. e. VI. század). **Milétoszból,** e fejlett kereskedővárosból **sugárzott szét az új gondolkodásmód.**

Ebben az időszakban **a tudományágak még nem váltak szét. A bölcselők a természeti jelenségeket, a politikát, sőt a művészetet is egyben vizsgálták**. A szaktudományok (fizika, történelem stb.) csak később váltak le a bölcseletről, a filozófiáról (philo-szophia = a bölcsesség szeretete).

A kezdeti időkben a gondolkodók számára **a legfőbb kérdés a világ keletkezése és kialakulása** volt. A mitológiai magyarázatok helyett **valóságosabb** (a természetben tapasztaltakhoz közelebb álló) **válaszokat** próbáltak adni. A milétosziak egy-egy **őselem**re (pl. víz, levegő, tűz) vezették vissza a világ eredetét. Ezek a válaszok **főleg logikai úton** (a tapasztaltakból kiinduló következtetésekkel) születtek, és természetesen messze álltak a valóságtól. Ám az **összefüggéseket kereső szemléletü**kkel a milétoszi bölcselők fontos állomást jelentettek a tudományos gondolkodás fejlődésében.

Hérakleitosz a természeti és társadalmi környezet változásait, mozgásait vizsgálta. Felfigyelt arra, hogy a világban minden változik, és mégis van állandóság. Úgy vélte, minden létező **ellentétes erők kölcsönhatásának** az eredménye. Az általa megfogalmazott felfogást dialektikának nevezték.

A SZOFISTÁK Az Athénban létrejött demokrácia elvben minden polgár számára beleszólást biztosított az állam irányításába. **A politikai életben való részvételhez** azonban **elengedhetetlen volt a műveltség.** Hiszen a politikai küzdelmek a népgyűlésen, a tanácsban viták során, a szónoklás fegyverével dőltek el. Ez a szükséglet hívta életre **az első hivatásos értelmiségi réteg**et, **a szofisták**at (bölcsek), a bölcselet vándorló tanítóit. Ők **fizetség ellenében készítették fel** a politikai érvényesülésre vágyó ifjakat **a szónoklásra és a vitatkozásra.**

Nem adtak egységes világképet, hanem arra **oktatták tanítványaikat, hogyan győzzék meg az ellenfelet, hogyan fogadtassák el igazukat.** A szofisták eljutottak odáig, hogy bármit be lehet bizonyítani, és annak az ellenkezőjét is, tehát **minden viszonylagos** (relatív). Nem lehet eldönteni, hogy mi a jó és mi a rossz, mi az igaz és mi a hamis.

E nézet kialakulásához hozzájárult az is, hogy a kereskedelem fejlődésével a görögök sok népet, sok hagyományt és vallást ismertek meg. A többféle szokásrendszer létezése a szofisták szerint a viszonylagosságról vallott gondolataikat bizonyítja. Tapasztalták, hogy a különböző vidékek szokásai, vallásai eltérő parancsokat, előírásokat tartalmaznak, s ami az egyik helyen erény, az máshol bűn. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a szokásokat, **a törvényeket emberek alkották a saját igényeik szerint.** Mint egyik képviselőjük (Prótagorász) mondta: „Mindennek mértéke az ember."

SZÓKRATÉSZ A viszonylagosság gondolatát sokan túlzásba vitték, és az alapvető törvényeket, az örök emberi értékeket is kétségbe vonták. Mondván, mindenki maga dönti el, mit tart ezekből jónak. E nézet ellen lépett fel **Szókratész,** a Kr. e. V. században élt athéni bölcs. **Megállapította, hogy léteznek örök érvényű értékek,** például az igazság vagy a szeretet. Ezeket az egyén nem határozhatja meg, hanem önmagukban léteznek. Véleménye szerint mindaz, amit tapasztalunk megváltozhat, de a fogalmak mindig azonosak maradnak önmagukkal. **A feladat** tehát **a fogalmak helyes jelentésének megismerése.** Az ember így tud példás életet élni, egyedül ez biztosíthatja a boldogságát.

PLATÓN Szókratész tanítványa volt **Platón**, aki mestere gondolatait fejlesztette tovább. Szerinte örök értékekről csak akkor beszélhetünk, ha mindannak, amit a világban tapasztalunk, valóságosan is létezik egy tökéletes mintája, ideája (eszméje). **Az örök és változatlan ideák világának csak visszatükröződése, árnyképe a mi tökéletlen anyagi világunk.** Megszületése előtt az ember lelke is az ideák világában tartózkodik, ezért ismerünk rá a körülöttünk levő világ tárgyaira, jelenségeire (pl. bárhogyan néz is ki egy asztal, meg tudjuk nevezni). Platón ideatana tulajdonképpen a fogalmak és azok konkrét tartalma közötti eltérésre próbál magyarázatot adni.

Kora visszásságait tapasztalva Platón sokat foglalkozott azzal, hogy milyen **az ideális állam**. Államelmélete **szigorúan elkülönülő csoportokra osztott társadalom**ra épül. **Élén a bölcsek állnak,** a legki-

válóbbak, akik irányítják az állam ügyeit. Hogy ki kerül a bölcsek közé, azt a tudás mértéke dönti el, amit vizsgákkal ellenőriznek. Akik nem felelnek meg ennek a szintnek, a harcosok csoportjába tartoznak, és a közösség védelmét látják el. A harmadik réteg a dolgozóké, akik a termelőmunkát végzik.

Platón az Athén melletti Akadémosz ligetében **bölcseleti iskolát alapított,** ahol 40 évig tanított. Az iskola majd 900 évig működött, s nevét máig őrzi az **„akadémia"** kifejezés.

ARISZTOTELÉSZ Platón tanítványa volt **Arisztotelész** (Kr. e. IV. század). Athénban tudományos műhelyt szervezett, ahol természetrajzi gyűjteményt és könyvtárat is létesített. Itt **nagy mennyiségű ismeretanyag**ot halmoztak fel. Ebben az alkotó közösségben rakták le a későbbi **szaktudományok** alapjait. Ekkor alakult ki a gondolkodás folyamatát vizsgáló tudomány, a **logika**.

Arisztotelész véleménye **szerint az anyagi és a szellemi világ is valósan létező.** Arisztotelész a szellemit tartotta a magasabb rendűnek, mert az a „mozgató", az alakítja az anyagot. Az anyagi és a szellemi világ egymástól elválaszthatatlan, de létezik egy anyagtalan „első mozgató" (istenség), amely fenntartja a világot.

Arisztotelész államelméletében elvetette a zsarnokságot, de a túlzott demokráciát is. **Az igazságos egyeduralom**ban vélte megtalálni **az ideális** berendezkedést. Az emberek viselkedésében az arany középutat tartotta követendőnek.

A TÖRTÉNETÍRÁS Kezdetben időrendben haladó leírások születtek, majd **megkísérelték az eseményeket irányító tényezők feltárását is.** Ekkortól tekinthető **önálló tudomány**nak a történetírás. A szerzők törekedni kezdtek a történések elfogulatlan bemutatására.

Hérodotosz volt az első, aki nem pusztán időrendben vagy földrajzi egységenkénti leírásban dolgozta fel **az eseményeket**, hanem azok **mozgatórugóit is keresse.** Emiatt Hérodotoszt (Kr. e. V. század) a „történetírás atyjának" nevezik. (Az elnevezés Cicerótól származik.) **Feldolgozta** a Közel-Kelet népei és **a görög–perzsa háborúk történetét.** Kilenc könyvből álló munkáját hatalmas mennyiségű ismeretre alapozta. Bejárta a görög gyarmatvárosokat, elutazott Egyiptomba, Mezopotámiába, állítólag a szkíták földjén is megfordult. Színes leírásaiban szakított a mitologikus magyarázatokkal, törekedett a történelmi hűségre. Hérodotosz szerint **a népek történelme körforgásszerűen változik:** a virágkort hanyatlás követi, majd újból felemelkedés.

A görögök legnagyobb történetírója **Thuküdidész.** Városa, Athén hanyatlásának és a peloponnészoszi háborúnak a történetét dolgozta fel. (Sztratégoszként személyes tapasztalatai is voltak erről.) **Az eseményeket összefüggéseikben vizsgálta.** A gazdasági, földrajzi, emberi tényezőket éppen úgy figyelembe vette, mint a véletlent, s figyelmen kívül hagyta a természetfölötti erőket. Felismerte, hogy az események szükségszerűen következnek egymásból.

ARCHÍVUM

1

2

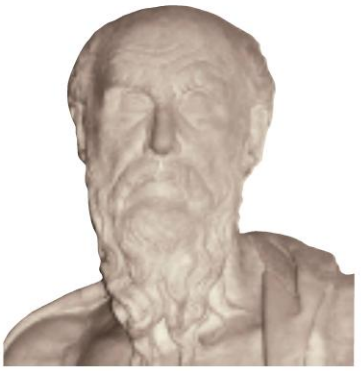

Hérakleitosz (Kr. e. 500 körül). „Különc volt már gyermekkorától; mert fiatalon azt mondta, hogy nem tud semmit, amikor pedig felnőtt, kijelentette, hogy mindent tud. Senkinek nem volt tanítványa, hanem azt mondotta, hogy önmagát vizsgálta és mindent önmagától tanult." *(Diogenész Laertiosz)*

Vitassuk meg, hogy a szerző pozitív vagy negatív képet alkotott Hérakleitoszról! Véleményünket érvekkel támasszuk alá! [SZ]

3

A MITOLÓGIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG

„A mindenségnek kezdetben való létrejötte idején Ég és Földnek egy volt a formája, mert természetük még össze volt vegyülve: miután azonban később e testek elváltak egymástól, a világ magába foglalta mindazt, ami ma benne rendezett állapotban látszik: s a levegő szüntelen mozgásba jött, és tüzes része a legmagasabb helyekre tódult össze, minthogy az ilyen természetű anyag könnyű volta folytán magasba tör: ebből kifolyólag a Nap és a többi csillagok sokasága belefoglalódott az egyetemes örvény sodrába; az iszapos és posványos része pedig a nedves anyagok kombinációjával együtt szintén egy helyre, mégpedig súlya folytán lefelé jutott; itt önmagában saját szüntelen nyomásának lévén kitéve és így összeszorulva, nedves alkatrészeiből képződött a tenger, a szilárdabbakból pedig a föld, amely akkor még iszapos és teljesen lágy volt." *(Démokritosz görög filozófus, Kr. e. 461–360)*

Hasonlítsuk össze Démokritosz művét az istenek születéséről olvasottakkal! Milyen módon jutott el Démokritosz fejtegetéseihez? [F]

„Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is meg nem is vagyunk.

A háború mindenek atyja és mindenek királya. És egyeseket istenekké tett meg, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká tett, másokat szabadokká.

A tenger a legtisztább és legszennyezőbb víz, halaknak ital és éltető, embernek azonban ihatatlan és pusztító.

Betegség teszi az egészséget édessé és jóvá, éhség az elteltséget, fáradtság a megpihenést.

Ugyanaz van benne az emberben élve és halva, és ébren és alva, és fiatalon és öregen. Mert ezek átcsapva azok, s azok ismét ezek." *(Hérakleitosz)*

Milyen problémák foglalkoztatták Hérakleitoszt? Fogalmazza meg röviden a Hérakleitosz által többféleképpen meghatározott elvet! [F]

A SZOFISTÁK

„1. Semmi sem létezik, mert sem magában, sem másban nem lehet.
2. Ha létezne is valami, nem lehetne megismerni, mert ami a fejemben van, nem azonos a valósággal.
3. Ha megismernénk is, nem közölhetnénk senkivel, mert a nyelv szavai nem a valós létezőkre vonatkoznak." *(Gorgiász, Kr. e. V. század)*

„1. Minden dolognak mértéke az ember; a létező létének, a nem létezők nemlétének.
2. Az istenekről nem állapíthatom meg sem azt, hogy vannak, sem azt, hogy nincsenek, sem pedig, hogy külsőre mifélék, mert sok minden akadályozza megismerésüket: részben láthatatlanságuk, részben az, hogy rövid az emberi élet." *(Prótagorasz)*

Miért tartja megismerhetetlennek a világot Gorgiász? [SZ]

Fogalmazzuk meg saját szavainkkal, mit ért azon Prótagorasz: mindennek mértéke az ember! Mi a kapcsolat Prótagorasz és Gorgiász gondolatai között? [SZ]

SZÓKRATÉSZ

„Szókratész: Van-e olyan ember, Melétosz, aki emberi dolgok létezésében hisz, emberek létezésében azonban nem? (…) Van-e, aki a lovak létezésében nem hisz, de a lóversenyekben igen; aki a fuvolásokéban nem, de a fuvolaszóéban igen? (…) De most felelj legalább erre: van-e, aki daimónok működésében hisz, daimónokban azonban nem?

Melétosz: Nincs.

Szókratész: Azt mondod, ugye, hogy daimónok létezésében hiszek és tanítom létezésüket (…) Daimónok létezésében tehát hiszek a te szavad szerint, amelyeket esküvel is megerősítettél a vádiratodban. Ha viszont daimónok működésében hiszek, feltétlenül szükséges, hogy a daimónokban is higgyek. (…) A daimónokat pedig nem tartjuk-e isteneknek vagy istenek gyermekeinek? Mit mondasz: igen vagy nem?

Melétosz: Igen."

(Platón Szókratész védőbeszéde)

Foglaljuk össze röviden a párbeszéd lényegét! Mire akarja rávezetni Szókratész beszélgetőpartnerét? Határozzuk meg Szókratész tanítási módszerének jellemzőit! Értékeljük e módszer előnyeit, hátrányait! [F]

4

5

Szókratész (Kr. e. 469–399). „Ha nem félnék attól, hogy teljesen ittasnak véltek, esküvel bizonyítanám, hogy miket éreztem ezen ember beszédeinek hatása alatt, s miket érzek még most is. Mert ha őt hallom, sokkal jobban dobog a szívem, mint tánc közben a korübaszoknak [táncosok], s könnyem is kicsordul az Ő beszédére (…)." *(Platón)*

6

Mit emelt ki mesterével kapcsolatban Platón? [F]

PLATÓN

„Képzeld el, hogy az emberek egy barlangszerű föld alatti lakóhelyen – melynek a világosság felé nyíló s a barlang egész szélességében elhúzódó bejárata van – gyermekkoruktól fogva lábukon és nyakukon meg vannak kötözve, úgyhogy egy helyben kell maradniuk, s csak előre nézhetnek, fejüket a kötelékek miatt nem forgathatják; hátuk mögött felülről és messziről egy tűz fénye világít, a tűz és a lekötözött emberek között pedig fent egy út húzódik, melynek mentén alacsony fal van építve, mint ahogy a bábjátékosok előtt a közönség felé emelvény szokott állni, amely fölött bábjaikat mutogatják (…) Aztán képzeld el, hogy az alacsony fal mellett mindenféle tárgyakat, emberszobrokat, kőből és fából való s másféle készítményű állatalakokat hordoznak fel s alá, melyek az alacsony fal felett kilátszanak (…). Hiszed-e, hogy ezek az emberek önmagukból és egymásból valaha is mást láttak, mint azokat az árnyékokat, amelyeket a tűz a barlangnak velük szembe eső falára vetített? (...) nem gondolod-e, hogy azt tartanák valóságnak, amit látnak?" *(Platón: Állam)*

A forrás alapján tárjuk fel, hogyan képzeli el Platón a világ felépítését! [F]

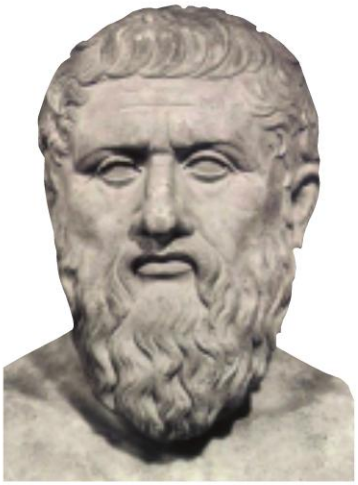

7

8

Platón (Kr. e. 428–348)

Milyen belső tulajdonságokra enged következtetni a portré? [SZ]

Nézzünk utána, mire használják a vetélőt! Fogalmazzuk meg minél konkrétabban, hogy Platón mely nézetét bizonyítja be Szókratész a forrásrészletben! [F]

9

„Szókratész: (…) Mire ügyel az esztergályos, amikor vetélőt készít? Vajon hát nem a szövés természetére?

Hermogenész: Dehogyisnem.

Szókratész: És ha készítés közben eltörik a vetélő, akkor vajon az újnak elkészítésénél a töröttre fog-e ügyelni, vagy pedig a vetélőnek arra az ideális ősképére, amelyet már az eltörött vetélő készítésekor is mintául vett?

Hermogenész: Azt hiszem, az ideális ősképre lesz tekintettel.

Szókratész: Hát nem éppen ez az őskép, az idea érdemli meg a leginkább a vetélő nevet? (…) Tehát minden vetélőben (…) meg kell lennie a vetélő ősképének, ideájának…" *(Platón: Kritiász)*

10

Vessük össze Platón kormányzásról alkotott véleményét az államelméletét bemutató ábrával! [F]

„Végül is be kellett látnom, hogy a mostani államokat, méghozzá valamennyit, gyalázatosan kormányozzák; (…) Így nem maradt más hátra, minthogy az igaz filozófiát dicsőítve kijelentsem, hogy csakis belőle kiindulva lehet felismerni, mi is hát az igazság (…)" *(Platón leveléből)*

11

„Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok, így mondjuk majd nekik a mesét; csak éppen hogy a titeket kiformáló isten azokba, akik közületek vezetésre alkalmasak, születésükkor aranyat kevert, ezért kell legyen a legnagyobb tekintélyük: a segéderőkre pedig ezüstöt, a földművesekre és a kézművesekbe viszont vasat, illetve bronzot. S mivel mindnyájan rokonok vagytok, általában ugyan önmagatokhoz hasonló ivadékokat fogtok létrehozni; de az is megeshetik, hogy az aranyból esetleg ezüst- vagy az ezüstből aranyivadék származik, és így tovább a többieknél is, egyik a másikból. Mármost a vezetőknek elsősorban és legfőbbképpen azt parancsolja az isten, hogy semminek olyan hűséges őrei ne legyenek, és semmit olyan éberen ne figyeljenek, mint az ivadékaikat, hogy a lelkükbe milyen anyagok vannak belekeverve; s ha aztán a saját magzatuk netán bronz- vagy vastartalmú volna, akkor semmi áron sem szabad neki megkegyelmezniük, hanem – a természetének megfelelő szerepet juttatva neki – a kézművesek vagy a földművesek közé kell taszítaniuk; ha viszont az utóbbiak közt valaki arany- vagy ezüsttartalommal jön a világra, akkor őt meg kell becsülni, s az első esetben az őrök, a második esetben a segéderők közé kell fölemelni, mert egy jóslat azt mondja, hogy az állam akkor megy tönkre, ha vas- vagy bronztermészet őrködik fölötte." *(Platón: Állam)*

12 Platón államról és társadalomról alkotott felfogásának sematikus rajza

Határozza meg az egyes csoportok szerepét a tankönyvi szöveg alapján! Hasonlítsa össze Platón államelméletét a megismert államformákkal! [F]

Tárjuk fel az arany, ezüst, bronz és vas jelentését a platóni rendszerben! Milyen társadalmi csoportoknak felelhetnek meg az egyes fémekkel jelzett rétegek? Mi a feladatuk? Milyen módon kerül valaki az egyik vagy a másik csoportba? Mi jellemzi a társadalmi mozgásokat (mobilitást) Platón rendszerében? Mely vonatkozásokat, emberi viszonyulásokat kíván kizárni rendszeréből? Vessük össze a forrást az ábrával! Mennyiben segíti értelmezni a szöveg az ábrát? [F]

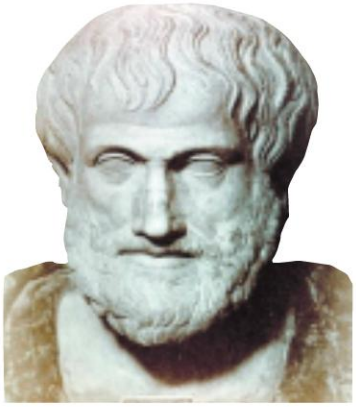

13

14

Arisztotelész (Kr. e. 384–322)

ARISZTOTELÉSZ

„De valamennyi említett elv között legfontosabb az alkotmány sértetlen fennmaradása szempontjából (…) az, hogy a nevelés és mindenkori alkotmány szellemében történjék. Mert a legüdvösebb törvényeknek és az egész polgárság helyeslésével megalkotott határozatoknak sincs semmi hasznuk, ha a polgárok nem demokratikus, illetve oligarchikus szellemben – aszerint, hogy milyen alkotmányról van szó – vannak szoktatva és nevelve az államban. Az alkotmány szellemében való nevelés azonban nem azt jelenti, hogy a polgárok tegyék, ami az oligarcháknak és a demokrácia híveinek kedves, hanem azt, amivel az oligarchikus és a demokratikus kormányzatot fenn lehet tartani." *(Arisztotelész)*

Mit tart Arisztotelész a legfontosabbnak az alkotmány szempontjából? Mennyiben befolyásolhatták Arisztotelészt kora politikai eseményei? Vessük össze a szöveget Arisztotelész más – általunk már ismert – államelméleti gondolataival! [F]

Diogenész Laertiosz leírása alapján állapítsa meg, hogy a szerző szerint Arisztotelésznél mennyiben vannak összhangban a külső és a belső tulajdonságok! [SZ]

15

„(…) Selypítve beszélt (…) továbbá vékony lába volt, kis szeme, és keresett öltözéket hordott, gyűrűket és nyírott hajat (…) Arra a kérdésre »Mit érnek el az emberek a hazugsággal?« így válaszolt: »Azt, hogy ha igazat mondanak, nem hisznek nekik.« Midőn szemére vetették, hogy egy rossz embernek adott alamizsnát, azt mondta: »Az embert, és nem a jellemét szántam meg.« (…) A szószátyárnak, aki elárasztotta fecsegésével, és aztán megkérdezte: »Nem untattalak halálra a beszédemmel?«, ezt mondotta: »Szó sincs róla, hiszen nem is figyeltem rád.«"

(Diogenész Laertiosz)

A TÖRTÉNETÍRÁS

„Ami régen volt nagy, többnyire kicsivé lett, s ami az én időmben nagy, korábban kicsi volt. Annak tudatában tehát, hogy az emberi boldogság sohasem állandó, mindkettőről egyaránt megemlékezem. Van az emberi dolgoknak egy bizonyos körforgása, mely nem engedi, hogy mindig ugyanazok legyenek boldogok." *(Hérodotosz)*

Milyen törvényszerűségeket vélt felfedezni Hérodotosz a történelemben? Keressünk olyan történelmi tapasztalatokat, amelyek a fenti összefüggésre vezethették a történetírót! [SZ] 16

Hérodotosz világtérképének rekonstrukciója

Hasonlítsa össze a rajzot Hekataiosz térképével! Értelmezze, mit ábrázolnak a térképen látható rajzok! [SZ]

Nézőpontok

A görög történetírók munkáját elemezve szembekerülünk a történetírás néhány alapvető problémájával. Mi a történetírás célja? Hogyan kell kezelni a forrásokat, és mennyire kell törekedni az objektivitásra? Lehet-e részrehajlás, elkötelezettség nélkül történelmet írni? Ezekre a kérdésekre sokféle válasz adható, s nem is kell kialakítani végleges álláspontját senkinek kezdő gimnáziumi éveiben. Ám a gondolkodást a problémáról el lehet, és el is kell kezdeni, ha önálló vélemény kialakítására törekszünk. 17

„A halikarnasszoszi Hérodotosz történeti kutatásai vannak itt leírva, abból a célból, hogy az emberek cselekedetei idővel feledésbe ne merüljenek, s azok a nagy és csodálatos tettek, melyeket egyfelől a hellének, másfelől a barbárok vittek végbe, ne múljanak el nyomtalanul, valamint azok a dolgok sem, amelyek miatt háborúságba keveredtek egymással. (…)

A hellének sok mindenről meggondolatlanul beszélnek. Így például azt az együgyű mondát terjesztik, hogy amikor Héraklész Egyiptomban járt, az egyiptomiak megkoszorúzták s ünnepi menetben közrefogták, mert fel akarták áldozni Zeusznak. Ő egy darabig csendesen viselkedett, de az oltárhoz érve védekezni kezdett és mindenkit lemészárolt. Azt hiszem, azok a hellének, akik így beszélnek, egyáltalán nem ismerik az egyiptomiak természetét és szokásait. Hiszen az egyiptomiaknak még az állatok közül is csak a libákat, juhokat, birkákat meg borjakat szabad áldozniuk, és ezeket is csak akkor, ha tiszták. Hogyan áldozhatnának hát fel embereket? És Héraklész miképpen ölhetett meg egyedül oly sok ezer embert, holott – mint maguk is elismerik – mégiscsak halandó volt? De nézzék el nekünk az istenek és héroszok, hogy ennyi mindent beszéltünk róluk! (…)

Amiket eddig elbeszéltem, azok saját megfigyeléseim, következtetéseim és kutatásaim eredményei. Innen kezdve olyasmiket fogok elmondani az egyiptomiakról, amikről csupán hallomásból értesültem, bár egy-két dolgot magam is láttam. (…)

Az én feladatom feljegyezni a mondottakat, de nem az, hogy el is higgyek mindent. És ehhez tartom magam egész történeti munkámban." *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

Vitassuk meg a fenti kérdéseket! Elemezzük, milyen választ adtak ezekre az ókori görög történetírók! [SZ]

Hérodotosz (Kr. e. 484–424) 18

Miben látta a történetírás célját Hérodotosz? [SZ]

„A háború folyamán történt dolgokat illetőleg nem tartottam magamhoz méltónak a dolgokat leírni úgy, ahogy valakitől véletlenül éppen hallottam, vagy ahogy én gondoltam, hanem csakis azt írtam le, amit a magam szemével láttam, vagy amit másoktól hallottam ugyan, de minden részletre vonatkozólag a lehető legpontosabban ellenőriztem. A valóság felderítése nem ment fáradság nélkül, mivel a szemtanúk is ugyanazt az eseményt nem ugyanúgy adták elő, hanem aszerint, hogy ki melyik félhez húzott, vagy kinek milyen az emlékezőtehetsége. Lehet, hogy művem azoknak, akik valami szórakoztató előadást várnak tőlem, éppen a meseszerű elemek hiánya miatt nem fog tetszeni. De akik majd egyszer a múltban megtörtént dolgok igazi lefolyását akarják szemlélni, valamint az emberi természetünkből kifolyólag később bármikor ugyanígy vagy megközelítően így előadható eseményeket akarják megérteni – ha ezek hasznosnak ítélik művemet, az elegendő lesz. Mert nem múló szórakoztatást szolgáló csillogó műalkotásnak, hanem örök időkre szóló értéknek írtam. *(Thuküdidész)*

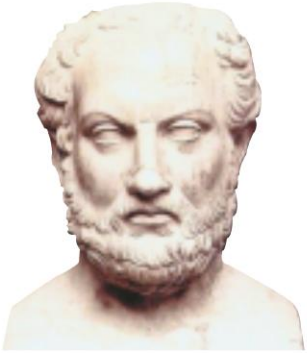

Thuküdidész (kb. Kr. e. 460–400) történetíró, athéni sztratégoszként a peloponnészoszi háborúk résztvevője 19

A történetírás mely alapvető problémáit veti fel Thuküdidész? [SZ] 20 21

18. A Kelet meghódítása – Nagy Sándor

A poliszrendszer válságát Makedónia használta ki, meghódítva a görög földet.
A görögség erejét összefogó Nagy Sándor meghódította a Perzsa Birodalmat, de halála után birodalma szétesett.
A görög és a keleti kultúra egymásra hatásából új, virágzó műveltség született: a hellenizmus.

MAKEDÓNIA FELEMELKEDÉSE Hellasz északi határán éltek a görögök távoli rokonai, a makedónok. A kereskedelmi kapcsolatok révén (fő árucikkük a gabona és a ló volt) fokozatosan átvették a görög kultúra elemeit. **Makedóniát II. Philipposz** (Kr. e. IV. század) **erősítette meg**, aki trónra lépése előtt görög földön (Thébában) nevelkedett. A király országa aranybányáit kihasználva aranypénzt veretett. Thébai mintára **létrehozta a kor legütőképesebb hadseregét,** amely a híres **makedón falanx**ban állt fel.

Philipposz **célja a görög föld meghódítása** volt. Kihasználta a görög poliszok hanyatlását és egymás elleni örökös háborúikat. A görögség nem volt egységes Philipposszal szemben. Kialakult egy **makedónbarát irányzat** Iszokratész vezetésével, amely a görögség válságának megoldását a Perzsa Birodalom – makedón fegyverekkel történő – meghódításában látta. Itt vélték megtalálni a görög áruk piacát, és remélték, hogy a belső feszültségek oldódnak, ha a poliszok szegényei kivándorolnak Keletre, ahol bőséggel van termőföld.

E csoporttal szemben lépett fel **az athéni Démosztenész,** aki **féltette a poliszok függetlenségét és a demokráciát.** Egy olyan világot akart megvédeni, amely a válság miatt valójában már nem is létezett. Philipposz elleni híres beszédeiben (philippikák) nem tudott kiutat mutatni a válságból.

A makedónok ellen szövetkező néhány poliszt a makedón hadsereg tönkreverte (Khaióneia, Kr. e. 338). **Egész Görögország Philipposz fennhatósága alá került**.

NAGY SÁNDOR HADJÁRATA Philipposzt a makedón trónon fia, **Alexandrosz (Nagy Sándor) követte (Kr. e. 336–323).** Az ifjú **kitűnő nevelést kapott:** a görög elveknek megfelelően testi és szellemi fejlődésére egyaránt nagy hangsúlyt fektettek (egyik nevelője Arisztotelész volt). Már atyja uralkodása alatt részt vett a birodalom irányításában. A trónt megszerezve a görögség és a makedónok egyesült erejével megindította **hadjárat**át **a Perzsa Birodalom ellen.**

A Perzsa Birodalmat belső harcok gyengítették. A perzsa királyok nem fejlesztették haderejüket, s egyre inkább görög zsoldosokat alkalmaztak. A **görög-makedón** haderő **minőségi fölény**e, párosulva Alexandrosz hadvezéri tehetségével, **gyors siker**t hozott. Néhány év alatt több csatában legyőzték a perzsa hadsereget. Alexandrosz először a birodalom nyugati felét, majd központját, végül a keleti területeket hódította meg.

A 30-40 000 fős görög-makedón sereg Kr. e. 334-ben kelt át a Dardanellákon. A katonákat – először a világtörténelemben – tudósok csoportja is követte, mutatva a vállalkozás eszmei indítékát, a görög kultúra terjesztésének szándékát. Az első összecsapásra már a Márvány-tenger partvidékén, a **Granikosz folyó**nál sor került. A görögök itt még csak a kisázsiai perzsa kormányzó erőivel kerültek szembe, s győzedelmeskedtek.

A következő évben, Kr. e. 333-ban **Isszosznál** már **a perzsa király** (III. Dareiosz) **vezette főerőket** győzték le. A vesztes uralkodó ugyan elmenekült, de családja fogságba esett. Isszosz után Alexandrosz délnek fordult, s elfoglalta Föníciát, Palesztinát majd Egyiptomot. Miután biztosította serege hátát a tenger felől, kelet felé nyomult előre. Az egykori asszír főváros, Ninive romjainak közelében **Gaugamélánál** ütközött meg az újjászervezett perzsa főerőkkel (Kr. e. 331). A nagy számbeli fölényben lévő, harci elefántokat is bevető **perzsák felett aratott győzelem** eldöntötte a hadjárat sorsát. A perzsák megsemmisítő vereséget szenvedtek. Királyuk ugyan elmenekült, de az egyik helytartója (szatrapa) meggyilkolta. Nyitva állt az út Perzsia belseje felé. **Elfoglalták** Perszepoliszt, **a fővárost,** és temérdek kincsét elrabolták.

A hadjárat elérte célját, de **Alexandrosz** a fővárostól keletebbi területekre is ki akarta terjeszteni hatalmát. Közép-Ázsiába vonult, ahol seregeit elcsigázta a forróság. Az itt élő harcias törzsektől jelentős veszteségeket szenvedtek, de végül is megszerezték a győzelmet. A becsvágyó hódító **India felé folytatta a hadjáratot,** s itt is győztes csatát vívott. Serege azonban végképp kimerült, lázadozott, ezért **kénytelen volt visszafordulni.**

ALEXANDROSZ BIRODALMA **Nagy Sándor** feleségül vette a perzsa király leányát, és mint **perzsa uralkodó** hódoltatta a keleti tartományokat. Az elfoglalt területeken a perzsáknak alávetett népek a makedónokat felszabadítóként fogadták, vagy közömbösen viselkedtek velük szemben. **Ahol nem álltak ellen, Alexandrosz** – a perzsa hagyományokat követve – **együttműködött a helyi vezető réteggel.** A jelentős közlekedési csomópontokon **városokat alapított,** melyek nagyrészt róla kapták nevüket. E városok közül később mind gazdasági, mind kulturális szempontból az egyiptomi **Alexandria** emelkedett ki.

A Dunától az Indusig terjedő **hatalmas birodalmat**, a számtalan népet és vallást **csak a hadsereg tartotta össze.** A makedón király meghódította a Keletet, de a Kelet is „meghódította" őt: **keleti despotává vált.** Átvette a perzsa közigazgatási rendszert, **csak a vezetőket cserélte ki görög-makedón vagy hozzá hű keleti elemekre.** A hatalmas területet azonban nem lehetett sokáig egyben tartani. Korai halála (Kr. e. 323) is megakadályozta a birodalom kiépítésében. Ám a **görög és a keleti műveltség ötvöződéséből (hellenizmus) a következő évszázadokban jelentős fejlődés bontakozott ki.**

ARCHÍVUM

MAKEDÓNIA FELEMELKEDÉSE

Elemezzük a térképet! Értékeljük Makedónia elhelyezkedését gazdasági, politikai és kulturális szempontból! [SZ]

„Ezt a mostani »békét« és az államok mostani önállóságát, amelyet a szerződésekben annyit hangoztatunk, de a valóságban nem érvényesül, aligha tarthatja valaki is kívánatosnak. Mert ki örülne az olyan közállapotnak, amikor a tengeren kalózok garázdálkodnak, zsoldosok foglalják el a városokat, a polgárok pedig ahelyett, hogy földjüket mások ellen védelmeznék, a falakon belül egymás ellen harcolnak, a városok nagy része idegen uralom alá került (…) a rohamos változások miatt pedig nagyobb nyugtalanságban élnek a saját városaikban élők, mint azok, akiket már száműztek: mert az előbbiek rettegnek egy újabb változástól, az utóbbiak reménykednek. Olyan messze vagyunk már a szabadság s az autonómia valóságától, hogy államaink egy része türannoszok, zsarnokok uralma alatt áll, másokban a spártai helytartók parancsolnak, egész városokat dúltak fel és hurcolták el lakóikat, és némelyekben már újra a barbár perzsa az úr (…) Úgy vélem, hogy számos körülmény késztetett a perzsák elleni támadásra (…)" *(Iszokratész: Panégürikosz)*

„Mit gondoltok – mondtam akkor –, milyen rossz néven vehették az olümposziak, ha valaki akkor beszél Philipposz ellen, amikor az az ő javukra lemondott Anthemusz városról, amelyre pedig valamennyi előző makedón király igényt tartott; Poteidaiát pedig az athéni gyarmatosok kiűzése után úgy adta át nekik, hogy a harcot ő vállalta ellenük, de a föld hasznát nekik engedte át. Ugyan sejthették-e akkor, hogy ebből baj lesz? Elhitték volna ezt bárkinek a szavára? És mégis, miután rövid ideig élvezték a másét, végül megfosztotta őket a sajátjuktól is; rútul és csúfosan veszett el a hazájuk. Nemcsak a fegyver győzött fölöttük, de el is árulták őket. Mert sohasem vezet jóra a túl nagy barátság szabad államok és zsarnokok között." *(Démoszthenész: II. Philippika)*

1 Milyen problémákat sorol fel Iszokratész? Milyen kapcsolatban állnak ezek a gondok a polisz világának átalakulásával? [F]

2 Mire figyelmeztet Démoszthenész? Mi a célja a beszédnek? Milyen módszert alkalmaz Démoszthenész álláspontja elfogadtatása érdekében? [SZ]

3 Vesse össze a rekonstrukciót a falanx alaprajzával! A jobb vagy a bal oldal volt a falanx gyenge pontja? A szaggatott vonalak a falanx alegységeit jelölik. Mennyiben növelte a falanx hatékonyságát, hogy az alegységek külön is mozoghattak? Vizsgálja meg forrásaink alapján, hogyan használta ki ezt a lehetőséget Alexandrosz! [SZ]

4

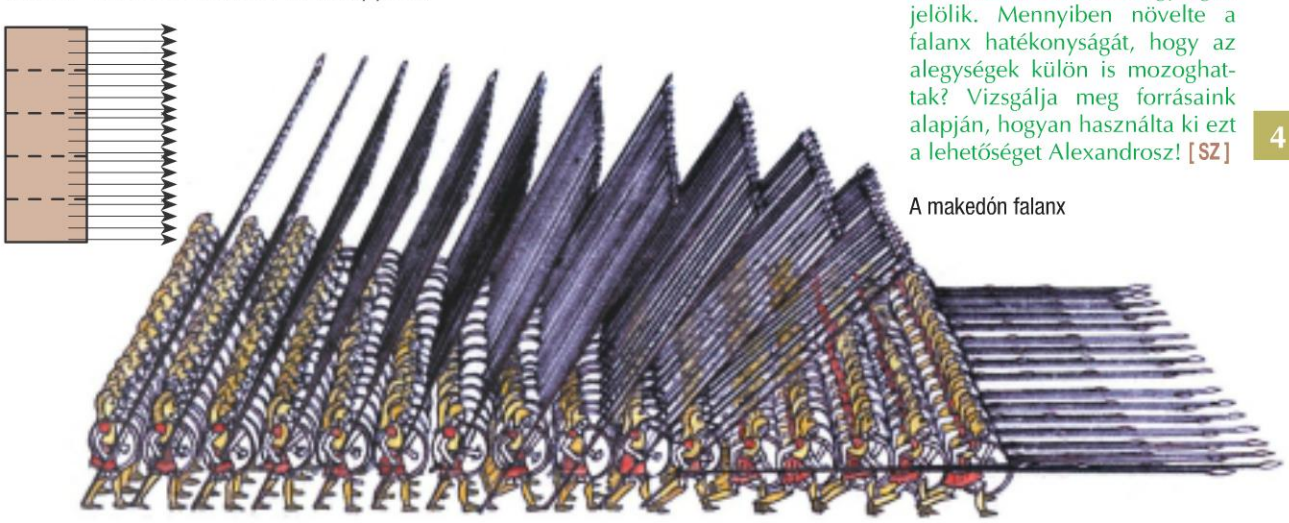

A makedón falanx

Mit akar bizonyítani Iszokratész a beszéddel? Vegyük számba az érveit! Milyen módszerrel érvel Iszokratész? [F]

„Jól tudom, hogy irigyeid rágalmaznak téged. Ezek az emberek megszokták, hogy saját városaikban viszályokat szítanak, s a többi város közös béketörekvéseiben mindjárt a saját városuk elleni háborút szimatolnak. Ők azok, akik minden mást semmibe véve, azt állítják rólad, hogy hatalmadat nem Hellász érdekében, hanem annak rovására növeled, hogy már régóta mindnyájunk ellen fondorlatos módon cselekszel, hogy amidőn Phókisz ügyeit rendezed, szóban a messzéniaiak érdekét szolgálod, valójában azonban a Peloponnészoszt a saját uralmad alá akarod juttatni. Hiszen – így érvelnek – máris neked engedelmeskednek a thesszáliaiak és a thébaiak, (…) Ha pedig mindezt eléred, könnyűszerrel uralkodsz majd a többi hellén fölött is. Hát ilyeneket rebesgetnek, azt mondogatják, hogy pontosan ismerik a terveidet. Az ilyen szóbeszéddel a valóságot teljesen felfogatva sokakat meggyőznek, leginkább azokat, akik a saját maguk városának romlására törnek, mint az ilyen fecsegők is; továbbá azokat, akik egyáltalán nem gondolkoznak a közös érdekekről." *(Iszokratész: Philipposzhoz intézett beszéd)*

5

6

Alexandrosz hadjárata a Perzsa Birodalom ellen

Kövessük nyomon Alexandrosz hadjáratát! Milyen taktikai szempontok határozták meg az útvonalat? Vessük össze Alexandrosz birodalmának a területét a Perzsa Birodalommal! Magyarázzuk meg az egyezéseket és a különbségeket! [F]

7

Nagy Sándor üldözi III. Dareioszt az isszoszi csatában. Egy Kr. e. IV. század végi mozaik másolata Pompejiből

Milyen eszközökkel érzékelteti az alkotó a két hadvezér közötti különbséget? [F]

A gaugamélai csata Charles LeBrun XVII. századi francia festő ábrázolásában (részlet) 8

Hogyan ábrázolja a festő Nagy Sándor, és hogyan a perzsa király hadvezéri szerepét? [SZ]

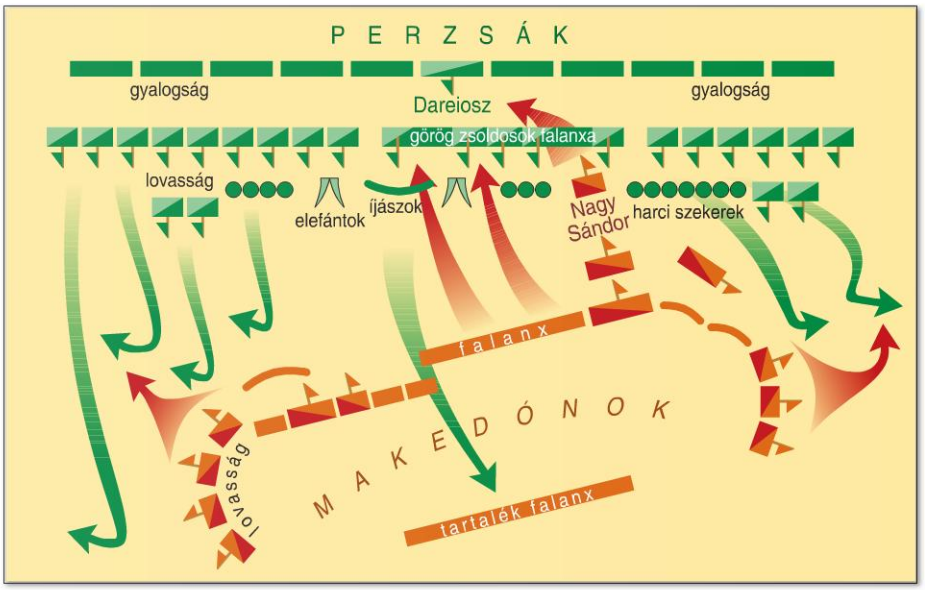

A gaugamélai csata 9

„A nagy ütközet Dareiosszal nem Arbelénál folyt le, mint sokan állítják, hanem Gaugamélánál, ami állítólag teveházat jelent (…) Dareiosz csatarendbe állította hadseregét (…)

Az ütközet bizonytalanná vált, és kedvezőtlen fordulatot vett a balszárnyon, amelyet Parmenión vezetett, ott ugyanis a baktriai lovasság nagy hevességgel és erővel rontott be a makedónok közé, Mazaiosz pedig lovas csapatait küldte a phalanx bekerítésére, hogy megrohamozza a málhát őrző csapatokat. Parmenión tehát, mivel kétoldalt fenyegette veszedelem, küldöncöt menesztett Alexandroszhoz, hogy elvész a tábor és a málha is, ha nem küld gyorsan komoly erősítést az arcvonalból a hátvéd mentesítésére. Alexandrosz éppen abban a pillanatban adott jelt csapatainak a támadásra; mikor tehát meghallgatta Parmenión üzenetét, felhördült, hogy nincs az az ember eszénél, nem tud gondolkozni, és zavarában elfelejtette, hogy a győztesek megszerzik az ellenség málháját, a legyőzötteknek pedig nem kincseikre és foglyaikra kell gondolniuk, hanem arra, hogy dicsőséggel harcoljanak és szépen haljanak meg.

Miután ezt az üzenetet küldte Parmeniónnak, feltette sisakját, egyéb fegyverzetét ugyanis akkor föltette, amikor elhagyta sátrát: szicíliai mellényt övvel, felette dupla vértet, az Isszosz melletti csata zsákmányából. Vassisakja, Theophiliosz műve, csillogott, akár a színezüst; (…) Ennek láttán mindnyájan fellelkesültek, biztatták és bátorították egymást, a lovasság vad rohammal az ellenségre vetette magát, és a phalanx utánuk özönlött. Mielőtt az első sorok összecsaptak volna, a barbárok meghátráltak, a görögök pedig mindenünnen a nyomukba eredtek. Alexandrosz a megvert ellenséget középre szorította, ahol Dareiosz volt. (…)

Mindezek a szörnyű dolgok Dareiosz szeme láttára játszódtak le. A védelmére felsorakozott csapatok egészen rászorultak, úgyhogy nem volt könnyű feladat harci szekerét megfordítani, és keresztülhajtani rajtuk.” *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Nagy Sándor)*

Mi volt Alexandrosz haditerve? Mennyiben kötődött ez a makedón sereg felépítéséhez? Tudatos döntés vagy vakmerő cselekedett volt az adott pillanatban a makedón sereg támadása? Megértette-e e taktikát Plutarkhosz? Állításunkat igazoljuk! A kérdések megválaszolásához használjuk fel a csatáról készült térképvázlatot! [SZ] 10

Nézőpontok

A történelmi eseményeknek, folyamatoknak mindig számtalan oka van. Tanulmányaink során igyekezünk ezek közül néhányat feltárni, de tudatában kell lennünk annak, hogy a valóság mindig sokrétűbb. A történelmi személyiségek is óriási hatással bírnak a történésekre. Ismerkedjünk meg most kissé részletesebben Alexandrosszal!

Vitassuk meg, mekkora szerepe lehet az egyénnek a történelem befolyásolására! Vizsgáljuk meg az ókor egyik legjelentősebb személyiségének szerepét a források és a képek segítségével! [SZ]

„Már gyermekkorában kitűnt önuralmával, mert heves vérűsége és szenvedélyessége ellenére is érzéketlennek mutatkozott a testi gyönyörök iránt, egyébként viszont korát meghaladó mértékben becsvágyó volt. De a köznapi dicsőségért nem rajongott, mint Philipposz. (…)

Amikor Alexandrosz tudomást szerzett róla, hogy Philipposz valami híres várost elfoglalt vagy jelentős csatában győzött, nem örült a hírnek, hanem így szólt kortársaihoz: »Fiúk, apám mindent elvesz előlem, és nem hagy nekem lehetőséget, hogy veletek valami nagyot és dicsőt művelhessek«. (…)

Bár Alexandrosszal a társalgás és együttlét kellemesebb volt, mint bármely más királlyal, mert modora nem volt híján a szeretetreméltóságnak, ugyanakkor olyan elviselhetetlenül dicsekedett, akár egy közkatona, s méghozzá nemcsak ő maga hetvenkedett, hanem hagyta, hogy hízelgői is kitombolják magukat. (…)

Amikor vacsorához ült [az issszoszi csata után], valaki megmondta neki, hogy a hadifoglyok között van Dareiosz anyja, felesége és két lánya is, s hogy amikor meglátták Dareiosz harci kocsiját és íját, a mellüket verdesték, és könnyeztek abban a hitben, hogy Dareiosz már nem él. Alexandrosz hosszú hallgatásba merült, mert a nők balsorsa jobban meghatotta, mint a maga sikere, majd odaküldte hozzájuk Leonnaroszt azzal az üzenettel, hogy Dareiosz nem halt meg, és nekik sem kell félniük Alexandrosztól, mert ő Dareiosszal a hatalomért harcol, nekik azonban meglesz mindenük ugyanúgy, mint mikor Dareiosz volt a király." *(Plutarkhosz)*

11 Nagy Sándor mely jellemvonásait emeli ki Plutarkhosz? Milyen hatással lehet a korlátlan hatalom az ember jellemére, és hogyan befolyásolja a személyisége a hatalom gyakorlását? [F]

„Amikor Gordion városát elfoglalta, megszemlélte azt a hírneves kocsit, amely somfaháncsból készült kötélcsomóval volt megkötve, s amelyről az a – perzsák között szavahihetőnek vélt – hír járta, hogy aki a köteleket megoldja, a végzet akaratából a lakott világ ura lesz. A legtöbben úgy beszélik el a dolgot, hogy a csomó két vége el volt rejtve, és sokszoros hurokkal voltak egymásba csomózva. Alexandrosz nem tudta kibogozni a csomót, erre kardjával szelte ketté, ekkor előkerültek a széthasított csomó végei." *(Plutarkhosz)*

12 Nagy Sándor személyiségének mely vonásait emeli ki ez a legenda? [F]

„Eközben Dareiosz hadvezérei hatalmas sereget gyűjtöttek össze, és a Granikosz folyó átkelőhelyénél állították fel. Itt, mintegy Ázsia kapujában kellett hát harcolni a benyomulásért és az uralomért. A legtöbben megrettentek a folyó mélységétől, a szemben emelkedő meredek és sziklás parttól, amelyre harc közben kell majd felkapaszkodni (…) [Alexandrosz] 13 lovas osztag élén a folyó árjába vetette magát. A támadást ellenséges nyilak közepette, a sodró és háborgó folyón keresztül vezette a szemben fekvő gyalogos meg lovas katonasággal megerősített, szakadékos partok ellen. A folyó sodra már-már magával ragadta, az örvénylő víz elborította; (…) Makacsul küzdött az átkelésért, s nagy üggyel-bajjal jutott csak át, és bár katonái nedvesek és sárosak voltak az iszaptól, kénytelen volt azonnal rendezetlenül harcba kezdeni, és kézitusába elegyedni a rájuk törő ellenséggel, anélkül, hogy embereit csatarendbe állíthatta volna (…)" *(Plutarkhosz)*

13 Mutassa be, hogy milyen hadvezéri adottságokkal rendelkezett Alexandrosz? [SZ]

„A már ittas Kleitosz [görög vezér, Granikosznál megmentette Alexandrosz életét], aki természeténél fogva amúgy is nyers modorú és ingerlékeny ember volt, nagyon felháborodott, és odakiáltotta, hogy nem helyes barbárok közt, ellenséges földön gúnyolódni azokkal a makedónokkal, akik sokkal különbek voltak, mint azok, akik most nevetnek rajtuk, még ha a balsors üldözte is őket. Alexandrosz erre azt felelte, hogy Kleitosz a saját védelmére beszél, amikor a gyávaságot balszerencsének tünteti fel. Kleitosz felugrott, és így kiáltott: »Ez a gyávaság mentette meg az életedet, istenek szülötte, amikor a hátadat fordítottad Szpithridatész kardjának. A makedónok vére és sebei árán lettél te ilyen nagy, hogy megtagadd Philipposzt, és Ammón fiának add ki magad.« (…) Kleitoszt (…) barátai nagy nehezen kituszkolták a teremből (…)

Kisvártatva azonban vissza akart térni egy másik ajtón, és megvető hangon nagy fennen idézte Euripidész Andromakhéjából ezt a jambusi sort: »Egész Hellászban, ó, az erkölcs mily gonosz!« Alexandrosz ekkor elvette az egyik dárdavivőtől a dárdát, és átdöfte Kleitoszt, épp amikor az ajtó függönyét félrevonva feléje tartott. Kleitosz ordítva és hörögve összerogyott, mire a király haragja nyomban elmúlt, gyorsan kirántotta a dárdát a holttestből, és a saját nyakába akarta döfni, de ebben megakadályozták testőrei (…)" *(Plutarkhosz)*

Milyen jellemvonásokra, és milyen politikai ellentétekre derít fényt a részlet? [F]

Alkossunk képet Alexandroszról a források alapján! Készítsünk kétféle jellemzést! Az egyikben pozitív, a másikban negatív színben tüntessük fel őt! Állításaink mindegyikét igazoljuk a forrásokkal! Milyen eszközökkel tudjuk a kétféle képet megrajzolni? [Í]

14

15

16

17

18

19

Alexandrosz különböző ábrázolásai. „Alexandrosz külső megjelenését leginkább Lüszipposz szobrairól ismerhetjük; Ő volt az egyetlen művész, akit Alexandrosz méltónak tartott arra, hogy megmintázza (…)" *(Plutarkhosz)*

Milyen jellegű ábrázolásokat különböztethetünk meg? Hasonlítsuk össze és elemezzük ezeket! Melyik, milyen képet akar kialakítani Alexandroszról? Milyen eszközökkel érik el céljukat a művészek? Mindegyik ábrázolásnál emeljük ki azt az egy személyiségjegyet, amelyet szerintünk a művész leginkább hangsúlyozni akart! Hasonlítsuk össze véleményünket! [SZ]

19. A hellenizmus kora (Kr. e. III–I. század)

Az Alexandrosz birodalmát felváltó despotikus államokban görög hatásra fellendült a gazdasági élet.
A hellenizmus korszakában a görög és a keleti műveltség kölcsönhatása virágzó kultúrát hozott létre.
A gazdasági és a technikai fejlődés a városokban átalakította a mindennapokat.
A hellenisztikus művészetet a realizmus, a mozgalmasság és az új témák (pl. hétköznapok világa) ábrázolása jellemzik.

A HELLENISZTIKUS ÁLLAMOK Alexandrosz váratlan halála után **a birodalom fölötti uralomért az elhunyt hódító hadvezérei indítottak harcot**. A hosszú és véres küzdelem eredményeként **új államok** alakultak ki. A vezérek despotaként kormányozták birodalmaikat.

Először Ptolemaiosz hatalma szilárdult meg **Egyiptomban**. Utódait, a korlátlan hatalmat kiépítő **Ptolemaidák**at a fáraók leszármazottaiként tisztelték.

A legnagyobb területű birodalmat Szeleukosz utódai, **a Szeleukidák** hozták létre, amely **Kis-Ázsiától** Mezopotámián át **Indiáig** húzódott. E hatalmas térséget, ahol sok fejlett város is volt, nem tudták az egész korszakon át egyben tartani. A Kr. e. I. századra birodalmuk darabjaira hullott.

Harmadikként **Európában** is létrejött egy királyság az **Antigonidák** fennhatósága alatt. Erről az államról a görög területek váltak le nagyobb egységként.

A HELLENISZTIKUS GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM **A keleti és a görög kultúra összeolvadása jelentős gazdasági fellendülést eredményezett.** Megélénkült a kereskedelem, nőtt az árutermelés. Főként **a görög telepesek által lakott városok** fejlődtek. Ezek az esetenként százezres lélekszámú nagyvárosok lettek **az ipar, a kereskedelem és a kultúra központjai,** mint Alexandria, a karavánutak végállomásánál.

Az új államokat korlátlan hatalmú **despotikus uralkodók** irányították. A papi, katonai és hivatalnok arisztokráciára támaszkodtak, akiknek földbirtokokat adományoztak. A földeket **rabszolgák**kal (a rabszolgatartás gyorsan terjedt) vagy a hagyományos keleti gazdálkodási rendszer szerint, **függő helyzetű szabadok**kal műveltették meg. A keleti típusú berendezkedésbe csak részben tagozódtak be **a főleg görög lakosságú városok,** melyek **kiváltságos helyzet**et élveztek. A hadsereg mellett az uralkodók támaszai voltak az őslakosság fölkeléseivel szemben. E támogatás fejében korlátozott önállósággal bírtak.

TUDOMÁNYOK A görög és a keleti világ kölcsönhatása a kultúra területén hozta a legnagyobb eredményeket. **A görög tudományos gondolkodás és a Kelet népei által felhalmozott ismeretek egymásra találása termékenyítőleg hatott a tudományra.** A gazdaság súlypontjának keletre tolódásával a műveltség központjai is a görög lakosságú **keleti nagyvárosok**ba tevődtek át. **Jelentősen fejlődtek a természettudományok és a technika,** amelynek vívmányai hozzájárultak a nagyvárosi mindennapok kényelméhez is (vízellátás, tervezett városok stb.).

A művészetek és a tudományok pártolói már nem a poliszdemokráciák, hanem **a királyi udvarok**. I. Ptolemaiosz alapította **Alexandriában** a legjelentősebb tudományos műhelyt, a múzsák szentélyét, **a Muszeion**t (nevét „múzeum" szavunk őrzi). A több mint félmillió könyvet (könyvtekercset) őrző könyvtár, a laboratóriumok a kor szellemi életének legfontosabb központjává tették a görögök és zsidók lakta görög nyelvű világvárost. A különböző nyelvek, kultúrák és vallások kölcsönhatása ösztönözte a fejlődést. Alexandriában fordították görögre az Ószövetséget.

HITVILÁG Az egyszerű emberek a régi világ összeomlásával elvesztették hitüket a régi istenekben. Újakat kerestek, akik a válságos időkben is megsegítik őket, gondoskodnak, törődnek velük.

Elterjedt **a hadvezérek, uralkodók istenítése,** hiszen ők közvetlen támogatást adhattak. Ezt a keleti hagyományt a hellenisztikus uralkodók is igyekeztek felelevéniteni.

Ebben az időben törtek előre az ún. **misztérium-vallások.** Az egyén számára biztonságot, a gondoktól való megváltást, és **túlvilági boldogság**ot ígértek. A zárt vallási közösségekbe misztikus **beavató szertartások** révén lehetett bebocsátást nyerni. A beavatottak az istenség oltalmába kerültek, megszabadultak bűneiktől, s remélhették a halál utáni örök életet, így vigaszt találtak a földön. Több ilyen kultusz alakult ki (Mithrász, Ízisz), melyek békésen megférték egymás mellett.

MŰVÉSZETEK A despotizmus csak keveseknek adott lehetőséget a politizálásra. A fejlődő gazdaság viszont számtalan lehetőséget kínált az egyén számára a jólét megteremtéséhez. A hellenisztikus kor embere eltávolodott a politikai élettől – számára az egyéni gyarapodás, **a kis közösségek, a családi élet vált fontossá**. A változást a művészet is tükrözi. Az uralkodókon és a városi testületeken kívül egyre több magánszemély volt a megrendelők között. A monumentális alkotások (rhodoszi Kolosszus, alexandriai világítótorony stb.) mellett **a családi életet, a mindennapokat is megjelenítették** (egyszerű emberek, részegség, munka stb.). **Az idealizált ábrázolást felváltotta az egyéni vonásokat, érzelmeket kiemelő realizmus,** a klasszikus kor szigorú szabályait pedig az oldottság, a mozgalmasság.

ARCHÍVUM

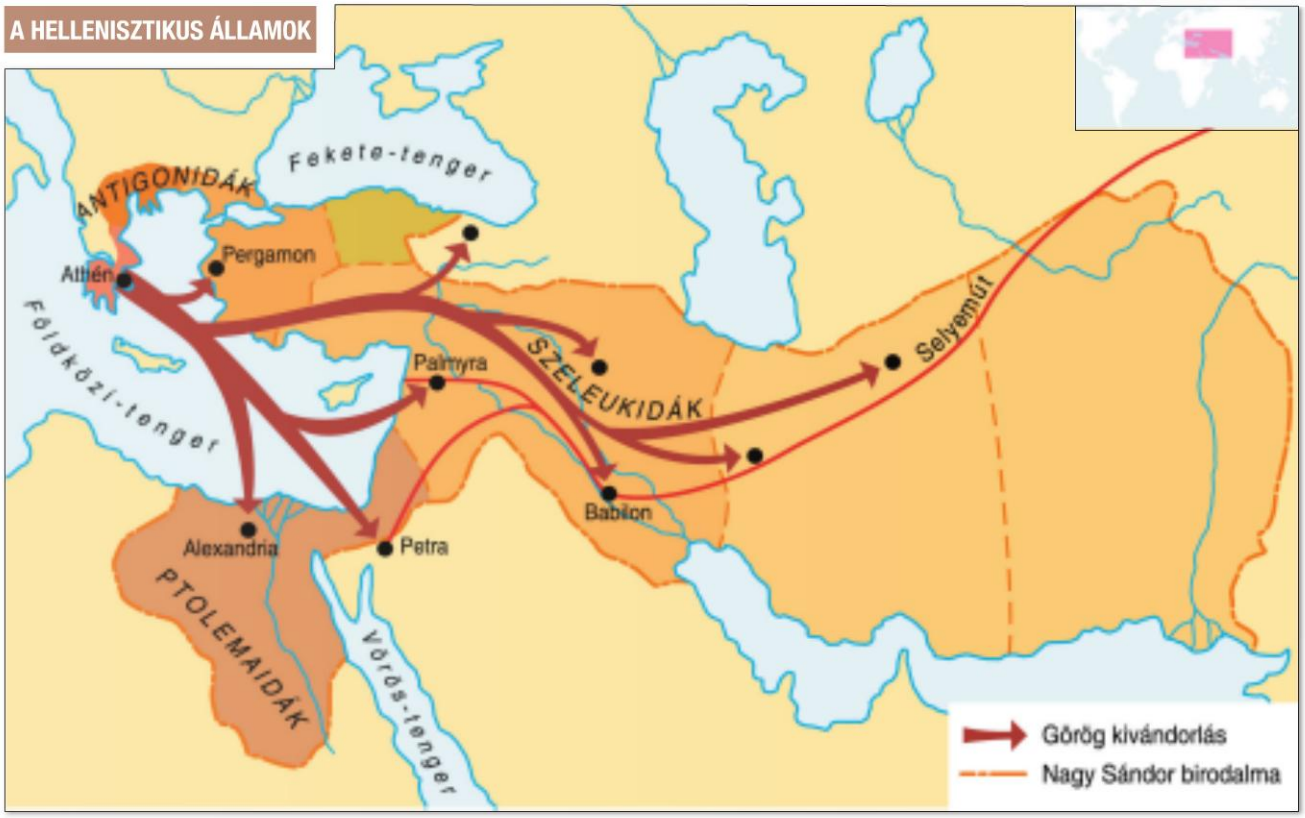

1

A hellenisztikus államok

Mely tényezők határozták meg, hogy milyen államok alakultak ki Alexandrosz birodalmának romjain? Hasonlítsuk össze a három legfontosabb állam helyzetét! Mely célpontok felé irányult a hellén kivándorlás? Milyen gazdasági következményei voltak e népmozgásnak? [SZ]

2

3

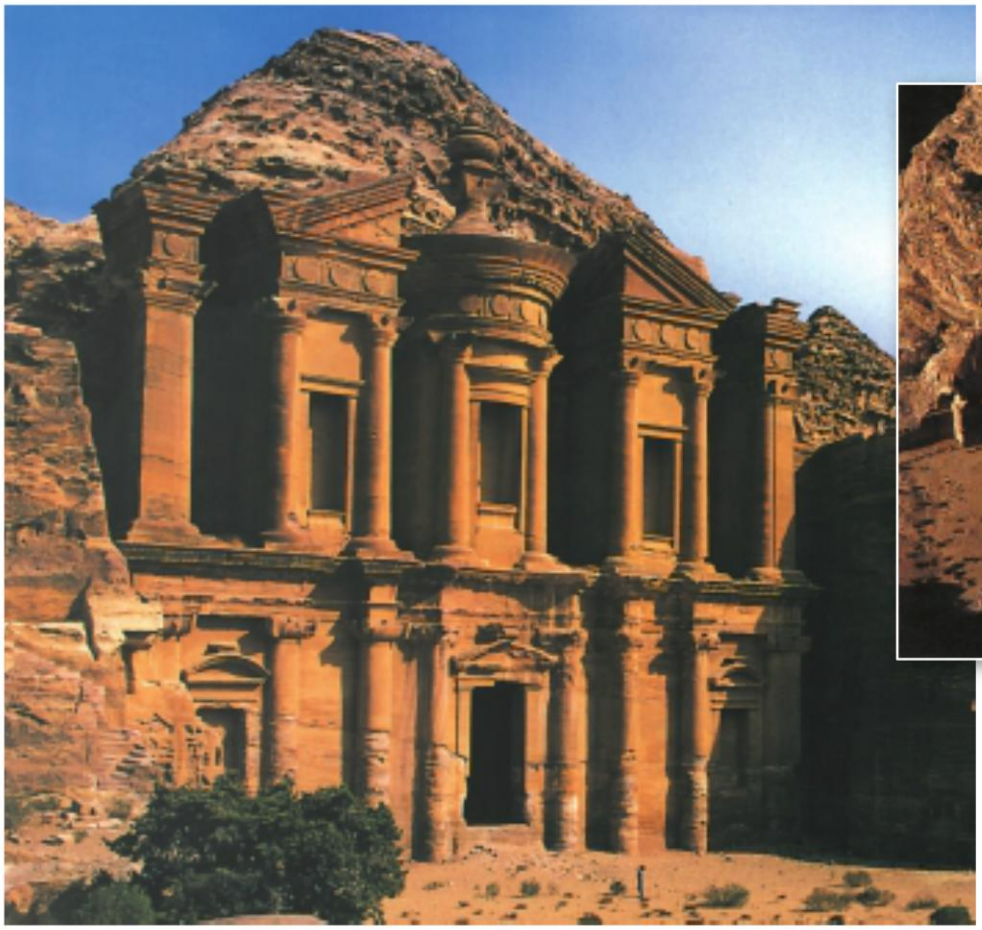

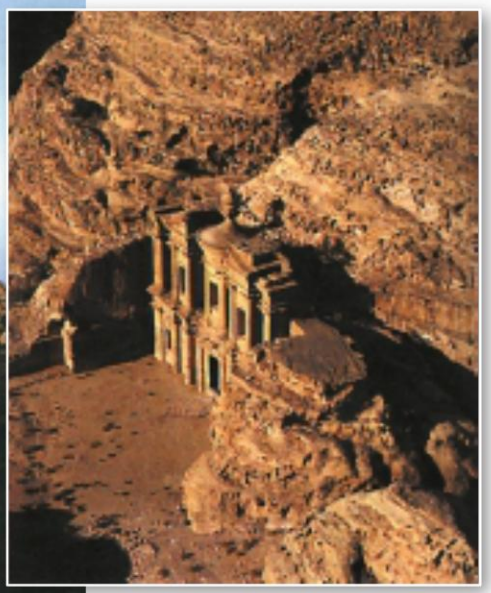

Petra romjai. A sivatag közepén emelkedő nagyváros a hellenizmus idején virágzott. A római hódítás után lehanyatlott, s romjait csak a XIX. század elején fedezték fel

A térkép segítségével határozza meg, mi volt az alapja Petra gazdagságának! [F]

4

5

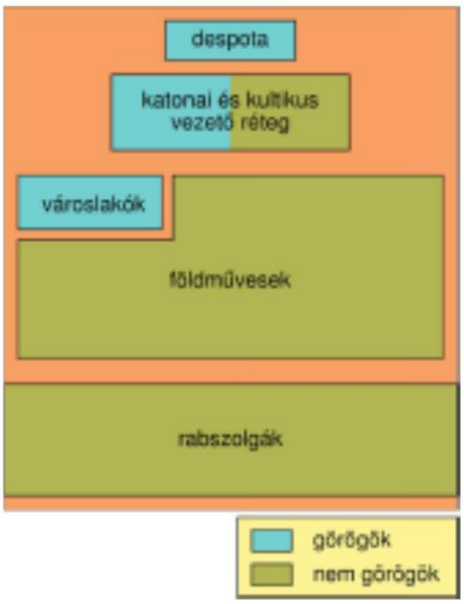

A hellenisztikus társadalmak felépítése

A HELLENISZTIKUS GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

„Apollophanész és Démétriosz testvérek, mindenféle női gyapjúcikk készítésének mesterei, üdvözlik Zénónt.

Ha jónak látod és szükséged van rá, készek vagyunk neked szolgálatainkat felajánlani. Mivel hallottuk a város hírét és azt, hogy te, annak elöljárója, derék és igazságos ember vagy, elhatároztuk, hogy hozzád jövünk Philadelphiába mind magunk, mind anyánk és feleségeink. Hogy legyen foglalkozásunk, adj munkát, ha jónak látod. Ha óhajtod, készítünk felső- és alsóruhát, öveket, kabátokat, kardtartó övet, hevedereket, hosszú női ruhát, szegélyezett ruhát, és ha óhajtod, tanítunk egyeseket. Utasítsd Nikiaszt, hogy adjon nekünk szállást. Hogy ne idegenkedj tőlünk, megjelölhetünk az ottani megbízható személyek közül olyanokat, akik ismernek minket. Jó szerencsét!" *(Kr. e. 256)*

Milyen folyamatra utal a fenti forrás? Milyen szerepet játszottak a görögök a hellenisztikus kor gazdasági életében? [F]

Állapítsa meg, hogy mely társadalmi csoportoknál figyelhető meg a görög és a keleti népesség keveredése, és melyeknél nem! Az ábra – mint minden modell – leegyszerűsíti a valóságot. Ismeretei alapján gyűjtse össze azokat a részleteket, amelyeknél szembetűnő a túlzott leegyszerűsítés! [F]

6

7

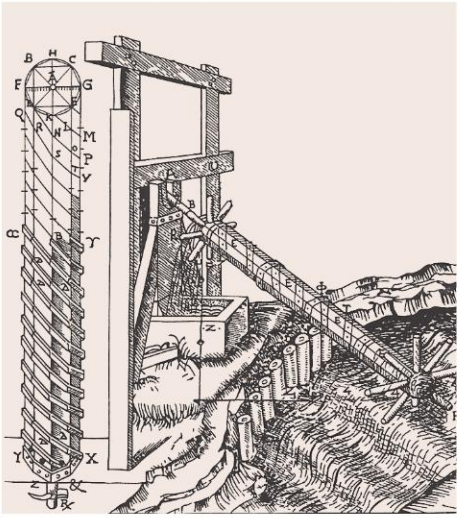

Arkhimédész (Kr. e. 287–212) híres, vízkiemelésre szolgáló csavarja, Vitruvius római építész rajza után

Rekonstruáljuk a szerkezet működését! Mely területeken használhatták Arkhimédész találmányát? Mennyiben alakíthatta át az életkörülményeket? Elemezzük a technikai fejlődés és a mindennapok viszonyát! [SZ]

TUDOMÁNYOK

„A mű alkotója belülről vasvázakkal és négyszögletes, faragott kövekkel erősítette meg az építményt, az ezeket összekötő gerendák úgy néztek ki, mintha a küklopszok kalapácsaival lettek volna megmunkálva. Az ámuló látogató csak bizonytalanul találgathat, milyen fogók, üllők és milyen rengeteg munkás erejének felhasználása volt szükséges ilyen gerendák kiöntéséhez. [Az alkotó] először a fehér márványból való alapzatot készítette el, erre került a kolosszus lábfeje, ennek nagysága egyben meg is határozta a hetven könyök [több mint harminc méter] magasra tervezett istenszobor arányait. Magának a lábfejnek a hossza meghaladta más szobrok magasságát. Így tehát lehetetlen lett volna a mű többi részének együttes mozgatása és felállítása. Az egyes testrészeket külön-külön kellett kiönteni, majd – mint a házépítésnél az emeleteket – egymásra helyezni őket. (…) Így lassan végére ért a munkának, 500 talentum bronzot és 300 talentum vasat felhasználva, istennel egyenlő istent teremtett." *(Philón, alexandriai görög mechanikus leírása a rhodoszi Kolosszusról)*

Milyen tudományos ismeretekre, és milyen szakismeretekre volt szükség a Kolosszus megépítéséhez? A szakmai tudáson kívül mi mindent igényeltek még a munkálatok? [F]

Az ókori világ hét csodájának egyike, a rodoszi Kolosszus. Középkori rekonstrukciós rajz. A sziget kikötőjének bejáratánál emelkedő bronz Héliosz 30 méter magas volt, és világítótoronyként szolgált

8

Tanulmányozzuk a rajzot! Észrevehetjük, hogy számos részlete nem korhű. Melyek ezek, és mire utalnak a hibák? [SZ]

Eratoszthenész világtérképe (Kr. e. III. század)

A tankönyvben található ókori térképek összehasonlításával állapítsuk, hogyan fejlődtek a görögök földrajzi ismeretei Hekataiosztól a hellenizmus koráig! Keressük meg a változások gazdasági és politikai magyarázatát! [SZ] 9

„Az asztronómusok általában azt a gömböt nevezik világmindenségnek, amelynek a középpontja egybeesik a Föld középpontjával, sugara pedig a Nap és a Föld közötti távolsággal egyenlő. Ilyen kép alakult ki a köztudatban. De a szamoszi Arisztarkhosz könyve bizonyos új hipotéziseket is tartalmaz. Szerinte a világmindenség a fent leírtaknak sokszorosa, a csillagok és a Nap mozdulatlanok, viszont a Föld a Nap körül kering…" *(Arkhimédész: A homokszámlálásról)*

Hogyan nevezzük a földközpontú, és hogyan a napközpontú világképet idegen szóval? Mi a forradalmian új Arisztarkhosz felfogásában? Vesse össze napjaink tudományos felfogását Arisztarkhosz nézeteivel! [SZ] 10

MŰVÉSZETEK

Szobrok a hellenisztikus korból: Beszélgető asszonyok és a Laokoón-szoborcsoport

Vesse össze a hellenizmus szobrászatát az archaikus és a klasszikus kor művészetével (témaválasztás, ábrázolás)! [SZ] 11

A birkózó szobra

Hasonlítsa össze a sportoló ábrázolását a klasszikus kor hasonló témájú alkotásaival (a sportoló testhelyzete, érzelmei, a szobor hangulata stb.)! [SZ]

12

13

Nézőpontok

A polisz világának összeomlása a filozófiára is hatást gyakorolt. A poliszdemokrácia felbomlása és a létrejövő despotikus rendszerek új kihívásokat jelentettek. A poliszban még átlátható és irányítható volt az ember sorsa a művelt polgár számára. A demokráciát felváltó rendszerekben azonban a bölcseletet már nem az állam által összefogott közösség problémái foglalkoztatják, hiszen ezeket ebben a korban már nem tudja befolyásolni. Az emberek úgy érzik, hogy a sors, a végzet játékszereivé váltak. A bölcselet kétféle megoldást kínált. Epikurosz és hívei (pl. Lucretius) a távolmaradást ajánlották a zavart keltő dolgoktól, és az élet kellemes oldalának élvezetét javasolták. Zénón követői, a sztoikusok (sztoa = oszlopcsarnok; itt fejtette ki nézeteit Zénón) a vágyakról, a szenvedélyekről való lemondást választották, hogy a külvilágnak így ellenállva az egyén belül szabad maradhasson.

14

15 Epikurosz görög filozófus (Kr. e. 342–270). Platón és Arisztotelész nyílt filozófiai iskolájával ellentétben ő a külvilágtól elzárkózó baráti közösséget szervezett követőiből

„A halál tehát, amitől a bajok közül legjobban rettegnek, egyáltalán nem érdekel bennünket, minthogy ameddig mi létezünk, a halál nincs jelen, mikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé. (…) Amikor tehát azt állítjuk, hogy az élet célja a gyönyör, nem a tivornyázók gyönyöreiről s nem az élvhajhászásban rejlő gyönyörűségekről beszélünk, hanem arról, hogy testünk mentes legyen a fájdalomtól, lelkünk pedig a zavaroktól." *(Epikurosz)*

Milyen kérdéskört fejteget a szerző? Mi lehet az oka a témaválasztásnak? Milyen célokat tűz ki a szöveg? [F]

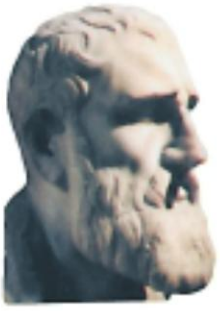

16 Zénón, a sztoikus filozófia megalapítója (Kr. e. 335–263). Az athéni agora oszlopcsarnokában tanított, innen ered filozófiai iskolájának neve (sztoa = oszlopcsarnok)

„Semmi tehát a halál, és így senkit se bosítson
Most, miután tudjuk, hogy a lélek lénye halandó.
Mert mint nem szenvedtük a múltnak semmi baját sem…
Éppúgy semmi se bánthat minket majd, hogyha
Már elenyésztünk, és testünk, lelkünk, amelyekből
Eggyé lettünk, szétválik. Történhet akármi…
Látnivaló hát, hogy nem kell félnünk a haláltól,
Mert aki nincs, nem szenved, s nem számít neki semmit,
Hogyha világra se jön soha, mert hisz e kurta, halandó
Létét vég nélküli enyészet váltja fel úgyis.
Éppen ezért, ha olyanra találsz, ki azért zúgolódik,
Hogy hulláját fölébresztik, s ott várja a bomlás,
Vagy tűz és vadak foga által vész el a teste,
Tudvalevő, nem szól őszintén, s bent a szívében
Van bizonyos rejtett kétely, bár nem hiszi, mondja,
Hogy képes legyen érezni még a halál után is,
Mert maga sem hiszi azt, mit mond, és váltig erősít (…)"

(Lucretius: A természetről)

17

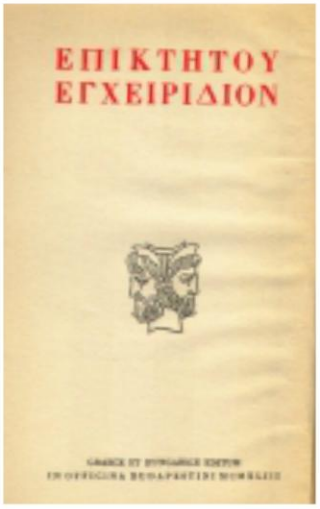

18 A címoldal Epiktétosz Kézikönyvecskéjének görög–magyar nyelvű kiadásából (Budapest, 1943)

Hasonlítsuk össze a filozófus és az ő gondolatait kifejtő költő szavait! Vessük össze a misztériumvallásról tanultakat a szöveggel! A nyilvánvaló különbségek ellenére milyen kapcsolatot fedezhetünk fel a két jelenség között? [SZ]

„19. Győzhetetlen lehetsz, ha nem bocsátkozol olyan küzdelmekbe, amelyekben a győzelem nem tőled függ.

Ha valaha nagy tiszteletben álló, vagy hatalmas, vagy más okból nagyon tekintélyes embert látsz – vigyázz, a látszat hatása alatt ne tartsd őt boldognak. Az igazi jó azokban a dolgokban van, melyek tőlünk függenek, nincsen tehát helye a tekintélyes emberekkel szemben sem az irigységnek, sem a féltékenységnek. Te nem hadvezér, elnök vagy consul akarsz lenni, hanem szabad ember. Ehhez pedig csak egy út vezet: azoknak a dolgoknak a megvetése, amelyek nincsenek hatalmunkban." *(Epiktétosz: Kézikönyvecske, Kr. u. I. század)*

19 A forrás alapján állapítsuk meg, hogy a sztoikusok szerint mi az élet célja! Hogyan érhetjük el ezt a célt? [SZ]

III. Az ókori Róma

FEJEZET

20. Róma története a kezdetektől a köztársaság koráig

Rómát latin földművelő és állattenyésztő közösségek alapították Kr. e. 753 körül.
A rómaiak fejlődésére a görögök és az etruszkok gyakorolták a legnagyobb hatást.
A társadalom élén a földdel és politikai jogokkal rendelkező patríciusok álltak, a többséget a szabad, de politikai jogokkal nem rendelkező plebejusok alkották. Sajátos helyzetű réteg a cliensek.
Róma az etruszk királyok elűzése után arisztokratikus köztársaság lett.

ITÁLIA FÖLDJE – VÁROSALAPÍTÁS Itália a **Földközi-tenger**be ékelődő félsziget, amely szinte kettévágja a Földközi-tengert egy nyugati és egy keleti medencére. Fekvése kedvező, mert **központi helyet foglal el az ókor fő közlekedési és kereskedelmi útvonalán**. Az itt élő népek számára mégis a szárazföld volt a fontosabb. Hiszen Itália **tagolatlan partvidék**ei kevésbé kedveztek a hajózásnak, a félsziget kiterjedt medencéi (pl. Etrúria, Latium) viszont **jó lehetőség**et biztosítottak **a földművelésre**.

Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó **latinok a Kr. e. 2. évezred** végi nagy népességmozgások (ilyen volt pl. a dór vándorlás) **idején érkeztek Itáliába.** A Tiberis folyótól délre elterülő **Latium**ban telepedtek le. A Tiberis menti dombokon a mondai hagyomány szerint **Kr. e. 753-ban alapították Rómát.**

GÖRÖG ÉS ETRUSZK HATÁSOK Róma fejlődésére két nép gyakorolt jelentősebb hatást: az etruszkok és a görögök. A **görögök** a gyarmatosítás során telepedtek le **Dél-Itáliában és Szicíliában** (Kr. e. VIII–VI. század). A görög kultúra hatása közvetlenül csak a római hódítás után érvényesült, de közvetetten, az etruszkokon keresztül már korábban is.

Az etruszkok viszont **Közép-Itáliában** éltek, Róma szomszédságában. Városállamokat alapítottak, és **fejlett városi kultúra** jellemezte őket. Lecsapolták a mocsarakat, s az így nyert területen virágzott a földművelés. Fémművességük is magas szinten állt. **Az építészet mesterei voltak. Ők alkalmazták először** nagyobb méretekben **a boltozatot,** s a rómaiak tőlük sajátították el ezt a technikát. A görögöktől átvett **írásukból fejlesztették ki a rómaiak a latin ábécét** (fóniciai–görög–etruszk–latin írás).

Városaik élén (pl. Veii) királyok álltak, akik az erős arisztokráciával együtt kormányoztak. **A római hatalmi jelvények jelentős része etruszk eredetű** (pl. bíborszegélyű tóga, vesszőnyalábba szúrt bárd, sassal díszített elefántcsont jogar, trónszék).

Vallási életük is hatott Rómára. Az etruszkok temetések alkalmával viadalokat tartottak, s később a rómaiak – már vallási tartalom nélkül – ezek mintájára szervezték a **gladiátori játékok**at. Etruszk előzményre vezethető vissza a **jóslás** hangsúlyos szerepe Rómában.

Az etruszkok hatalma a Kr. e. VIII. században megerősödött, kultúrájuk virágkora a Kr. e. VI. századra esett. Ebben az időben **Róma élén** is **etruszk uralkodók** álltak. A Kr. e. VI. század végén a görögök mértek csapásokat az etruszkokra, s ezzel megkezdődött hanyatlásuk.

RÓMA A KIRÁLYOK KORÁBAN A mondák szerint Róma első királyát, Romulust még hat követte. Közülük az utolsó három etruszk királyt valós személynek tartják.

A római társadalom **ősi nemzetségi szervezet**ébe két réteg tartozott. **A vezető réteget a földbirtokos családok, a patríciusok** (jelentése: jó apától származó) alkották. **Soraikból került ki** a királyok tanácsadó testülete, **a senatus** (vének tanácsa). Ők **katonáskodtak,** mert a hadi felszerelés (lovak, harci kocsi) drága volt. Sajátos helyzetű réteget jelentettek **a** kisebb vagyonú **cliensek** (pártfogoltak), akik **a patríciusoktól függtek és azok támogatását élvezték.** Pártfogójuknak engedelmességgel tartoztak és különféle feladatokat végeztek el számukra.

A nemzetségeken kívüliek a plebejusok (tömeg). **Nem rendelkeztek polgárjoggal**, nem tekintették őket a római nép (Populus Romanus) részének. **Így politikai jogokkal sem** bírtak. Ők a kis parcellákon dolgozó parasztok, s közülük került ki a kevés számú kézműves és kereskedő.

Az etruszk királyok kora kedvezett a plebejusoknak. A **nagy építkezések** (városfal, mocsarak lecsapolása) megrendeléseket, munkaalkalmat, így anyagi biztonságot adtak. A **hadászati változások** (a gyalogság jelentőségének növekedése) és az olcsóbb vasfegyverek elterjedése katonai szerepüket erősítette.

A KÖZTÁRSASÁG ÉS ÁLLAMSZERVEZETE Az etruszk uralkodók a plebejusokra kívántak támaszkodni a patríciusokkal szemben. Válaszként – kihasználva az etruszkok meggyengülését – **Kr. e. 510 körül a patríciusok elűzték a királyt** (Tarquinius Superbust). Rómában **arisztokratikus köztársaság** jött létre.

A köztársaságot a római polgárok, vagyis a patríciusok által **választott tisztségviselők** (magistratusok) irányították. A visszaélések elkerülése végett a görögökhöz hasonlóan **ugyanazt a tisztséget többen (általában ketten) is betöltötték,** így egymást ellenőrizhették. A megbízási idő többnyire **egy évre** korlátozódott. **Fizetés nem járt,** ezért csak vagyonos polgárok vállalhatták a sok kiadással járó hivatalokat. Emiatt viszont a megvesztegetés esélye kisebb volt.

Az állam élén a két consul állt. Békében ők gyakorolták a legfőbb hatalmat, háborúban a hadsereget vezették. Az ügyeket **a senatussal egyetértésben** intézték. A senatus tagjai a legtekintélyesebb patrícius családfők, létszáma kezdetben 100, majd 300 fő volt a köztársaság időszakában.

Végveszély esetén – legfeljebb hat hónapra – **diktátor**t választottak, aki minden ügyben saját belátása szerint dönthetett. Mindenki köteles volt neki ellentmondás nélkül engedelmeskedni. A diktátort később sem vonhatták felelősségre azért, amit hivatali ideje alatt tett.

A köztársaság kezdetén Rómában csak a patríciusoknak volt népgyűlésük. Ez azonban a senatus mellett jelentős befolyással nem rendelkezett.

ARCHÍVUM

ITÁLIA FÖLDJE – VÁROSALAPÍTÁS

„De azt hiszem, hogy a végzet gondoskodott ennek az ily nagy városnak a létrejöttéről és az istenek után leghatalmasabb birodalom kezdeteiről. A szüzességétől erőszakkal megfosztott Vesta-papnő ikreknek adott életet, és bizonytalan származású gyermekeinek apjaként – akár mert csakugyan azt hitte, akár pedig, mivel egy isten tisztesebb csábítónak tetszett – Marsot nevezte meg. De a király kegyetlenségétől sem az istenek, sem az emberek nem védték meg az anyát és gyermekeit: a papnőt megkötözve börtönbe vetették, a gyermekeket pedig a király az ott folyó vízbe dobatta. Isteni végzés folytán a Tiberis kilépett medréből, úgyhogy a valódi folyót a lassan hömpölygő vadvizek miatt sehol sem lehetett megközelíteni, ugyanakkor a parancs végrehajtói joggal gondolhatták, hogy a csecsemők az akármennyire lassú folyású vízbe is belefúlhatnak. Így tehát, mintha ezzel eleget is tettek volna a király parancsának, az árterület legszélén, ahol most a Ruminalis-fügefa [Rumina a szoptató anyák istennője] van – a hagyomány szerint eredetileg Romularisnak mondották –, kitették a gyermekeket. Akkoriban roppant pusztaságok terültek el ezen a vidéken. Azt beszélték, hogy mikor az ide-oda hányódó teknő, amelyben a gyermekeket kitették, a sekély vízben fennakadt, a kisdedek sírására a környező hegyekből egy szomjas nőstény farkas vetődött arra; ez az állat oly szelíden kínálta lelógó emlőit a csecsemőknek, hogy Faustulus, a királyi nyáj őrzője úgy találta, amint a nyelvével nyalogatta őket. [Faustulus] hazavitte és feleségének, Larentiának adta oda, hogy nevelje őket. (…)" *(Livius: A római nép története a város alapításától, Kr. e. I. század)*

1 Meséljük el a forrás alapján Romulus és Remus megmenekülésének történetét! Milyen kultikus hagyomány továbbélése mutatható ki a történetben? Mely kultúrákban találkoztunk hasonló csodás megmenekülésekkel? Hogyan viszonyul a szerző a mondai hagyományhoz, annak hitelességéhez? [SZ]

2 Etruszk bronzszobor (Chiméra) a Kr. e. V. századból, és Róma jelképe, a Romulust és Remust tápláló farkas szobra. Mindkét alkotás magassága kb. 80 cm. A két gyermeket csak jóval később, a középkor végén tették a római farkasszobor alá

3 Hasonlítsa össze a két szobrot! Milyen következtetéseket tud levonni? [SZ]

Itália a kezdeti időkben

Hasonlítsuk össze Hellász és Itália földrajzi adottságait (domborzat, éghajlat, tagoltság stb.)! Milyen következményei lehetnek az eltéréseknek? Mikor és honnan érkeztek ide a latinok? Gyűjtsük össze, hogy a latinok vándorlása mely népmozgásokkal hozható összefüggésbe! Milyen kulturális hatások érhették a rómaiakat a kezdeti időkben? [F]

4

GÖRÖG ÉS ETRUSZK HATÁSOK

5

Birkózók küzdelme egy etruszk sírkamra falfestményén. A küzdelem a halotti szertartás része volt

Hogyan élt tovább a rómaiaknál ez a szertartásos küzdelem? [SZ]

Etruszk sírkamra és egy házaspár szarkofágja

A képek alapján következtessen az etruszk halottkultuszra! Milyen forrásértékkel bírnak a sírkamrák? [SZ]

6

7

8

Aranylemezek: rajtuk ugyanaz a szöveg etruszk és föníciai írással. A rosette-i kőhöz hasonló szerepük lehetett volna, de sajnos a rossz fordítás és a szöveg rövidsége miatt csak részben sikerült megfejteni.

Mennyiben segítik elő egy írás megfejtését a kétnyelvű szövegek? Idézzük fel, mi volt a rosette-i kő jelentősége! [SZ]

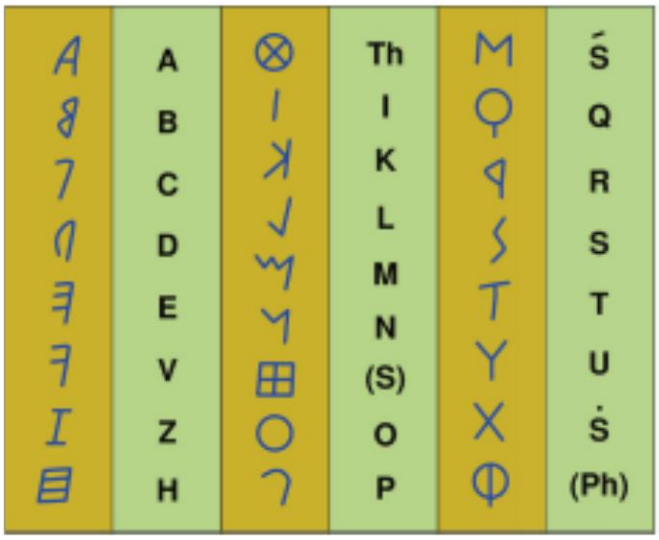

Az etruszk és a latin ábécé

9

Az ábra alapján állapítsa meg, hogy az írásfejlődés mely szintjén állt az etruszk írás! Mi a kapcsolat az etruszk és a latin írásjelek között? [GY]

10

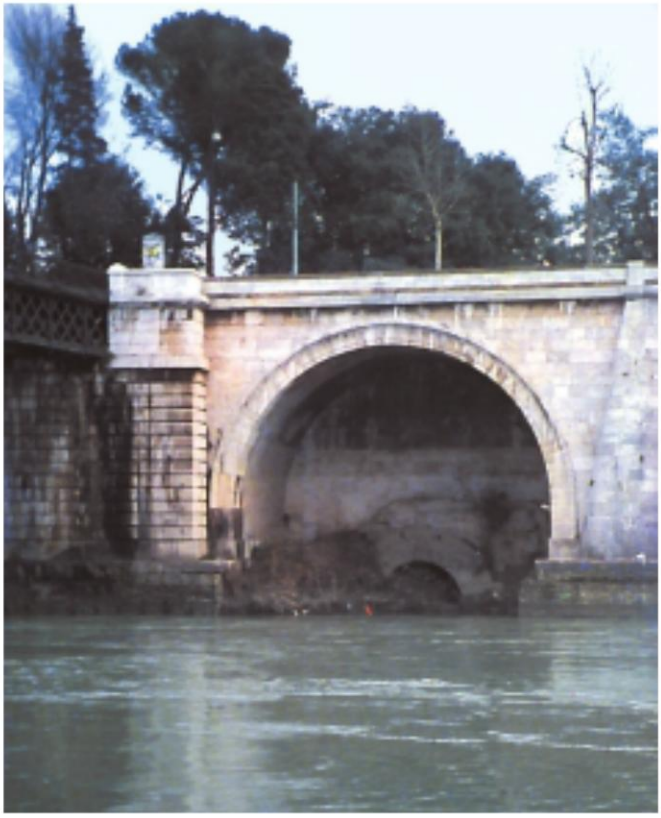

A Cloaca Maxima, a Róma vizeit levezető csatorna torkolata a Tiberis partján

Mi volt a szerepe a csatornázásnak a város fejlődésében? Milyen építészeti megoldást alkalmaztak a terek áthidalására a rómaiak? [F]

RÓMA A KIRÁLYOK KORÁBAN

„Különválasztotta a származásuk és férfiúi erényük szerint tiszteletre méltó, s az akkori körülményekhez képest vagyonuk szerint is jómódú és egyben gyermekkel is rendelkező férfiakat a nemtelenektől, hitványaktól és szegényektől. Ez utóbbi, kedvezőtlenebb helyzetben levőket plebejusoknak nevezte; ami ugyanazt jelenti, mintha görögül azt mondjuk: „a démoszhoz tartozók". Az előkelőbb helyzetben levőket „atyáknak" (patres) nevezte, talán azért, mert általában korosabbak voltak a többieknél, talán gyermekeik miatt, de lehet, hogy nemzetségük előkelő volta vagy mindezen körülmények találkozása miatt (…).

Miután Romulus így különválasztotta a hatalmasakat a hitványaktól, törvényekkel szabályozta mindegyik fél teendőit. A patríciusok az áldozati kultuszt látják el, viselik a tisztségeket, igazságot szolgáltatnak, s a város ügyein őrködvén, vele együtt intézik a közügyeket. A plebejusok mentesek e közös feladatoktól, hiszen nem is értenek hozzá, és szegénységük miatt nincs is idejük a közügyekkel foglalkozni, ehelyett azonban művelik a földet, ellátják a nyájakat és végzik a jövedelemmel bíró ipari teendőket (…)" *(Dionüsziosz Halikarnasszeusz)*

Mely csoportokra osztotta Romulus a forrás szerint Róma lakóit? Jellemezze e két társadalmi réteget! Melyek ezen csoportok görög megfelelői? Mennyire hiteles a felosztást Romulushoz kötni? Mi volt a szerző szerint a felosztás alapja? Értékelje ezen szempontok forrásértékét! Válasszuk el a valószínű és valószínűtlen elemeket a forrásban! Milyen jelzővel illeti a szerző a patríciusokat, és milyennel a plebejusokat? [SZ] **11**

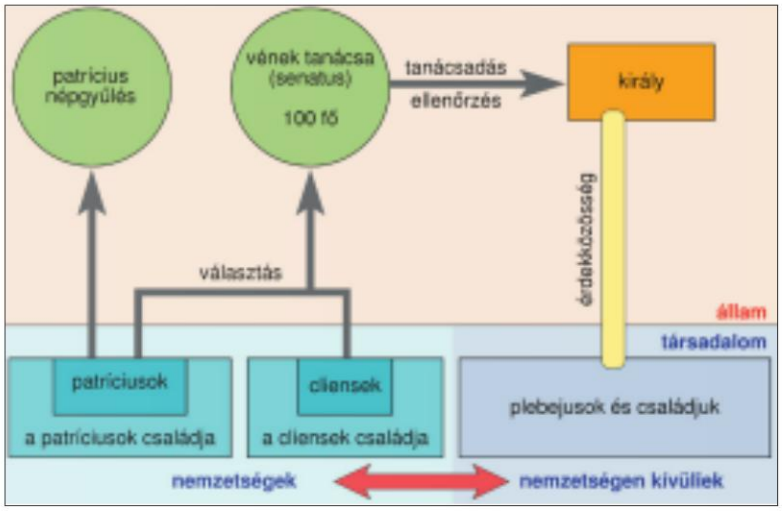

A római társadalom és állam felépítése a királyok korában

Mi volt az alapja a római társadalom tagozódásának? Melyek voltak a fontos döntéshozó testületek, és kik vehettek részt a munkájukban? A királyok mely társadalmi csoportokkal kerültek szembe, és kikre támaszkodhattak? Miért különös ez a helyzet? [F] **12**

A KÖZTÁRSASÁG ÉS ÁLLAMSZERVEZETE

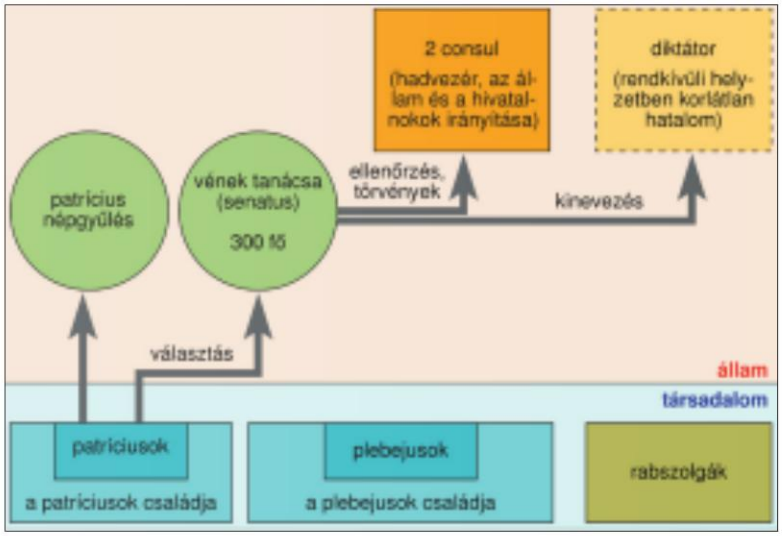

A római társadalom és állam felépítése a köztársaság kezdetén

Mi volt az alapja a római társadalom tagozódásának? Melyek voltak a fontos döntéshozó képviseleti testületek, és kik vehettek részt a munkájukban? Milyen változásokat tapasztal a királyok korához képest? Vitassuk meg, hogy a korai köztársaság társadalomszerkezete és államszervezete az athéni fejlődés mely korszakának felel meg! [F] **13**

Nézőpontok

Kr. e. 510-ben Rómából elűzték az utolsó római királyt, Tarquinius Superbust, és létrejött a köztársaság. Az eseményt a mondai hagyomány Brutus történetéhez kapcsolja. Olvassuk el Liviustól a történet tárgyalását, elemezzük tartalmát, és annak előadását!

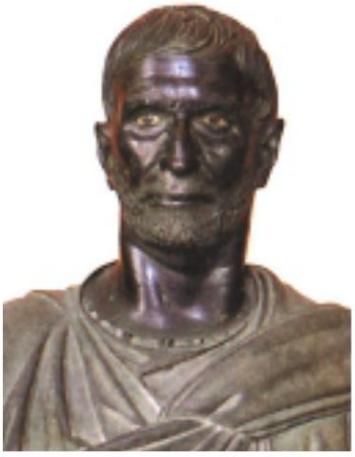

14

Ez a bronz mellszobor állítólag Brutust ábrázolja. A neves patrícius nevéhez fűződik a római hagyományban az utolsó, zsarnoknak tartott római király elűzése

Hasonlítsuk össze a római és a görög szobrászat jellegzetességeit! Mennyire lehet hiteles a mondai hagyomány az utolsó király zsarnokságát illetően? [SZ]

Vessük össze a mondai hagyományt a királyság korának társadalmi vonatkozásairól tanultakkal (események, azok mozgatórugói, következményei stb.)! [SZ]

15

„Ezekben az állandó táborokban – így van ez inkább hosszan tartó, mint heves harcok közt folyó háborúban – meglehetősen könnyen adtak szabadságot, persze inkább a főembereknek, mint a közkatonáknak; a király fiai is baráti összejöveteleken, vidám lakomákon mulattatták magukat. Egyszer éppen Sextus Tarquiniusnál iddogáltak – ott vacsorázott Egerius fia, Tarquinius Collatinus is, amikor véletlenül az asszonyokra terelődött a szó. Ki-ki csodálatos módon dicsérte a magáét; a vetélkedés hevében csak azt mondja Collatinus, semmi szükség itt szavakra; néhány óra alatt megtudhatják, mennyivel különb a többinél az ő Lucretiája: »Nos hát, ha ifjú a vér bennünk, szálljunk lóra, és lássuk a magunk szemével, milyenek is az asszonyok.« (…) Lucretiát – nem úgy, mint a király menyeit, fényűző lakomán, baráti társaságban, vidám időtöltésben – háza előcsarnokában, szolgálólányai körében találták, késő este, lámpavilágnál, gyapjút fonva. (…) Sextus Tarquinius nyomban bűnös vágyra gyúl, hogy Lucretián erőszakot vegyen; mind szépsége, mind napnál fényesebb erényessége föllobbantja vágyát. (…)

Néhány nappal később Sextus Tarquinius, Collatinus tudta nélkül, egyetlen bajtársa kíséretében megérkezik Collatiába. Szívesen fogadják, mivelhogy semmit sem tudnak szándékáról, és vacsora után bevezetik a vendégszobába; a vendég szerelemtől lángolva, miután megbizonyosodott róla, hogy körös-körül mindenki alszik, kivont karddal bemegy az alvó Lucretiához, és bal kezét az asszony keblére tapasztva azt mondja: »Hallgass, Lucretia; Sextus Tarquinius vagyok; a kezemben fegyver, meghalsz, ha egyetlen hang elhagyja a szádat.« (…) szenvedélyének győzelmes kielégülése után eltávozott Tarquinius, büszkén, hogy megrabolta egy asszony becsületét; (…) Lucretia (…) a kést, melyet ruhája alatt rejtegetett, szívébe döfte, és sebére hullva, haldokolva összeesett. Férje és apja fájdalmasan fölkiáltott.

Mialatt a két férfit gyászuk foglalta el, Brutus kirántotta Lucretia sebéből a vértől csepegő kést, és azt maga előtt tartva így beszélt: A király e gaztettének megtörténte előtt oly szűzies vérre esküszöm, s titeket hívlak tanulságul, ó istenek, hogy Tarquinius Superbust bűnös feleségével és valamennyi utódával együtt tűzzel-vérrel és teljes erőmből üldözöm, és nem tűröm, hogy akár ez a család, akár más Rómában királyként uralkodjék." *(Livius: A római nép története a város alapításától, Kr. e. I. század)*

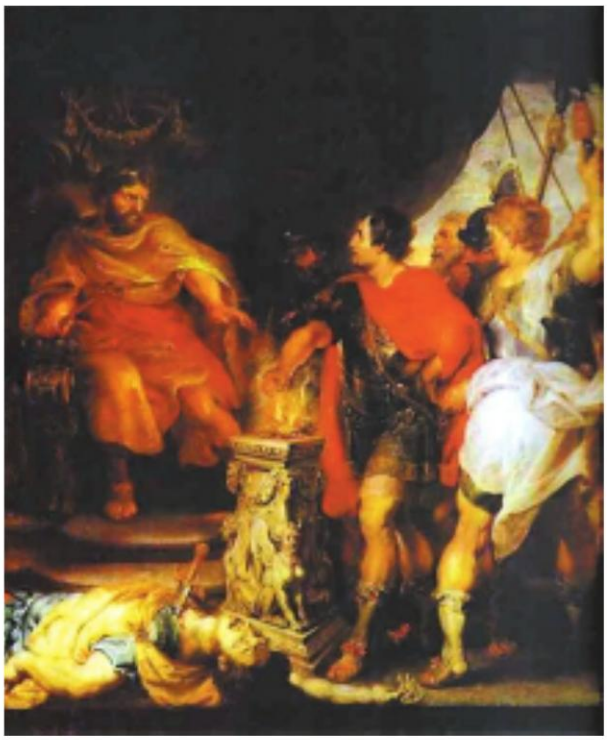

Mucius Scaevola Porsenna előtt. Van Dyck festménye (a XVII. század eleje)

A festmény az etruszkok és a rómaiak harcának egyik legendás eseményét ábrázolja. Nézzen utána, ki volt Mucius Scaevola és Porsenna, s mesélje el a történetet! [F]

16

21. A plebejusok polgárjogi küzdelme és Itália meghódítása

A köztársasági Rómát a patríciusok irányították: csak ők viselhettek hivatalokat és ők voltak a senatus tagjai.
A hódítások sikeréhez szükség volt a plebejusok támogatására, így hosszú küzdelemben kivívták jogegyenlőségüket.
Róma a Kr. e. IV. és III. században meghódította egész Itáliát.
A vagyonos patrícius és plebejus nemzetségekből kialakult az új vezető réteg: a nobilitas.

PATRÍCIUSOK ÉS PLEBEJUSOK A Kr. e. V–IV. században Róma sorozatos **földszerző háborúk**at folytatott. A köztársaság első évtizedeiben fokozatosan megszerezték az ellenőrzést a szomszédos területek, Etrúria és Latium felett. A hódítások minden rómainak hasznot hoztak. A hadizsákmány és a földek zöme a patríciusoké lett, de a plebejusok is újabb parcellákat kaptak. Gyarapodtak az állami tulajdonú **közföldek** (ager publicus) – ezekből **bérlés** révén a patríciusok jutottak a nagy földterületekhez

A harcokban a plebejusok szerepe egyre nőtt, hiszen ők adták a **nehézfegyverzetű gyalogság**ot, amely ekkorra a római hadsereg fő fegyverneme lett. A vagyonos kereskedők, iparosok és parasztok eredményesen indíthattak küzdelmet **legfőbb követelésük, a római polgárjog elnyeréséért.**

A PLEBEJUSOK ELSŐ EREDMÉNYEI **A plebejusok** – kihasználva, hogy szükség volt katonai erejükre – új város alapításával fenyegetőztek. Ennek adtak nyomatékot, amikor **kivonultak** a Róma melletti Szent-hegyre. A senatus meghátrált. Létrehoztak egy **külön plebejus tisztség**et, a **néptribunus**ét (Kr. e. 494). Az évente választott néptribunusok a plebejusok érdekeit védték, s különleges jogokkal rendelkeztek: személyük és házuk sérthetetlen volt, és megvétózhatták (érvényteleníthették) a plebejusokat sértő törvényeket és intézkedéseket. A néptribunusok támogatására **a plebejusok saját népgyűlés**t alakítottak, ahová lakóhely szerinti egységenként (kerületenként) küldték el képviselőiket.

A jogegyenlőség útján fontos lépést jelentett a törvények írásba foglalása, **a XII táblás törvények** megalkotása. Ezek **jórészt már nem tettek különbséget patrícius és plebejus között.** A származás helyett a vagyoni különbség számított a büntetések kiszabásánál. Másként bírálták el a rabszolgákat és a szabadokat is. A törvények **szigorúan védték a magántulajdont.** A családfőnek szinte korlátlan hatalmat biztosítottak a családtagok felett. A rendelkezésekben megtalálhatók a korai törvénykezésre jellemző motívumok is, mint a **szemet szemért elv**.

A PLEBEJUSOK SIKEREI A származás helyett a vagyon alapján kezdték megítélni az emberek társadalmi helyét. Ennek megfelelően új módon, **vagyoni alapon osztották öt csoportba (osztályba) a város lakóit.** Ez a felosztás lett az **alapja a katonáskodásnak. Az első osztály adta a lovasságot és a nehézfegyverzetű gyalogságot,** a két legnagyobb erőt képviselő fegyvernemet.

A társadalom új felosztásával megjelent egy **új népgyűlés:** ezentúl érdemben ez tárgyalt a törvényekről. (A patrícius népgyűlés hatásköre változott.) A népgyűlésen a **katonai egységeknek megfelelően** vettek részt. Mivel a hadseregben a lovasság és a nehézfegyveres gyalogság volt a legfontosabb, **az első vagyoni osztály több egységgel képviseltette magát, mint a másik négy.** Egységenként szavaztak, így a legvagyonosabbak kezükben tarthatták az ügyek elbírálását. (A vagyon alapján történő felosztást a római hagyomány tévesen a jóval korábban élt Servius Tullius királynak tulajdonította, innen származik a neve: tulliusi alkotmány.)

A politikai életben való részvétel átalakítása új tisztséget hívott életre, a **censori hivatal**t (Kr. e. 443). **A cenzorok végezték a vagyonbecslést,** a római lakosság öt vagyoni csoportba való besorolását. Ők jelölték a senatus tagjait a leggazdagabb családfők és a hivatalukat letett főhivatalnokok közül. A patríciusok az elvesztett előnyök némi kárpótlásaként alapították meg ezt a tisztséget.

A plebejusok földhöz jutását segítette, hogy **Licinius** és néptribunustársa kísérletet tett a közföldek bérletének korlátozására (Kr. e. 367). Törvényük **500 jugerumban** (kb. 230 hold) **maximálta egy személy részesedését a közföldekből** (ager publicus). A törvényt később nem tartották be.

ITÁLIA MEGHÓDÍTÁSA Latium elfoglalása után Róma dél felé tört előre. Hosszú harcok után **elfoglalták Capuát.** Ide vezetett az elsőként megépült **kövezett országút, a Via Appia** (Appius censorról). A rómaiak a későbbiekben utakkal hálózták be birodalmukat, melyek elsősorban katonai célokat szolgáltak, de a gazdasági élet fellendüléséhez is hozzájárultak.

A további hódítás érdekében Róma **beavatkozott az itáliai görög városok ellentéteibe.** Előbb megvetette lábát e térségben, majd legyőzte a legerősebb görög gyarmatváros, Tarentum ellenállását, s **kiterjesztette hatalmát egész Dél-Itáliára** (tarentumi háború, Kr. e. 282–272).

A rómaiak **a legyőzött városok**kal külön-külön kötöttek szerződést. Ezek révén **Róma szövetségesei lettek, de** a megállapodások az egyik városnak kevesebb, a másiknak több jogot biztosítottak. A **megosztottság** miatt nem tudtak eredményesen fellépni Róma ellen. Ezt a módszert (Oszd meg és uralkodj! = Divide et impera!) tudatosan alkalmazták a rómaiak.

ÚJ VEZETŐ RÉTEG Itália meghódításával párhuzamosan **sorra bontották le a patríciusokat és a plebeju-**

sokat elválasztó korlátokat. Megnyíltak a hivatalok a plebejusok előtt, utolsóként a papi tisztségek (Kr. e. 300). A hódítások révén nagyszámú rabszolga áramlott Rómába. Ezáltal lehetővé vált a plebejusok régi követelésének teljesítése: **az adósrabszolgaság megszüntetése** (Kr. e. 326).

A patrícius–plebejus ellentét feloldódását jól mutatja, hogy Kr. e. 287-től **a plebejus népgyűlés határozatai kötelezőek az egész római népre.** Ettől fogva a patríciusok is képviseltették magukat ezen **a területi alapon szerveződő népgyűlés**en, s itt tárgyaltak a törvényekről. (A másik két népgyűlés jelentősége csökkent, de nem tűntek el, párhuzamosan működtek.) A jogegyenlőség teljessé válásával kezdetét vette a patríciusok és a vagyonos plebejusok összeolvadása, egy **új vezető réteg, a nemesség (nobilitas)** kialakulása.

ARCHÍVUM

1

PATRÍCIUSOK ÉS PLEBEJUSOK

A hódítások és Róma társadalma

Olvassa le az ábráról, hogy mely társadalmi rétegek voltak leginkább érdekelve a hódításokban, és mi ennek az oka? Milyen helyzetbe kerültek a meghódított területek lakói? [F]

2 3 4 Mely társadalmi rétegből került ki a római hadsereg zöme? A leköszönt diktátor milyen kérdést kívánt megoldani? Milyen eredményt értek el a plebejusok? Hogyan érték el sikerüket? Minek köszönhették az eredményt? Milyen jogkörrel rendelkezett egy néptribunus? [F]

A PLEBEJUSOK ELSŐ EREDMÉNYEI

„Miután (…) dictator győzelmesen tért vissza a háborúból, első dolgának tartotta, hogy a senatusban az adósok ügyének a tárgyalását indítványozza. Ezt azonban elvetették, mire ő nyomban távozott a curiából [senatus épülete], és letette a dictatori méltóságot. A senatorokat ekkor félelem szállotta meg, hogy ha feloszlatják a sereget, újra összejövetelekre és összeesküvésekre fog kerülni a sor. [A senatus háborúba akarta küldeni a sereget, hogy ne legyen a városban] (…) a consulok parancsa nélkül, kivonult a nép a Szent-hegyre.

Itt minden vezér nélkül sánccal és árokkal megerősítették táborukat, és szép csendben semmi egyebet nem tettek, mint ami az eleségszerzéshez szükséges volt, és egy pár napig bántatlanul és senkit sem bántva tartózkodtak ott. A városban nagy volt az ijedelem, s kölcsönös félelem miatt általános a nyugtalanság.

Majd tárgyalni kezdtek a kibékülésről, s kölcsönös engedményekkel olyan feltételekben állapodtak meg, hogy legyenek meg a plebejusoknak is a maga tisztviselői, mégpedig sérthetetlenek, s legyen joguk védelmet nyújtani a consulok ellen is. A patríciusoknak ne legyen szabad ezt a hivatalt elnyerni. Így két néptribunust választottak." *(Livius)*

„Abban az időben, amikor az emberben még nem működött minden olyan egyetértőleg, mint most, hanem az egyes testrészek külön gondolkoztak, külön beszéltek, a többi rész amiatt méltatlankodott, hogy az ő fáradságos munkájuk és szolgálatuk eredményeképpen mindent a hasnak keresnek, a has pedig középen nyugszik és semmi egyebet nem tesz, csak a készen kapott gyönyöröket élvezi; összeesküdtek tehát, hogy a kéz ne juttassa többé az ételt a szájhoz, a száj ne fogadja be, a fogak pedig ne rágják meg a nekik adott [táplálékot]. Míg felindulásukban a gyomrot ki akarták éheztetni, ugyanakkor valamennyi tag és az egész test végképp elgyengült. Így derült ki, hogy a gyomor szolgálata egyáltalán nem hiábavaló; nemcsak őt táplálja a többi, hanem ő is táplálja a többit (…)" *(Livius a szent-hegyi kivonulásról)*

Mit jelképez az emberi szervezet és az egyes testrészek? Mi a hasonlat tanulsága? Vitassuk meg, hogyan viszonyult Livius a szent-hegyi kivonuláshoz! [SZ]

Szónok

Mi alapján ismeri fel, hogy egy szónokot ábrázol a szobor? Miért volt a köztársaság korában kiemelkedő szerepe a szónoklásnak? [SZ]

„III. 1. Aki tartozását elismerte, vagy ügyét eldöntötték, 30 napot kap teljesítésre. 2. Ezután a hitelező ráteheti kezét. A bíró elé kell vezetni. 3. Ha nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép helyette az eljárás folyamán kezesként, vigye magával a felperes (a pert kezdeményező személy), kötözze meg szíjjal […]. 5. Eközben még joga van kiegyezni. Ha nem egyeznek meg, 60 napig marad bilincsbe verve. …A harmadik vásárnap után halálra ítélik, vagy a Tiberisen túlra, idegeneknek eladják.

IV. 2. Ha az apa fiát három ízben eladja rabszolgának, a fiú szabaduljon fel apja hatalma alól.

VIII. 2. Ha valaki másnak tagját töri, és az nem egyezik ki vele, hasonló büntetés érje. 9. Valamely ekével szántott földből sarjadó termés éjjeli legeltetése vagy levágása főbenjáró vétség. Ha a tettes nagykorú, felakasztják. A serdületlent a bíró ítélete szerint megostorozzák, és a kárt kétszeresen kell megtéríteni.

14. A tetten ért tolvajok közül a szabadokat megkorbácsolják, és rabszolgának adják ahhoz, akitől lopott. A rabszolgákat megostorozzák, és letaszítják a szikláról. A serdületlen gyermeket a bíró mérlegelése szerint megvesszőzik, és az okozott kárt szüleikkel megtéríttetik." *(XII táblás törvények)*

Mely kérdéseket szabályozzák az idézett törvények? Milyen jogelveket figyelhet meg? Hasonlítsa össze a XII táblás törvényeket Hammurapi, Mózes és Drakón törvényeivel! [GY] **5**

A PLEBEJUSOK SIKEREI

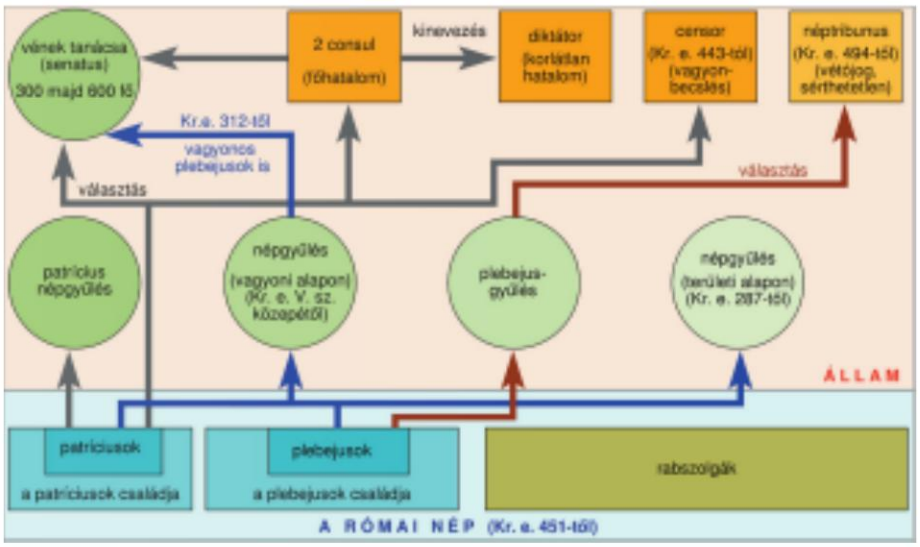

A római társadalom és állam a köztársaság korában

Mennyiben alakult át a kezdetekhez képest a hivatalrendszer és a képviselet módja? Fogalmazza meg az átalakulás lényegét! Az ábra alapján mutassa be a népgyűlések szerepét a római köztársaság korában! [F] **6**

„Ami pedig a szenátust illeti, ennek – bármilyen nagy hatalommal rendelkezik is egyébként – az államügyek intézésében elsősorban a nép véleményéhez kell igazodnia, és figyelembe kell vennie a nép akaratát. A szenátus az állam érdekeit érintő, legsúlyosabb, sokszor főbenjáró ügyeket nem vizsgálhatja ki, és nem hozhat bennük ítéletet, csak akkor, ha a népgyűlés jóváhagyta. (...)

De ugyanígy függ a nép is a szenátustól és annak a véleményét éppúgy figyelembe kell vennie, akár köz-, akár magánügyről van szó. (...) Éppen így óvakodnak attól a polgárok, hogy a consulokat terveik végrehajtásában megakadályozzák, hiszen az egyén és a közösség háború esetén egyaránt teljesen az ő akaratuknak van kiszolgáltatva.

Minthogy tehát az állam sorsát ez a három erő irányítja, amelyek kölcsönösen segíthetik, illetve akadályozhatják egymást, ezek minden válságos helyzetben igyekeznek szorosan együttműködni, úgyhogy ennél jobb alkotmányt nem is igen lehet elképzelni. Mert ha valamilyen, mindnyájukat fenyegető külső erő összefogásra és közös ellenállásra kényszeríti őket, akkor mutatkozik meg ennek az államrendnek a roppant ereje. (...) Ha azután a veszély elhárítását követően élvezik a győzelemmel szerzett jólét gyümölcseit, szerencsés körülmények között és bőségben élnek és amint lenni szokott, könnyelműségük és az őket körülvevő magasztalások következtében már-már a gőg és elbizakodottság kezd uralkodni rajtuk, ez az alkotmány maga képes gondoskodni ezeknek a bajoknak az orvoslásáról. Mert ha az államhatalmat alkotó három erő közül az egyik a számára kiszabott határokat túllépi és a kelleténél nagyobb befolyásra törekszik, akkor – amint már kifejtettük – egyik hatalmi tényező sem képes a hatalmat egyedül gyakorolni és az egyik túlzó igényeit a másik kettő ellensúlyozza és mérsékli, így a három tényező közül egyik sem emelkedhet a többi fölé és egyik sem válhat elbizakodottá saját ereje tudatában." *(Polübiosz)*

A római állam mely összetevőit emeli ki Polübiosz? Miben látja a római állam felépítésének legfőbb erényét a görög származású történetíró? [F] **7**

ITÁLIA MEGHÓDÍTÁSA

Itália a Kr. e. III. század első felében

A térkép alapján ismertesse Itália meghódításának folyamatát! Mikor, és kiket győztek le a rómaiak? Mi volt a hódítás célja? Mit értek el? Hogyan befolyásolta a területi terjeszkedés Róma helyzetét? [F] **8**

A szöveg alapján határozzuk meg, mit jelenthet a „pürrhoszi győzelem" kifejezés! Miért érintették súlyosabban a veszteségek Pürrhoszt, mint a rómaiakat? A szerző melyik féllel szimpatizál? Mely részletek alapján lehet erre következtetni? [F] **9** **10** **11**

„[Pürrhosznak] Lovas harcra alkalmatlan, erdős, nehezen járható terepen, egy folyó mellett kellett harcolnia, ahol az elefántok nem tudtak felvonulni gyalogságának támogatására. Rengeteg volt a sebesült és sokan estek el, s csak az éjszaka vetett véget a harcnak. Másnap sík terepen akarta folytatni a csatát, hogy elefántjait is bevethesse az ellenség ellen (…) A rómaiak nem tudtak kitérni a roham elől, és oldalba sem tudták támadni az ellenséget, mint előző nap, ezért kénytelenek voltak szemtől szemben harcolni a sík terepen. Hevesen rávetették magukat a nehézfegyverzetű gyalogságra – az elefántokat ekkor még nem hajtották rájuk –, és kardjuk keményen ellenállt ellenfeleik lándzsáinak, nem kímélték magukat, csak ütötték-vágták az ellenséget, tekintet nélkül saját veszteségükre. Mondják, hosszú idő telt el, amíg megfutamodtak, ott, ahol Pürrhosz maga vívott küzdelmet velük. Pürrhosz a legnagyobb eredményt mégis az elefántok harcba vetésével érte el; a rómaiak ilyen küzdelemben vitézségüknek semmi hasznát nem látták, és úgy érezték magukat, mintha a tenger hullámainak sodrásával vagy pusztító erejű földrengéssel kellene küzdeniük, éppen ezért nem várták meg a biztos halált, (…) hanem a táborukig futottak.

A két hadsereg szétválása után valakinek, aki szerencsét kívánt a győzelemhez, Pürrhosz állítólag azt mondta: »Ha még egy csatában győzünk a rómaiakon, végképp elveszünk.«" *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Pürrhosz)*

A Via Appia részlete

A római út szerkezete

Mutassa be, hogyan építették útjaikat a rómaiak! Fogalmazza meg, hogy milyen szerepe volt a birodalom életében az utaknak! [F]

Tanulmányaink során csak egyes népek történelmét ismerjük meg részletesen, másokról pedig mindössze villanásnyi ismereteket szerzünk. Ilyenek a kelták is. Az erősödő és hódító Róma nem sokkal Veii elfoglalása után találta magát szembe az egyik kelta törzzsel: a gallokkal. A kelták több törzset alkottak, s a mai Franciaország területéről rajzottak szét minden irányban új földek és zsákmány reményében. (Hazánk földjére is eljutottak.) A kelta gallok átkeltek az Alpokon és letelepedtek a Pó folyó völgyében. Innen törtek rá rabló csapataik Kr. e. 387-ben Etrúriára, majd Rómára. A rómaiak a Tiberis mellékfolyójánál, az Alliánál csúfos vereséget szenvedtek tőlük, és megfutamodtak. A gallok ezután Rómát is elfoglalták, a Capitolium [fellegvár] kivételével. Róma szerencséjére a gall szálláshelyeket a Pó vidékén támadás érte, s ezért a támadók amilyen gyorsan jöttek, olyan hirtelen el is vonultak. Ismerjük meg kissé részletesebben a Rómát legyőző gallokat!

„A gyors előrenyomulásban keltette zűrzavartól megrémült városok fegyvert fogtak, a föld népe menekült, s a gallusok, amerre csak elvonultak, nagy kiáltozással adták hírül, hogy Róma felé tartanak. Hosszan elnyúló, roppant szélességben özönlő gyalogos és lovas seregük mérhetetlen területet foglalt el." *(Livius a Róma ellen törő gallokról)* 12

„A gallok népe kelta eredetű. Mint mondják, úgy elszaporodtak, hogy elhagyták hazájukat, amely már nem tudta őket táplálni, és más föld keresésére indultak. Sok tízezerre rúgott a fiatal gall harcosok száma, de még ennél is több nőt és gyermeket vittek magukkal. Az északi óceánnál élők a Rhipaiai-hegységen keltek át, és Európa legtávolabbi részeit vették birtokukba, másik részük pedig a Pireneusok és az Alpok között telepedett le a senonok és a biturixek szomszédságában, és hosszabb ideig ott éltek. Később azonban megízlelték az Itáliából hozott bort, s a szokatlan italt annyira élvezték, annyira felizgatta mindnyájukat, hogy fogták fegyvereiket, és egész népükkel elindultak az Alpok felé. Meg akarták keresni az országot, amely ilyen gyümölcsöt terem, mert ahhoz képest minden más földet kopárnak és terméketlennek tartottak." (*Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Camillus)* 13

A két részlet alapján alkossunk képet a gallok gazdasági és társadalmi viszonyairól! Vessük össze Plutarkhosz és a térképvázlat adatait! [GY]

14

A kelta vándorlás

Milyen okai lehetnek egy nép szétvándorlásának? A térkép segítségével tárjuk fel, hol éltek a gallok! Kövessük nyomon vándorlásukat! Mely tényezők határozták meg a vándorlás irányait? Hol találkoztunk már hasonló folyamattal? [F]

22. A köztársaság válsága

Róma három háborúban legyőzte riválisát, Karthágót, így a Földközi-tenger nyugati medencéjének urává vált. Ezután támadást indított a hellenisztikus államok ellen.
A hódítások révén a senatori rend és a lovagrend is megerősödött.
A parasztság jelentős része ugyanakkor tönkrement, megjelent az antik proletariátus. Ez veszélyeztette a köztársaság szilárd belső rendjét és katonai erejét.
A Gracchus testvérek a parasztság földhöz juttatásával próbálták megoldani a gondokat, de a senatori renddel szemben alulmaradtak.
Rómában a senatori rend és a néppárt hatalomért folytatott küzdelme a köztársaság válságát jelezte.

AZ ELSŐ PUN HÁBORÚ (Kr. e. 264–241) A fóníciaiak (punok) alapította **Karthágó** erős kereskedelmi flottájára támaszkodva **uralta a Földközi-tenger nyugati medencéjét.** A földeket rabszolgákkal műveltették, így hiányzott az erős parasztság, amely Rómában a hadsereg alapját képezte. Emiatt Karthágóban **zsoldoshadsereg** alakult ki, melyet zsoldosvezér dinasztiák vezettek.

Miután **Róma** Itália urává vált, **további terjeszkedése Szicília irányába már a kereskedő birodalom érdekeit sértették**. A sziget birtoklásáért robbant ki az **első pun háború** (Kr. e. 264–241). Szárazföldön a római seregek, tengeren Karthágó flottája volt fölényben. Végül a rómaiak egy technikai újítás (csapóhíd) segítségével a tengeren is felülkerekedtek. Róma kemény békefeltételeket diktált: megkapta Szicíliát és hatalmas hadisarcot rótt a vesztes városra.

Szicíliában szervezték meg a rómaiak az első provinciát (tartományt). Lakói adót fizettek a római államnak, s hivatalnokaikat Róma nevezte ki. E tisztviselőket egy évre, az éppen leköszönő római főhivatalnokok közül választották.

A MÁSODIK PUN HÁBORÚ (Kr. e. 218–201) Karthágó Hispania megszerzésével ismét megerősödött. A hadak élére állított **Hannibál északról** tört Itáliára, hogy **a gallokkal együtt** támadhasson Rómára. Nagy megpróbáltatások árán átkelt az Alpokon, és **a meglepett rómaiakra több súlyos csapást mért.** Ám a parasztság besorozásával a rómaiak újabb és újabb seregeket állítottak fel ellene. A tehetséges római hadvezér, **Cornelius Scipio csapataival átkelt Afrikába,** hogy maga után csalja a pun vezért. Nem is csalódott, Karthágó hazarendelte hadvezérét, aki kénytelen volt Itáliában hagyni csapatai jó részét. Megfogyatkozott seregével **Hannibál Zámánál döntő vereséget szenvedett** (Kr. e. 202).

Karthágó végleg elvesztette nagyhatalmi állását, fennhatósága már csak a városra és közvetlen környékére terjedt ki. Flottáját elkobozták, mindössze tíz hajót tarthatott meg. Óriási összegű hadisarc megfizetésére kényszerítették (50 év alatt 1000 talentum). **Róma a Földközi-tenger nyugati medencéjének korlátlan urává vált**.

A **harmadik pun háború**nak (Kr. e. 149–146) már nem volt valódi tétje Róma számára. Egy engedély nélkül folytatott háború miatt pusztította el az utolsó emberig hősiesen védekező Karthágót.

A Földközi-tenger nyugati medencéjét birtokló **Róma megkezdte a hanyatló hellenisztikus államok meghódítását.** A püdnai csatában (Kr. e. 168) legyőzték, majd provinciává szervezték Makedóniát. Rövidesen Achaia néven Hellász is provinciává vált.

A HÓDÍTÁSOK TÁRSADALMI HATÁSAI A nagy birodalom létrejötte hatalmat és busás jövedelmeket hozott Róma vezető rétegeinek. A politikai irányítást kézben tartó földbirtokosok, **a senatori rend** a meghódított területeken **az ager publicusból kihasított földekkel növelte vagyonát.** Létrejöttek a **nagybirtokok** (latifundiumok).

A provinciákból elsősorban a kereskedők gazdagodtak: a **kereskedelmi haszon** mellett az **adóbérlet** biztosított nagy jövedelmeket. A gazdag kereskedő megfizette az államnak (akár több évre előre) a provinciára kivetett adót, amelyet azután maga szedett be. Gyakran az adózásra magas kamatú kölcsönt is adott a provincialakóknak. Róma törvényei értelmében a kereskedelemmel, adóbérlettel foglalkozók nem vállalhattak hivatalt. Így a társadalomban **elkülönült** egy nagy vagyonú, de a politikában közvetlenül nem szereplő réteg, **a lovagrend.**

A győztes hadjáratok nyomán tízezrével hozták Itáliába a rabszolgákat, ezáltal az áruk csökkent. Az olcsó munkaerő alkalmazása megfelelő irányítás mellett kifizetődővé vált. Egyre inkább elterjedt a rabszolgatartás. **A rabszolgamunka előnyeit kihasználó nagybirtok komoly versenyt támasztott a kisparaszti gazdaságok számára. Sok parasztcsalád tönkrement, elveszítette földjét**.

A parasztok a nagybirtok versenye mellett a provinciákról beáramló gabona miatt is kiszorultak a piacok egy részéről. A bajt tetézte, hogy Hannibál hadai ezrével pusztították el gazdaságaikat. Ugyanakkor a birodalom növekedésével a parasztság számára egyre terhesebbé vált a katonai szolgálat. A messzi tájakon folyó harcok miatt nem tudták megművelni földjeiket.

Az eladósodott, majd földjüket elveszített parasztok Rómába költöztek, hogy ott keressenek megélhetést. **Kialakult** egy új társadalmi réteg, **az antik proletariátus.** Ők a műhelyekben dolgoztak, vagy a nagyváros kínálta alkalmi munkákat végezték. Egy részük az ingyenélő tömeget gyarapította, **melyet** napi kedvezményekkel **bárki, bármilyen politikai cél érdekében felhasználhatott.** Ha kellett, a szavazatukat is áruba bocsátották.

A paraszti réteg válsága **nem csupán társadalmi, hanem katonai probléma:** Rómában ugyanis csak a földdel rendelkezők vállalhattak katonai szolgálatot.

TIBERIUS GRACCHUS REFORMJAI A súlyosbodó válság legszembetűnőbb vonása a parasztság tönkremenetele volt. Természetes, hogy a megoldást először a parasztság régi állapotának visszaállításában látták. **Tiberius Gracchus néptribunus** (Kr. e. 133) **felújította a Licinius-féle földtörvényt,** mely korlátozta **a közföldekből** (ager publicus) bérelhető földterület nagyságát. A törvény érvényesülése esetén a latifundiumok jelentős része visszakerült volna az állam kezébe. E földeket a néptribunus **a parasztoknak** akarta kiosztani, **kisbirtokok** formájában.

Reformja a senatori rend heves ellenállásába ütközött. Amikor a reform végrehajtása érdekében Tiberius Gracchus – a köztársaság törvényeit megsértve – a következő évben is néptribunus kívánt lenni, a kirobbanó utcai harcokban **mintegy 300 hívével együtt megölték**. A földreform ugyan tovább haladt, de a kívántnál lassabb ütemben.

Tiberius Gracchus politikáját öccse, **Caius Gracchus** néptribunus folytatta (Kr. e. 123). Bátyja sorsából megtanulta, hogy csak széles társadalmi támogatottsággal érhet el eredményt. Célja érdekében a lovagokra támaszkodva indított támadást a senatori rend ellen. A földnélküliek egy részét a Karhágó területén kialakított Africa provinciában akarta letelepíteni. Intézkedéseivel Caius a **bátyjánál is nagyobb ellentéteket szított,** s azok végül véres összecsapásba torkolltak, amely láttán Caius öngyilkos lett.

AZ ELLENTÉTEK KIÉLEZŐDÉSE Megoldás helyett a Kr. e. II. század küzdelmei egyre erőszakosabbá váltak (pl. Caius Gracchus bukásakor kb. 3000 ember pusztult el). Ez már a polgárháború előszelét jelentette. **Két** – egymással leszámolni kívánó – **politikai erő** jött létre: a senatori rendet képviselő **optimaták és a** lovagrendhez kapcsolódó **néppárt.** A senatori rend a köztársasági hagyományok, míg a néppárt a nép védelmezőjének szerepében próbálta a tömeg támogatását megszerezni. Valójában mindkét irányzat a hatalom megragadására tört.

ARCHÍVUM

AZ ELSŐ PUN HÁBORÚ (Kr. e. 264–241)

1

Az első pun háború

A térkép alapján jellemezze a szemben álló felek helyzetét! Milyen politikai mozgástérrel rendelkeztek a még független görög városok? Mi lett a háború legfőbb eredménye? [SZ]

2

Római hadihajó

Hasonlítsa össze a képet a tankönyv 54. és 76. oldalain található képekkel! Mennyiben tér el a római hajó a görög hadihajóktól? Rekonstruálja a domborműi és Polübiosz leírása alapján, hogyan zajlott a tengeri összecsapás! Kiktől vették át a hajózás mesterségét a rómaiak, s mennyiben fejlesztették tovább a tengeri hadviselést? [GY]

„…a rómaiak Szicília partjaihoz közeledtek (…) Hajóik azonban rossz felépítésűek és nehézkesek voltak, ezért valaki azt ajánlotta, hogy használják fel segítségként a később „hollónak" nevezett eszközt, melyek szerkezete a következő volt. A hajók orrán állt egy 4 láb [1,2 méter] hosszú és 3 láb széles fagerenda. Felső végén egy csiga volt. A gerenda körül helyeztek el egy 6 láb hosszú és 4 lépésnyi széles létrát, melyet rászögezett deszkákkal borítottak be. (…) A létrán hosszanti fal is volt, körülbelül térdmagasságban. A létra végén vashorog volt, felső részén pedig egy gyűrű (…) A gyűrűbe hajókötél volt fűzve. Ezzel húzták fel a hollót a csiga segítségével, és ejtették le az ellenséges hajó fedélzetére vagy a hajó orrára, aszerint, hogy a támadás jött. Amint így befúródott a holló a fedélzetbe, és a hajók össze voltak kapcsolódva, ha a hosszanti oldalak kerültek egymás mellé, mindenünnen átugrottak, ha pedig a hajó eleje került összeütközésbe, párosával átmentek a hollókon.

A karthágóiak, tele bizakodással és örömmel, 130 hajóval futottak ki. Lekicsinylően gondoltak a rómaiak tapasztalatlanságára, és egyenest szembe mentek az ellenséggel.

Amikor azonban a csatába bocsátkozó hajókat azonnal megfogták a hollók, majd az emberek azokon keresztül rohamra indultak, és a hajókon közelharcba bocsátkoztak, a karthágóiak részben vereséget szenvedtek, részben megadták magukat meglepve az új harcmodortól. A harc ugyanis szárazföldi csatákhoz lett hasonlóvá." *(Polübiosz görög történetíró)*

Készítsen a leírás alapján rekonstrukciós rajzot a „hollóról"! Készítsen vázlatot egy tengeri összecsapásról, melyben már alkalmazták a hollót! Miért hozta meg a holló a győzelmet a rómaiak számára? [F]

3

4

Kövesse nyomon a térkép segítségével a háború eseményeit! Miért volt jó stratégiai döntés Hannibál részéről, hogy északról tört Itáliára, és Scipio részéről, hogy áttette a hadszíntéret Afrikába? Mi az azonosság a két hadvezér taktikájában? Ismertesse Róma győzelmének következményeit! [SZ]

„(…) Hannibál kiadta a parancsot, hogy serege álljon fegyverbe, ő maga pedig néhány vezértársával együtt fellovagolt egy szelíd lejtésű domb tetejére, onnan nézte a csatarendben felsorakozott ellenséget. Amikor egy Gisco nevű, vele egyenrangú vezértársa csodálatosnak mondta az ellenség számát, Hannibál komoly arccal így szólt hozzá: »Elkerülte valami a figyelmedet, Gisco, ami még ennél is csodálatosabb.« Majd amikor a karthágói megkérdezte, mi az, így válaszolt: »Az, hogy ebben a nagy sokadalomban nincs egy olyan lélek sem, akit Giscónak hívnak.« A tréfás megjegyzés váratlanul érte mindnyájukat, és hangos nevetésre fakadtak, és amikor lefelé mentek a dombról, Hannibál tréfás megjegyzését elmondták mindenkinek, akivel szembetalálkoztak."

Mi volt Hannibál célja a tréfás megjegyzéssel? Milyen hatást ért el? [SZ]

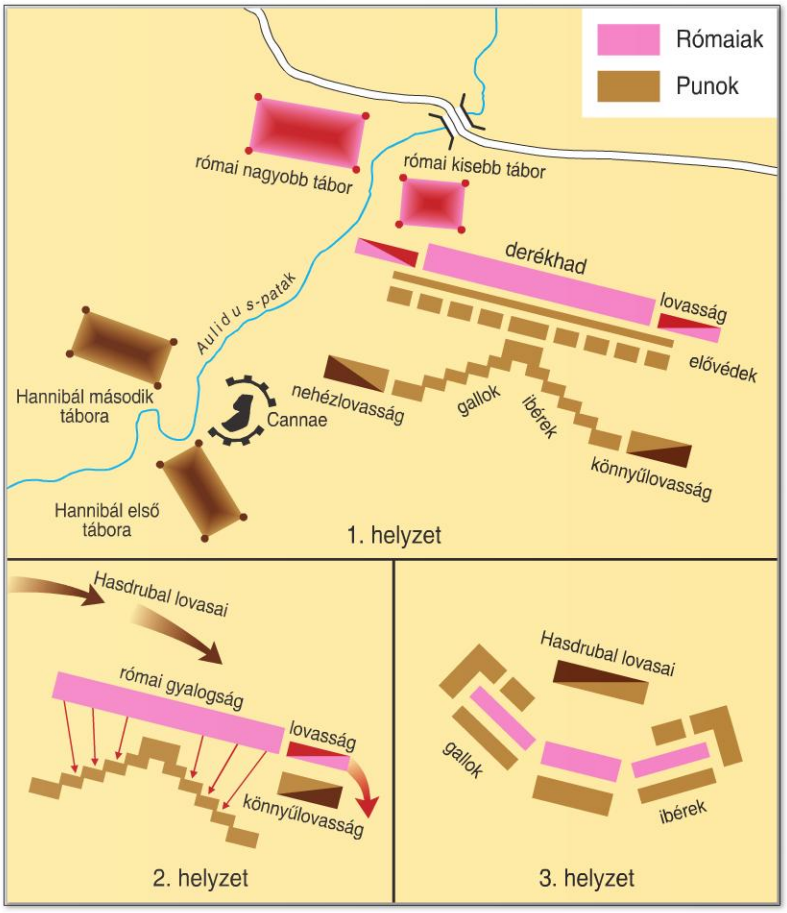

A cannae-i csata fázisai

Az ábra alapján ismertessük a csata menetét! Fogalmazzuk meg, miért nevezetes a cannae-i csata a hadtörténelemben! [SZ]

„…A római teljes fegyverzet elsősorban nehéz pajzsokból áll (…). A pajzs két, enyvvel összeragasztott deszkából áll, ezt vászon, majd külső felületén borjúbőr takarja. Felső és alsó szegélye vasból készül, az előbbi azért, hogy felfogja a kardcsapásokat, az utóbbi azért, hogy a pajzsot földre való letételekor a kopástól óvja (…) A pajzson kívül kardot is viselnek (…) a kardnak kiválóan kidolgozott, szúrásra alkalmas hegye van, és mindkét éle alkalmas vágásra, minthogy pengéje különösen erős és tartós anyagból készül. Ezenkívül két hajítódárdát, bronzsisakot és lábvértet viselnek." *(Polübiosz görög történetíró a római nehézfegyveres gyalogságról)*

Mutassuk be a római katona fegyverzetét! Vessük össze a leírást és a képet! Hasonlítsuk össze a görög hoplita és a római nehézfegyveres gyalogos fegyverzetét! [F]

5

6

Harci elefántok ábrázolása tálon

Miért vetett be harci elefántokat Pürrhosz és Hannibál? Nézzen utána, hogyan lehetett a harci elefántok ellen védekezni! (*Irodalom:* John Warry: A klasszikus világ hadművészete. Gemini Budapest Kiadó, é. n.) [GY]

7

8

Római katonák domborművön

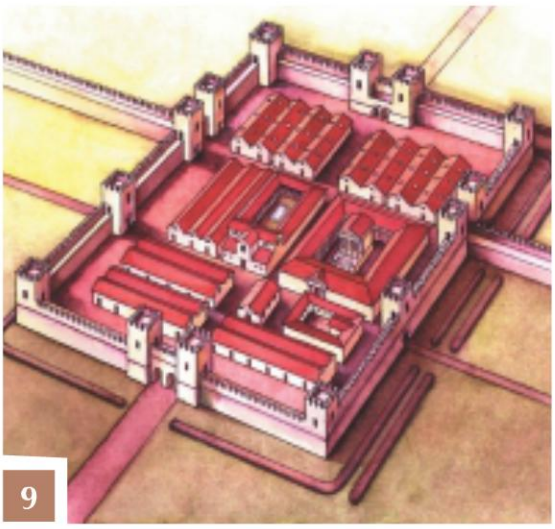

9

„A rómaiak a következőképpen vernek tábort: Miután kiválasztották a táborozásra alkalmas helyet, ennek az áttekintés és parancsolás számára legalkalmasabb pontján állítják fel a hadvezér sátrát. Először jelvényt vernek a földbe, ott, ahol a vezér sátrát akarják elhelyezni, majd a jelvény körül négyzet alakú térséget mérnek ki, oly módon, hogy annak oldalai a jelvénytől 100-100 láb távolságra legyenek, az egész térség tehát 400 négyzetláb területű. Ennek a négyzetnek amaz oldalából kiindulva, amely a vízfelvétel és a legeltetés számára a legkedvezőbb, helyezik el a római seregeket (…)" *(Polübiosz görög történetíró)*

Hasonlítsuk össze a korabeli leírást és a rekonstrukciós rajzot! A leírásban szereplő részletek közül azonosítsunk minél többet a rajzon is! A forrás alapján állapítsuk meg, hogy milyen természetföldrajzi feltételei voltak a táborverésnek! [F]

Római katonai tábor

10

Miért fordítottak nagy gondot táboraik megerősítésére a rómaiak? [SZ]

11

12

Ostiából, Róma tengeri kikötőjéből való szárazmalom

A dombormű alapján mesélje el a szárazmalom működését! Állapítsa meg az atlaszból, hogy honnan érkezhetett gabona Ostiába! Hogyan hatott ez az itáliai parasztságra? [SZ]

A HÓDÍTÁSOK TÁRSADALMI HATÁSAI

„Most arról fogok beszélni, milyen dolgokkal művelik meg a földet. Ezeket egyesek két csoportra osztják: emberekre és az embereket segítő dolgokra, melyek nélkül nem tudják megművelni a földeket. Mások három csoportra osztják a földműveléshez szükséges dolgokat: beszélő, félig beszélő és néma eszközökre. A beszélőkhöz az emberek tartoznak, a félig beszélőkhöz az igásállatok, a némákhoz a szekerek (…)

A rabszolga ne legyen se félénk, se bátor. Azok, akiket föléjük rendelünk, legyenek kissé műveltebbek és csiszoltabbak, derék emberek, és kissé idősebbek a többinél. Könnyebben engedelmeskednek ugyanis a többiek az ilyeneknek, mint a fiatalabbaknak, de még jobb is, ha azok vezetik a többit, akik jártasabbak a földművelésben. Nem elég ugyanis, ha parancsolnak, de dolgozniuk is kell, hogy utánozhassák a munkáját, és meglássák, joggal van föléjük rendelve az, aki jobban ért a munkához. Nem szabad megengedni, ha ugyanolyan eredményt érnek el, hogy inkább veréssel szorítsák munkára társaikat, mint jó szóval. Ne szerezzünk be ugyanabból a nemzetből több rabszolgát, ebből szoktak házi perpatvarok származni." *(Varro, római szakíró)*

Hogyan tekint Varro a rabszolgákra? Vessük össze gondolatait a görögöknél megismert viszonyokkal! Mi a szerző célja? Milyen eszközökkel kívánja ezt elérni? [F]

Tapossák a leszüretelt szőlőt

Hasonlítsuk össze az ókori gabonatermesztést és a szőlőművelést! Fontosabb szempontok: eszközhasználat, munkaerő igény, költségek, várható haszon. Gyűjtsünk jellemző részleteket ókori szerzők szőlőműveléssel foglalkozó írásaiból! [SZ]

13

TIBERIUS GRACCHUS REFORMJAI – AZ ELLENTÉTEK KIÉLEZŐDÉSE

„Az Itáliában tenyésző fenevadak mindegyikének megvan a maga barlangja, odúja és búvóhelye, holott azoknak, akik Itáliáért küzdenek és meghalnak, egyebük sincs a levegőnél, a világosságnál; lakás, állandó tartózkodási hely híján bujdosnak ezek feleségestül, gyermekestül. Hazudnak a vezérek, midőn a csatákon biztatják a katonákat, hogy védjék meg sírjaikat, templomaikat az ellenségtől. Hisz annyi tömérdek római közül egynek sincs ősi oltára, sem családi sírhelye, ám másoknak a fényűzéséért és kincseiért harcolnak, halnak meg. Az emberlakta föld urainak hívják őket, de nincsen egy rögnyi földjük sem." *(Plutarkhosz Tiberius Gracchus beszédéből)*

Kik alkották a római hadsereg tömegeit? Milyen helyzetbe kerültek Tiberius Gracchus szerint? Mi az oka sorsuknak a szerző szerint? Mi a célja a beszédnek, s ezt a célt milyen eszközökkel éri el? [F]

14

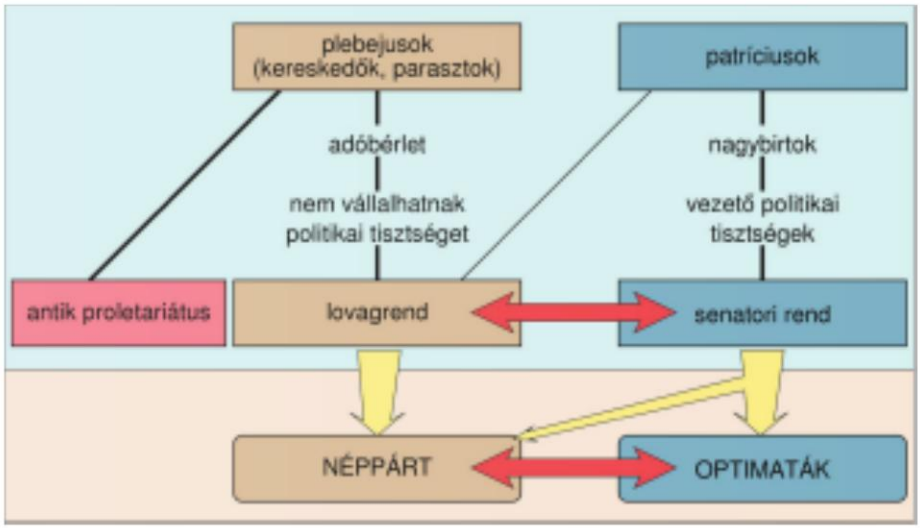

Politikai küzdelmek és pártok Rómában a Kr. e. II. században

Kövessük nyomon a társadalmi változásokat! Milyen kapcsolat figyelhető meg a társadalmi rétegek és a politikai csoportosulások között? [F]

15

Nézőpontok

A társadalmi folyamatokat befolyásolni kívánó politikusok sokféle eszközt bevetnek céljaik eléréséért. Ezzel azonban gyakran ellentétest hatást érnek el. Nézzük a Gracchus testvérek példáját!

Tiberius reformja a senatori rend heves ellenállásába ütközött. A törvényt nem tudták érvényteleníteni. Tiberius azonban tudta, hogy reformja csak akkor valósulhat meg, ha nem mond le tisztségéről. A következő évben is néptribunus akart lenni. Ezzel azonban megsértette a köztársaság törvényeit, amit senatori ellenfelei kíméletlenül kihasználtak. Az általuk szított utcai összecsapásokban Tiberiust és mintegy 300 hívét megölték. A földreform végrehajtása lelassult.

Caius a bátyjánál is szélesebb támogatást kívánt biztosítani politikája számára, így a lovagok megnyerése érdekében a provinciákban történő visszaéléseket lovagrendi bíróság elé utalta. Ezzel viszont kiszolgáltatta a provincialakókat azoknak, akik elkövették a visszaéléseket. A tömegeket a gabona árának leszállításával, földosztás ígéretével, az itáliai szövetségeseket a római polgárjog megadásával kívánta megnyerni. E két ellentétes érdekű csoportnak tett engedményekkel mindkettőt szembe fordította önmagával. Elsősorban a római plebs elégedetlenkedett, mert legfőbb tulajdonát, a polgárjogát látta elértéktelenedni a római polgárjog kiterjesztésével.

Milyen módszereket alkalmaztak a Gracchus testvérek, és milyeneket az ellentábor? Vitassuk meg ezek viszonyát a pártok által kitűzött célokhoz! A szöveg segítségével határozzuk meg a demagógia fogalmát! [F]

„Számos törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy a népnek kedvezzen, a senatust pedig gyengítse. Ilyen volt pl. telepítési törvénye, amely az állami földet a szegényeknek juttatta. (…) A szövetségesekre vonatkozó törvénye Itália lakóit a római polgárokkal egyenlő jogokkal ruházta fel. A gabonatörvény olcsó kenyeret biztosított a szegények részére. De a senatus hatalmát leginkább az ötödikkel nyirbálta meg: ez a törvényszéki eljárást szabályozta.

Addig csak a senatus tagjai ítélkeztek peres ügyekben. Ezért tartott tőlük a nép meg a lovagrend. Caius háromszáz lovagot választott a háromszáz senatori bíró mellé. (…)" *(Varro)*

Sorolja fel, milyen intézkedéseket tett Caius Gracchus! Mi volt a célja? Hasonlítsa össze módszereit és terveit Tiberius tevékenységével! Milyen veszélyeket hordozott magában e taktika? [F]

16

„Gracchus a cölöphídon át a Tiberis túlsó partjára menekült, s itt egyetlen rabszolgától kísérve, egy ligetben rejtőzött el. Mikor üldözői elérték, maga nyújtotta torkát rabszolgájának, hogy vágja át. (…) Gracchus és Flaccus [Gracchus tribunustársa] levágott fejét gyilkosaik (…) a consul elé vitték, az pedig jutalmul annyi aranyat adott nekik, amennyi a két fej súlya volt. A csőcselék közben kirabolta házaikat, párthíveiket pedig a consul összefogdosta, börtönbe vetette, és itt megfojtatta. (…) Ez után a vérontás után az egész városban tisztító áldozatot rendelt el, a senatus pedig elhatározta, hogy a népgyűlés helyén templomot emel Concordia [az egyetértés] tiszteletére." *(Appianos római történetíró)*

Elemezzük a politikai helyzetet, a módszereket és a szándékokat! [SZ]

17

23. Az egyeduralomhoz vezető út

A római hadsereg válságát zsoldoshadsereg felállításával oldották meg.
A polgárháborús helyzetben rövidesen a hadvezérek kezébe csúszott át az irányítás.
A polgárháború lehetőséget teremtett a Spartacus vezette rabszolgafelkelés kitörésére.
A rabszolgafelkelés után tovább nőtt a belső rend fenntartására képes hadvezérek befolyása.

MARIUS HADSEREGREFORMJA A parasztság tönkremenetelét nem sikerült megállítani. Miután a római hadsereg zömét az önmagukat felfegyverző parasztok adták, **egyre csökkent a hadra foghatók száma. A katonák szellemisége sem volt a régi:** a földjük elvesztésétől rettegő parasztok idegen földön már nem harcoltak teljes odaadással. A hadsereg válsága Észak-Afrikában vált nyilvánvalóvá, mikor Róma egy kis csatlósállamát a római légiók nem tudták legyőzni (megvesztegették a parancsnokokat). Vizsgálatot indítottak, majd **a néppárti** Mariust bízták meg a hadjárat vezetésével.

Marius győzedelmeskedett Észak-Afrikában (Kr. e. 105). Sikerét a hadsereg átalakításának köszönhette. Parasztok helyett **katonáit a vagyontalan római polgárok soraiból, zsoldért toborozta.** A katonák az új rendszer szerint 16 évig szolgáltak, felszerelést, zsoldot, ellátást kaptak. S ami igazán vonzóvá tette a szolgálatot a vagyontalanok számára: **a leszerelő katonák** (veteránok) **földhöz jutottak**.

Marius **szervezeti és harcászati újítások**at is meghonosított (pl. mozgékonyabbá tette a hadsereg legnagyobb egységét, a légiót), bevezette a rendszeres kiképzést, egységesítette a fegyverzetet. Reformjait csak úgy tudta végrehajtani, hogy **többször egymás után megválasztották consullá**. Ez a jelenség jól mutatja, hogy a köztársasági intézményrendszer már nem megfelelő: **az évenként váltakozó hivatalnokok nem tudták igazgatni a birodalommá vált Rómát.** Ugyanakkor **a zsoldoshadsereg,** s főként annak **vezére** korábban soha nem látott erőt képviselt a politikai életben is, s **veszélyeztethette a köztársasági berendezkedést.**

SULLA DIKTATÚRÁJA Véres események nyomán (pl. a szövetséges háború Kr. e. 91–89 között) az itáliai szövetségesek megszerezték a római polgárjogot: **Itália egységessé vált.** A **belső ellentétek** azonban nem csitultak Rómában és a birodalomban.

A senatus jelentős haderővel Kis-Ázsiába küldte **a senatori párt** vezérét, **Sullát.** Alig hagyta el Rómát, **a néppártiak** leválttatták, és a fontos tisztségre **Mariust** emelték. Sulla azonban nem mondott le hadseregéről, s zsoldosaival Róma ellen vonult. **Kirobbant a polgárháború.** Először történt meg, hogy római légiók vonultak Róma ellen.

A várost elfoglaló Sulla **vérfürdő**t rendezett a néppártiak között, s mielőtt ismét Keletre indult, korlátozta a néptribunusok jogait. Mialatt Sulla Kis-Ázsiában győztesen harcolt, Rómában a néppárti Marius a senatori párt tagjait gyilkoltatta. **Sulla** békét kötött Keleten, s hazatérve lecsapott ellenfeleire. **Korlátlan időre diktátor**rá választatta magát a senatussal. **Ellenfeleit feketelistára** tette (proscriptio): akinek a neve ezen szerepelt, azt bárki feljelenthette vagy büntetlenül megölhette. Az áldozat vagyonából a feljelentő részesedést kapott, a többi az államé lett. Ez a módszer a politikai tisztesség eltűnéséhez, **a politikai harc lezülléséhez** vezet mindenkor: Rómában is ez történt (kb. 90 senatort és 2600 lovagot öltek meg).

Sulla, hogy támogatóinak körét növelje, az elkobzott földeken **tömegével telepítette le veteránjait**. A feketelisták **áldozatainak rabszolgái közül felszabadított** vagy tízezret, s ezeket letelepítette. **A senatus** létszámát 300-ról 600-ra emelte, és a testületet **a saját híveivel** töltötte meg.

Sulla a köztársaság és a senatori rend **védelmében gyakorolt diktatúrát,** s mikor úgy vélte, elérte célját, lemondott a hatalomról (Kr. e. 79). Ezt követően rövidesen meghalt. **A köztársaság azonban nem szilárdult meg.** Éppen Sulla mutatott példát arra, hogy egy hadvezér hogyan veheti semmibe a törvényeket, és hogyan döntheti meg a köztársaságot.

SPARTACUS FELKELÉSE A győztes légiók az elfoglalt területek népét tízezrével taszították rabszolgasorba, s adták el a hadsereget követő kereskedőknek. A rómaiak az ókor más népeihez hasonlóan nem embernek, hanem dolognak, „beszélő szerszámnak" tekintették a rabszolgákat. **Helyzetük elsősorban értéküktől függött.** Ezt a kereslet-kínálat törvénye mellett az határozta meg, hogy rendelkeztek-e szaktudással. A képzettebbek a **városokban szolgáltak,** ahol életük viszonylag kedvezőnek volt mondható. A **mezőgazdaságban, a latifundiumokon** dolgozók sorsa már mostohább. A munkák idején agyonhajszolták őket, a téli pihenő alatt alig kaptak élelmet. Nekik is irigylésre méltó sorsuk volt a **bányákban vagy a gályákon** tengődőkéhez képest, akik a túlhajszoltság és a veszélyes körülmények közepette rövid idő alatt elpusztultak. A rabszolgák sajátos helyzetű csoportját jelentették a **gladiátorok.** Az életerős foglyokat kiképzőiskolákban az egymás elleni, illetve a vadállatokkal vívott küzdelemre képezték ki. Élethalálharcuk az egyik leglátványosabb szórakozást kínálta a rómaiaknak.

Egyrészt a gladiátorok megalázó helyzete, jártasságuk a fegyverforgatásban, másrészt a polgárháborús körülmények magyarázzák, hogy **az ókor legjelentősebb rabszolgafelkelése** egy gladiátorlázadással kezdődött, Sulla diktatúráját követően **(Kr. e. 73–71).** Vezére, **Spartacus** a capuai gladiátoriskolából tört ki társaival. Kezdetben a rómaiak nem vették

komolyan a lázadást, s így az óriásira duzzadt. Egyre többen csatlakoztak a rabszolgasereghez, amely **Spartacus** vezetésével **előbb észak felé tört, majd délnek fordult.** Miután több római hadsereget legyőzött, a senatus Sulla hajdani alvezérét, Crassust küldte ellene. **Crassus és Pompeius** (aki szintén Sulla seregében szolgált) **légiói** Brundisium közelében **döntő vereséget mértek Spartacus hadára.**

A csatát túlélő rabszolgák jelentős részét elrettentésül keresztre feszítették a Via Appia mentén. A világhatalommá váló Római Birodalomban, a rabszolgatartás virágkora idején a rabszolgafelkelés nem végződhetett másképpen, mint vereséggel. **A felkelést leverő hadvezérek**, Crassus és Pompeius **befolyása erősödött, ami a köztársaság helyzetét tovább gyöngítette.**

ARCHÍVUM

MARIUS HADSEREGREFORMJA

„Miután Marius mégis elnyerte a consulságot, katonákat toborzott, de nem az ősi szokás szerint a vagyonos osztályból, hanem mindenkit felvett, akinek kedve volt, sok teljesen vagyontalant is. Egyesek véleménye szerint a népszerűséget hajhászta ezzel. Ugyanis ez a társadalmi osztály tette őt híressé és naggyá. A hatalomra törő embernek éppen a legszegényebbek jöttek kapóra, mert hiszen ezeknek nincsen gondjuk jószágukra, mivel semmivel sem rendelkeznek, és mindent becsületesnek tartanak, ami hasznot hoz nekik (…)" *(Sallustius: A Jugurtha elleni háború)*

Miben állt Marius hadseregreformja? Hogyan hathatott az újítás a hadseregre, s hogyan Róma politikai életére? [F] **1**

Római legionáriusok a császárkorból. Mariust követően a hadsereget már a nincstelenek soraiból toborozták, egységes ruházattal és fegyverzettel látták el őket

A kép alapján mutassa be a római katona fegyverzetét! Hasonlítsa össze a korábbi időszak fegyverzetével! [F]

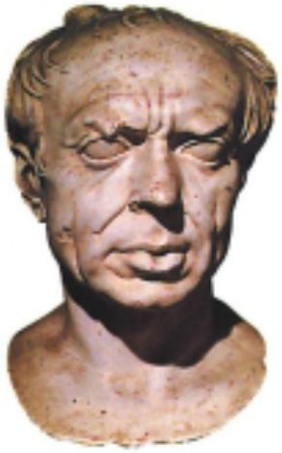

Marius, a néppárti politikus, aki megreformálta a hadsereget **2**

Gyűjtsük össze milyen külső és belső tulajdonságokat fejez ki a szobor! [F]

3

PARASZTI HADSEREG	
földdel rendelkező polgárok	saját fegyverek részesedés a zsákmányból közös cél
ZSOLDOSSEREG	
antik proletárok	egységes fegyverzet egységes kiképzés zsold

A régi és az új haderő jellemzői **4**

Gyűjtsük össze a két különböző hadseregtípus előnyeit és hátrányait! Melyik az a tényező, amely nem szerepel az ábrán, de nagy szerepe volt a köztársaság válságának elmélyülésében? [F]

Sulla, a senatori rend képviselője. A köztársaságot akarta megmenteni az egyeduralom eszközeivel

Hasonlítsa össze a két politikus portréját! Következtethet-e a különböző személyiségjegyekre az ábrázolásokból? [SZ]

SULLA DIKTATÚRÁJA

5 „Miután Sulla tűzzel-vassal elnyerte a győzelmet (…) kijelentette, hogy aki engedelmeskedik, annak jó dolga lesz, de ellenségei közül senkit sem fog kímélni. Így szólván, felolvasta körülbelül 400 senatornak és 1600 lovagnak a névsorát, kiket halálra szánt. Ő az első, aki a halálraítéltek névsorát nyilvánosságra hozta, aki díjat tűzött ki azok számára, kik ezeket megölik, jutalmat azok részére, akik felkutatják és elárulják, bünteti azokat, akik elbújtatják őket. Nemsokára még más senatorokkal is tetézte számukat. Ezek közül egyeseket váratlanul fogtak el és öltek meg, ott, ahol rájuk akadtak… másokat meg odahurcoltak Sulla lábai elé, és ott koncolták fel. Akik pedig a Városból elmenekültek, azok után nyomozókat küldtek, és ott koncolták fel a szerencsétleneket, ahol érték őket. Sokat gyilkoltak le Itália lakosai közül is, sokat kergettek száműzetésbe, soknak vagyonát kobozták el. (…)" *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Sulla)*

Írja le a Sulla által követett, feketelistának nevezett módszert! Miért nyúlhatott Sulla ehhez a módszerhez? Milyen hatással van a polgárok erkölcseire a feketelista bevezetése? Keressen a későbbi korokban hasonló módszereket! Milyen esetekben nyúlt az államhatalom ehhez a módszerhez? [F]

6 „Sulla (…) mintegy hatezer embert összegyűjtött a Circusban, a senatust pedig Bellona templomába hívta össze. Akkor kezdett hozzá beszédéhez, midőn kirendelt katonái elkezdték a hatezer ember felkoncolását. A szűk helyre összezsúfolt emberek lemészárlása, amint az természetes is, messzire elhallatszó jajveszékelés közben ment végbe, és amikor a senatorok elrémültek, Sulla nyugodt, szenvtelen arckifejezéssel felszólította őket, hogy a beszédére hallgassanak, és ne törődjenek azzal, ami odakint történik, néhány gonosztevő megfenyítése folyik, mondotta, amire ő adott parancsot." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Sulla)*

A forrás alapján jellemezze Sulla hatalmát! Mi volt a célja a senatus közelében rendezett kivégzésekkel? Film-, olvasmány- vagy egyéb élményei alapján keressen hasonló célból megrendezett jeleneteket! [SZ]

Miért szabadított fel rabszolgákat Sulla? Milyen veszélyeket rejt magában e lépés? Miért juttatta földhöz veteránjait? Kiknek a szerepét erősítette meg intézkedése? Hogyan hatott ez a köztársasági intézményrendszerre? [F]

7 „A meggyilkolt polgárok rabszolgái közül tízezer fiatal, erőteljes embert felszabadított, római polgárjoggal ajándékozta meg őket… Azért tette ezt, hogy legyen a nép között tízezer ember, aki minden parancsát vakon teljesíti. Ugyanez a szándék vezérelte őt akkor, amikor egész Itáliában (…) az ő zászlói alatt harcolt 23 légió között az egyes városok határában lévő, részben gazdátlan, részben büntetésből elkobzott földeket szétosztotta." *(Appianosz görög történetíró)*

SPARTACUS FELKELÉSE

„Végül a rómaiak két consult két légióval küldtek ellene. (…) Hosszú ideig tartott és hevesen dúlt a harc, hiszen több tízezer halálra elszánt ember vívta. Spartacus egy lándzsától a combján megsérült, térdre esett, de pajzsát maga előtt tartva tovább harcolt az ellene törőkkel. Végül őt is, harcostársait is bekerítették és megölték. Seregének többi része a fejetlen kézitusa során vereséget szenvedett. A megölt ellenséget meg sem lehetett számolni, míg a rómaiak csak mintegy 1000 embert veszítettek. Spartacus holtteste nem került elő. Rengetegen menekültek a csata után a hegyek közé. Crassus [a rómaiak parancsnoka] ezeket is megtámadta. A menekültek négy csapatba oszlottak, és úgy harcoltak ellene, míg 6000 ember híján mind el nem estek. Az élve elfogottakat Crassus a Capuától Rómába vezető út teljes hosszában keresztre feszíttette." *(Appianosz görög történetíró)*

Mesélje el a forrás alapján Spartacus bukását! Hogyan viszonyul a szerző a felkelőkhöz és Spartacushoz? Állítását részletekkel igazolja! Milyen célt szolgált a megtorlás? [SZ]

8

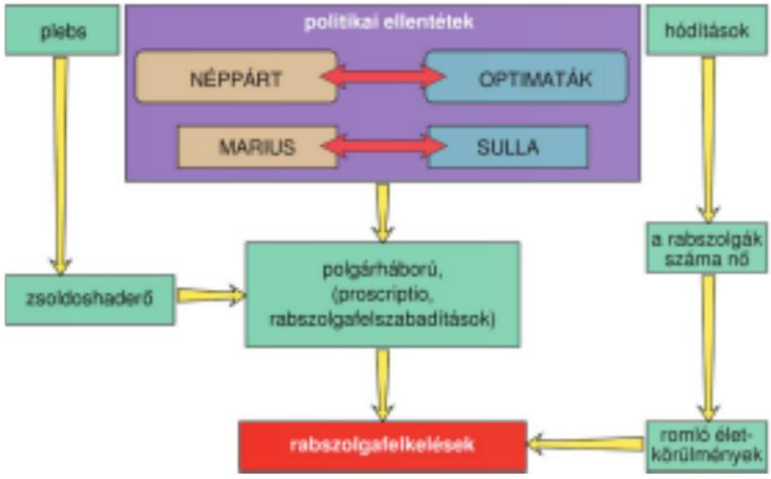

A rabszolgafelkelés kirobbanásának okai

Mely társadalmi folyamatok játszottak szerepet a felkelés kirobbanásában? Milyen politikai környezet teremtett lehetőséget a lázadásra? [SZ]

9

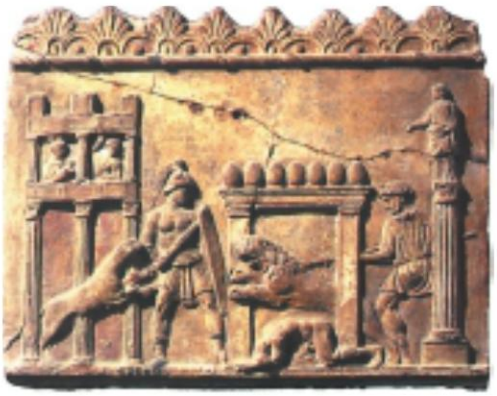

Gladiátor harca vadállattal

Gladiátorok egymás elleni küzdelme

A gladiátorok küzdelmének két jellegzetes formáját mutatják a képek. Jellemezze a gladiátorok fegyverzetét! Milyen fegyvertípusokat tud megkülönböztetni? Mit állapíthat meg az egymás ellen küzdő gladiátorok fegyverzetéről? Hogyan viszonyul egy gladiátor felszerelése egy légionáriuséhoz? [SZ]

10 11

12 13

A rabszolgák értékét és helyzetét meghatározó tényezők

Mely tényezők határozták meg alapvetően a rabszolgák értékét? Mi befolyásolja életkörülményeiket az ábra szerint? Mi a kapcsolat az értékük és életkörülményeik között? Mely szempontokra nem tér ki az ábra? [F]

Spartacus felkelése

Milyen célokat fedezhetünk fel Spartacus látszólag átgondolatlan hadmozdulataiban? Miért vonult Spartacus hadaival Itália keleti partvidékére? [SZ]

Nézőpontok

A polgárháború kapcsán megismertünk két, egymással szembenálló pártot, s azok vezetőit. Ismerkedjünk meg Marius és Sulla személyiségével a források segítségével! Elemezzük, hogyan mutatják be őket a történetírók! Nézzük meg, milyen tulajdonságok és tényezők kiemelését tartják fontosnak! Vitassuk meg, hogy mi mindenre figyelnénk, ha egy mai politikus portréját kellene elkészítenünk!

„Mariust már régen kínozta a vágy a consulság után. Ennek elnyeréséhez csak családjának régisége hiányzott. Minden más jó tulajdonsággal bőségesen rendelkezett: szorgalommal, becsületességgel, nagy hadi tudománnyal, lelke a háborúban nagyra törő, a békében szerény volt, szenvedély és kapzsiság nem volt rá hatással, csak a dicsőségre tört. Különben Arpinumban született, ott töltötte gyermekkorát is, amikor pedig a katonáskodásra alkalmas kort elérte, a hadi szolgálatban, nem pedig a görög ékesszólásban vagy városi piperkőcködésben gyakorolta magát. Így aztán jó tulajdonságaival romlatlan férfiúvá serdült. Mikor a katonai tribunusságra pályázott, az összes tribusok szavazatát elnyerte, bár a többség nem is ismerte őt személyesen, de tudott tetteiről. Így sorra nyerte el a többi hivatalt is. Cselekedeteit úgy intézte, hogy mindig nagyobbra tartották érdemesnek annál a hivatalnál, amelyet betöltött. Eddig azonban nem mert ez az ember a konzulságra pályázni. (…)

Sulla Marius quaestora [a pénzügyek intézője] volt. Mivel ilyen nagy embernek az események folyamán szóba került, nem mellőzhetem, hogy egyéniségéről, jelleméről röviden meg ne emlékezzem. Sulla nemes patrícius családból származott, de családjának neve őseinek tunyasága folytán szinte már teljesen feledésbe merült. A görög és a latin irodalomban egyaránt alapos jártassága volt, kiváló szellemi tehetséggel rendelkezett, vágyott mindenféle élvezetre, de még jobban a dicsőségre. Ha nem volt más dolga, szeretett tivornyázni, de a kötelességteljesítéstől sohasem vonta el az élvezet. Ékesszóló, éles eszű volt, könnyen barátkozott, szinte hihetetlenül értett hozzá, hogy terveit titokban tudja tartani. Mindennel pazarlóan bánt, különösen a pénzzel. Ámbár a polgárháborúban aratott győzelme előtt mindenben ő volt a világ legszerencsésebb embere, szerencséjét nem lehet nagyobbnak mondani szívós erélyességénél. Kevesen tudnák megmondani, mi volt nagyobb: szerencséje vagy bátorsága? Hanem ami azt illeti, amit ezután művelt, igazán nem tudom, restelkedve vagy undorodva említsem-e." *(Sallustius: A Jugurtha elleni háború)*

Mennyiben elfogult Sallustius? Próbáljuk ki, hogy a szöveg egyes részeinek kihagyásával mennyiben változtathatjuk meg az olvasó véleményét a két személyiségről! [GY]

14

15

„Marius megjelenéséről szólva, láttam márványszobrát a galliai Ravennában. Ez a szobor a hagyomány szerint jól illik durva és keserű jelleméhez. Természeténél fogva nagyon férfias és harcias volt. Egész neveltetése inkább a katonai, mint a polgári életre készítette elő. A hatalom birtokában nem tudta szenvedélyeit féken tartani.

A görög irodalmat nem tanulmányozta, és fontosabb alkalmakkor sohasem beszélt görögül. Nevetségesnek tartotta, hogy olyan irodalmat tanulmányozzon, melynek tanítómesterei más népek szolgái. Mikor második diadalmenete után egy templom felszentelésekor görög színműveket adatott elő, éppen csak megjelent az előadáson, rövid időre leült, majd távozott. (…) Ha valaki rá tudta volna venni Mariust, hogy áldozzon a görög Múzsáknak és Khariosznak, nem koronázta volna visszataszító módon dicsőséges hadjáratait és politikai pályafutását indulatossága, fékezhetetlen és vad hatalomvágya és kielégíthetetlen mohósága kegyetlen és vad öregséggel." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

„Külső megjelenését, amelyet jól ismerünk szobrairól, kék szemének kemény, szúrós nézése és arcbőrének színe még félelmetesebbé tette. Vörös arcszínét fehér foltok tarkázták és, mint mondják, nevét is innen kapta. Athénban ez a gúnyvers járta róla: »Mily szederjes Sulla arca, árpaliszttel jól beszórt.« Felsorolunk néhány ilyen adatot erről az emberről, akiről azt állítják, hogy természeténél fogva hajlott a komédiázásra, és már fiatal korában, amikor senki sem ismerte, állandóan színészek és komédiások társaságába járt, s velük mulatozott. Mikor pedig teljhatalmú dictator lett, összegyűjtötte maga köré a legarcátlanabb színésznépséget, mindennap együtt ivott és versenyzett velük a tréfacsinálásban, annyira, hogy az emberek azt már életkora megcsúfolásának tartották." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

Hasonlítsuk össze a leírásokat a politikusok szobrával (tankönyv 123. és 124. oldal)! Állapítsuk meg, mennyiben van összhangban a két forrástípus! Vitassuk meg, hogy inkább Mariussal vagy inkább Sullával szimpatizál-e Plutarkhosz! Hogyan vélekedik a szerző a hatalomról? [F]

16

24. Az egyeduralom kialakulása

A köztársaság működésképtelenné vált. A hatalomért vetélkedők közül végül a legtehetségesebb hadvezér és politikus, Julius Caesar szerezte meg az egyeduralmat.
Caesar reformjai a birodalom egységét és a belső ellentétek tompítását szolgálták. Nyílt egyeduralma összeesküvéshez vezetett, s megölték.
A köztársaságot már nem lehetett visszaállítani. Az újabb polgárháborúban Octavianus szerezte meg a hatalmat. Köztársasági formákkal és külsőségekkel leplezett diktatúráját principátusnak nevezik.
Augustus uralkodása belső és külső békét jelentett a birodalom népeinek.

AZ ELSŐ TRIUMVIRÁTUS A rabszolgafelkelés leverését követően a senatus a külső támadások visszaverését és a földközi-tengeri kalózkodás felszámolását is Pompeiusra bízta. Sikerei láttán azonban tartani kezdtek túlzott hatalmától. Ezért elbocsátott veteránjainak nem adtak földet. Válaszul **Pompeius kapcsolatot keresett a senatus ellenségeivel.**

Ez a helyzet teremtette meg a felemelkedés lehetőséget egy még ismeretlen politikus, **Julius Caesar** számára. Caesar előkelő patrícius nemzetségből származott. Személyesen azonban néppárti politikusokhoz kötődött (apja Marius sógora volt, felesége néppárti politikus lánya). Így **néppárti elveket hirdetett,** s használt fel táborának szélesítésére. Számos ünnepi játékot, gladiátori viadalt rendezett. Ezáltal megnyerte a tömeg rokonszenvét, de eladósodott. Anyagi helyzetét a Rómában szokásos módon rendezte: megszerezte Hispania egyik helytartóságát, és az ottani lakosság kárára gyarapította vagyonát.

Caesar karrierjének fontos állomása volt, hogy **kibékítette egymással** a birodalom két legbefolyásosabb hadvezérét, **Crassust és Pompeiust, majd a senatussal szemben szövetséget kötött velük** (Kr. e. 60). Ezt az egyezséget **triumvirátus**nak (három férfiú szövetsége) nevezték később, és a lényege, hogy **támogatják egymást a vezető tisztségek megszerzésében.** Caesar először consul lett, majd Gallia provincia helytartója. (Más években triumvir társai is voltak consulok, majd Crassus keletre, Syriába, Pompeius pedig nyugatra, Hispaniába ment erőt gyűjteni.)

CAESAR EGYEDURALMA **Crassus halálával** (Kr. e. 53) **megszűnt a triumvirátus**. Pompeius a senatus oldalára állt, mert Caesart egyre veszélyesebb ellenfélnek tartotta. **Caesar** ugyanis időközben **háborúkkal növelte Gallia területét,** és ütőképes, a **személyéhez hű hadsereget szervezett.**

Mikor **a senatus hazarendelte** (Kr. e. 49), hogy elszakítsák hadseregétől, döntő elhatározásra jutott: katonáival átlépte az Itália határát jelentő Rubicont (A kocka el van vetve!). **Újabb polgárháború kezdődött.** A senatus rosszul számított. **Caesar** sorra legyőzte Pompeius légióit, majd a görögországi Pharszalosznál (Kr. e. 48) **döntő vereséget mért vetélytársára.** Pompeius elmenekült, de rövidesen meggyilkolták.

A megrémült senatus **Caesar**t **örökös diktátor**rá választotta. Ő, élve hatalmával, **a birodalom egységét erősítő és a belső elégedetlenséget csökkentő reformok**at hajtott végre. Letelepítette veteránjait, de **földet osztott** a nincstelenek egy részének is. **Értékálló aranypénzt** veretett. **Római polgárjog**ot adott **sok provinciabelinek.** Csökkenteni kívánta a senatus tekintélyét: a testület létszámát 900 főre emelte, és tagjai közé provinciabeli előkelőket is meghívott. **Naptárreform**jának vallási jelentősége is volt. Egyiptomi csillagászok segítségével ismét összhangba hozta a naptár és az évszakok rendjét, s a korrekció tartósságát a szökőévek rendszerével biztosította. A Julián-naptárt használjuk ma is, egy kisebb kiigazítással.

Intézkedései népszerűvé tették a nép (plebs) és a lovagrend körében. Ám **a köztársasági hagyományok még erősek voltak**, és **Caesar erre nem volt tekintettel.** Ezt használták ki ellenfelei a senatusban: **egy köztársaságpárti összeesküvés során** Brutus és Cassius vezetésével **megölték** (Kr. e. 44).

OCTAVIANUS HATALOMRA JUTÁSA A köztársaságpártiaknak nem volt olyan programjuk, amely biztosította volna az egyszemélyi uralom elkerülését. Így a hatalom három, Caesar köréhez tartozó politikus-hadvezér kezébe került. **Antonius** Caesar egyik parancsnoka volt, **Lepidus** a lovasság vezetője, a fiatal, de annál céltudatosabb **Octavianus** pedig Caesar unokaöccse, a diktátor hivatalos örököse, aki nagybátyja veteránjait megnyerve került a hatalomért vetélkedők közé. Mindhárman vállalták a caesari örökség folytatását, s e célból **megkötötték a második triumvirátust** (Kr. e. 43).

A triumvirek a következő évben Philippinél **legyőzték Caesar gyilkosait,** majd **felosztották egymás között a birodalmat.** Antonius kapta a keleti területeket, Octavianus a nyugatit, míg Lepidus Afrikát.

Lepidus rövidesen visszavonult a politikától, ám **Octavianus és Antonius** kezdettől fogva egyeduralomra tört. **Fegyveres összecsapásuk elkerülhetetlenné vált,** így a polgárháború folytatódott. Antonius a hellenisztikus Egyiptomra kívánt támaszkodni, de az utolsó egyiptomi királynőhöz, Kleopátrához fűződő szerelmi kapcsolata miatt sokan tartottak attól, hogy a birodalom súlypontja keletre helyeződik át. Ezért a rómaiak többsége Octavianust támogatta. Actiumnál került sor a döntő csatára (Kr. e. 31), s a tengeri ütközetben **Octavianus győzelmet aratott**. A provinciává tett Egyiptomot – amelynek Róma gabonaellátásában volt fontos szerepe – nem adta át a senatusnak, hanem a saját irányítása alá vonta.

AUGUSTUS EGYEDURALMA – A PRINCIPÁTUS Hogy Caesar sorsát elkerülje, **Octavianus** igyeke-

zett leplezni egyeduralmát, és a köztársaság megmentőjének szerepében tetszelgett. **Hatalma az általa irányított hadseregen nyugodott. Kulcsfontosságú köztársasági tisztségeket összpontosított a kezében,** és ezeken keresztül érvényesítette akaratát. Consulként a hadsereg és a végrehajtó hatalom vezetője, néptribunusként sérthetetlen volt, s vétójoggal rendelkezett. Censorként híveit ültethette a senatusba, pontifex maximusként a vallási életet irányíthatta. Látszólag a köztársaság egyik főhivatalnoka volt, de „megtiszteltetésből" olyan címeket fogadott el a senatustól, illetve „a római néptől", amelyek utaltak kivételes helyzetére: ilyen például az **augustus** (istentől gyarapított férfiú), melyet később személynévként használt, vagy a **princeps** (első polgár), melyről később rendszere a nevét nyerte. A diktatúrát azzal is kendőzte, hogy államilag támogatta a korai köztársaság hagyományainak felújítását, a régi erkölcsök és szokások érvényre jutását. Rendszerét, **a köztársasági formákkal leplezett egyeduramat principátusnak nevezzük.**

Az évszázados polgárháborús állapotok után Augustus **uralma nyugalmat, biztonságot hozott** a birodalom népeinek. **Külpolitikájában a győzelmes békére törekedett**. Keleten lemondott a hódításokról, s a birodalom határa az Eufrátesz mentén állandósult. Északon a Duna és a Rajna vonaláig tört előre, ő hódította meg Pannóniát is (Kr. e. 9). Ezek a **természetes határok** jól védhetők voltak, s oltalmazták a birodalmat egész fennállása alatt.

ARCHÍVUM

1

2

Julius Caesar két ábrázolása

Milyen különbségeket fedez fel a két ábrázolás között? Mi ennek az oka? [SZ]

AZ ELSŐ TRIUMVIRÁTUS

„Caesar (…) törékeny alkatú férfiú volt, bőre sima és fehér, gyakran fejfájás és epileptikus rohamok gyötörték. (…) Gyenge egészségi állapotát nemhogy ürügyül használta volna a kényelmes, elpuhult életre, hanem ellenkezőleg, a hadviselést tekintette a legkitűnőbb gyógymódnak. A hosszú utazásokat, az egyszerű táplálkozást, a szabadban való alvást és a minden kényelmet nélkülöző életmódot vélte a legalkalmasabb eszköznek a betegség távoltartására. (…) Napközben táborhelyek vagy kaszárnyák megszemlélésével, városok meglátogatásával töltötte idejét; állandóan vele volt, hordszéken ülve, egy írástudó rabszolga, akinek útközben diktált; mögötte pedig állandóan egy katona állt kihúzott karddal." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Julius Caesar)*

A részletek alapján vázolja fel Caesar portréját! Vesse össze Plutarkhosznak Mariusról és Sulláról adott leírásával, s jellemezze a szerző véleményalkotását! [SZ]

3

4

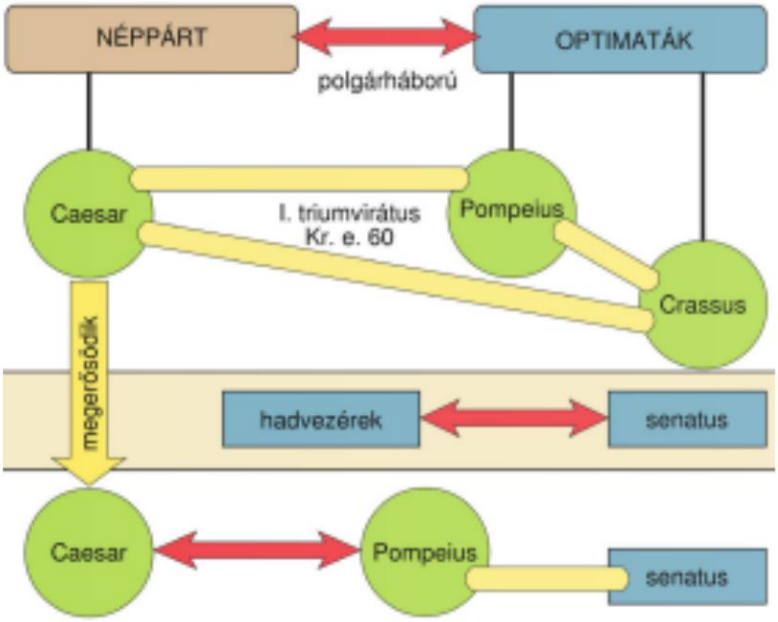

Politikai viszonyok a köztársaság válsága idején

Milyen politikai ellentéteket olvashat le az ábráról? Hogyan változott meg a senatus helyzete? Kik váltak az események főszereplőivé? Mitől függött, hogy ki szerzi meg a hatalmat? [F]

5

Caesar hódításai

Olvassa le a térképről, milyen területeket hódított meg vagy vont ellenőrzése alá Caesar! Mely földrajzi tényezők határozták meg a hódítások irányait, és melyek akadályozták? [F]

„[A gallok] hatvanezer főnyi hadseregükkel hirtelen megtámadták Caesart, mikor katonái a tábor megerősítésével foglalatoskodtak, és nem számítottak rá, hogy csatát kell vívniuk. Az ellenség szétszórta Caesar lovasságát, bekerítette a hetedik és tizenkettedik légiót, és a centuriókat megölte. Ha Caesar nem ragad pajzsot, nem hatol előre a harcban álló gyalogság első soraiba, s nem veti magát az ellenségre (…) egyetlen római sem menekült volna meg." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Julius Caesar)*

6

Mi tette népszerűvé katonái között? Mennyiben lehetett ez részéről tudatos politika? Fogalmazza meg, hogy Caesart mely tulajdonságai tették alkalmassá az egyeduralom megszerzésére! [F]

„Tullius mindkét kezével belekapaszkodott Caesar tógájába, s lerántotta nyakáról. Ez volt a jeladás a merénylet végrehajtására. (…) az összeesküvésbe be nem avatottak annyira megrémültek, hogy nem mertek sem elfutni, sem Caesar segítségére sietni, vagy akár csak egyetlen hangot is hallatni. A gyilkosság előkészítői azonban mind kihúzták kardjukat a hüvelyéből, és körülállták Caesart, akire, bármerre fordult, csak úgy zuhogtak az ütések. Mindenütt az arcába, a szemébe sújtó kardok érchegyét látta; merénylői úgy hajszolták, akár egy halálos csapásokkal megsebzett vadat, míg mindegyik belé nem döfte kardját. Abban egyeztek meg ugyanis, hogy mindnyájan megmártják fegyverüket a vérében. Ezért sebezte meg Brutus is, az ágyékán. Azt mondják, Caesar eleinte védekezett, igyekezett elkerülni a döféseket, és segítségért kiáltozott, de mikor látta, hogy Brutus is belemártja kardját, fejére húzta tógáját és lerogyott a földre." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Julius Caesar)*

Készítsen tudósítást Caesar haláláról köztársaságpárti és Caesar-párti megközelítésben! Mi lehetett az oka annak, hogy az összeesküvők úgy döntöttek, mindenki megmártja kardját Caesar testében? [F]

Ezt a diadalívet Caesar tiszteletére emelték Gallia egyik városában, ahová Caesar veteránokat telepített le

7

8

Nézzünk utána, kik voltak a veteránok! Miért volt fontos letelepítésük Caesar számára? [F]

9

10

Marcus Agrippa portréja. Octavianus fiatal kori barátja, és a polgárháborús időszakban legmegbízhatóbb szövetségese. Kitűnő hadvezér, aki sorra nyerte meg a hadvezetésben kevésbé tehetséges Octavianus nagy csatáit. Ő szervezte újjá Róma hajóhadát. Sok fontos címet és elismerést kapott, de mindvégig a háttérben maradt, és odaadóan szolgálta az egyeduralkodó Augustust. Harmadik felesége Augustus lánya volt

11 Agrippa személye Augustus mely uralkodói erényeire vet fényt? [SZ]

OCTAVIANUS HATALOMRA JUTÁSA

„Mihelyt megkezdődött az ütközet, az egyik oldalon minden volt: vezér, matrózok, katonák; a másikon semmi, csak katonák. Kleopátra volt az első, aki futásnak eredt; Antonius inkább maradt a menekülő királyné, mint harcoló katonái mellett, és így az imperator [főparancsnok], akinek kíméletlen szigorral kellett volna eljárnia a szökevények ellen, maga szökött meg seregétől. Katonái a vezér elvesztése után is sokáig – állhatatosan és bátran – harcoltak, amikor a győzelemre már nem volt reményük, legalább a halálért." *(Velleius Paterculus leírása az actiumi csatáról)*

Minek tulajdonítja Augustus győzelmét Velleius? Mi a szerepük az ókori hadvezéreknek? Miért vált döntő jelentőségűvé az actiumi csata Augustus és Antonius párharcában? [F]

AUGUSTUS EGYEDURALMA – A PRINCIPÁTUS

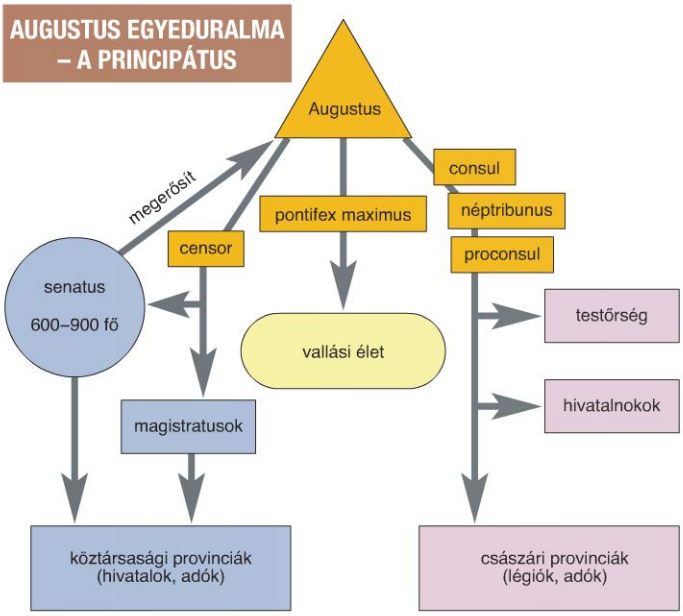

A principátus rendszere

Mutassa be az ábra alapján a principátus államrendszerének működését! Bizonyítsa be, hogy Augustus valójában egyeduralkodó volt! [F]

12

Augustus hódításai

Olvassa le a térképről, hogy mely területeket csatolta Augustus a birodalomhoz! Vesse össze a birodalom határait a földrajzi viszonyokkal! Milyen politikai szándékot vagy kényszerítő körülményt fedez fel a hódítások mögött? [F]

Nézőpontok

Történelmi tanulmányaink során a jelentős folyamatokra összpontosítva könnyen szem elől veszíthetjük a kortársakat. Pedig számukra az események nem nagy távlatokban játszódtak le, hanem a mindennapokban. A köztársaságból az egyeduralomra történő váltás zűrzavaros időszakában kevesen ismerték fel a változások irányát. S ha felismerték, vajon tudták-e, hogy e változásokban mi szolgálja leginkább érdekeiket? És ha ezzel is tisztában voltak, vajon mertek-e cselekedni?

Pillantsunk be egy kortárs, a kiválló szónok, Cicero vívódásaiba! Vizsgáljuk meg mit ismert fel a körülötte zajló eseményekből! Elemezzük, hogyan élte meg az átmenet időszakát! [F]

„(…) Még egyszer visszatérek a mi szerencsétlen, vagy inkább: már nem is létező köztársaságunkra. Marcus Antonius levelet intézett hozzám Sextus Clodius visszahívása ügyében [Kr. e. 52-ben száműzték] – hogy milyen megtisztelő hangnemben – már ami engem illet –, megláthatod a levélből, melynek másolatát elküldtem neked; hogy milyen gátlástalanul, közönségesen és veszedelmesen, hogy néha már szinte Caesart kívánnám vissza: könnyen megítélheted. Mert most olyan dolgokat rángatnak elő meghamisított irományaiból, amelyeket Caesar sohasem tett, de még csak el sem tűrt volna. Én mindenesetre a legnagyobb előzékenységgel állottam Antonius rendelkezésére, mert – ha egyszer a fejébe vette, hogy neki szabad, amit csak akar – hiába szegülök ellen, úgy is megtette volna. Ezért hozzá intézett levelem másolatát is elküldöm neked." *(Cicero levele Atticusnak, Kr. e. 44 áprilisa)*

„Hidd el, Cassius, állandóan csak rád és Brutusra, vagyis egész köztársaságunkra gondolok, amely minden reményét csak belétek és Decimus Brutusba veti. Amióta Dolobella [consul Kr. e. 44-ben] olyan kiválóan látta el az államvezetés feladatait, én is több okkal reménykedhettem. Mert az a nyavalya úgy elterjedt a városban és napról napra úgy elhatalmasodott, hogy legalábbis én már nem bíztam Rómában és a békében. De a dolgot sikerült úgy elfojtani, hogy megítélésem szerint most már egyszer s mindenkorra mentesek leszünk ettől az undorító veszedelemtől. Még sok komoly feladat van hátra, de minden rajtatok fordul. De fejtsünk ki mindent szép sorban! Mert – legalábbis eddig – úgy látszik, hogy nem a királyságtól, csak a királytól szabadultunk meg; mert a király felszámolása után is mindnyájan csak a királyi parancsokat lessük. (…)

Mindennek rendbehozatala rátok vár, és nem szabad azt gondolnotok, hogy ti már megtettétek a magatokét az állam érdekében. Ti annyit tettetek meg, amennyit kívánni sohasem jutott az eszembe; de ezzel az állam nincs kielégítve, és nagyszerű elgondolásotokra, nagy érdemeitekre való tekintettel még nagy dolgokat vár tőletek. Eddig – általatok, a zsarnok pusztulásával – bosszút állott az elszenvedett jogtalanságokért; ennél több nem történt. De díszei, kiváltságai közül melyeket szerezte vissza? Talán azt, hogy halálában szót fogad annak, akit életében nem tudott elviselni?" *(Cicero levele Cassiusnak, Kr. e. 44 májusa)*

„Antiumba június 8-án érkeztem meg. Brutus örült, hogy megjöttem. (...) Én azt tanácsoltam, amit út közben kigondoltam, hogy vállalja el a kis-ázsiai gabonafelvásárlásra szóló megbízatást; most már csakis azzal törődhetünk, hogy biztonságban maradjon; a köztársaság ügyét is csak így védelmezhetjük. Alig kezdtem el mondanivalómat, megérkezett Cassius. (...) Elszántan kijelentette, hogy ő ugyan nem fog elmenni Szicíliába. »Hát még hogy jótéteményként fogadjam a gyalázatot?« [Brutust és Cassiust a senatus a gabonafelvásárlások intézésével bízta meg, hogy elhagyhassák Itáliát.] (...)

Amikor aztán fejtegetni kezdtem, (...) hogy [Caesar meggyilkolása után] össze kellett volna hívni a senatust, a felizgatott népet szándékosan még jobban fel kellett volna tüzelni, és az egész államapparátust magunkhoz kellett volna ragadni – ekkor barátnéd közbekiáltott: »Hát ezt még senkitől sem hallottam!« (...)

De hallod-e, nehogy még elfelejtsem: Dolobella június 3-án legátusává tett. (...) Szeretem az ilyen fajta legátuskodást, amely lehetővé teszi, hogy tetszésünk szerint jöhessünk-mehessünk; én most ilyenhez jutottam. Remek dolog, hogy öt esztendeig élvezhetem ezt a jogot. Bár mit töröm én a fejemet öt éven? Azt hiszem, rövidebb lesz a dolog." *(Cicero levele Atticushoz, Kr. e. 44 júniusa)*

„(...) Cicero mindenkinél világosabban megmutatta a rómaiaknak, hogy mennyire kellemessé teszi az ékesszólás a jó ügyet, és az igazság legyőzhetetlen, ha helyesen adják elő; hogy lelkiismeretes államférfiú a jó és nem a tetszetős ügy mellé áll (...) Sajnos azonban sok ember szemében ellenszenvessé vált, (...) mert belefáradtak abba, hogy folyton hallgassák, mint magasztalja magát és kiváló tetteit." *(Plutarkhosz)*

13

14

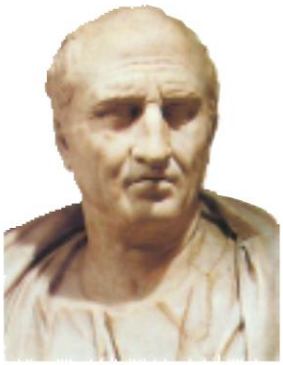

Cicero márványszobra, amelyet Augustus korában készítettek egy korábbi szobor alapján

15

Cicero mely vonásait emeli ki a szobor? Milyen eszközökkel érte el az alkotó a kívánt hatást? Hogyan lehetséges, hogy Ciceró Augustus korában ismét népszerűvé vált? [F]

16

A három forrás alapján tárjuk fel, milyennek tartja Cicero a köztársaság helyzetét Caesar halála után! Milyen viselkedésről tudósít az első levél? Milyen veszedelemre utal második levelében? Milyen lépéseket hiányol? Milyen ellentmondás fedezhető fel a hiányolt intézkedések és Ciceró politikai hitvallása között? Van-e különbség a három forrás között a helyzetmegítélés szempontjából? Melyik forrás a leginkább bizakodó, és melyik a legborúlátóbb? [F]

25. Augustus önéletrajza

A forrás nem sokkal Augustus halála előtt keletkezett és összefoglalja a politikus életét, tevékenységét. Eredetileg Augustus Mars mezőn felállított mauzóleumában volt bronztáblára vésve, később a birodalom több pontján is felállították. Ennek köszönhető fennmaradása. A XVII. században a keleten harcoló szultán után utazó Habsburg császári követség fedezte fel Ankara közelében, kőbe vésve a feliratot. Így nyilvánvalóan propagandisztikus szövegről van szó. Figyelmes elolvasásával pontos képet kapunk a principátus rendszeréről.

ARCHÍVUM

Mit ért párturalmon Augustus? Milyen erőt jelöl meg hatalma forrásául? [SZ]

Mivel bizonyítható, hogy a fenti hivatkozások félrevezetők? [SZ]

Mely köztársasági hivatalokat szerezte meg Augustus? Ezeket hogyan lehetett elnyerni és gyakorolni a köztársaság korában? [GY]

Milyen új címeket hozott létre Augustus? Ezekkel milyen jellegű hatalom járt? [GY]

Az államhatalom megerősítésének és a belső rend megteremtésének mely tényeit említi Augustus? [Í]

A forrás alapján jellemezzük Augustus külpolitikáját! Említsünk konkrétumokat! Hogyan értelmezték a rómaiak a békét? [GY]

A feladatok megoldásának mely módját emeli ki Augustus? Milyen célból kerül ez a változat előtérbe? [Í]

Milyen erkölcsi értékeket emel ki a forrás? Miért? [F]

Hogyan viszonyul az önéletrajz az általunk megismert történeti tényekhez? Mely események maradnak ki és mi okból? [SZ]

Gyűjtsünk ki a forrásból római szokásokat, hiedelmeket! [F]

1

„1. Tizenkilenc éves koromban a magam elhatározásából és a magam költségén hadsereget szerveztem, amelynek segítségével a párturalomtól elnyomott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus (...) engem és a consulokat bízott meg azzal, legyen gondunk rá, hogy az állam semmi kárt ne szenvedjen. A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára.

2. Atyám gyilkosainak istentelen tettét törvényes ítélettel megtoroltam: száműzettem, majd – amikor fegyverrel támadtak az állam ellen – nyílt csatában kétszer is legyőztem őket.

3. Sokszor viseltem hadat szárazon és vízen, belső és külső ellenség ellen az egész földkerekségen, és győzelmeim után minden kegyelmet kérő polgárnak megkegyelmeztem. Az idegen népeket nem irtottam ki, ha biztonságunk veszélyeztetése nélkül meg lehetett nekik bocsátani, inkább megoltalmaztam őket. Körülbelül 500 ezer római polgár tette le kezembe az esküt. Ezek közül szolgálati éveik leteltével coloniákba telepítettem (...) Földet utaltam ki a számukra, vagy katonáskodásuk jutalmául pénzt adtam nekik.

4. Kétszer vonultam be ovációval, háromszor ünnepélyes diadalmenetben, és huszonegyszer kiáltottak ki imperátorrá. A senatus több diadalmenetet is szavazott meg számomra, de én nem fogadtam el. Tizenháromszor voltam consul, mikor ezeket írtam, és harminchétszer nyertem el a tribunusi hatalmat.

5. A dictaturát, amelyet a nép és a senatus mind távol-, mind jelenlétemben megszavazott (...) nem fogadtam el. Nem utasítottam azonban vissza a nagy ínség idején a gabonaellátásról való gondoskodást. Az akkor egyszer s mindenkorra fölajánlott consulságot szintén nem fogadtam el.

6. (...) a senatus és a római nép egyetértőleg azzal bízott meg, hogy korlátlan hatalommal egyedül legyek a törvények és erkölcsök felvigyázója, de én egy olyan tisztséget sem fogadtam el, amelyet őseink szokása ellenére ruháztak rám. Azt, aminek végrehajtására a senatus megkért, tribunusi felhatalmazásom birtokában hajtottam végre. Ebben a hatáskörben magam kértem öt ízben a senatustól hivatali társat, és meg is kaptam.

7. Tíz esztendőn keresztül egyfolytában voltam az államügyek rendbehozatalára kiküldött háromtagú bizottság tagja. A senatus feje voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül. Pontifex maximus, augur [madárjós], a kultusz felügyeletére rendelt tizenöt tagú bizottság (...) tagja voltam.

8. Ötödik consulságom évében a nép és a senatus parancsára növeltem a patríciusok számát. A senatust háromszor is újonnan állítottam össze. Az én kezdeményezésemre hozott új törvényekkel őseinknek sok, a mi korunkból már-már kivesző példáját elevenítettem fel, és én magam is sok mindenben hagytam követendő példát az utódok számára. (...)

9. (...) senatusi határozat alapján (...) törvényt hoztak, hogy személyem egyszer s mindenkorra szent és sérthetetlen legyen, és hogy életem fogytáig megillessen a tribunusi hatalom. (...)

13. Ianus (...) kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá eső területeken, szárazon és vízen, mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt, a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem évei alatt a senatus háromszor záratta be.

21. A Bosszuló Mars templomát és a Forum Augustumot a hadizsákmányból vásárolt saját telkeimen építtettem fel. Az Apollo-templom melletti színházat nagyrészt magánosoktól vásárolt telkeken építtettem (...)

25. A tengert megtisztítottam a kalózoktól. Azoknak a rabszolgáknak a leverése után, akik megszöktek uraiktól és fegyvert fogtak az állam ellen, körülbelül 30 ezer foglyot adtam át uraiknak büntetés végett.

26. A római nép valamennyi provinciájának területét megnöveltem, amelynek csak szomszédságában hatalmunkat el nem ismerő népek éltek.

27. A római nép fennhatóságát Egyiptomra is kiterjesztettem. Armeniát (...) királyának (...) halála után provinciává tehettem volna, de inkább őseink példáját követtem, és ezt az országot (...) átadtam [a] király fiának (...)

34. Hatodik és hetedik consulságom idején, miután a polgárháborúnak véget vetettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rámruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem le. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek, (...)

35. Tizenharmadik consulságom évében a senatus és a lovagrend és az egész római nép a haza atyjának jelentett ki (...) Amikor ezeket leírtam, hetvenhatodik évemet éltem."

2

Az ifjú Octavianus

Augustus babérkoszorúval

3

Augustus főpapként. A kendővel fedett fej utal a vallási funkcióra

Drágakőből készült alakos dombormű (ún. gemma). A domborművön Augustus Jupiterként trónol (a feje fölött babérkoszorú), körülötte istenek, hadvezérek, alatta római katonák

4

5

Augustus mint hadvezér

„Élete utolsó napján érdeklődött, vajon a róla szóló hírek nyugtalanságot keltenek-e már az utcán; tükröt kért, és megigazította haját és megereszkedett állkapcsát. Majd beengedte szobájába barátait, és azt kérdezte tőlük: nem gondolják-e, hogy ő az élet komédiáját elég jól végigjátszotta…." *(Suetonius: A császárok élete)*

Milyen személyiséget takar a forrásrészlet? Vessük ezt össze az önéletrajzzal és a képi forrásokkal! [GY]

A szöveges forrás mellett Augustus több ábrázolását is láthatja. Hasonlítsa össze a képeket! Mi a közös bennük? Mit kívánnak közvetíteni, s ezt milyen eszközökkel érik el? Állapítson meg különbségeket is! [GY]

6

7

26. Római hétköznapok, ünnepek

A rómaiak közösségi élete elsősorban a köztereken, fürdőkben, színházakban zajlott.
A tömegek szórakoztatása egyre inkább politikai kérdéssé vált.
A római vallás hellenizálódott, és szorosan kapcsolódott az állami élethez.

LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK A lakóház nagysága és minősége tulajdonosuk anyagi helyzetétől függött. A **gazdagok** lakóháza, a **villa** kifelé zárt épület volt. A bejáraton át egy központi, részben fedetlen udvarba, az átriumba lehetett jutni. Ennek a középső, nyitott részén kis medence helyezkedett el, mely felfogta az esővizet, és nyáron hűsítette környezetét. **Az átriumban zajlott a család élete.** Itt állt a házi istenek oltára, itt étkeztek, és itt fogadták a vendégeket. Innen nyíltak a ház egyéb helyiségei, a hálószobák, a kamrák, a konyha és a családfő szobája.

Míg a jómódúak a kertvárosokban, saját tulajdonú házakban (domus) éltek, s egyre fényűzőbb villákat emeltek, addig **a** növekvő létszámú **városi köznép** (a plebs) **többemeletes bérházakban lakott.** Szigetként emelkedtek ki az őket minden oldalról körülvevő sikátorokból, amit nevük is tükröz (insula = sziget). A bérházakban alacsony volt a belmagasság, télen a lakások füsttel teltek meg, s csak elvétve akadt folyóvíz és csatorna. A faépítésű részek miatt gyakoriak voltak a tűzvészek.

A VÁROS ÉS A SZÓRAKOZÁSI LEHETŐSÉGEK A módosabbak gyakran rendeztek nagy **lakomák**at. A társaság az asztalt három oldalról körülvevő kereveteken heverve fogyasztott a házigazda vagyonáról és leleményességéről tanúskodó fogásokból. A hosszú étkezés szüneteiben komédiások, cirkuszi mutatványosok, táncosok szórakoztatták a résztvevőket.

Minden társadalmi réteg körében népszerűségnek örvendtek a fürdők. A római városképhez hozzátartoztak a hatalmas fürdőépületek, a szükséges vizet biztosító boltozatos vízvezetékekkel együtt. A plebs jóindulatára számító politikusok és császárok sok fürdőt emeltek. A rómaiak nem úszni jártak ide, hanem elsősorban **a társas együttlét és az élvezetek kedvéért.** A fürdők nyüzsgő életében a szórakozás sokféle formáját lehetett megtalálni.

A bérházak lakói nem szívesen tartózkodtak nyomasztó otthonaikban. **A közösségi élet a** pompás épületekkel övezett **köztereken, a cirkuszokban és az amfiteátrumokban zajlott**. A polgárok jelentős része sok szabadidővel rendelkezett. Ennek eltöltése jelentősen hatott közérzetére, de még politikai állásfoglalására is. Az ókori mondás szerint a tömeg „Kenyeret és cirkuszi játékokat!" akart. Ezért **a politikusok igyekeztek gondoskodni a köznép szórakoztatásáról.**

A tömeg leginkább az **ünnepi játékok**at, **versenyek**et kedvelte. Ezek a rendezvények nem csak a szabadidőt töltötték ki, de levezették a plebs indulatait is: a sokszor több napon át tartó játékokon mindenki kitombolhatta magát.

A rómaiaknál **a szórakozás csúcspontját a gladiátori játékok jelentették**. Külön épületeket emeltek e véres rendezvények számára: a **körszínházak**at (**amfiteátrumok**at). Ezek olyanok, mint két egymásnak fordított római színház. Ma is álló amfiteátrum a Colosseum Rómában, melynek lelátóin közel 50 000 ember foglalhatott helyet. Többféle véres és kegyetlen látványossággal szórakoztatták itt a népet. Kedvelték az állatviadalokat, a „tengeri csatákat", de kiemelkedtek a gladiátorok egymás elleni vagy vadállatokkal vívott küzdelmei is.

A **színházak**at kevesebben látogatták. Ellentétben a görög színházzal, a nép az egyszerű jeleneteket és a vaskos humort kedvelte. Pompeius építtette Rómában az első állandó színházat, a Kr. e. I. században.

Bőven volt része a népnek a **cirkuszi játékok**ban. Az ezeknek helyet adó hatalmas építmények, mint pl. a római Circus Maximus, óriási tömeget tudtak befogadni. **A kocsiverseny volt a legkedveltebb**. Már az ókorban is léteztek szurkolótáborok. Egyesek a zöldeket, mások kékeket vagy a másik négy nagyobb istállót biztatták. Sokszor politikai tartalom is keveredett a szurkolásba: a császárkorban az uralkodó és a tömeg a zöldeket, az arisztokrácia a kékeket támogatta. A versenyek után az ellentétes táborok között időnként tömegverekedés robbant ki. Ez a valóságos tét nélküli harc alkalmasnak bizonyult a politikai indulatok levezetésére.

VALLÁSI ÉLET A rómaiak ősi hitvilágát – más népekéhez hasonlóan – **kezdetben** a **totemizmus** jellemezte. Fontos szerepet játszott **az ősök tisztelete.** Ahogy fejlődött a város, az etruszk korban fokozatosan létrejöttek a személyiséggel rendelkező, **ember alakú istenek.** Az eredeti latin istenek mellé (pl. Janus = kezdet és vég; Mars = háború) az etruszkoktól átvettek újakat (pl. Minerva = bölcsesség). Az etruszkok hatása a szertartások alakulásán még erőteljesebb érződött. Tőlük vették át a jóslás tudományát. Jósoltak a madarak röptéből, a szent csirkék étvágyából, állatok beleiből, májából, a mennydörgésből.

A görögökkel való szorosabb kapcsolat kialakulása után megkezdődött **a római vallás hellenizálódása**. A hasonló feladatkörű római isteneket megfeleltették a görög isteneknek (pl. Zeusz = Jupiter, Héra = Juno, Poszeidón = Neptunus, Athéné = Minerva). A mitológiát, az istenekről szóló történeteket mesének is lehetett tekinteni, amelyeket szintén a görögöktől tanultak el.

Az állam és a vallási élet teljesen összeforrt. Mivel **a szertartásokon** való részvétel az államhoz való tartozást fejezte ki, azokat nagyobbrészt az **állami tisztségviselők** (magistratusok) végezték. Léteztek emellett **papi testületek** is. Ilyen például az ősi vesta szüzeké, akik a tüzet őrizték éjjel-nappal, s bárkinek bármikor szolgáltattak belőle, vagy a különböző jósok, akik közül az etruszkok álltak nagy becsben.

ARCHÍVUM

LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK

1

Római bérházak (insula) domborművön és rekonstrukciós rajzon

Milyen életfeltételeket biztosítottak az insulák? Hogyan befolyásolta a város mindennapjait az, hogy a lakosság nagy része bérházakban lakott? Hasonlítsa össze a rekonstrukciós rajz és a domborművű forrásértékét! [SZ]

„Itt ma a Város legtöbb házát gyenge gerenda
dúc támasztja: csak így akadályozhatja a gondnok
omlásuk. S ha a rég tátongó rést befalazta,
Biztat aludni, habár az egész ránk dőlhet azonnal.
Ott kell élni, ahol nincs tűzvész, s éjszaka pánik!
Ucalegon vízért ordít már, s menti kacatját.
Már emelet három füstöl nálad, de te nem tudsz
semmit; mert ha az alsó lépcsőkön lerohantak,
az sül utolsónak meg, akit csak a puszta cserép óv
fent az esőtől, hol fészkelnek a gyenge galambok."
(Juvenalis, 3. szatíra)

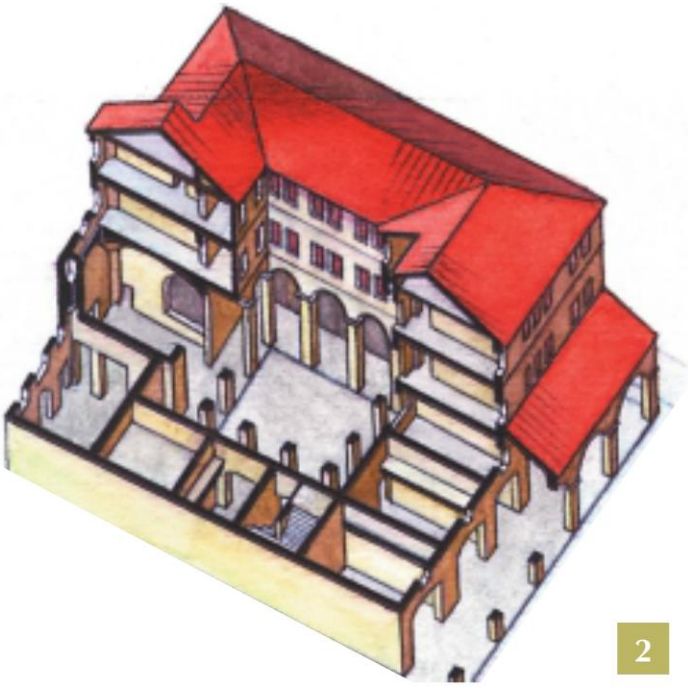

2

3

„…A Cispius-hegyen felfelé kaptatva, arra lettünk figyelmesek, hogy egy sokemeletes, magasba nyúló bérház lobogva ég, és már az egész környéken felcsaptak a tűzvész lángjai. Ekkor valaki Julianus kísérői közül megjegyezte:

– Nagy jövedelmet hoznak a városi ingatlanok, viszont a kockázat is sokkal nagyobb. De csak volna valami ellenszere annak, hogy ne gyulladnának ki minduntalan a római házak, én bizony rég túladtam volna falusi birtokomon, és városi ingatlanokat vásároltam volna!" *(Gellius: Attikai éjszakák)*

Tárja fel, milyen problémákról tudósít a két forrás! Van-e különbség közöttük a téma bemutatásában? Ha igen, mi az? [SZ]

4

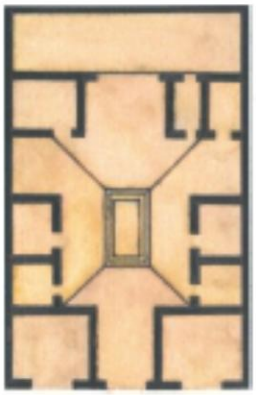

Római villa alaprajza és rekonstrukciója

Rendszerezze táblázatban, hogy mit tudhat meg a római villáról az alaprajz, és mit a rekonstrukciós rajz alapján! Hasonlítsa össze a római és a görög ház felépítését! Melyek az azonosságok és melyek a különbségek? Tárja fel ezek okát! [GY]

5

„Laurentumi villám csak tizenhét mérföldnyire van Rómától, s az ember oda juthat, amikor minden ügyét elintézte, anélkül hogy napját megrövidítené. Két út vezet oda (...) mindenfelől más és más tájkép gyönyörködtet. Hol erdők közé szorul az út, hol meg hatalmas rétekre nyílik. (...) A villa kényelmes, bár nem költséges a fenntartása. Az elegáns egyszerűségű bejárattal szemközt van egy D formában hajló porticus [oszlopcsarnok], amely bájos kis udvart fog körül. Sokat érő menedék ez rossz időben, mert oltalmaznak az ablakok, amelyek bezárják, és a tetők, amelyek befedik. Ez a porticus egy igen derűs belső udvarba vezet. Innen egy elég szép ebédlőbe jutunk – ez kiugrik a tengerre, amelynek hullámai a fal tövét mossák, ha déli szél fúj. Ennek a teremnek mindenfelől kétszárnyú ajtói vannak, s az ajtóknál nem kisebb ablakai, úgy, hogy jobbra, balra és szemközt mintha három különböző tengert látna az ember. Mögöttük pedig a látóhatár: a belső udvar, a porticus, a zárt udvar, aztán ismét a porticus, végül a bejárat, s a messzeségben erdők, hegyek." *(ifj. Plinius)*

Állapítsa meg, hogy milyen célokat szolgált a római villa! Milyen eszközökkel érték el ezt? Hasonlítsa össze a villa leírását a római ház alaprajzával! [F]

6

A VÁROS ÉS A SZÓRAKOZÁSI LEHETŐSÉGEK

„Azokat az előnyöket, amelyekkel a természeti környezet ajándékozta meg Rómát, a lakosok még alkotásaikkal is megtoldották. A görögök úgy vélik, hogy biztos alapokat teremtettek a városalapításhoz, ha biztosították a szép fekvést, a védettséget, a kikötőket és a megfelelő környezetet. A rómaiaknak viszont az volt a legfőbb gondjuk, amire a görögök csak kevés súlyt fektettek: hogy utakat építsenek, bevezessék a vizet, és olyan csatornarendszert hozzanak létre, amely az egész város vizét le tudja vezetni a Tiberisbe. (...) A csatornák boltozata egymáshoz simuló kövekből készült: némelyik akkora, hogy egy szénásszekér is közlekedhetne benne. A vízvezetékek meg annyi vizet szállítanak a városba, hogy a városon keresztül és lent a csatornákban valóságos folyók áramlanak: majd minden ház közelében van bővizű tartály, szökőkút és vízcsap. (...) Azt mondhatnók, hogy a régiek nem sokat törődtek Róma küllemével, mert őket még fontosabb és sürgetőbb teendők foglalkoztatták; a későbbi nemzedékek azonban, különösen kortársaink, ezen a téren sem maradtak le, és sok szép alkotással gazdagították a várost." *(Strabón görög földrajzi író)*

Miben különbözik Strabón szerint a görög és a római várostervezés? Mit tart a szerző a római város legfontosabb jellegzetességének? Mennyiben határozta ez meg a mindennapokat? [F]

7

Lakomameghívás a Kr. u. I. századból

„Jösztök-e Stella, Nepos, Flacus, Canius, Certalis?
Számunk hat, Lupusom, így te vagy a hetedik.
Kertem termését majorosném már ide hozta,
S mályvát, mely a belet könnyíti nagyszerűen;
Itt a saláta, fejes, hasadékony hagymagumóval
Menta, böfögnivaló és buja éruka-fű.
Rutás tengeri hal, koszorúzva tojás-szeletekkel,
S tintahal sós levitől csepegő kocatőgy,
Eddig az ízelítő. Asztalra fogás csakis egy jön;
Egy gida, a farkas szája elől menekült,
És apró kolbász, amit fölszeletelni nem is kell,
Véle kovácsoknak babja, s a gyönge kel is.
Csirke jön és sódar, három tornak maradéka,
Hogy már jóllaktunk, gyönge gyümölcsöt adok.
Seprő nélküli bort ad Nomentum csobolyója,
Frontum consul alatt harmadik éves italt.
Tréfa kiséri torunk, nem epés bátorszavú szólás
Reggel amit nem bánsz, hogy kibeszélte a szád.
Szóljon a zöld pártról, vendégem, szóljon a kékről,
Vádlottá nem tesz senkit az ily borozás."

(Martialis: Epigrammák 10. 52)

A tréfás meghívó alapján azonosítsunk minél többet a római lakoma jellegzetességei közül! Beszéljük meg, milyen ételekre ismerünk rá, s melyeket fogyasztanánk el szívesen! Értékeljük a forrást a mai „táplálkozástudomány" szempontjai szerint! Milyen történelmi következtetés vonható le a forrásból? [GY] **8**

„A vendégek száma legkevesebb három, legtöbb kilenc legyen. (…) Magának a lakomának négy kelléke van: akkor lesz minden tekintetben tökéletes, ha kellemes modorú embereket válogatunk össze, ha alkalmas helyet választunk, ha jól választjuk meg az időpontját, és ha a választékos tálalásról sem feledkezünk meg. Nem szabad sem fecsegő, sem szófukar vendégeket hívni, mert a sok beszéd a fórumon és a törvényszéken, a hallgatás pedig nem vendégségben, hanem a hálószobában helyénvaló. A lakomán kellemes és vonzó témákról kell társalogni, amelyek lekötnek és elszórakoztatnak. A házigazda pedig ne legyen fényűző, még inkább óvakodjék a fösvénységtől. S végezetül pedig ne válogassunk össze mindenfélét az étrendbe, hanem elsősorban olyan ételeket, amelyek ízletesek, de egyúttal táplálóak is." *(Gellius római író)*

Hogyan illett vendégséget szervezni az ókori Rómában? Mely társadalmi réteg számára szólnak a tanácsok? Mire utal a mű megszületése? [SZ] **9**

„Halászok! Válasszátok aedilisszé Popidius Rufust!"

„Egy bronzüst eltűnt az üzletből, aki visszahozza, 65 sestertius jutalomban részesül!"

„Cn. Allius Nigidius Maius Arria Pollia utcai bérházában a következő július 15-től árkádos üzlethelyiségek, lovagi igényeknek megfelelő emeleti szobák és egész lakások kiadók. Aki bérbe óhajtja venni, forduljon Primushoz, Cn. Allius Nigidius Maius szolgájához."

„Samius Corneliusnak: Akaszd fel magad!"

„Hívj meg ebédre, az isten is megáld!"

„Ladicula, tolvaj vagy!"

„Egyedül aludt itt Vibius Restitutus, és Urbanája után sóvárgott."

(Római „falfirkák")

Nézzünk utána, milyen szerepet játszott a birodalom városainak életében az aedilis! Milyen társadalmi rétegekre és milyen életkörülményekre ismerünk rá a falfeliratokból? [F] **10**

„Övvel kötötték át a menyasszony derekát, s ezt férje a nászágyon bontotta ki. Juh gyapjából készült az öv, annak jeléül, hogy az asszony úgy van férjével összekötve-összekapcsolva, mint ahogyan az egymással összecsomózott gyapjúszálak is egybefonódnak. Az övet Hercules csomójával bogozzák meg, melyet a férj csomóz ki, annak az óhajának szent nyilvánításaként, hogy ő is olyan gazdag gyermekáldásban részesüljön, mint Hercules, aki hetven gyermeket hagyott hátra." *(Festus: A szavak jelentése)*

„Miért emelik át a küszöbön a menyasszonyt, miért nem hagyják, hogy ő lépje át? Talán mert először rabolták a feleségüket, s így kellett őket bevinni, maguktól nem mentek be. Vagy azt a látszatot akarják kelteni, hogy kényszerből és nem önként mennek be oda, ahol lányságukat elvesztik. Vagy annak jelképe ez, hogy kifelé sem lépi majd át a küszöböt, nem fogja elhagyni a házat, csak kényszerből, amint kényszerből is ment be oda. Nálunk, Boiótiában is elégetik a szekér tengelyét a kapu előtt, ezzel mutatják, hogy a menyasszonynak ott kell maradnia, mert tönkrement a kocsi, amivel elvihetnék." *(Plutarkhosz: Aetia Romana [Római okok])*

Nevezze meg azt a házasságkötéshez kapcsolódó eseményt, amelyről a két forrás szól! A római társadalom mely jellemzőire következtethet a forrásokból? Nézzen utána, élnek-e ma a forrásokban bemutatott szokások! [SZ] **11**

12 Római vízvezeték. A víz áramlásához elegendő lejtést biztosító építmény tartotta az ólomcső vezetéket

13 Milyen építészeti megoldást alkalmaztak a vízvezeték kialakításakor? Miért tekintették fontosnak a rómaiak a vízvezetékek megépítését? [SZ]

„És most képzelj el magadnak mindenféle zajt, ami csak a fülnek gyűlöletes lehet. Mikor például az edzettebbek tornásznak és kinyomják a vaskos súlyzót, amikor erőlködnek vagy megjátsszák az erőlködőt, én hallom a nyögést, valahányszor meg kieresztik a visszatartott levegőt, a sziszegő és sipító kilégzést. Mikor egy petyhüdt és olcsó bedörzsölésre fanyalodó vendéget küld a sors, hallom a tagjait paskoló kezek csattogását, amelyek hangszíne aszerint változik, hogy feszes-e avagy öblös a lecsapó tenyér. Ha még befut egy labdázó is, és elkezdi hangosan számlálni az ütéseit – az mindennek a teteje!

Vedd aztán a kötekedőt, a tetten ért tolvajt, s azt, aki a fürdőben énekesnek képzeli magát. Vedd aztán azokat, akik hatalmas csobbanással ugranak a medence vizébe. De ezek legalább természetes hangok! Csakhogy gondold még hozzájuk a szőrtelenítőt, aki – hogy felhívja magára a figyelmet – szüntelenül éles, rikácsoló hangot hallat, s legfeljebb addig marad csendben, míg a szőrszálakat tépdesi, vagy ha éppen valaki magához szólítja. Ott van még a lepényárusok tarka zsivaja, a lacikonyhás, a cukrász, s a sok szatócs, kocsmai árus, aki mind a maga egészen jellegzetes hanghordozásával kínálja portékáját." *(Seneca, római filozófus a római fürdőéletről)*

A forrás alapján írja le a korabeli fürdőélet sajátosságait! Vesse össze napjaink hasonló intézményeivel! Milyen funkciókat látott el a római fürdő? Hogyan viszonyul a fürdőélethez a szerző? [F]

Az antik Róma rekonstrukciós rajza

14 A rajz alapján vázoljuk fel a korabeli világváros szerkezetét! Jellemezzük Róma természeti környezetét! Keressük meg a következő építményeket a térképen: Capitolium, Forum Romanum, Colosseum, Circus Maximus, Pompeius színháza, vízvezetékek, Caracalla fürdői, Pantheon! Használjuk fel az azonosításhoz a leckében található képeket! Keressünk a rajzon a felsoroltakhoz hasonló funkciójú épületeket! Melyekből találunk a legtöbbet? [F]

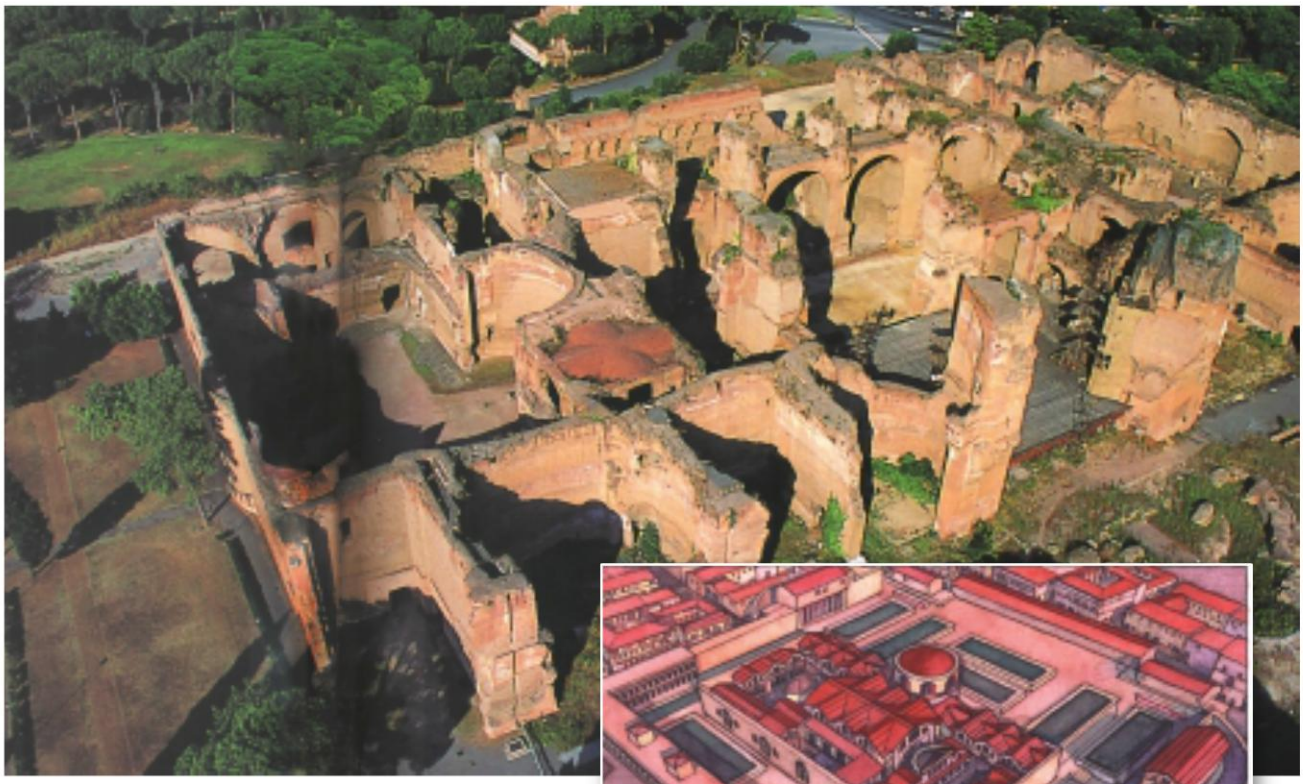

15

Caracalla fürdőjének romjai és a fürdő rekonstrukciós rajza

Becsülje meg a létesítmény méretét! Hány embert fogadhatott be? Miért építtettek a politikusok fürdőket? Milyen feladatokat látott el a fürdő? Hasonlítsa össze ezeket napjaink uszodáinak, strandjainak a feladataival! [SZ]

16

A Colosseum, Róma hatalmas amfiteátruma felülnézetből. A nézőtéren 50 000 ember fért el, a közönség a ki- és bejáratokon néhány perc alatt elfoglalhatta a helyét

Készítsen heti műsortervet a Colosseum számára! A tervbe vegyen bele minden lehetséges „produkciót"! [SZ]

17

Római színház

Hasonlítsa össze a római és a görög színház felépítését! Milyen építészeti kapcsolat van a színház (teátrum) és az amfiteátrum között. [SZ]

18

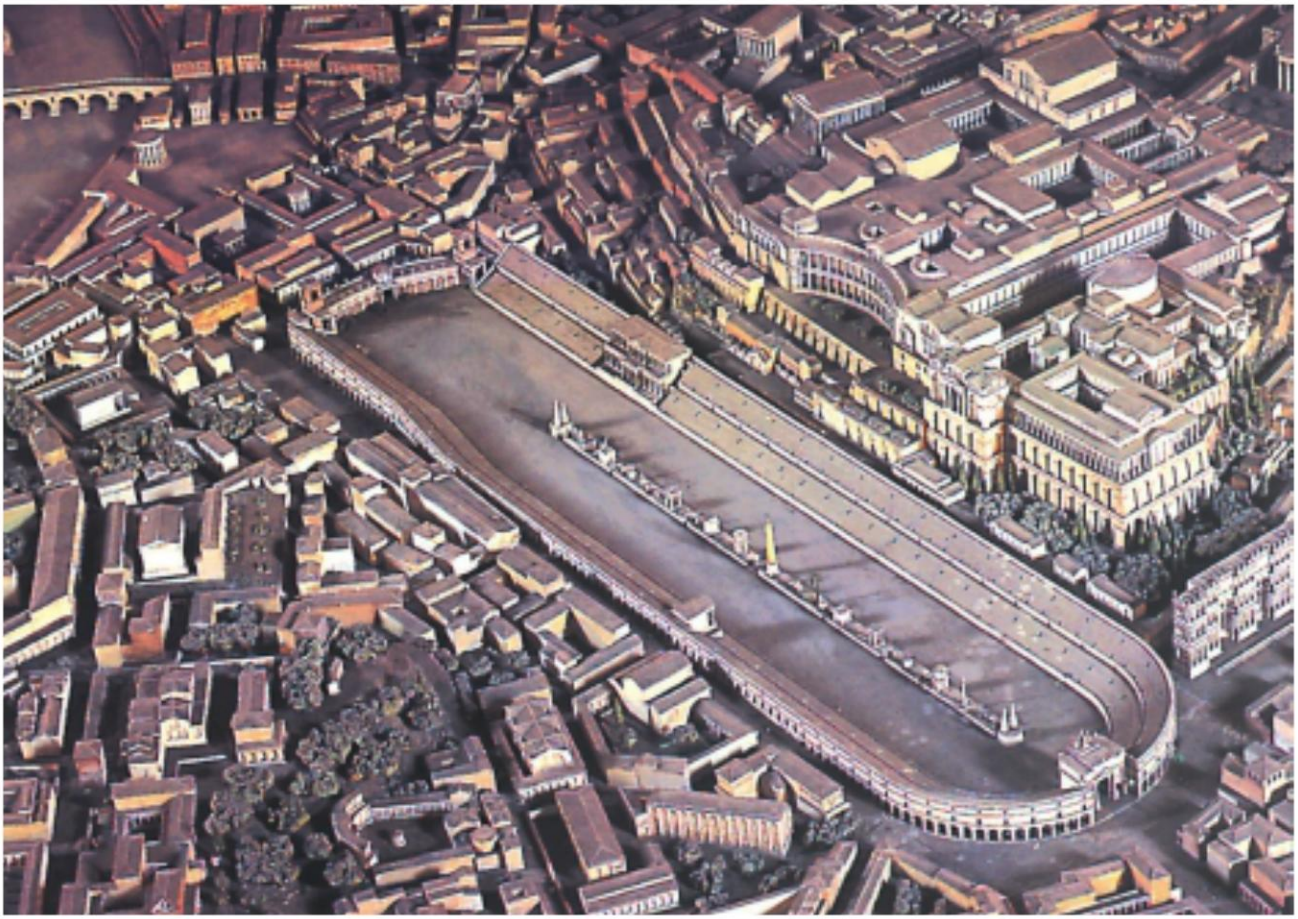

19

A Circus Maximus rekonstrukciója

A rajz alapján ismertesse az építmény jellegzetességeit! Milyen versenyeket tartottak itt? Hogyan zajlottak a versenyek? [SZ]

Nézőpontok

Az antik Róma lakóinak életét meglehetősen pontosan ismerjük. Az élet apró mozzanatainak felidézéséhez különösen Pompeji maradványai nyújtanak nagy segítséget. Kr. u. 79-ben a Vezúv kitörése a várost vulkáni törmelékkel borította el. Így máig fennmaradtak utcái, házai, sőt a házakban lévő használati tárgyak, sok helyütt még az asztalon hagyott ételek maradványai is.

Keressünk könyvtári gyűjtőmunkával a pompejihez hasonló, a természet által konzervált leletegyütteseket! [GY]

„Felszólításodra levélben számoltam be nagybátyám haláláról; s azt mondod, ez keltette fel benned a vágyat, hogy megtudd, milyen félelmet álltam ki, sőt milyen viszontagságokon mentem át, amíg Misenumban időztem. (…)

Már jó néhány napja érezhető volt a földrengés, de nem keltett különösebb félelmet, mert Campaniában ezt megszokták. Ezen az éjszakán azonban olyan erős volt, hogy szinte már nem is mozgott, hanem felfordult minden. Anyám besietett hálószobámba; ugyanakkor már én is talpon voltam, hogy felkeltsem, ha történetesen még aludt volna. Leültünk a ház előterében, amely keskeny csíkban húzódott a tenger és az épületek között (…) Már reggel hat-hét óra felé járt az idő, s mégis mindig bizonytalan s valósággal bágyadt volt a világítás. A körülöttünk levő épületek a folytonos földlökések következtében annyira megrongálódtak, hogy ezen a nyílt és mégis csak szűk helyen nagy okunk volt rettegni biztos beomlásuktól. Ekkor végre jónak láttuk távozni a városból. Nyomunkba szegődik a megrémült sokaság, és ami félelmes helyzetekben okosságszámba megy, más meggondolását többre tartja, mint a magáét; óriási tömegével szorongat és szinte taszigál bennünket útközben. Amint kijutottunk a házak közül, megállapodtunk. Itt sok csodálatos, sok félelmetes élményben volt részünk. Mert azok a kocsik, amelyeket előállítottunk, hiába voltak egészen sík terepen, egyszer erre, másszor arra gurultak, és még akkor sem maradtak egy helyben, ha kerekeiket kővel alátámasztották. Aztán láttuk, hogy a tenger visszaszívódik, és a földrengéstől mintegy visszahömpölyög. Valóban a partszegély kiszélesedett, és sok tengeri állat ott rekedt a szárazzá vált fövenyen. A másik oldalon a borzalmas fekete felhőt ide-oda cikázó villámok megszaggatták, amikor meghasadt, hosszú lángnyelvek csaptak föl benne, ezek hasonlítottak ugyan villámokra, de nagyobbak voltak (…)

Nem sokkal később ez a bizonyos felhő leereszkedett a földre, elborította a tengert, körülvette és elrejtette Capreae szigetét, a Misenumi fok kiugró szikláit szintén eltakarta szemünk elől (…) Ekkor hamueső kezd hullani, egyelőre csak ritkásan. Hátrapillantok: mögöttünk sűrű sötétség terjengett, elborította a földet, rohanó áradat módjára hömpölygött utánunk." *(ifj. Plinius levele)*

20

Pompeji utcarészlet. A vulkáni hamu megőrizte az egykori várost, így a feltárt romok jelentős segítséget nyújtottak a római élet megismerésében

A kőzetté szilárduló vulkáni hamu megőrizte az elpusztított emberi testek alakját. Az elporladt testek üregeit gipsszel öntötték ki.

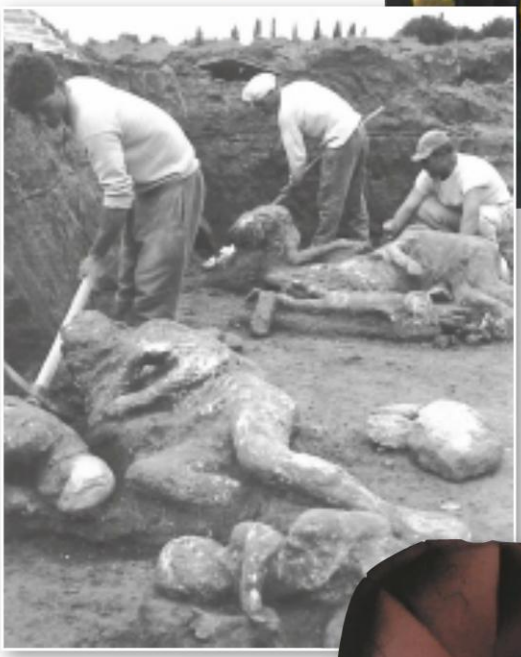

21

Apró nyakék és gyöngy fülbevalók. „Manapság az emberek Kínába mennek ruházatért, gyöngyöket keresnek a Vörös-tenger mélyén és smaragdot a föld mélyében. Sőt, a fülcimpa átfúrásának szokását is kitalálták” – írta idősebb Plinius

22

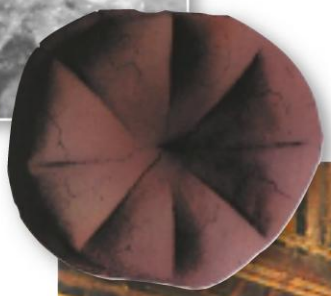

Pompeji áldozatai, a megmaradt falfestmények egyike, és egy megkövesedett cipó

23

Magyarázza meg, hogy miért kiemelkedő Pompeji a római emlékek közül! Írja le a vulkánkitörés hatását az emberekre! [SZ]

24

Kígyót formázó arany karperecek Pompejiből. A rómaiak úgy gondolták, hogy viselőjét megóvja a veszélyektől

27. A császárság első századai

A Kr. u. I. században a császári hatalom megerősödött, a birodalom növekedett. Egyes hatalomittas császárok túlkapásai csak a felső réteget érintették.
A II. század a császárkori Róma virágkora: ekkor volt legnagyobb kiterjedésű a birodalom, és a legerőteljesebb a romanizáció.
A hódítások kora azonban lezárult, a birodalom a limes kiépítésével védekezésre rendezkedett be.
A II. század végén még visszaverték a külső támadásokat, de a pusztítások aláásták a birodalom erejét.

A CSÁSZÁRI DINASZTIÁK Rómában az egyeduralkodók hatalmukat a **Caesar** által használt imperator címmel fejezték ki, de szívesen neveztették magukat **caesar**nak is, amiből a **császár** szó származik. Jórészt már életükben kijelölték utódukat, akihez az esetek többségében nem fűzte őket közvetlen vérségi kötelék. Ennek ellenére egy uralkodóházhoz, dinasztiához tartozónak számították. **Augustus utódai, a Julius–Claudius-dinasztia tagjai.**

A Julius–Claudius-dinasztia korában (Kr. u. 14–68) **megkezdődött a császári közigazgatás kiépülése.** Claudius létrehozta a **császári kincstár**at, a fiscust. Már a principátus korában sem minden uralkodó követte Augustus politikáját. **Többen** nem törődtek a köztársasági hagyományokkal, s **önkényuralkodóként kormányoztak** (pl. Caligula, Nero). A cselszövések, gyilkosságok azonban ekkor még csak a vezető réteget érintették. A meggyűlölt császárokat sokszor a Rómában állomásozó testőrség (praetoriánusok) gyilkolta meg, s a testőrök választottak új uralkodót.

A Nero bukását követő zűrzavarban a júdeai légiók támogatásával került hatalomra Vespasianus, a **Flavius-dinasztia** (Kr. u. 69–96) megalapítója. Újjáépíttette Rómát, s **visszatért Augustus politikájához.** Együttműködött a senatussal, megszilárdította az államot és ismét normális politikai légkört teremtett. Uralkodása alatt zajlott a **júdeai felkelés** (Kr. u. 66–70), melyet hadvezére és utóda, Titus vert le, végleg elpusztítva a jeruzsálemi templomot.

VIRÁGZÓ GAZDASÁG **A birodalom** területe növekedett, **lakossága nyugalomban élt, gyarapodott.** A Kr. u. I. és II. században az új területekről beáramló zsákmány, majd a provinciák bővülő piaca vált a fejlődés motorjává.

A provinciákban teret hódított a **romanizáció: a római műveltség és a latin nyelv átvétele**. Utak és hidak épültek, városokat alapítottak Róma mintájára. Fokozatosan jelentek meg a római civilizáció egyéb vívmányai is (vízvezetékek, színházak, amfiteátrumok stb.). Mindez egységesebbé tette a birodalmat.

AZ ANTONINUSOK SZÁZADA (II. század) Az új korszak uralkodói belső nyugalmat teremtettek. Visszatértek Augustus politikájához, a **túlkapások nélküli, szelídebb egyeduralom**hoz. **A birodalom Traianus** (Kr. u. 98–117) **császár hódításai nyomán érte el legnagyobb kiterjedését.** Keleten Mezopotámiát foglalta el, északon pedig a Duna vonalától már nem védett Daciát.

A Duna és a Kárpátok vidékén élő dák törzsek ugyanis veszélyeztették a dunai provinciákat. Támadásuk megelőzésén kívül **a rómaiakat vonzották a dákok földjének** (a mai Erdély) **bányái,** elsősorban a gazdag aranylelőhelyek. A meghódított területen kialakították Dacia provinciát (Kr. u. 107).

A birodalom katonai ereje azonban elégtelennek bizonyult valamennyi hódítás megtartására. A Traianust követő **Hadrianus**nak (Kr. u. 117–138) fel kellett adnia Mezopotámiát. **A védekezés került előtérbe, megkezdték a limes kiépítését:** a határok megerősítését őrtornyok, árkok, erődök rendszerével. A leginkább veszélyeztetett határszakaszokon (pl. Britanniában) falat is emeltek. **Hadrianus szervezte meg az egész birodalomra kiterjedő császári közigazgatást.** Megszűntek a külön köztársasági hivatalok, a senatus hatásköre Róma városára szűkült.

A nyugodt évtizedek után **északról és keletről egyaránt erős támadás érte a birodalmat**. A **germánok** (markomannok) áttörték a limest a Dunánál. Marcus Aurelius (Kr. u. 161–180), a nagy műveltségű filozófus császár csapatainak csak elkeseredett küzdelemben sikerült visszaszorítani a germánokat a Kárpát-medencében. Két évszázados virágzás után **a birodalom** nagy veszteségek árán **még ki tudta védeni a támadásokat**. A katonák által keletről behurcolt betegség, a pestis azonban óriási pusztítást okozott.

ARCHÍVUM

1 Milyen erényekkel rendelkezett Vespasianus? Mi tette az egyik császárt gyilkossá, a másikat bölccsé? Miben hasonlított és miben különbözött a kétféle császár uralma? [SZ]

A CSÁSZÁRI DINASZTIÁK „[Vespasianus] Szelíden tűrte barátai szókimondását, a jogászok célozgatásait és a filozófusok megátalkodottságát. (…) Sérelmeket, ellenséges indulatokat szívesen felejtett, megbosszulni sohasem akart (…). Távol állt tőle, hogy gyanú vagy bármiféle veszélytől való félelem alapján valakinek ártalmára legyen…" *(Suetonius: A császárok élete)*

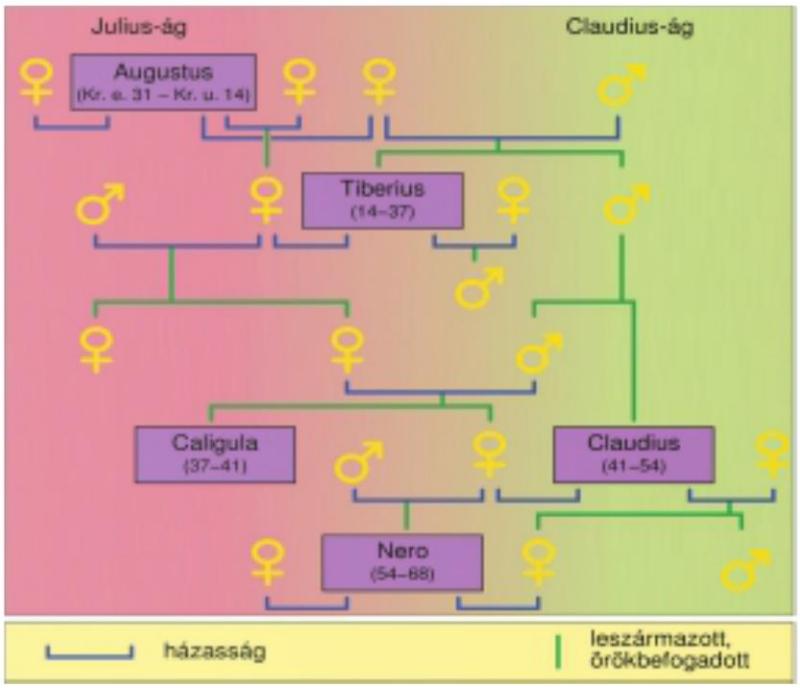

A Julius–Claudius-dinasztia családfája

Milyen kapcsolat figyelhető meg az egymást váltó császárok között? A tankönyvi szöveg segítségével karikázzuk be azokat a császárokat, akik rémuralmat gyakoroltak! Milyen következtetéseket tudunk ebből levonni? [F]

Claudius császár. Az uralkodót istenként ábrázolták, miközben öreg és beteges volt

A szobor mely részletei utalnak az isteni uralkodóra, és melyek a gyarló emberre? [F]

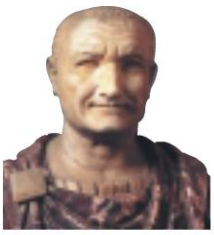

Vespasianus. (69–79). „Betegsége első rohamainál megjegyezte: Ó jaj, azt hiszem, isten lesz belőlem!" *(Suetonius)*

Milyen uralkodónak ismertük meg a tankönyvi szövegből Vespasianust? Mennyiben támasztja alá a portré és a Suetonius által írottak a Vespasianusról kialakult képet? [F]

A birodalom terjeszkedése a Julius–Claudius-dinasztia idején

Sorolja föl, hogy mely területekkel gyarapodott a birodalom! Mennyiben alakult át a hódítások hatására a birodalom szerkezete? [F]

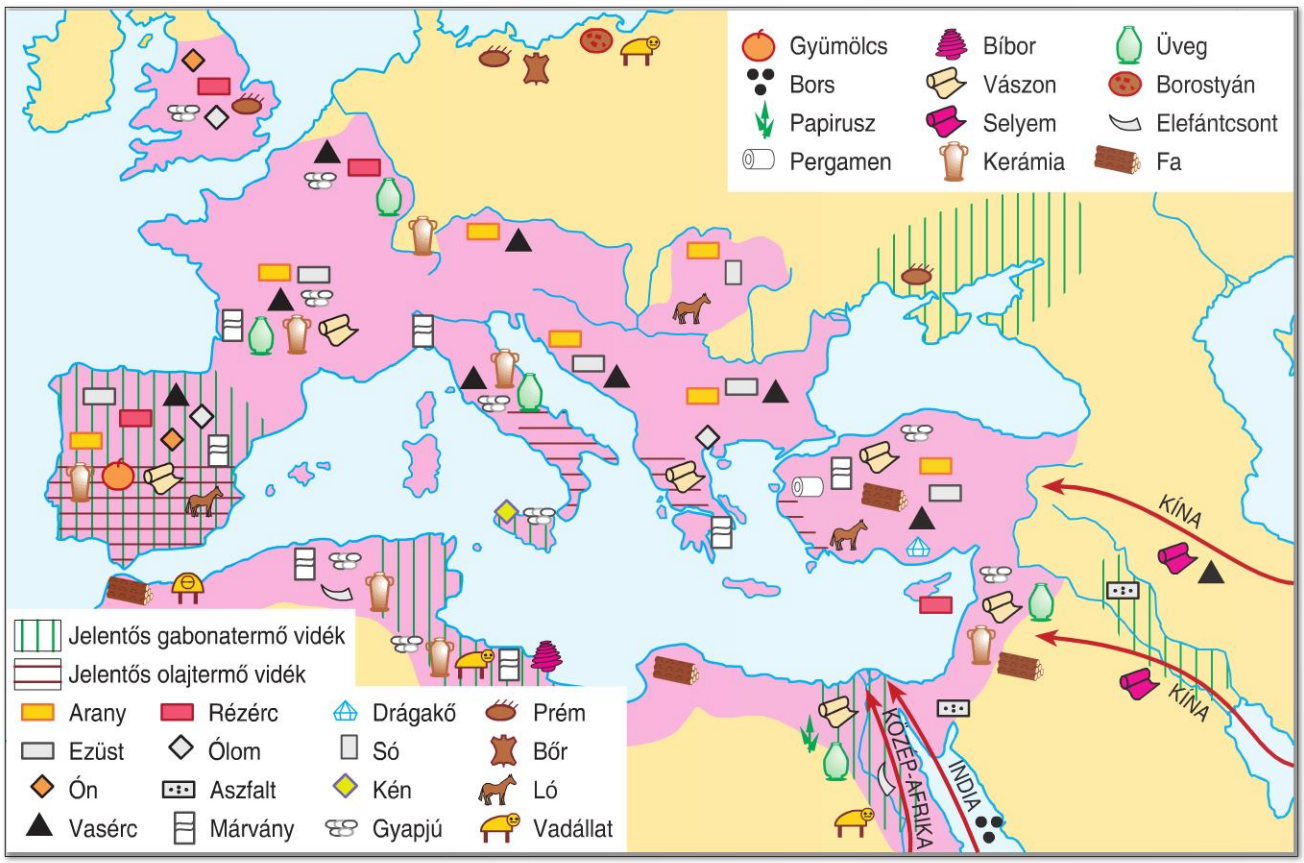

6 A Római Birodalom gazdasága a Kr. u. I–II. században

Hogyan hatottak Itália gazdaságára a hódítások? Milyen szerepet töltött be az úthálózat a birodalom életében? Ismertessük a birodalmon belüli munkamegosztás jellemzőit! [F]

VIRÁGZÓ GAZDASÁG

„Előre látom az embereknek azt a bizonyos első gondolatát, amelyet legelőször fognak ellenem szegezni, nagyon kérlek benneteket, ne féljetek ennek a dolognak, mint valami újdonságnak a bevezetésétől, hanem inkább arra gondoljatok, mily sok újítás történt már ebben az államban. (…)

Igenis új szokást honosított meg az isteni Augustus, az én nagybátyám és Tiberius Caesar, atyám bátyja akkor, amikor úgy rendelkezett, hogy ebben a curiában valamennyi coloniának és municipiumnak, tehát derék és tehetős férfiaknak színe-virága helyet foglaljon. Tehát akkor az itáliai senator nem előbbre való a tartománybelinél? Erről a dologról való vélekedésemet tényekkel fogom elétek tárni, ha majd censori tisztemnek e részben eleget teszek. A tartománybelieket semmi esetre sem tartom elutasítandónak, ha egyébként alkalmasak arra, hogy a curiának díszei legyenek.

(…) Utódaik köztünk maradnak, és hazaszeretetben sem állnak mögöttünk." *(Claudius beszéde, lyoni tábla)*

7 Mely rendelkezését indokolja meg a császár? Miért a censori tisztségére hivatkozik a rendelkezés kapcsán? Kikkel szemben érvel? Milyen folyamat egyik állomását ismerhetjük fel a forrásban? Miért érdekelt ebben a folyamatban a császári hatalom? [F]

AZ ANTONINUSOK SZÁZADA

A rettegett „teknősbéka"

8 Milyen szerepe volt a képen látható alakzatnak? Mi kellett ahhoz, hogy egy alakulat végre tudja hajtani ezt a manővert? Nézzen utána, hogyan lehetett ellene védekezni! [SZ]

9

A Római Birodalom Traianus és Hadrianus császár korában

Gyűjtse össze, hogy mely területeket hódították meg a rómaiak Traianus császár uralomra jutásáig! Változtak-e a hódító politika elvei? Sorolja fel, hogy mely területeket csatolt a birodalomhoz Traianus császár! Milyen célok vezethették? Miért ürítette ki Hadrianus a meghódított területek egy részét? Kövesse nyomon a germán népek mozgását! Mi befolyásolhatta e népek vonulását? [F]

„Minden órában szigorúan tedd fel, hogy mindenkori ügyeidben római és férfimódra pontosságra törekvő, mesterkéletlen méltósággal, szeretettel, függetlenséggel és igazságossággal jársz el, s hogy minden más elfogultságtól megszabadítod magad. Ezt eléred, ha minden más tetteidet úgy intézed, mintha az lenne az életben az utolsó. Vigyázz, el ne császárosodjál, fel ne vedd szokásaikat, mert az ilyesmi előfordul. Légy továbbra is egyszerű, tevékeny, tántoríthatatlanul kötelességtudó." *(Marcus Aurelius császár a kormányzásról)*

Melyek Marcus Aurelius szerint a császári erények? Mit kívánt ezek segítségével elkerülni az uralkodó? [SZ]

10

Hadrianus fala.
A veszélyeztetett pontokon a limest falakkal is megerősítették

Keressen még a történelmi atlaszban olyan határszakaszokat, amelyek védelmére falakat emeltek! [GY]

11

Nézőpontok

A császárok kezében roppant hatalom összpontosult. Nehéz teher volt a hatalom, sokan nem bírták a lelki súlyokat, és személyiségük eltorzult. A hírhedt Nerót (Kr. u. 54–68) kezdetben anyja és nevelője, Seneca irányította. Később azonban a hatalomtól megittasult császár vette kezébe a gyeplőt, s megölette vagy halálba kergette környezetének szinte minden tagját. A beteges szereplési vágy költői és sportversenyeken való részvételre késztette Nerót, ahol természetesen mindig ő győzött. A Nero elleni gyűlölet következtében a fékevesztett uralkodót a közvélemény Róma felgyújtásával is megvádolta egy nagy tűzvész alkalmával. Mennyiben torzíthatja az ember személyiségét a hatalom? Mely tényezők segíthetik elő a torzulásokat? Elemezzük és vitassuk meg e problémát a Tiberius, Nero és Caligula kicsapongásait bemutató források segítségével!

12

13

Tiberius. Augustus korában nevét germániai és pannóniai győzelmei tették ismertté. Idős korban, a politikai mellőzöttségből lépett a császári trónra. Kezdetben a senatussal együtt kormányzott, majd Capri szigetére költözött, és innét küldte Rómába egyre önkényesebb parancsait

Elemezze, hogy milyen személyiséget ábrázol a szobor! Indokolja állításait! [F]

14

Nero. Kamaszként lett császár, miután nevelőapját, Claudiust az anyja meggyilkoltatta. Később megölette anyját, bátyját, nevelőjét és terhes feleségét is

A császár mely jellemvonásait hangsúlyozza a portré? [SZ]

15

„(…) az egyik népes lakomán, amelyen maga is részt vett, egy törpe a többi tréfacsináló közt az asztal mellett váratlanul és hangosan megkérdezte Tiberiust, vajon miért él még mindig a felségsértéssel vádolt Paconius. Tiberius akkor megszidta, amiért oly szemtelenül járatja a száját, néhány nap múlva mégis írt a senatusnak, hogy Paconius kivégzéséről mielőbb határozzon." *(Suetonius: A császárok élete. Tiberius)*

Milyen politikai módszereknek adott teret a korlátlan hatalom? Mely társadalmi rétegeket érinthette a császárok szeszélye és az intrika? [SZ]

„(…) Kívülről nyugalom, de bent szégyenletes garázdaság uralkodott, mivel Nero a város sikátorait, bordélyházait és kocsmáit saját személyének eltitkolása végett szolgai ruhába öltözve barangolta végig kísérőivel, kik az eladásra kitett tárgyakat elrabolták, a szembejövőket megsebesítették, és annyira ment a dolog, hogy az emberek nem tudván, kivel állnak szemben, magát Nerót is megütötték, minek nyomát arcán is viselte. Mikor aztán megtudták, hogy maga a császár is részt vesz ezekben a kilengésekben, s előkelő férfiakkal és nőkkel szemben is egyre gyakoribbak lettek a bántalmazások, némelyek saját bandáikkal hasonló kihágásokat követtek el Nero neve alatt bosszulatlanul, ha már egyszer szabad folyást nyert a féktelenkedés. Az éjszakák úgy teltek, mintha ellenség tartotta volna megszállva a várost." *(Tacitus)*

Jellemezze Róma közbiztonságát! Mi okozta ezt a helyzetet? Hogyan viszonyul a szerző a császárhoz? [F]

„Vadállati kegyetlenségét leginkább ilyen dolgok bizonyítják: egyszer egy állatviadal előkészületei közben kiderült, hogy sokba kerül a hús a vadállatok etetéséhez. Ezért kijelentette, hogy a bűnözők közül kit kell felfalatni a vadállatokkal. Valakitől, aki az ő gyógyulásáért annak idején fogadalmat tett, hogy fellép, mint gladiátor, most kicsikarta ígérete teljesítését. Egy másik embert, aki ugyanezen okból életét ajánlotta fel, letaszíttatott egy szikláról. Sok magas rangú férfit bányamunkára, útépítésre vagy állatviadal megvívására ítélt, és ketrecbe zárt vagy kettéfűrészeltetett. Egyszer névcsere folytán mást végeztek ki, nem a kijelölt áldozatot. Caligula csak annyit mondott, hogy ez is ugyanazt érdemelte. Egyszer a cirkuszban a tömeg ellen haragra gerjedve felkiáltott: Bárcsak egy nyaka lenne az egész római népnek!

Nemcsak gőgösen és kegyetlenül, hanem irigyen és rosszindulatúan is bánt szinte minden idők minden szülöttével. Híres emberek szobrait ledöntette és szétverette, a legelőkelőbb családoktól pedig elvette ősi kitüntetéseiket. Nem élt olyan alacsony származású, nyomorúságos ember Rómában, akinek Caligula szíves örömest ártalmára ne lett volna.

Pazarlásban a legbőkezűbb tékozlók képzeletét is felülmúlta: ecetben feloldott drágakövet ivott, vendégei elé aranykenyeret és -eledeleket tálalt. Paloták és villák építésekor a legbuzgóbban mindig olyasmit akart, amit mindenki lehetetlennek tartott. Így aztán egy év sem telt bele, s a Tiberiustól örökölt hatalmas vagyonnak a nyakára hágott." *(Suetonius: A császárok élete. Caligula)*

Kiket érintettek elsősorban a császárok kicsapongásai? Caligula tettei milyen személyiségzavarokról árulkodnak? Mire vezethető vissza, hogy számos uralkodó vált Caligulához hasonlóvá? [F]

28. A válság százada, a dominátus kialakulása

A császárság III. században kezdődő válságán a hadsereg megerősítésével egy-egy tehetséges uralkodó még úrrá tudott lenni (Aurelianus, Diocletianus).
A császári hatalom erősítése (dominátus), időlegesen megszilárdította a birodalmat, de a gazdasági válságot tovább mélyítette.
A birodalom mélyülő válságát az is jelezte, hogy a tömegek elhagyták a régi kultuszokat, és a misztériumvallások istenei felé fordultak.

POLGÁRHÁBORÚK Az utolsó Antoninus halála után **véres polgárháború** tört ki. A háborúból a dunai provinciák jelöltje, **Septimius Severus**, Pannónia helytartója került ki győztesen (193–211). **A hadsereg megerősítéséhez** pénzre volt szüksége, amit csak az **adók növelésével** tudott előteremteni. A kincstár jövedelmei nőttek, de a birodalom gazdasága számára az adók egyre nagyobb terhet jelentettek.

Septimius Severus politikáját fia, **Caracalla** (211–217) folytatta, aki **a római polgárjogot kiterjesztette a birodalom minden szabad lakosára** (212). A közvetlen cél az állami bevételek növelése volt, hiszen például az örökösödési illetéket csak a polgárjoggal rendelkezők fizették. A rendelet ugyanakkor jelezte a provinciák gazdasági és katonai jelentőségének növekedését.

A Severusok után a **külső támadások felerősödtek,** és a gyengülő limes miatt egyre nagyobb pusztítást okoztak. A helyzetet tovább rontották a **belharcok**. A mélypontra jutott birodalmat **Aurelianus** császár (Kr. u. 270–275) kemény fellépése mentette meg. Megnövelt létszámú hadseregével **visszaverte a támadókat, és legyőzte a lázadókat.** A határ biztosabb védelme érdekében feladta Daciát, s így a limes újra a Dunánál húzódott. A birodalom erejének megrendülését mutatja, hogy Aurelianus Rómát erős fallal vetette körül.

A GAZDASÁG VÁLSÁGA Az I. és a II. század gazdasági virágzása következtében **a provinciák megerősödtek.** Itália gazdasági szerepe csökkent, és a gazdasági kiegyenlítődés következtében **a birodalmon belüli kereskedelem veszített jelentőségéből.**

A támadó hadjáratok megszűnésével **kevesebb rabszolga** került a birodalomba, így az áruk nőtt. Emiatt **a nagybirtokok** (latifundiumok) **központjától távol eső birtokrészeket kis parcellánként, terményhányad fejében szabad bérlőknek (colonusoknak),** ritkábban ún. házas rabszolgáknak **adták ki művelésre.** A bérlők alkalmazása enyhítette a munkaerőhiányt. Ugyanakkor a colonus és családja jóval többet fogyasztott, mint a rabszolga, így **a piacra kerülő áruk mennyisége csökkent.** A folyamat hozzájárult a városok romló élelemellátásához.

A **külkereskedelem** továbbra is elsősorban **luxuscikkek:** borostyán (Borostyánút), selyem (Selyemút), tömjén (Tömjénút) behozatalára szorítkozott. Ezekért az árukért a birodalom nem tudott hasonlóan értékes termékekkel fizetni. Így arannyal egyenlítették ki a szállításokat, s **a nemesfém folyamatosan kiáramlott a birodalomból.** Ezáltal a piac beszűkült, a városok hanyatlásnak indultak. A gazdasági változások révén kisebb lett az adóalap (pl. csökkentek a megadóztatható jövedelmek). **A császárok az adók emelésével csak tovább rontották a gazdaság helyzetét.**

A DOMINÁTUS A válságot kísérő belháborúkban győztes **Diocletianus** (Kr. u. 284–305) **nyílt egyeduralmat épített ki,** melyet az uralkodó címéről **dominátus**nak neveznek (dominus = úr). Felismerte, hogy a birodalom irányítása és ellenőrzése egy központból már nem lehetséges. Diocletianus társcsászárt választott, s mindkettőjüknek helyettest. **A négyes uralom** (tetrarchia) révén **a központi hatalom** mindenütt **közvetlenebbül** volt jelen, s szemmel tarthatta az egymáshoz egyre lazábban kapcsolódó tartományokat.

Új közigazgatást vezetett be: **a régi provinciák helyén kisebb egységek**et alakított ki (ezeket is provinciáknak nevezték), és Itáliát is provinciákra osztotta. Így 101, azonos elvek alapján kormányzott közigazgatási egység jött létre. Ezzel a volt köztársasági címek még meglévő tartalma is semmivé vált. **A hadsereg létszámát növelte,** elhelyezkedését megváltoztatta. A limesnél csak kisebb erőket hagyott. **A birodalom belsejében ütőképes seregek**et vont össze, melyek azonnal a veszélyeztetett területre vonulhattak.

Reformjai megvalósításához pénzre volt szüksége, melyet az adórendszer átalakításával, vagyis adóemeléssel biztosított. **Minden római polgárra fejadót és földadót vetett ki.** A lakosságot igyekezett helyhez kötni, hogy biztosítsa az állandó adójövedelmet. Ezek **az intézkedések átmenetileg orvosolták a bajokat, de felgyorsították a gazdaság hanyatlását.**

A MISZTÉRIUMVALLÁSOK TÉRHÓDÍTÁSA **A görög-római vallási gyakorlat** az egyéntől csak a szertartásokon való részvételt követelte meg, az istenekkel való szoros kapcsolatot és a hitet nem. Baj esetén **nem nyújtott vigaszt** az embereknek, **s nem kínálta a vallásos áhítat átélésének élményét.** Nem adott biztonságot a földön, s nem ígért boldogságot kárpótlásul a földi szenvedésekért a túlvilágon.

Pedig a polgárháborúk, a külső betörések, a romló életkörülmények, s a katonák által keletről behurcolt pestis növelték a kiszolgáltatottság érzését az emberekben. Nagyobb szükségük volt támaszra mint valaha. **Tömegek fordultak a biztonságot, vigaszt nyújtó keleti kultuszok, a misztériumvallások felé** (Mithrász, Ízisz).

Az államhatalom **a császárok istenné nyilvánításával** kísérletezett. Kezdetben – főleg a keleti tartományokban – ez bevált, de a császárok se jólétet, se biztonságot nem teremtettek, ezért istenítésük hiteltelenné vált.

ARCHÍVUM

Mit tartalmaz Caracalla rendelete? Milyen folyamat betetőzése a rendelet? Értékeljük a rendelet jelentőségét! Hogyan változik véleményünk, ha ismerjük azt a tényt, hogy a birodalomban csak a római polgároknak kellett örökösödési adót fizetniük? [SZ]

1

POLGÁRHÁBORÚK

„Mivel senkinek sem illendőbb számot adnunk cselekvésünk okairól és meggondolásainkról, én is méltán adhatok hálát a halhatatlan isteneknek, hogy amikor ilyen merénylet [Caracalla öccsét merényletre hivatkozva megölette] történt, engem épségben megőriztek. Éppen ezért úgy vélem, hogy akkor tehetek eleget nagyságomhoz és istenfélelmemhez méltóan az ő nagyságuknak, ha annyiszor százezer embert emelek a római istenek kultuszának részesei közé, ahány százezren alattvalóim közé emelkednek. Adományozom tehát az én világom valamennyi emberének a római polgárjogot, úgy, hogy (…) senki se maradjon ki adományaimból, mert a sokaságnak nemcsak viselnie kell mindent együtt, hanem immár a győzelemben is részesednie (…)" *(Caracalla rendelete, 212)*

2

3 Septimius Severus császár felesége és két fia, Caracalla, illetve Geta társaságában. Később a hatalomra kerülő Caracalla levakartatta testvére arcát a fára festett családi képről

Mi lehetett az oka a képbe történő beavatkozásnak? Keressen ehhez hasonló XX. századi példákat! [F]

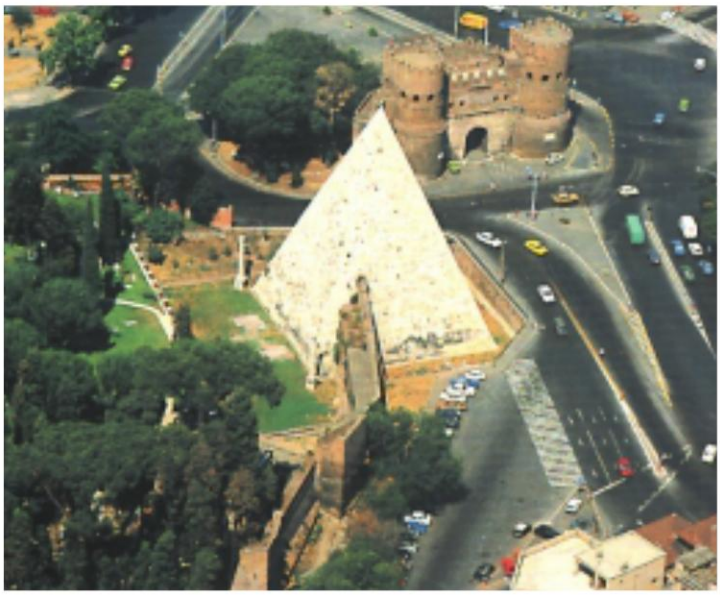

Aurelianus falának maradványai Rómában. Az uralkodó a germán betörések ellen vette körül erős falrendszerrel a várost. A falrendszerbe egy Kr. e. I. században emelt piramis alakú síremléket is beépítettek

Milyen folyamatot jelez az a tény, hogy Rómát erős falakkal vették körül? Keresse meg a város rekonstrukciós rajzán a megmaradt falszakaszt! A falba épített síremlék, piramis alapján könnyen ráakadhat. [F]

4

5

Kiket alkalmaztak a nagybirtokosok? Miért került erre sor? Hogyan befolyásolta a jelenség Róma társadalmi szerkezetét? [GY]

A GAZDASÁG VÁLSÁGA

„Távol eső birtokon, ahova a tulajdonos nem látogat ki gyakran, egyáltalán mindenféle föld több hasznot hajt szabad bérlők kezén, mint ha rabszolga tiszttartók gondozzák, kiváltképpen azonban a gabonatermő föld, amelyet a bérlő a legkevésbé sem tud úgy tönkretenni, mint például a szőlőket vagy a szőlőlugasokat, a rabszolgák viszont a legnagyobb mértékben: az ökröket bérbe adják, ezeket is, az egyéb jószágokat is rosszul tartják, nem elég igyekezettel forgatják meg a földet, sokkal többet számolnak el vetőmag címén, mint amennyit valóban elvetettek, de még a vetést sem úgy gondozzák, hogy abból jó termés legyen, és még azt is, amit a szérűbe hordanak a cséplés során, napról napra megdézsmálják vagy csalafintasággal vagy nemtörődömséggel." *(Columella: A mezőgazdaságról, Kr. u. I. század)*

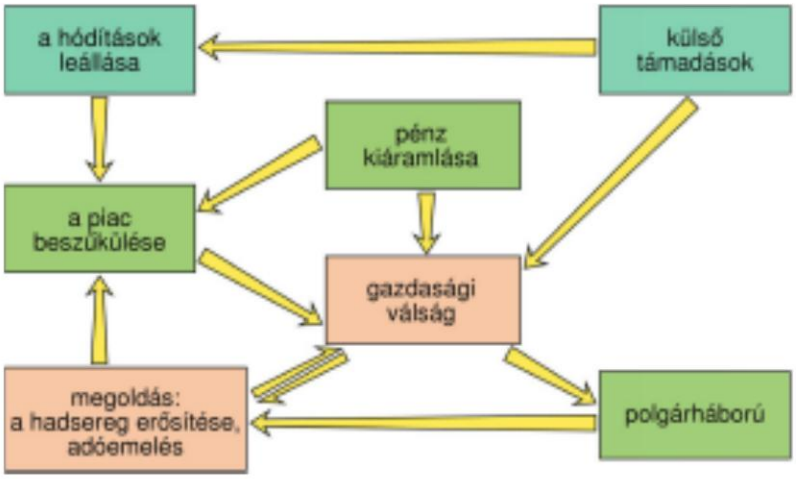

A birodalom válsága

Kövesse nyomon és értelmezze az ábrázolt összefüggéseket! Mit jelent az ábrán a háromféle színezés? Mivel egészítené ki az ábrát? Hogyan csoportosítaná másképpen az egyes tényezőket? [F]

6

Kereskedelmi útvonalak a Kr. u. III. században

Olvassa le a térképről, hogy milyen birodalmakat kötöttek össze a kereskedelmi útvonalak! Mely területnek volt kitüntetett szerepe a kereskedelem szempontjából? Nevezze meg a kereskedelmi útvonalakon szállított árucikkeket! Mivel tudta ellentételezni Róma a keleti szállításokat? Keressen összefüggést a szállított árucikkek és a birodalom gazdasági viszonyai között! [F]

A DOMINÁTUS

7

A Római Birodalom Diocletianus korában

Hogyan változott meg a birodalom közigazgatási beosztása? Milyen célokat szolgálhatott az átszervezés? Mennyiben változott meg a hadsereg elhelyezkedése? Magyarázza meg ennek politikai és stratégiai okait! [F]

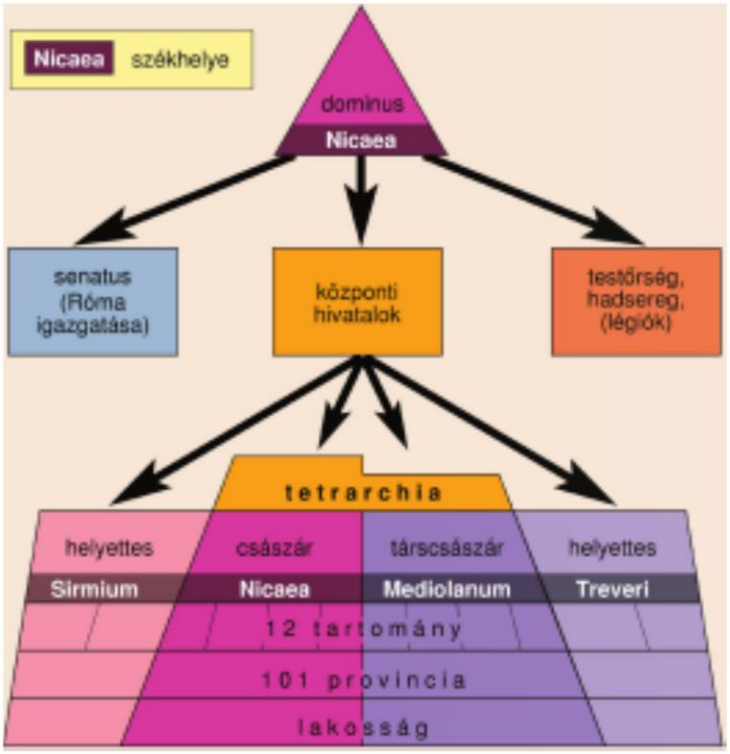

A dominátus rendszere

A tetrarchák: a két császár és társcsászáraik szobra

8

Mennyiben változott meg az állam felépítése a principátushoz képest? Vitassuk meg, miért állíthatjuk a dominátusról, hogy a korábbiaknál nagyobb központosítást jelentett! Fogalmazzon meg ellenérveket ezen állítással szemben! Milyen szerepe maradt a senatusnak? [F]

Mit jelképez a szobor? Hasonlítsa össze a szobor emberábrázolását az eddig megismert római alkotásokkal! Mi a változás lényege, iránya és oka? [SZ]

9

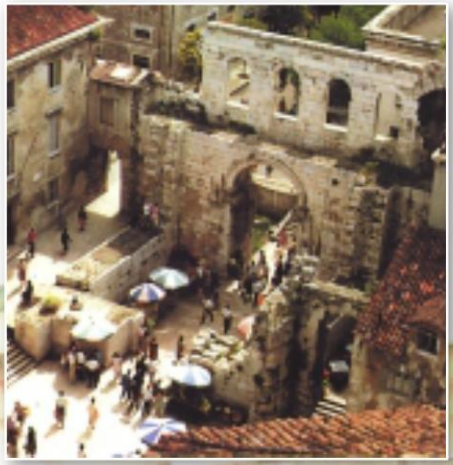

Diocletianus adriai-tenger-parti palotájának romjai Splitben, és a palota rekonstrukciós rajza. A mai Split óvárosában sétálva az egykori palotában járunk, mivel az óváros a palotára épült, utcái napjainkig megőrizték annak szerkezetét

Nézze meg a történelmi atlaszban Split ókori nevét! Keresse meg a tankönyvben, hogy milyen építményt mintáz a palota! Mire következtethetünk ebből? Azonosítsa a romokat a rajzon! [GY]

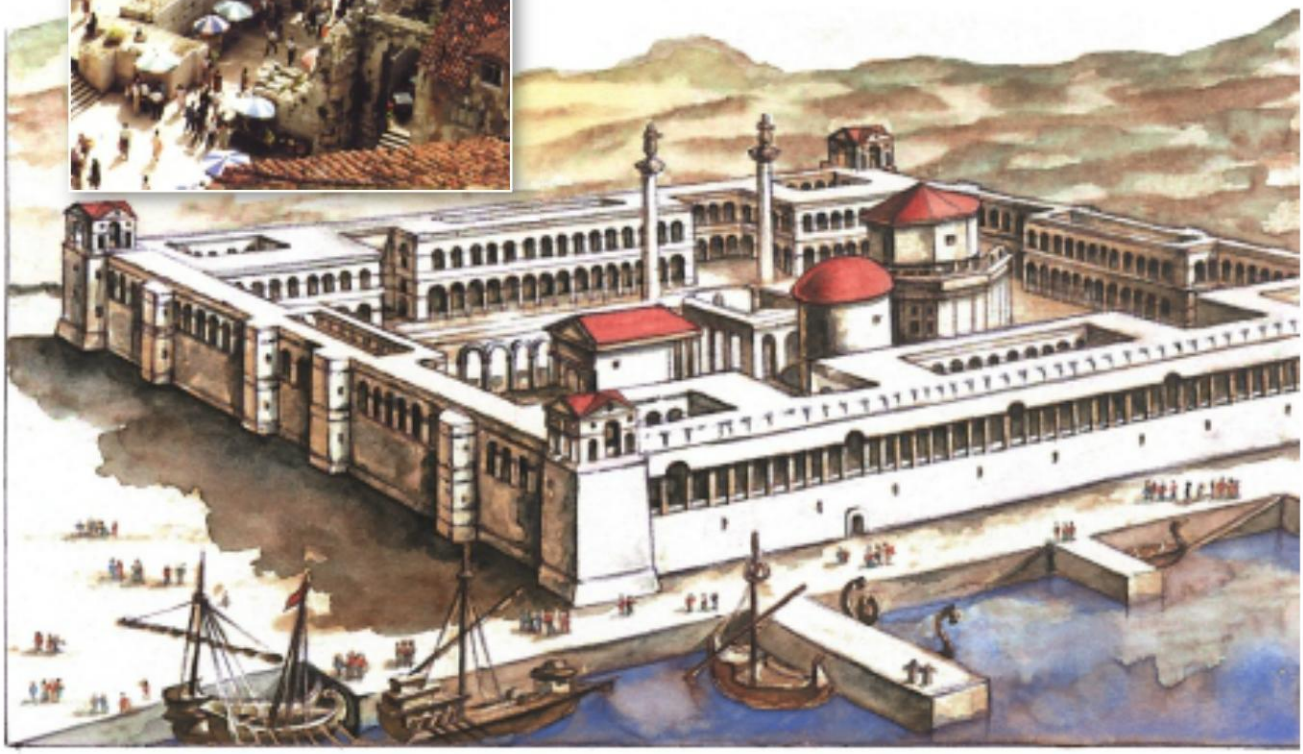

10

„Akiknek [colonusoknak] a Villa Magna területén bérleményük van vagy lesz, kötelesek lesznek (…) bárminemű gabona- és szőlőtermésük megfelelő hányadát a törvény előírásai szerint hiánytalanul beszolgáltatni: búzából a szérűről az egyharmadát, árpából a szérűről az egyharmadát, babból a szérűről az egynegyedét, borból a prés alól az egyharmadát, az összegyűjtött olajtermésből az egyharmadát, mézből minden kasból egy fél litert." *(Diocletianus rendelete)*

Milyen formában rótták le tartozásaikat a colonusok? Tárja fel ennek gazdasági határait! Korábbi tanulmányai alapján hasonlítsa össze a colonusok és a jobbágyok szolgáltatásainak mennyiségét! [F] **11**

„Elrendeljük tehát, hogy azokat az árakat, amelyeket a (…) jegyzék feltüntet, egész birodalmunkban gondos figyelemmel tartsák meg (…) Persze ott, ahol nyilvánvalóan árubőség van, hadd érvényesüljön az áldott olcsóság (…)

Mivel pedig őseink kétségtelenül azzal a szándékkal alkották törvényeinket, hogy a megszabott büntetés majd elijeszti a bűnösöket, (…) elrendeljük, hogy aki ezeket a rendelkezéseket vakmerően megszegi, halállal bűnhődjék (…) Ugyancsak bűncselekményt követ el az is, aki ezek után arra vetemedik, hogy elrejti a birtokában lévő élelmiszereket és közszükségleti cikkeket (…)" *(Diocletianus rendelete)*

Mit tartalmaz a forrás? Mi kényszerítette ki a rendelkezést? Hogyan hatott a gazdaságra Diocletianus intézkedése? Milyen szerepet tulajdonít a császár a büntetésnek? Hasonlítsa össze ezt korunk felfogásával! [F] **12**

A MISZTÉRIUMVALLÁSOK TÉRHÓDÍTÁSA

„Könyörgőkként folyamodunk, minden császárok legistenibbje, a ti isteni és felülmúlhatatlan uralkodói méltóságotokhoz, hogy földműves munkák elvégzésében akadályoztatva vagyunk. Ugyanis a rendőrügynökök és megbízottjaik minket életveszélyesen fenyegetnek; minap is összefogtak és bilincsbe vertek kilenc embert, s azt hangoztatták, hogy a tartományi elöljárókhoz fogják küldeni őket. Így akadályoztatásunk folytán sem a földet megművelni, sem urainknak a jövőben esedékes fizetéseket és kötelezettségeket teljesíteni nem tudjuk. Könyörgünk hozzátok, hallgassátok meg kegyesen kérésünket, és rendeljétek el a tartomány helytartójának, hogy a törvényeknek megfelelően torolják meg a merényletet, akadályozzák meg a császári birtokra való bejárást, valamint azt, hogy a rendőrügynökök és egyéb személyek minket, a ti földműveseiteket molesztáljanak. Mert ha a ti égi jobbotok ezt a sok erőszakoskodást nem torolja meg és a jövőben nem segít rajtunk, akkor mi kényszerítve leszünk apáink tűzhelyeit és őseink sírjait elhagyni, és magánföldekre átköltözni, mert az ott lakókat ezek a hitvány életet élők inkább kímélik, mint a ti földműveseiteket. El kell menekülnünk a császári birtokról, ahol születtünk, és nemzedékek óta a ti földműveseitekként hívei voltunk a császári igazgatásnak." *(Egy császári birtok szabad bérlőinek panasza a Kr. u. III. századból)*

Milyen politikai helyzetre utal a panasz? Miért akarnak magánbirtokra költözni a bérlők? Lépésük milyen társadalmi átalakulás velejárója? Jellemezzük az uralkodó és az alattvalók viszonyát! Tárja fel, hogyan kapcsolódik a forrás a vallástörténethez! [F] **13**

Mithras, az ókori perzsa napisten ledöfi a sötétséget jelképező bikát. Az áldozat testéből állatok és növények születnek

Mit jelképez a bika legyőzése és a testéből születő növények, állatok? [SZ] **14**

Nézőpontok

A hellenizálódó római világ széles értelmiségi réteget hozott létre. A történeti munkáknak is jelentős olvasótábora alakult ki, számos kiváló történész alkotott ebben a korban (Polübiosz, Tacitus, Suetonius), akiknek a munkáiból többször idéztünk. Műveikbe beleolvasva megdöbbenve tapasztaljuk a szövegek modernségét, s tetten érhetjük a történelmi folyamatok ismétlődését. Tacitus és Suetonius munkáiból már több részletet is olvashattunk. Most Polübiosz (Kr. e. 200–120) és Tacitus (Kr. u. 55–120) munkája alapján vessünk pillantást a római történetírásra.

15

„A régi római nép kedvező vagy kedvezőtlen dolgairól megemlékeztek a híres írók. Agustus korának elmondásához ékes tehetségek nem hiányoztak, amíg vissza nem riadtak az elharapódzó hízelgés miatt. Tiberiusnak, Caligulának, Claudiusnak és Nerónak a viselt dolgait (...) miközben uralkodtak a félelem miatt, miután meghaltak a friss gyűlölet miatt hamisan alkották meg. Ezért az a szándékom, hogy Augustusról és haláláról egy keveset fogok elmondani, majd Tiberiusnak a császárságát és a többiét harag és részrehajlás nélkül (sine ira et studio), amelyeknek az okait távol tartom magamtól." *(Tacitus: Évkönyvek)*

Miben látja Tacitus Augustus korától a történetírás fő problémáját? Mi a történetírói hitvallása Tacitusnak? Vitassuk meg, milyen mértékben valósítható meg Tacitus elvárása! [F]

16

„Amennyiben az előttünk alkotó történetírók egy szót sem szenteltek volna a történettudomány méltatásának, akkor talán szükséges lenne, hogy mindenkit a történeti művek buzgó tanulmányozására ösztönözzünk, mert nincs még egy dolog, ami úgy segítene helyes életvitelünk kialakításában, mint a múltban történt események ismerete. De mivel nemcsak néhány történetíró, hanem valamennyi, szinte kivétel nélkül, s nem is futólagosan, művének kezdetén és végén azt szokta fejtegetni, hogy a történelem tanulmányozása a közéleti tevékenységnek a legjobb iskolája és gyakorlása (…) Mert vajon akadhat-e olyan együgyű és közönyös ember, aki ne óhajtaná tudni, hogy a rómaiak milyen államrend birtokában és milyen eszközökkel tudták elérni – amire a történelemben még nem akadt példa –, hogy uralmukat nem egészen ötvenhárom esztendő alatt szinte a földkerekség egész lakott területére kiterjesszék. (…) Művemben egyrészt igyekeztem még részletesebben kifejteni ennek a római fölénynek az okát, másrészt pedig azt, hogy mennyi hasznos ismerettel ajándékozhatja meg a tudásra szomjas olvasót a tényekre támaszkodó, tudományos igényű történetírás. (…)

Munkánkat pedig az a sajátos vonás jellemzi, ami valóban az általunk tárgyalt történelmi korszak csodálatosnak nevezhető jellegzetessége, hogy mivel a végzet ereje a világon lezajló valamennyi eseményt egy irányban s azonos végkifejlet felé terelte, a történetíró is azt tudhatja legfőbb feladatának, hogy az olvasó előtt mintegy egységes nézőpont alapján tárja fel a végzetnek ezt a minden eseményt valamely egységes végcél felé irányító működését. Elsősorban a történelemnek ez a sajátossága biztatott és bátorított fel minket ennek a műnek a megírására, nemkülönben a tény, hogy a kortársaim közül még senki sem vállalkozott ilyen egyetemes, összefoglaló jellegű munka megírására, mert különben magam sem vágtam volna bele ilyen elszántsággal a feladatba." *(Polübiosz Történeti könyvei)*

Miben látja a történetírás célját a szerző? Mi jellemzi a korszak történetírói termését? Milyen történetírói módszereket kíván követni Polübiosz? [F]

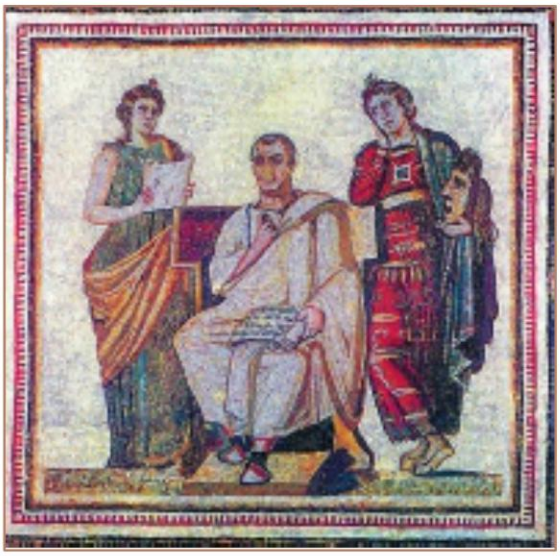

17 Vergilius, Augustus korának ünnepelt költője egy Kr. u. III. században készült mozaikon. A költő jobbján Klio, a történetírás múzsája áll, balján Melpomené, a tragédia múzsája. A mozaik egy gazdag ember villájából került elő. Rómában a műveltség éppúgy hozzátartozott az előkelőséghez mint a nagy vagyon

Nézzen utána, és tartson kiselőadást arról, hogyan készült a mozaik! [SZ]

29. A kereszténység születése

A hellenizált zsidóság közvetítette a görögség felé az egyetlen, mindenható istenről szóló tanítást.
A zsidóság egy kisebb csoportja a megváltást, a szeretetet és a megbocsátást hirdető, Jézus követőjévé vált.
Jézus halála után Jeruzsálemben Péter vezetésével egy kis közösség követte tanait.
Pál apostol fellépésével a kereszténynek nevezett új vallás nyitottá vált mindenki számára.
A II. századtól megszerveződött az egyház, és kialakult a szertartásrend.

PALESZTINA A RÓMAI BIRODALOMBAN Palesztina hosszú ideig a hellenisztikus birodalmak (Egyiptom, s később a Szeleukida állam) része volt, majd rövid önállóság után királyai elismerték a római fennhatóságot. Így megtarthatták trónjukat, de együttműködtek a római hatalommal. A nép többsége ezt árulásnak tekintette.

A zsidók a római uralom idején követhették **egyistenhívő vallásuk**at, amely mindig is nagy **segítséget jelentett az idegen uralom elviselésében.** A vallási hagyományok megőrzését, ápolását tűzték ki célul a **farizeusok** (eredetileg az írástudókat nevezték így). Ragaszkodtak az ősi hitelvekhez, törvényekhez és vallási külsőségekhez. Nézetük szerint a jeruzsálemi templomhoz és a papságához kötődő kultusznál **lényegesebb a kis közösségek vallásgyakorlata a zsinagógákban** (a gyülekezetek házaiban), ahol felkészült tanítók (rabbik) magyarázták, sőt a kornak megfelelően értelmezték az Ószövetség előírásait és vezették a szertartásokat. A farizeusoknak nagy szerepe volt a zsidó vallás továbbélésében, különösen a jeruzsálemi templom pusztulása után.

Különös, zárt csoportot (szektát) alkottak az **esszénusok.** Legnagyobb közösségük a Kumrán-magaslat vidékének barlangjaiban élt, vagyonközösségben, szigorú szabályok szerint. Az „új szövetség közösségének" nevezték önmagukat. Azt vallották, hogy az ember lelkéért a Jó és a Rossz (a Világosság és a Sötétség) szelleme küzd. **Lemondással, a bűnök elleni harccal a Jó diadaláért, a megváltásért** tevékenykedtek. Hitük szerint ez már a saját életükben valósággá válik.

A zsidóság körében régóta **várták a Megváltót, a Messiást,** aki megszabadítja az országot elnyomóitól, a népet szenvedéseitől. Az Ószövetségben számtalan utalás található, mely megjövendöli eljövetelét.

A ZSIDÓ DIASZPÓRA Az idegen elnyomás elől sok zsidó költözött el Palesztinából. **A szétszóratásban (diaszpórában) élő zsidó közösségek részben eltávolodtak a zsidó hagyományoktól.** A hellenizálódott zsidók megismerkedtek a görög filozófiával. Megőrizték egyistenhitüket, de a Biblia elbeszéléseit már nem szó szerint, hanem jelképesen értelmezték. Görög nyelvet beszélve, egy tágabb világban mozogva, már nem volt egyértelmű számukra, hogy az üdvözülés csak egyetlen népnek adatik meg. Ugyanakkor **a Biblia görög fordításának hatására a hellenisztikus világ megismerte** vallásuk alapját, **az egyetlen, mindenható istenről szóló tanítást**.

JÉZUS KRISZTUS FELLÉPÉSE A zsidóság között, a felfokozott messiásvárás légkörében született meg a világtörténelem egyik legnagyobb hatású vallása, **a kereszténység.** Igehirdetők léptek fel, mint például a később szentté avatott **Keresztelő János**. **A Megváltó közeli eljöveteléről tanított,** és bűnbánatra intette a népet. A megtisztulást jelképezte, hogy követőit megmártotta a Jordán folyó vizében (keresztelés). A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált, és a zsidó uralkodó (Heródes Antipasz) kivégeztette.

János még csak jövendölte a Megváltót, **a názáreti Jézus** már **a megváltást hirdette.** Jézus Krisztus (Jézus = Jozsua; Krisztus = Khrisztosz (görög) = Messias (zsidó) = fölkent) **életének eseményeit halála után jegyezték le. Ezek az evangéliumok** (jelentése: örömhír), melyek közül négyet (Márk, Máté, Lukács és János evangéliuma) az egyház később hitelesnek ismert el, s bevett a keresztények szent könyvébe, az Újszövetségbe. (Az Ószövetség mellett ez a Biblia másik fő része.)

Jézus tanítványaival, az apostolokkal járta Júdea városait. Hirdette a közelgő végítéletet, amikor Isten dönt arról, hogy elnyerjük-e az örök életet (üdvözülünk), vagy kárhozatra jutunk. Vallotta, hogy nem azért üdvözülünk, mert részt veszünk a szertartásokon és betartjuk a különböző tilalmakat, hanem azért, mert Istenhez méltó életet élünk. (Ez nem tetszett a zsidó főpapoknak.) **Tanításainak lényege a szeretet Isten és embertársaink iránt. Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, a bosszút,** hiszen megbocsátás nélkül nincs szeretet. Nézeteit nem elvontan, hanem képszerűen és példákon keresztül fejtette ki. Életével, földi tényekedésével is **példát mutatott,** megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és azt a magatartást, melyet Isten követelt az emberektől. **Híveinek száma** – először a zsidók körében – **gyorsan gyarapodott.**

Mint Keresztelő János, ő is veszélyessé vált a helyi hatalom és a rómaiak számára. Júdea helytartója, **Pontius Pilatus** (26–36) a zsidó főpapok kérésére **kivégeztette,** a legmegalázóbb módon, **keresztre feszítéssel**. Jézus Krisztus kereszthalálával tanításai nem haltak el. Hívei őt tekintették a Megváltónak. **A feltámadásába vetett hit értelmet adott az istenfélő életnek, tanai követésének.** Várták közeli második eljövetelét. **Jeruzsálemben tanítványaiból Péter apostol vezetésével kis közösség jött létre.** Az új hit követői, akik később **keresztények**nek (Krisztus-hívők) nevezik magukat, mesterük tanait hirdették.

A PÁLI FORDULAT **Jézus** hívei kezdetben zsidók voltak. **Tanai** azonban **az egész hellenisztikus világban jó táptalajra találtak:** az emberek régóta vártak megbocsátásra és üdvösségre. **A keresztény vallás** ezért **kilépett a zsidóság köréből** és gyorsan terjedni kezdett. Ebben jelentős szerepe volt Pál apostolnak. Pál eredeti neve Saul volt. A diaszpóra zsidóságából származott, s római polgárként látta meg a napvilágot. Szüleitől farizeus nevelést kapott, esküdt ellensége lett a keresztényeknek, ám csodás körülmények között megtért.

Pál azt hirdette, hogy nincs értelme várni a közeli végítéletre, mert **a megváltás már Krisztus kereszthalálával megtörtént, így aki hisz Jézusban, üdvözül.** Sorsunkkal Isten próbára teszi hitünket, ezért azt **el kell fogadnunk,** ahogyan **a világ rendjét,** a hatalom és a vagyonosok létezését is. Már nem volt szó arról, hogy a gazdagok nem üdvözülhetnek, így megnyílt az út a felső rétegek számára is az új hit felé. A keresztény közösségben pedig a vagyonközösség gyakorlatát lassan felváltotta a szegények gyámolításának gondolata. Pál másik fontos tanítása, hogy Isten nem csak a zsidóké, és a népek mindannyian testvérek a megváltásban (ti. Krisztus mindenkit megváltott).

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az államhatalommal és a társadalmi különbségekkel. A kereszténység nyitottá lett minden ember számára. A zsidóság jelentős része előtt ekkorra vált nyilvánvalóvá, hogy az új tan nem hozza el népük szabadságát. Így Jézust nem ismerték el megváltónak, tovább reménykedtek a Messiás eljövetelében.

AZ EGYHÁZ KIALAKULÁSA A II. századtól már minden társadalmi réteg és nép körében szerveződtek keresztény közösségek. Az irányítást, a közösség vagyonának felhasználását a felügyelők (episzkoposz = püspök) végezték, akik rövidesen állandó tisztségviselői lettek közösségüknek.

Minden város **gyülekezet**ének **élén a püspök állt**, akit kezdetben a hívek választottak**.** Segítőtársaiból, **a presbiterekből** (idősebbek) **alakult ki a papság.** Fokozatosan elkülönültek a világiaktól, s létrehozták **a keresztény egyház**at. Az egyház **belső felépítése, a hierarchia** (szent uralom), **a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult.** A szertartások (keresztelés, áldozás, úrvacsora), melyeket a papság végzett, fokozatosan állandósultak. Kialakultak a keresztény ünnepek (elsőként a vasárnap). Mindez segítette az egyház megszilárdulását. **Az egyház**szervezet kiépülésével az egyes provinciák **püspökei összejöveteleket (zsinat) tartottak,** ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. **Egy terület legnagyobb városának (métropolisz) a püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita).**

Az államhatalom kezdetben nem szállt szembe az új vallással, ahogy türelmes volt a többi kultusszal szemben is addig, amíg azok nem sértették az állam érdekeit. **A keresztények** azonban **csak saját istenüket tisztelhették, és megtagadták a császárok istenítését. Hitük terjesztésére törekedtek.** A **kegyetlen üldözések** (kereszthalál, mártírhalál az amfiteátrumban) nem érhettek célt, mivel a III. századra a lakosság jelentős része már az új hit követője volt. Sőt az üldöztetés, a **vértanúk** példái nyomán az ellenszenv rokonszenvbe, a gyűlölet részvétbe csapott át.

ARCHÍVUM

1

2

PALESZTINA A RÓMAI BIRODALOMBAN

„(…) az esszénusok azt tanítják, hogy mindent rá kell bízni Isten akaratára. Hisznek a lélek halhatatlanságában és a legkívánatosabb jónak az igazságot tartják. Ha fogadalmi ajándékokat küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniük a közös szentélybe, tehát külön tartják istentiszteleteiket. Egyébként kiválóan erkölcsösek és csak földműveléssel foglalkoznak. Különösen csodálatra méltó, hogy valamennyien az erényes életre törekszenek, éspedig oly mértékben, ami a görögöknél és barbároknál teljesen ismeretlen, őket azonban nem rövid ideje, hanem már emberemlékezet óta semmi sem gátolja meg ebben a buzgó törekvésükben; teljes vagyonközösségben élnek és közöttük a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény. Tanaik szerint több mint négyezer férfi él. Nem házasodnak, nem tartanak rabszolgákat; a rabszolgaságot igazságtalanságnak tartják, a házasságot pedig minden viszálykodás forrásának és így külön-külön élnek és szolgálnak egymásnak. Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról." *(Josephus Flavius: A zsidók története)*

Melyek az esszénusok főbb jellemzői? Mi adta a közösségek erejét? Hogyan viszonyulhatott a társadalom az esszénus közösségekhez? Válaszait indokolja! [GY]

A holt-tengeri tekercsek egyike, melyet a XX. század közepén fedeztek fel pásztorok. Az iratok feltehetően az esszénusokhoz köthetők. A képen a tekercsek tárolóedénye is látható

Mennyiben befolyásolhatja elképzeléseinket egy-egy véletlenül feltárt lelet? Keressen hasonló példákat! [SZ]

Ismertesse a térkép alapján Palesztina hatalmi-politikai helyzetét! Kövesse nyomon a térképen – a tankönyvi szöveg alapján – Jézus életét! Az evangéliumok alapján jelölje meg a térképen azokat a helységeket, ahol Jézus járt! Milyen újszövetségi események köthetők ezekhez a helységekhez? [F]

A Biblia földje Krisztus korában

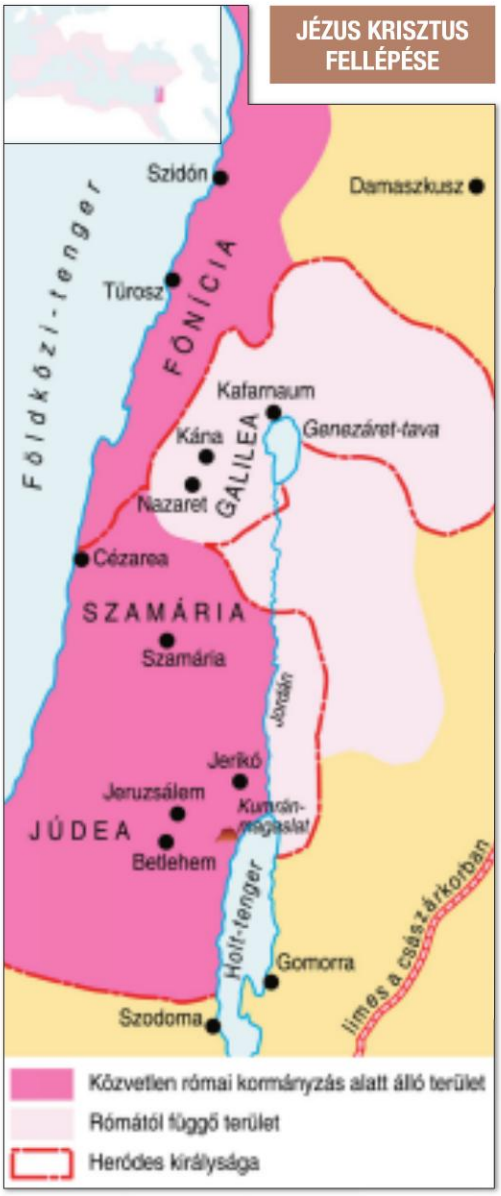

3

4

A PÁLI FORDULAT „Saul még mindig lihegett a dühtől, és halállal fenyegette az Úr tanítványait. Elment a főpaphoz, s arra kérte, adjon neki ajánlólevelet a damaszkuszi zsinagógához, hogy ha talál ott embereket, férfiakat és nőket, akik ezt a tanítást [ti. Jézusét] követik, megkötözve Jeruzsálembe hurcolhassa őket. Már Damaszkusz közelében járt, amikor az égből egyszerre nagy fényesség vette körül. Földre hullott és hallotta, hogy egy hang így szól hozzá: »Saul, Saul, miért üldözöl?« Erre megkérdezte: »Ki vagy, Uram?« Az folytatta: »Jézus vagyok, akit üldözöl. De állj fel és menj a városba, ott majd megmondják neked, mit kell tenned.«

Útitársainak elakadt a szavuk, mert hallották a hangot, de látni nem láttak semmit. Saul feltápászkodott a földről, kinyitotta a szemét, de nem látott. Úgy vezették be Damaszkuszba kézen fogva. Három napig nem látott, nem evett és nem ivott.

Élt akkor Damaszkuszban egy Ananiás nevű tanítvány. Az Úr egy látomásban megszállotta: »Ananiás« »Itt vagyok Uram!« – felelte. S az Úr folytatta. »Fogd magad, és siess az Egyenes utcába. Keresd meg Júdás házában a tarszuszi Sault: nézd, imádkozik.« »Uram, sokaktól hallottam, hogy ez az ember mennyit ártott szentjeidnek Jeruzsálemben. Itt pedig megbízatása van a főpapoktól, hogy bilincsbe verjen mindenkit (…) aki segítségül hívja nevedet.« Az Úr azt válaszolta: »Menj csak, mert eszközömül választottam, hogy megismertesse nevemet a pogány népekkel, a királyokkal és Izrael fiaival. Megmutatom majd neki, mennyit kell értem szenvednie.«" *(Biblia. Az apostolok cselekedetei)*

Mesélje el a forrás alapján Saul megtérésének történetét! Milyen feladatot adott az Úr Saulnak? Milyen hatással lehetett ez a kereszténység terjedésére? [F]

„2.24. Mert az Istennek neve miattatok káromoltatik a pogányok között a mint meg van írva.

2.25. Mert használ ugyan a körülmetélkedés [zsidó hagyomány], ha a törvényt megtartod, de ha a törvényt áthágod, a te körülmetélésed körülmetéletlenséggé lett. (…)

3.28. Azt tartják tehát, hogy az ember a hit által igazul meg, a törvény cselekedetei nélkül [a zsidók ősi törvényeiről van szó].

3.29. Avagy Isten csak a zsidóké-e? Avagy nem a pogányoké is? Bizony a pogányoké is. (…)

13.1. Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.

13.2. Azért, a ki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene. (…)

13.7. Adjátok meg azért mindenkinek, a mivel tartoztok: a kinek az adóval, az adót; a kinek a vámmal, a vámot; a kinek a félelemmel, a félelmet, a kinek a tisztességgel, a tisztességet.

13.8. Senkinek semmivel ne tartozzatok, hanem csak azzal, hogy egymást szeressétek: mert a ki szereti felebarátját [embertársait], a törvényt betöltötte." *(Pál apostol levele a rómabeliekhez)*

Hogyan viszonyul Pál a zsidó hagyományokhoz? Milyen magatartásra inti híveit Pál a hatalommal szemben? Mi a jelentősége állásfoglalásának? [F]

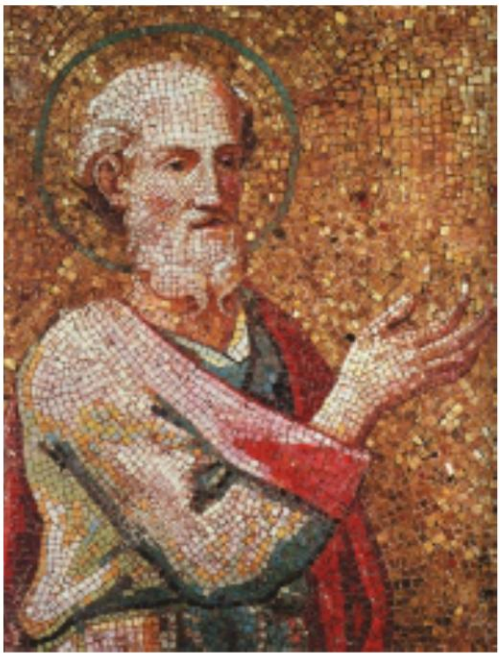

Pál apostol

Mit jelképez az apostol feje körül látható fénykör (glória)? [SZ]

5

6

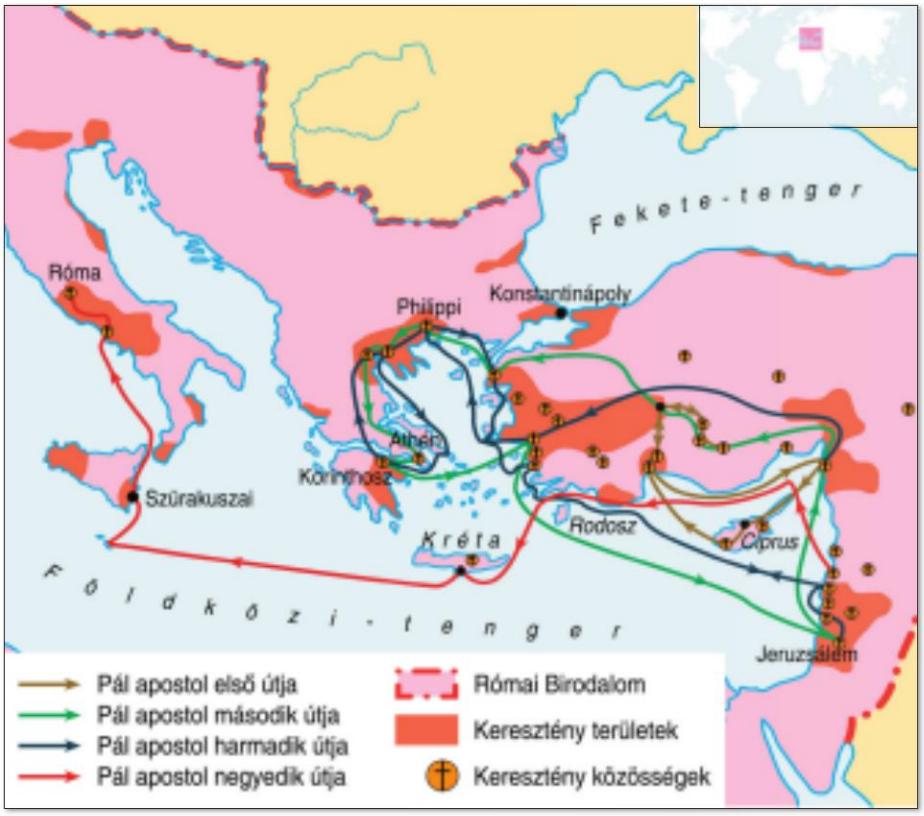

Pál apostol utazásai

Milyen célokat szolgáltak az utak? Milyen területeket keresett fel Pál apostol? A térkép, korábbi tankönyvi térképek és egyéb ismeretei alapján vázolja fel e területek birodalmon belüli helyzetét (lakói, gazdasági jelentőségük stb.)! [SZ]

7

„6.1. A kik iga alatt vannak mint szolgák, az ő uraikat minden tisztességre méltónak tekintsék, hogy Isten neve és a tudomány ne káromoltassék.

6.2. A kiknek pedig hívő uraik vannak, azokat meg ne vessék [ti. azért mert gazdagok], mivelhogy atyafiak; hanem annál inkább szolgáljanak, mivelhogy hívők és szeretettek, kik a jótevésben buzgólkodnak. (…)

6.17. Azoknak, akik gazdagok e világon, mondd meg, hogy ne fuvalkodjanak fel, se ne reménykedjenek a bizonytalan gazdagságban, hanem az élő Istenben, a ki bőségben megad nékünk mindent a mi táplálásunkra.

6.18. Hogy jót tegyenek, legyenek gazdagok a jó cselekedetekben, legyenek szíves adakozók. (…)

6.19. Kincset gyűjtvén magatoknak jó alapul a jövőre, hogy elnyerjék az örök életet." *(Pál apostol első levele Timótheushoz)*

Milyen magatartást ajánl Pál a gazdagokkal szemben? Mennyiben jelent ez változást az őskeresztényi elvekhez képest, és mi ennek a politikai jelentősége? [F]

8

„13.1. Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom.

13.2. És ha jövendőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyükről, szeretet pedig nincsen bennem, semmi vagyok.

13.3. És ha vagyonomat mind felélettem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból.

13.4. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.

13.5. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt,

13.6. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal.

13.7. Mindent elfedez, mindent hiszen [elhisz], mindent remél, mindent eltűr.

13.8. A szeretet soha el nem fogy; de legyenek bár jövendőmondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik.

13.9. Mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás:

13.10. De mikor eljő a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik.

13.11. Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy éreztem, mint gyermek: minekutána pedig férfiúvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.

13.12. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerek majd, amint én is megismertettem.

13.13. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet." *(Pál apostol első levele a korinthusbeliekhez)*

Mit tart a kereszténység legfontosabb parancsának Pál? Van-e társadalmi üzenete a szeretet parancsának? Értheti-e földi életében az ember a szeretet lényegét? [SZ]

9

Krisztus egy IV. századi szarkofágon

Miért szokatlan ez a Krisztus-ábrázolás? Mely részletekben fedezhetőek fel a klasszikus római szobrászat hagyományai, és miben tér el a szobor azoktól? Figyeljük meg Krisztus és a körülötte levő alakok kapcsolatát! [SZ]

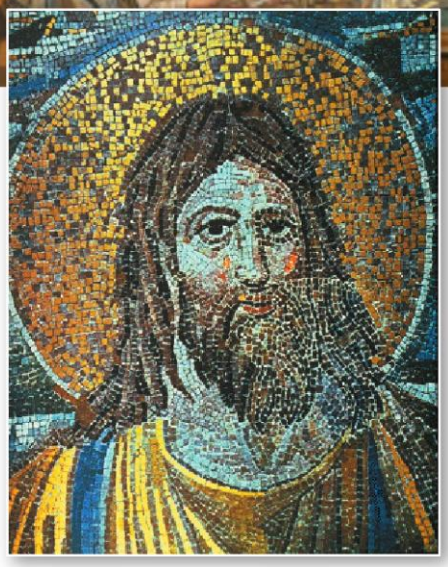

Krisztus portréja. Részlet a IV. századi mozaikról

Trónoló Krisztus (IV. századi mozaik)

Hasonlítsuk össze a mozaikot a szarkofágon levő ábrázolással! Mi jellemzi az öltözeteket? Milyen környezetben ábrázolják Krisztust? Milyen helyet foglal el a műalkotáson levő többi alakhoz képest? Gyűjtsük össze azokat a személyiségre utaló jelzőket, amelyek eszünkbe jutnak a szarkofágon, illetve a képen megjelenő Krisztusról! Milyen istenképet sugall a szarkofágon levő műalkotás, és milyet a mozaik? [F] 10 11

AZ EGYHÁZ KIALAKULÁSA

„Uram, alapelvnek tekintem, hogy minden kétes ügyet eléd terjesszek. Mert hiszen ki tudna jobban eligazítani bizonytalanságomban, vagy segíteni tájékozatlanságomban? (...) Eddig azok ellen, akiket kereszténység vádjával idéztek ítélőszékem elé, a következő módon jártam el. Megkérdeztem tőlük, keresztények-e. Azokat, akik kereszténynek vallották magukat, másodszor és harmadszor is megkérdeztem, és büntetéssel fenyegettem meg őket. Akik még ezután is kitartottak, azokat kivégeztettem. Mert meggyőződésem, hogy függetlenül vallomásuk tartalmától, makacsságukért és csökönyösségükért megérdemelték a büntetést. (...)

A jelentések szerint azonban az a legnagyobb vétkük vagy eltévelyedésük, hogy bizonyos meghatározott napon hajnalhasadta előtt összegyülekeznek, és váltakozva karban énekelnek az istennek hitt Krisztus tiszteletére, és esküvel kötelezik magukat, nem ám valami gaztettre, hanem arra, hogy nem lopnak, nem rabolnak, nem követnek el házasságtörést, nem szegik meg esküjüket, a rájuk bízott letét kiadását felszólítás esetén nem tagadják meg: ennek végeztével pedig rendszerint szétszélednek; majd ismét összejönnek, hogy együtt fogyasszák el közönséges és ártatlan lakomájukat; (...)

Ezért elnapoltam az ügy kivizsgálását, és hozzád fordulok tanácsért. Mert meggondolásra méltónak láttam ezt a dolgot, főképpen a vádlottak nagy tömege miatt; (...) Nemcsak a városokban, hanem a falvakban és a tanyákon is elharapózott ennek a babonaságnak a ragálya; ezt azonban véleményem szerint meg lehet szüntetni (...)" *(ifj. Plinius levele Traianus császárhoz)*

Következtessen a forrásból arra, hogy mi volt Plinius feladata! Jellemezze a forrás alapján a keresztények magatartását! Hogyan viszonyul a szerző a keresztényekhez? Mi lehetett vonzó a kereszténységben a kívülállók számára? Alkossunk képet a forrás alapján a kereszténység terjedéséről! [SZ] 12

„Mindig áldoztam és megadtam a tiszteletet az isteneknek, most pedig jelenlétetekben, a rendelkezéseknek megfelelően, ital-, majd [égő] áldozatot mutattam be és ettem az áldozati húsból. Kérlek titeket, hogy ezt tanúsítsátok. Legyetek jó szerencsével!" *(Áldozási igazolvány a Kr. u. III. század közepéről, részlet)*

Miről ad igazolást a fenti dokumentum? Miért volt erre szükség? Vessük össze a forrást ifj. Plinius levelével! [SZ] 13

14

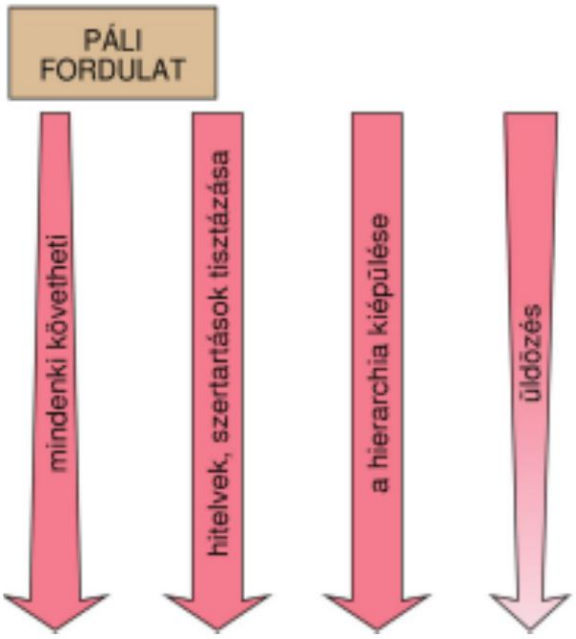

A kereszténység kialakulását befolyásoló tényezők

Mely tényezők befolyásolták az ábra szerint a kereszténység terjedését? Soroljunk fel olyan további tényezőket, amelyek nem láthatók az ábrán! Próbáljuk meg ezeket grafikusan ábrázolni! [SZ]

15

Keresztelés a III. században

A kép alapján állapítsa meg, hogy miben különbözik az őskeresztény szertartás napjaink kereszteléseitől! [SZ]

16

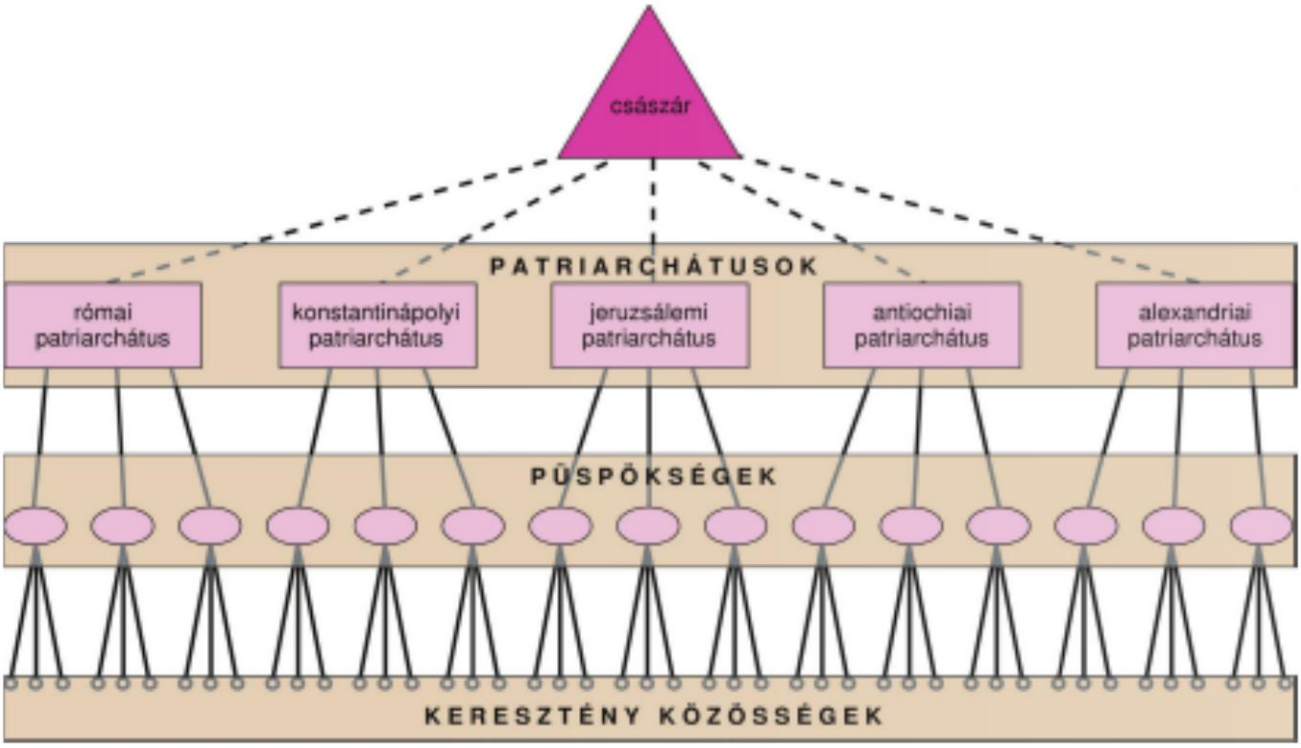

A kereszténység szervezete a római korban

Az ábra alapján ismertesse hogyan épült fel a korai keresztény egyház hierarchiája! Jellemezze a császár helyzetét egyházi szempontból! [F]

17

Hogyan nyilvánult meg a kereszténüldözés? Milyen korábbi módszerekhez hasonlít? Hogyan viszonyul a szerző a keresztényekhez? Mennyire lehet a kereszténüldözések hatására megfogalmazott álláspontját általánosítani? [SZ]

„A következő napon [303. február 24.] császári [Diocletianus] rendeletet függesztettek ki, amely szerint a keresztény hitet valló emberek elvesztik minden polgári jogukat és tisztségüket. Kínzásoknak kell őket alávetni, bármilyen rendűek és állásúak is az illetők. Ellenük mindenféle törvényszéki eljárásnak helye van, ők viszont nem fordulhatnak bírósághoz sem önkényeskedés, sem házasságtörés, sem rablás esetében. Egyszóval meg vannak fosztva szabadságuktól, még szavazati joguktól is. Valaki a rendeletet, bár nem helyesen, de nagy bátorsággal leszakította s darabokra tépte, közben gúnyosan megjegyezte, hogy ez a gótok és szarmaták győzelmeinek az elismerése. Rögtön elhurcolták, és nemcsak megkínozták, hanem szabályszerűen meg is sütötték. A megégetést csodálatos türelemmel viselte el."

(Lactantius latin író)

Jézus tanításainak legtömörebb összefoglalója a Hegyi beszéd (Újszövetség). Az alábbiakban ebből közlünk részleteket, Károlyi Gáspár fordításában (Vizsoly, 1590), megtartva a korabeli helyesírást. Feleltessük meg a kereszténységről tanultakat az újszövetségi idézetekkel!

„5.3. Boldogok a lelki szegények [itt írástudatlanok]: mert övék a mennyeknek országa.

5.4. Boldogok, a kik sírnak: mert ők megvigasztaltatnak.

5.5. Boldogok a szelídek: mert ők örökségül bírják a földet.

5.6. Boldogok, a kik éhezik és szomjúhozzák az igazságot: mert ők megelégíttetnek.

5.7. Boldogok az irgalmasok: mert ők irgalmasságot nyernek.

5.8. Boldogok, a kiknek szívök tiszta: mert ők az Istent meglátják.

5.9. Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak."

(Részlet a Hegyi beszédből [Máté evangéliuma], amelyet Jézus tanítványai előtt mondott el)

18

Elsősorban kikhez akart szólni Jézus? Milyen erkölcsi tulajdonságokat tartott követendőnek? Melyek azok az emberi értékek, amelyeket a görög-római felfogás fontosnak tartott, de Jézus tanításaiból hiányoznak? [SZ]

„5.29. Ha pedig a te jobb szemed megbotránkoztat téged, vájd ki azt és vesd el magadtól, mert jobb néked, hogy egy vesszen el a te tagjaid közül, semhogy egész tested a gyehennára [pokolra] vetessék (…)

5.34. És pedig azt mondom néktek: Teljességgel ne esküdjetek; se az égre, mert az Istennek királyi széke;

5.35. Se a földre, mert az az ő lábainak zsámolya; se Jeruzsálemre, mert az a nagy Királynak városa;

5.36. Se a te fejedre ne esküdjél, mert egyetlen hajszálat sem tehetsz fehérré vagy feketévé. (….)

5.38. Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért és fogat fogért.

5.39. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem a ki arczul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.

5.40. És a ki törvénykezni akar veled és elvenni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is.

5.41. És a ki téged egy mérföldútra kényszerit, menj el vele kettőre. (…)

5.43. Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet.

5.44. És pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, a kik titeket gyűlölnek, és imádkozzatok azokért, a kik háborgatnak és kergetnek titeket;

5.45. Hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, a ki felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ád mind az igazaknak, mind a hamisaknak.

5.46. Mert ha azokat szeretitek, a kik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek? Avagy a vámszedők is nem ugyanazt cselekszik-é? (…)

6.2. Azért mikor alamizsnát osztogatsz, ne kürtöltess magad előtt, a hogy a képmutatók tesznek a zsinagógában és az utczákon (…)

6.5. És mikor imádkozol, ne légy olyan, mint a képmutatók, a kik a gyülekezetben és az utczák szegletein (…) szeretnek imádkozni, hogy lássák őket az emberek (…)

7.15. Őrizkedjetek pedig a hamis prófétáktól, a kik juhoknak ruhájában jőnek hozzátok, de belől ragadozó farkasok.

(Részlet a Hegyi beszédből, Máté evangéliuma 5–7. rész)

Igehirdető egy III. századi katakombában talált falfestményen

19

Mely pillanatban ábrázolják az igehirdetőt? A festmény élénk színekkel készült. Mi lehetett ennek az oka? [F]

Miért gyűlölték Jézust a zsidó főpapok? Miért követelhették zsidók tömegei Jézus halálát Pontius Pilátustól? Vessük össze a Hegyi beszéd tartalmát Mózes törvényeivel! Melyek a különbségek? Hatalmát tekintve miben különbözik Jézus istene a görög-római istenektől? Hogyan van jelen az emberek mindennapi életében? Megkönnyítették-e a Jézus által kívánt magatartásformák a mindennapi életet? [SZ]

20

30. A Római Birodalom szétesése

A Kr. u. IV. században Constantinus császár felismerte, hogy az új vallás a birodalom összetartó ereje lehet. Ennek érdekében zsinaton egységesítették a hitelveket.
A mélyülő gazdasági, társadalmi válság és a népvándorlások következtében a birodalom két részre szakadt. A nyugati területek császárai megpróbálták szövetségesekké tenni a beözönlő germán törzseket, de ez csak időleges eredményt hozott, pl. Attila hunjai ellen. A római civilizáció menthetetlenül összeomlott. Kr. u. 476-ban a Nyugatrómai Birodalom megszűnt.

AZ ÚJ ÁLLAMVALLÁS Miután **a kereszténység megbékélt a világi hatalommal** és elfogadta a társadalmi különbségek létezését, **Constantinus császár** felismerte, hogy a gyengülő államhatalomnak nem üldöznie kell a keresztényeket, hanem inkább támaszkodnia kell az új vallásra. **313-ban** Milánóban kiadott rendeletével **biztosította a keresztények** – és a többi kultusz – **szabad vallásgyakorlatát**. Constantinus intézkedése nyomán **a kereszténység** egyre inkább **a birodalom legfőbb összekötő kapcsává vált.**

A keresztény vallás tanítói között a szertartások és **a hitelvek kapcsán** gyakran támadtak **éles viták.** Így osztotta őket két ellentétes táborra a Szentháromság (Atya, Fiú és Szentlélek) értelmezése. Ez lényegében attól függött, hogy kinek tekintették Jézust (a Fiút). **A császár a birodalom egysége érdekében egyetértést kívánt elérni**. Bár ő még nem volt keresztény, mint a birodalom vallási vezetője (pontifex maximus) **összehívta** Nicaeába **az első egyetemes zsinatot** (325). A püspökök részvételével megtartott tanácskozáson a császár elnökölt, s keresztülvitte akaratát. **Tisztázták a Szentháromság tanát, és olyan hitelvnek fogadták el, amelynek igazsága nem vitatható** (dogmává tették). A dogma szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek is azonos Istennel, annak három megnyilvánulási formája. A hitelvet tagadó Arius alexandriai presbitert és híveit, **az arianusokat eretneknek minősítették.** (Szerintük Jézus Isten legkiválóbb teremtménye, de nem azonos Istennel.)

A Milánóban még csak egyenjogúságot szerzett **kereszténységet** az egységes Római Birodalom utolsó császára, **Theodosius államvallássá tette** (391). Minden más vallást üldözendőnek nyilvánított.

A KELET ÉS A NYUGAT ELTÁVOLODÁSA A gazdaság hanyatlása, a piac visszaszorulása nem egyformán érintett minden vidéket. A birodalom nyugati felében egyre erőteljesebben, míg a keleti területeken jóval kevésbé érvényesültek ezek a jelenségek. Így az amúgy is fejlettebb **Kelet mögött a Nyugat mindinkább elmaradt.** A folyamatot követve **Constantinus Róma helyett új fővárost építtetett magának** a Kelet egyik kapujában, a Boszporusz partján, a görög alapítású Büzantion helyén, **melyet** önmagáról **Constantinopolisnak nevezett el (Konstantinápoly).**

A növekvő létszámú hadsereg, az új főváros építkezései rengeteg pénzt igényeltek: **a császár emelte az adókat.** Az adók behajtása érdekében Constantinus helyhez és foglalkozáshoz kötötte a colonusokat és a kézműveseket. Az adózás elkerülése és a császári hivatalnokok zaklatásai miatt **a szabad kisbirtokosok a környékükön élő nagybirtokos védelme alá helyezkedtek,** így ők is **függőségbe kerültek**. A helyhez kötött colonusokkal együtt **új alávetett réteg** volt kialakulóban, amelyet terménszolgáltatásra köteleztek.

A NÉPVÁNDORLÁS A II. és III. század folyamán a túlnépesedő germán törzsek be-betörve a birodalomba, fokozatosan keleti irányba húzódtak. Ebben az időben Róma még képes volt visszaverni a támadásokat (Marcus Aurelius). **375 táján** azonban a Volga vidékén **a kelet felé vonuló keleti gótok szembetalálták magukat a hunokkal, akiktől vereséget szenvedtek**. A nomád nagyállattartó hunok Belső-Ázsia pusztái felől érkeztek. Mivel a kínai Nagy Fal elzárta útjukat, nyugati irányba törtek előre a füves puszta (sztyepp) országútján. Nomád népek egész sorát hajtották maguk előtt. **A nyugat felé menekülő gótok indították el a népvándorlás áradatát**.

Először a nyugati gótok érkeztek a limeshez. Róma a zsoldjába fogadta őket, ellátásukat azonban képtelen volt biztosítani. A gótok fellázadtak, s colonusok tömegei csatlakoztak hozzájuk. Mivel a császár nem tudta leverni a gótokat, elismerte őket szövetségesnek. Letelepedhettek a birodalom határain belül, és belső függetlenséget élveztek. A „szövetségesek" jelenléte tovább mélyítette a birodalom válságát.

A gótokon kívül más népek is támadták a határokat. A hatékonyabb védekezés érdekében **Theodosius 395-ben felosztotta két fia között a birodalmat**. **Létrejött a Keletrómai és a Nyugatrómai Birodalom.**

A NYUGATRÓMAI BIRODALOM VÉGNAPJAI A Keletrómai Birodalom nagyobb ellenállást tudott kifejteni. Emellett virágzó gazdasága annyi aranyat biztosított, hogy azzal a kifinomult császári diplomácia a támadókat nyugat felé fordította.

A Nyugatrómai Birodalom nem tudta megakadályozni a germán népek beözönlését. A betörő népek szabadon településhettek le a tartományokban. Frank törzsek költöztek a Rajna torkolatvidékére, angolok keltek át Britanniába. A gótok megszerezték Hispániát, a vandálok pedig Afrikát.

A betelepülés első szakasza öldöklést, pusztítást hozott. **A régi és az új lakosság azonban lassan megtanult egymás mellett élni.** Ahol a jövevények letelepedtek, a földek egy részére rátették a kezüket. A városok a dúlások és a gazdasági élet összeomlása következtében nagyrészt elnéptelenedtek. **A római civilizáció gyorsan visszaszorult**.

A birodalom névleg még létezett, de jelentős részét már az **új germán királyságok** uralták. Ekkor indított támadást az Attila uralkodása alatt megerősödött Hun Birodalom, amelynek központja a Tisza mellékén volt. **A hun betörést** Róma és germán szövetségesei – akiket ugyanúgy veszélyeztettek a hunok – a galliai **Catalaunumnál véres csatában feltartóztatták** (451). Attila rövidesen meghalt (453), de e váratlan esemény sem könnyített **Róma** helyzetén. Újabb támadó jelentkezett: a **védelem nélkül maradt** várost **felprédálták a vandálok** (455). A Forum Romanumon egy évezred dicsősége után ismét pásztorok vertek tanyát. A birodalom központja ekkor már a védhetőbb Ravenna volt.

A császári hatalom már csak névlegesen létezett. **476-ban** ennek is vége szakadt. **Egy** Rómát szolgáló **germán vezér**, Odoaker **lemondatta trónjáról az utolsó császárt,** Romulus Augustulust. A hatalmi jelvényeket Konstantinápolyba küldte, melynek urai az egész birodalom örököseinek tartották magukat. A fokozatosan **göröggé váló keleti császárság** még közel egy évezreden át fennmaradt.

ARCHÍVUM

AZ ÚJ ÁLLAMVALLÁS „Most, miután én, Constantinus (…) a közjóléttel és közbiztonsággal kapcsolatosan mindent megtárgyaltunk (…) elsősorban azt rendeltük el, amiben az istenségnek kijáró tisztelet megnyilatkozik, hogy ti. a keresztényeknek is, és mindenkinek megengedjük, hogy szabadon azt a vallást kövessék, amelyiket akarják. (…)

Ezen túlmenően a keresztények személyére vonatkozólag úgy rendelkeztünk, hogy ha azokat a helyeket, amelyeken azelőtt össze szoktak gyűlni, és amelyekre vonatkozólag (…) ettől eltérő módon történt intézkedés, (…) a keresztényeknek minden fizetség (…) nélkül (…) szolgáltassék vissza." *(Constantinus milánói rendelete, 313)*

Állapítsa meg, hogy kiknek a számára biztosít vallásszabadságot a rendelet? Mely vallási csoport életében jelentett változást? [F] 1

2

A kereszténység elterjedése 400-ig

A térkép alapján jellemezze a kereszténység II., illetve IV. századi helyzetét! Fogalmazzon meg legalább egy jellegzetességet a kereszténység terjedéséről! Értékelje mindkét időszakban a birodalmi keretek hatását a kereszténység terjedésére! [F]

„Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint szent Péter apostol adott át Róma népének (…) Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallást és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a »katolikus keresztény« nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszteleneknek és őrülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljék, (…) és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről. (…)

Amennyiben valaki is áldozat bemutatása céljából állatot merészelne levágni, vagy az állatok beleit tanulmányozná, a felségsértési perek eljárásához hasonló módon bárkinek a bejelentése alapján vád alá helyezhető, és megkapja méltó büntetését." *(Theodosius törvényeiből)*

3 Mit tartalmaz Theodosius rendelete? Hasonlítsa össze Constantinus milánói rendeletével! A pogányokkal vagy az eretnek nézeteket valló keresztényekkel szemben volt türelmetlenebb a császár? Mi lehetett a különbség oka? [F]

A KELET ÉS A NYUGAT ELTÁVOLODÁSA

„Akinél megtalálják másvalakinek colonusát, az nemcsak a colonust köteles eredeti lakóhelyére visszaszolgáltatni, hanem az eltelt időre fejadóját is meg kell fizetnie. A szökésre gondoló colonusokat rabszolga módra vasra kell verni, hogy szabadokhoz méltó munkát rabszolgai elítélésüknek megfelelően legyenek kénytelenek elvégezni." *(Constantinus rendelete)*

„A collégiumok [kézművesek testülete] ügyeiben, illetve a collégiumhoz tartozó személyek visszatoloncolásában illetékes bírák gondoskodjanak arról, hogy a hosszabb ideje távollevőket városukba összes javaikkal együtt toloncolják vissza, nehogy vagyontárgyaik hiánya akadályozza illetőségi helyükön való maradásukat." *(Constantinus rendelete)*

4 Mit szabályoz a rendelkezés? Mi lehet a célja? Mi kényszerítette ki a rendelet kiadását? [F]

A rendelkezés alapján állapítsa meg, hogyan változott a colonusok helyzete! Mi okozta a változást? Milyen hatással volt a rendelkezés a birodalom gazdaságára rövid és hosszú távon? [F]

A birodalom nyugati és keleti területeit ért hatások

5 Hasonlítsuk össze a két területet ért hatásokat, és elemezzük a helyzetet a birodalom fennmaradása szempontjából! [F]

IV. századi birtokközpont ábrázolása mozaikon

6 Milyen gazdasági tevékenységeket ismerünk föl a mozaikon? Milyen egyéb tevékenységeket látunk? Mire következtethet a birtokközpont erőd jellegéből? [F]

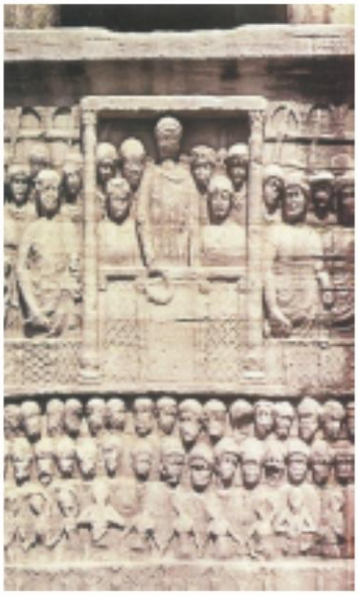

A császár a megjelenik a kocsiversenyek helyszínén, a hippodromban (korabeli dombormű)

Mire következtethetünk a dombormű témájából és ábrázolásmódjából? Milyen társadalmi csoportok láthatók a képen? [F]

Konstantinápoly elhelyezkedése

Sorolja fel a térkép alapján a város telepítő tényezőit! Indokolja, miért a Boszporusz partjára, s ezen belül miért egy félszigetre építtette Constantinus az új fővárost! [F]

7
8
9
10

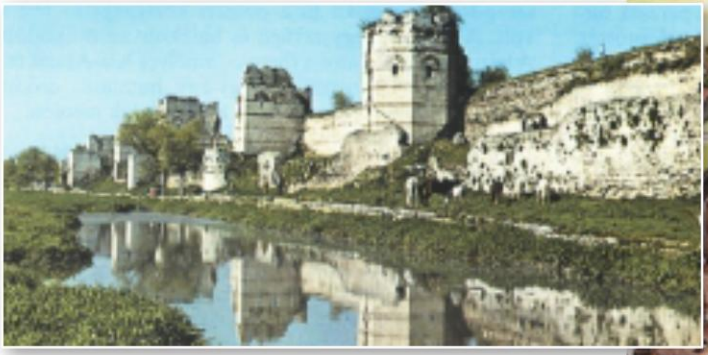

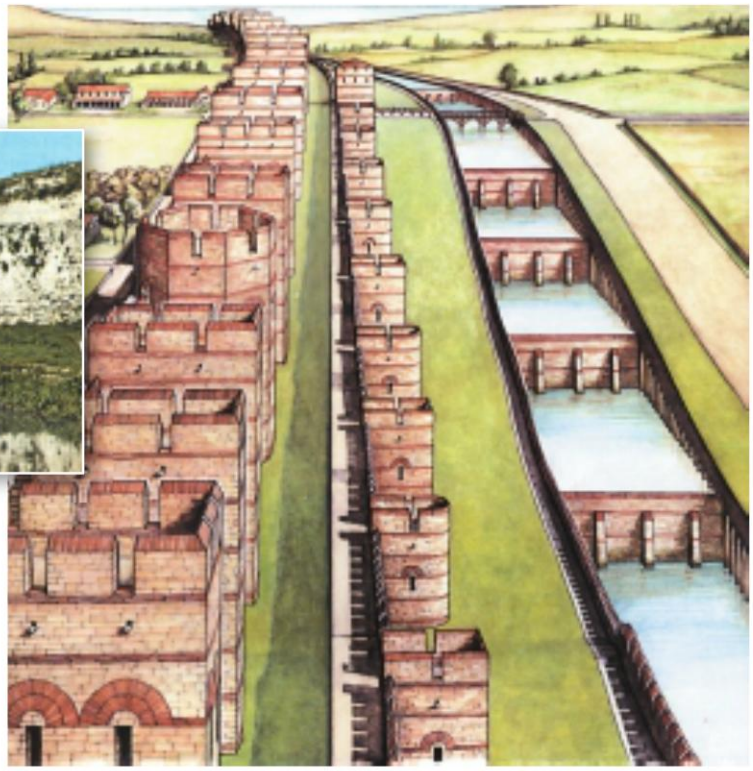

Az új város, Konstantinápoly (Constantinopolis = Constantin városa) hármas védőfalának romjai és a városfal rekonstrukciós rajza

Mire következtethetünk abból, hogy ilyen erős védelmi rendszert hoztak létre a város körül? Hogyan lehetséges, hogy a falak évezredeken át fennmaradtak? Beszéljük meg, hogy milyen ismeretekre lehetett szükség ahhoz, hogy a romok alapján rekonstrukciós rajz készüljön a városfalról! [SZ]

11

A Római Birodalom kettéválása és a népvándorlás

Milyen szempontok érvényesülhettek a birodalom felosztásánál (gazdasági, hatalmi, védelmi, etnikai)? Hasonlítsa össze a birodalom V. századi kiterjedését a Hadrianus korabelivel! Hasonlítsa össze a germánok II. és V. századi mozgását! Milyen okokra vezethetők vissza az eltérések? Kövesse nyomon a különböző népek vándorlását! Magyarázza meg, hogy a népvándorlás miért éppen a Nyugatrómai Birodalomra zúdult rá! [SZ]

A NÉPVÁNDORLÁS – A NYUGATRÓMAI BIRODALOM VÉGNAPJAI

„(…) Amikor egy császári levélben azt a parancsot kapták [a gótok], hogy a hellészpontoszi tartományba [a Dardanellák kisázsiai részébe] vonuljanak át, minden indulatoskodás nélkül útravaló élelmet és kétnapi haladékot kértek. Ezen a városi [a hadrianopoliszi] hatóság nagyon felháborodott – mert haragudott rájuk a város környékén okozott károk miatt –, és az egész alja népet az ott nagy tömegben élő fegyvergyári munkásokkal együtt kivezényeltette és felfegyverezte ellenük, majd a harci kürtöket is megfúvatta és a legvégső rendszabályok megtételével fenyegette őket, ha mielőbb – amint meghagyták nekik – el nem vonulnak. A váratlan ellenségeskedéstől megdöbbent gótok ijedten nézték a polgároknak inkább heves, semmint meggondolt fenyegetődzését, de nem mozdultak. De amikor a szidalmazásokkal és átkozódással a végsőkig sértették, sőt néhány kósza dárdával is veszélyeztették őket, nyílt lázadásban törtek ki.

A legtöbbet, akit elvakított a heveskedés, megölték, a többieket megszalasztották és mindenféle lövedékkel árasztották el, majd az elesettek kifosztása után már római fegyverekkel látták el magukat. (…) meghódolt, vagy fogságban élő rokonaik megmutatták nekik a gazdag helyeket, főleg azokat, ahol a hírek alapján bőséges élelmiszerkészletekre számíthattak. Velük született merészségükön kívül különösen az volt ebben segítségükre, hogy napról napra népesebb sokaság csatlakozott hozzájuk ugyanebből a nemzetből (…) Nem kis számban csatlakoztak hozzájuk az aranybányákban dolgozó emberek is, akik már nem tudták elviselni az adók súlyos terheit. (…) nem is maradt érintetlen, csak amihez nem férhettek hozzá, vagy ami kiesett az útjukból. Mert korra és nemre való tekintet nélkül végig gyilkoltak és gyújtogattak mindent: még a csecsemőket is elráncigálták anyjuk melléről és végeztek velük (…)" *(Ammianus: A gótok és a thrákiai rabszolgák felkelése)*

Gyűjtse össze a szövegből, hogy milyen okok vezettek a gótok felkeléséhez! Milyen hatással volt a római társadalomra és gazdaságra rövid és hosszú távon a barbárok beözönlése? [F]

12

„A hunok népe, melyről a régi írások alig emlékeznek meg, a Maeotis [Azovi-tenger] mocsarain túl, a Jeges-óceán mellett tanyázik: vadsága minden képzeletet felülmúl.

Sohasem húzódnak épület fedele alá; az ilyesmit kerülik, mint az emberek megszokott életétől különválasztott temetőket. Náluk még csak egy náddal fedett kunyhót sem lehet találni. Így kóborolnak. (…).

Ennek a népnek minden tagja éjjel-nappal lóháton intézi az adásvételt, így eszik és iszik, és az állat keskeny nyakára dőlve alszik. (…)

Ha támadás éri őket, ék alakban vonulnak csatába, közben ijesztő harci kiáltásokat hallatnak. Mivel könnyen és gyorsan mozognak, szántszándékkal szétszóródva oly hirtelen csapnak át támadásba, hogy rendezetlenül is roppant vérengzést okozva száguldoznak, de sietségük miatt sem megerősített hely ostromlása, sem az ellenséges tábor fosztogatása közben nem látni őket.

Meg is érdemlik a világ legfélelmetesebb harcosainak hírét, mert messziről, éles csontheggyel ellátott, csodálatos ügyességgel összeillesztett nyilakkal lődöznek, (…)

Ezeknél senki sem szánt, még csak hozzá sem nyúl az ekéhez, mindannyian jelölt lakóhely nélkül, otthon és törvény, állandó szokás nélkül kóborolnak, mintha mindig menekülnének valaki elől lakásul szolgáló szekereiken." *(Ammianus, Kr. u. IV. század)*

Milyen életmódot folytattak a hunok? Mi tette őket félelmetessé a harcmezőkön? Miben torzít a szerző? Mi ennek a magyarázata? [F]

13

Hun áldozati üst. Közép-Ázsiától a Rajna völgyéig megtalálhatóak ezek a főként vasból készült edények

14

Mire következtethetünk az edények elterjedéséből? [SZ]

Nézőpontok

A kereszténység megszilárdította helyzetét a Római Birodalomban. Ám a várt nyugalom helyett a dogmák és a szertartások különböző értelmezése és az eretnekek elleni harc következett. Vitassuk meg, törvényszerű-e, hogy vallások, eszmék és ideológiák hatalomra jutásuk után egymással szembekerülő irányzatokra bomlanak! Lapozzuk fel Madách Imre Az ember tragédiája című drámájának konstantinápolyi jelenetét (hetedik szín)! Vessük össze gondolatainkat Madách Imrének a tragédiában kifejtett nézeteivel!

„Ekkor [a nicaeai zsinaton] a püspökök jobb oldaláról az első állott fel és nem túlságosan hosszú beszédet tartott, amelyben az uralkodóhoz fordulva hálaadó himnuszt zengett érette a mindenható Istennek. Amikor ez is leült, csend lett, mindenki feszült figyelemmel nézett a császárra, az pedig csillogó szemmel, derűs nyugalommal a gyülekezetre tekintvén, összeszedte a gondolatait, majd higgadt és kegyes hangon a következőképpen szólt:

Barátaim! Az volt legfőbb óhajtásom, hogy társaságtoknak örvendezhessek, és most, mikor ezt elértem, nyilvánosan adok hálát a mindenség urának, hogy nekem minden egyéb [adománya] betetőzéséül ezt a minden jónál különb látványt megengedte. Arra gondolok, hogy titeket itt összegyűlve talállak és mindannyiotok közös, egyetértő vélekedésének lehetek tanúja. Tehát senki irigy ellenség ne zavarja meg boldogságunkat, sem a daimón, a bűn képviselője, miután a zsarnoki uralkodók Isten elleni harca a megváltó Isten ereje folytán megszűnt, az isteni törvényt most más módon, gyalázkodásaival ne próbálja gyengíteni. Mert én minden háborúnál és félelmetes harcnál súlyosabbnak ítélem az Isten gyülekezetének belső meghasonlását és ezt a külső háborúskodásnál is gyalázatosabbnak látom. Amikor ellenségeimen a hatalmasabb akaratából és segítségével győzedelmeskedtem, azt hittem, nincs más hátra, mint hogy hálát adjak Istennek és együtt örvendjek azokkal, akiket ő szabadított meg általunk. Amikor pedig várakozásom ellenére a ti meghasonlásotokról hallottam, a hírt nem tartottam másodrendű fontosságúnak, hanem óhajtván, hogy közreműködésem révén ez is orvoslásra találjon, haladéktalanul összehívtalak benneteket. Örvendek, mikor gyülekezeteteket látom, de óhajtásaimat csak akkor mondhatom teljesültnek, ha meggyőződöm róla, hogy lélekben egyesülve, valamennyien azt a közös, békés egyetértést gyakoroljátok, amelyet nektek, mint Isten papjainak, illő volna mások számára is megszereznetek. Ne habozzatok tehát, Istennek kedvelt hívei, és valamennyiünk urának és megváltójának hűséges szolgái, és a köztetek dúló visszavonás okát most mindjárt adjátok elő, hogy ezáltal a viszály kötelékeit a béke törvényével feloldhassátok. Mert így cselekednétek kedvére a mindenek fölött álló Istennek, és így adnátok bőségesen hálát nekem is, a ti szolgatársatoknak." *(Eusebios: Constantinus élete)*

15

Constantinus, az első keresztény császár

Mi volt a szerepe a császárnak az egyházi hierarchiában? Mit akart elérni az uralkodó? Milyen érdekek állnak e cél mögött? Milyen módszerekkel igyekezett elérni célját? Keressük meg a szövegben azt a mondatot, amely a kereszténység megváltozott helyzetére utal! [F]

16

31. A Kárpát-medence a római korban

Pannóniát a Duna által nyújtott védelmi vonal és közlekedési útvonal miatt hódították meg a rómaiak. A provincia a II. századi germán háborúk után élte fénykorát, amikor területén jelentős katonai erő állomásozott.
Pannóniát a népvándorlás első hulláma, a germánok betörése romba döntötte, a hunok pedig elszakították a birodalomtól. Romanizált lakossága elmenekült vagy elpusztult.
Az ércbányászata miatt jelentős Daciát nem lehetett megvédeni, ezért már a III. században kiürítették.

PANNÓNIA MEGHÓDÍTÁSA Pannónia lakóinak többségét a **kelták** alkották, akik csakúgy, mint Itáliába, a Duna völgyébe is a Kr. e. IV. században vándoroltak be. Nem hoztak létre egységes államot, törzsenként települtek le.

A rómaiak először a Száva vidékét szerezték meg. A tartomány egészének meghódítása **Augustus** nevéhez fűződik, aki **véres harcokban törte meg a pannon törzsek ellenállását** (Kr. e. 9). **Pannónia** két szempontból volt fontos Róma számára. Egyrészt a Duna vonala **északról biztosította Itáliát** a váratlan támadásokkal szemben, s a nagy folyam egyben jelentős kereskedelmi útvonal volt. Másrészt Pannónián át húzódott az Itáliát a Balti-tenger vidékével összekötő **Borostyánút.**

PANNÓNIA TÖRTÉNETE **Az első városok** is **a Borostyánút mentén** épültek. (Emona – ma Ljubljana, Savaria – ma Szombathely, Scarabantia – ma Sopron.) **Később, a limes** kiépülésével katonai táborok **mellett jöttek** létre városok **a Duna vonalán** (Vindobona – ma Bécs, Aquincum – ma Óbuda). Aquincumnál a romok megtekintésekor láthatjuk a katonai és a tőle jól elkülönülő polgárvárost.

A védelmi vonalat **Marcus Aurelius idején** érték **az első nagyobb támadások**. A betörő germán törzsekkel hosszú és véres harcokat vívtak a rómaiak szerte a Kárpát-medencében. A **győzelem** után a határ menti germánokat és az Alföld szarmatáit Róma szövetségi rendszerbe illesztve igyekezett féken tartani.

A béke fellendülést hozott. Növelték az itt állomásozó légiók számát, megerősítették a limest, és a Duna túloldalán is erődöket emeltek. Ilyen erőd romjait láthatjuk ma az Erzsébet híd pesti hídfőjénél. A Duna menti provinciában is jó minőségű úthálózat épült ki. **Előrehaladt a városiasodás,** s az elkészült paloták, amfiteátrumok (pl. Óbuda) általában Róma épületeinek kisebb méretű és egyszerűbb kivitelű másolatai. **A tartomány vezető rétege romanizálódott,** s nőtt a betelepülők száma. A népesség zöme azonban megőrizte eredeti szokásait.

A Pannóniában állomásozó nagy létszámú haderő növelte a provincia katonai, és így politikai jelentőségét. A polgárháborúk során az itteni légiók is beleszóltak a küzdelmekbe. Így lett Pannónia helytartójából, **Septimius Severus**ból **római császár.** A katonák ide is magukkal hozták a keleti istenek tiszteletét: Ízisz- (Szombathely) és Mithrász-szentélyek épültek. Terjedőben volt a kereszténység (keresztény kápolna Pécsett).

A HANYATLÁS A központi hatalom gyengülésével azonban Pannónia egyre nehezebben tudott ellenállni a szomszédos népek betöréseinek. Emiatt **a határ menti városok pusztulni kezdtek**. A tartomány belsejében fekvő települések jelentősége megnőtt. Gorsium (a mai Tác) fejlődése folytatódott, Sopianae (a mai Pécs) pedig a felosztott provincia egyik részének székhelye lett.

A gót betörés és lázadás után **a germán törzsek sora telepedett le itt,** majd a következő ide érkező nép elől tovább menekült nyugat felé. **A romanizálódott keresztény vezető réteg is elmenekült,** vagy a tartomány nyugati peremvidékére húzódott. A helynevek csak ezen a vidéken élték túl a római kort (pl. Vindobona = Wien).

A hunok megjelenésével a 400 éves római uralomnak vége szakadt. Egy emberöltőre a Tisza vidéke lett a kor leghatalmasabb birodalmának központja, de **a nomád birodalom Attila halála után nyomtalanul eltűnt,** s átadta helyét a népvándorlás számtalan egymást követő népének. **A városok** egy-két évtized alatt **elpusztultak,** az új népek nem tudtak mit kezdeni a fejlettebb városias kultúrával. Pannónia népe és római műveltsége megsemmisült. Csak a régészek ásója tárta fel a XX. században.

DACIA A Kárpát-medence keleti részét a rómaiak azért hódították meg, hogy megszűnjenek a **dák törzsek** támadásai és megszerezzék a **gazdag érc- és sóbányák**at. Több sikertelen próbálkozás után **Traianus** császár két hadjáratban **elfoglalta** a dákok lakta hegyeket. A területből provinciát szerveztek (107), amely a későbbi Erdély nyugati és déli részét, a Bánát déli területét valamint Olténiát foglalta magába.

A római hatalom megszilárdulásával elkezdődött az úthálózat kiépítése. A birodalom belseje felé állandó kőhíd vezetett át a Dunán. Katonai táborok, s mellettük városok épültek, mint Apulum (ma Gyulafehérvár) a Maros partján, vagy Napoca (Kolozsvár) a Szamosnál.

Fellendült az ércbányászat az Erdélyi-érchegységben. Az aranybányákat az állam kezelte. A birodalom különböző részeiből hozott munkások dolgoztak itt, s felszíni és tárnás művelés egyaránt folyt.

A II. századi germán háborúkban Pannóniával együtt Dacia is hadszíntérré vált. A harcok elültével rövid nyugalmasabb időszak következett. Majd a gótok bevonulása állandósította a harcokat. **Daciát nem**

lehetett olyan **jól védeni,** mint Pannóniát, s a mögöttes területek védelmében sem volt olyan nagy szerepe. Emiatt Aurelianus **a tartomány kiürítése** mellett döntött. Visszaverte a gótokat (270), de a provincia lakosságát rendben áttelepítette a Dunától délre. Dacia közel 170 éves római uralom után ismét a barbárok földje lett. A romanizált népesség elvándorolt, magára hagyott városai hamar megsemmisültek.

ARCHÍVUM

PANNÓNIA MEGHÓDÍTÁSA

„30. A pannóniai törzseket (...) legyőztem, a római nép hatalma alá vetettem, és Illyricum határait előbbre vittem egészen a Danuvius folyó partjáig". *(Részlet Augustus önéletrajzából)*

Mikor, és mi célból keletkezett az önéletrajz? Mit bizonyít, hogy szerepel benne Pannónia? Milyen külpolitikai törekvéssel igazolja a hódítást Augustus? [SZ]

PANNÓNIA TÖRTÉNETE

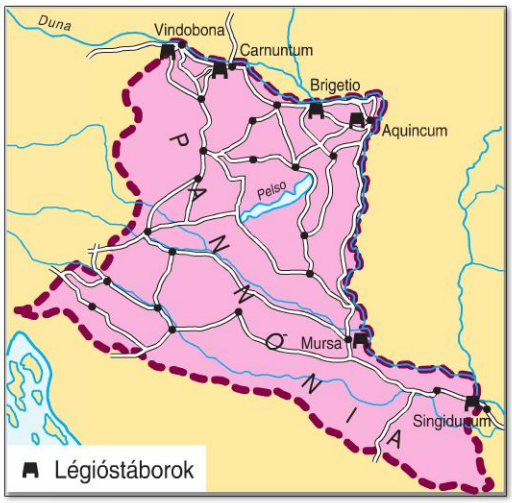

1

2

Pannónia úthálózata

Római kori út az egykori Savariában, a mai Szombathelyen

Nézzünk utána, hogyan, milyen anyagokból épültek a Római Birodalom útjai! Mi volt a jelentőségük? Keressük meg a térképvázlaton, melyik jelentős kereskedelmi útvonal mentén feküdt Savaria! [SZ]

3

4

Pannónia a II–V. században

Milyen eseményeket olvashatunk le a térképről? Hogyan hatottak ezek a provincia gazdaságára? Mennyiben változtatták meg a fenti események a provincia szerepét a birodalmon belül? [GY]

5

„Vespasianus császár (…) annak a négy kiszolgált katonának, akik a ravennai hajóhadban szolgáltak Sextus Lucillus Vassus alatt, és 26 évet, vagy annál is többet szolgáltak. Majd Pannóniába vezényelték őket, kiknek neve lejjebb található, polgárjogot ad gyermekeiknek és utódaiknak is, továbbá érvényesnek ismeri el házasságukat, ha van feleségük akkor, amikor a polgárjogot megkapják, ha pedig nőtlenek, a később kötendő házasságukat is, de mindegyiknek csak egy házasságát." *(Pannóniai római felirat)*

Miről számol be a felirat? Mikor találkoztunk e jelenséggel a politikatörténetben? Határozza meg, hogy milyen folyamatra utal forrásunk! Mit jelez, hogy csak egy házasságukat ismerik el törvényesnek? [F]

Sírkő Pannóniából. Az elhunytak öltözetében keverednek a római és a helyi kelta elemek

Milyen folyamatot érzékeltetnek a sírkövön ábrázolt alakok? Mely társadalmi rétegeket, és ezen belül mely korcsoportokat érintett elsőként e folyamat? Van-e különbség e tekintetben a nemek között? [SZ]

Veterán katona sírköve

Milyen szerepük volt a légióknak és a veteránoknak a provincia életében? [SZ]

6

7

„Caius Murdinius Optertullus 19 évet szolgált katonaorvos nyugszik itt."

„Publius Aelius Valerius, a II. kisegítő légió néhai hírszerző katonája és Publius Valerius halotti árnyistenségeinek, az ő patrónusának és fiának készíttette Aelia Alexandrina."

„Lucius Valerius Sentes, aki thrák származású és 80 évet élt, nyugszik itt. Marcus Ulpius Philomenus, örököse, gondoskodott végrendelete értelmében a síremlékről. Erre a sírra az ácsok kollégiuma (…) denariust adott össze." *(Aquincumi feliratok)*

Mely vonatkozásokban bírnak forrásértékkel e rövid feliratok? Vegye számba az egyes területeket, és értékelje őket! Jellemezze röviden a város életét a sírfeliratok segítségével! [SZ]

8

9

10

11

„Őfelsége a legfőbb parancsnok, a kötelességteljesítő, a boldog császár, Marcus Aurelius Severus Alexander egy fürdőt építtetett Flavius Marcianus consul révén a II. kisegítő, kötelességteljesítő, hűséges légiója területén."

„Marcus Aurelius (…) az [alsó pannóniai] partot egész hosszában újonnan épített erődökkel, valamint alkalmas helyeken a rablók titkos átjárásának megakadályozására szolgáló őrségekkel erősítette meg…" *(Pannóniai feliratok)*

Miről számolnak be a feliratok? Mi váltotta ki a rendelkezéseket? Milyen hatásuk lehetett a provincia életére? [SZ]

Sopron római kori városfalainak maradványai

Keressük meg a térképen, hogyan nevezték az ókorban Sopron városát! Mi volt a gazdasági jelentősége a városnak Pannónia provincia életében? Nézzünk utána, hogy mire használták a római városfalakat a középkorban! Beszéljük meg, hogy milyen szerepe lehetett az ókori utaknak és romoknak a középkori emberek életében! [GY]

A Mithrasz-kultusz emléke Magyarországon (múzeumi rekonstrukció)

Hogyan kerültek Pannóniába a kisázsiai kultusz követői? A Mithrasz-kultusz mellett milyen misztériumvallások nyomait találhatjuk meg Pannóniában? Hol szerezhetünk információkat a válasz megadásához? [F]

DACIA

Traianus császár emlékoszlopa mely a daciai hadjárat eseményeit beszéli el képregényszerűen. Két részletet láthatunk: fent a győzelmes római hadsereget, lent a dákok királyát (Decebalt), amint a végső harcra készülve egy erődbe gyűjti katonáit

Ismertesse röviden az oszlopon azonosítható jeleneteket! Mire törekedtek az egykori kőfaragók? Jellemezze képek alapján a római hadsereget! Hasonlítsa össze a dák és a római katonák felszerelését! [F]

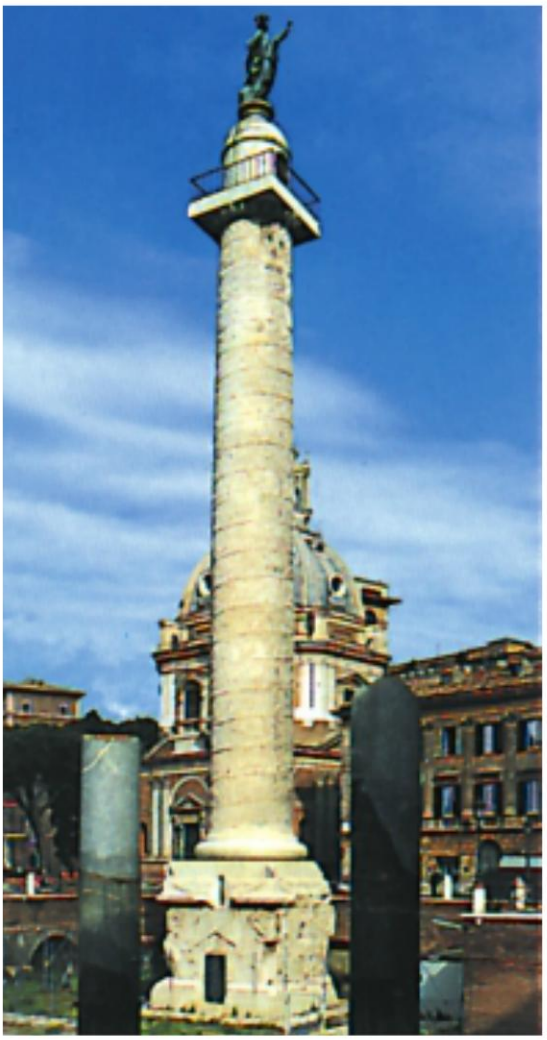

12

13

14

Nézőpontok

A népvándorlás viharai a Kárpát-medencében romba döntötték a városokat, a hidakat és az utakat, a lakosság elpusztult vagy elmenekült. A területre évszázadokon át újabb és újabb népek érkeztek, melyek szintén eltűntek a történelem süllyesztőjében. Ugyanakkor az egykori római civilizáció maradványai áttételesen hatottak a később itt élő népekre: az utakat még sokáig használták, s a későbbi országutak részben követték a római nyomvonalakat, sok város római alapokon (pl. Sopron) vagy részben római kövekből épült (pl. Székesfehérvár a közeli Gorsium építőanyagából).

Máig húzódó vita, hogy a Dacia kiürítése után itt maradt romanizált dákok át tudták-e vészelni a magyar honfoglalás idejéig terjedő évszázadokat, vagy a románság a Balkánról vándorolt be a honfoglalást követő évszázadokban mostani lakóhelyére. A magyar történetírás ezt, az ún. dákoromán elméletet – mivel véleménye szerint azt források és régészeti leletek nem igazolják – elveti, a román történetírás – mivel véleménye szerint egyes források értelmezhetők az elmélet igazolásaként – elfogadja.

Vitassuk meg, hogy lehetséges-e, és ha igen, hogyan, hogy akár hatszáz esztendőn keresztül is – az egymás váltó népek áradatában – a római kori népesség fennmaradjon a Kárpát-medencében! Vegyük számba a kérdéssel kapcsolatos ismereteinket (romanizáció, Dacia meghódítása, kiürítése)! A történelmi igazság feltárásán kívül milyen tényezők befolyásolhatják a fenti vitát?

Az alábbiakban két rövid részletet közlünk a román történetírás álláspontjának megismerése érdekében. Az első az általánosnak mondható nézetet példázza, míg a második egy új megközelítést tartalmaz. Vessük össze a két megközelítést!

Kövessük a szövegrészlet gondolatmenetét! Tárjuk fel, melyek a tények és melyek a következtetések! Elemezzük a

15 következtetésekből levont megállapítások jellegét! [F]

„A középkori román lakosság alapvető társadalomszervezeti formája a dákoktól és a dák-rómaiaktól átvett, tehát a római megszállás és uralom alatt is fennmaradt faluközösség volt; a nemzetségi-törzsi közösségek területi közösségekké alakultak. Az országunk területén a géta-dákok korától a hűbéri államok létrejöttéig fennmaradt közösségi kontinuitás [folytonosság] egyszersmind azt is jelenti, hogy a románság mint letelepedett nép folyamatosan jelen volt Daciában." *(Russu, 1981)*

16 „Ekként a bizonyítékok halmaza végső soron semmit sem bizonyít, mivel az eredendő értelmezés ellentétes olvasatokat és logikákat feltételez. A román szemlélet a jelenlét és a kultúra minden jelét a dák területen a római hódítás előtt és után egyaránt állandó jelleggel megtelepedett lakosságnak tulajdonítja, míg a magyar szemlélet ugyanezeket a jeleket a betört és civilizálódott jövevény népekkel hozza összefüggésbe. A mindent eldöntő felfedezés csodája nem következett be (…)" *(Catherine Durandin: A román nép története, 1995)*

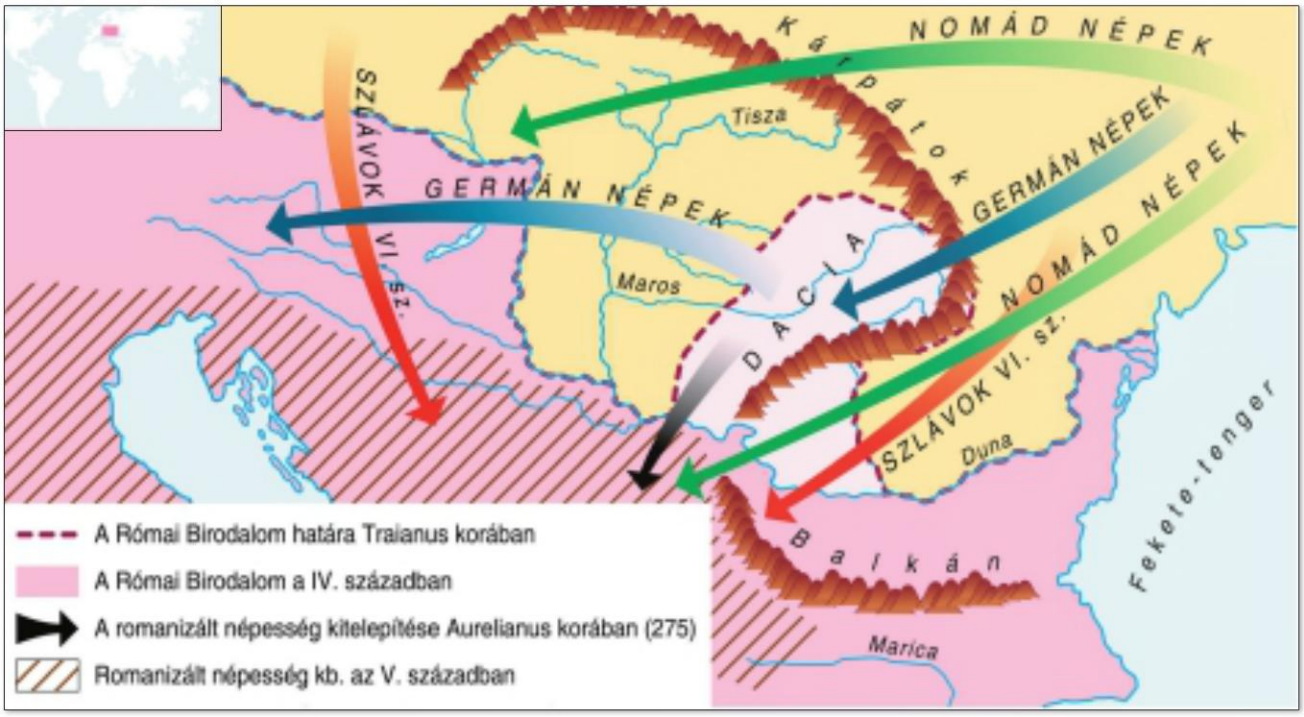

17 A Kárpát-medence és a Balkán az V–X. században

A térkép szerint kialakulhatott-e a román nép Dacia területén? Milyen érvek olvashatók le e felfogás igazolására a térképről, és cáfolható-e ez a nézet a térkép alapján? [SZ]

IV. A kora középkor

FEJEZET

32. Új királyságok a Nyugatrómai Birodalom romjain

A frank államot Klodvig a törzsfők legyőzésével és a kereszténység felvételével alapította meg. A frankok megállították az arabok európai előretörését.
Nagy Károly hódításaival a nyugati keresztény Európa jelentős részét egyesítette.
Birodalmát grófságokra osztotta, s létrehozta a kancelláriát. Kormányzása mintául szolgált a későbbi európai uralkodók számára.

GÓTOK, LONGOBÁRDOK, FRANKOK Itáliában a **keleti gótok** alapítottak királyságot (V. század vége). Uralkodójuknak, Nagy Theodoriknak Ravennában fényes udvartartása volt. Jórészt megtartotta a római közigazgatást, római szakemberekkel vette magát körül, s újjáépíttette a vízvezetékeket, a fürdőket. A gótok azonban **arianus keresztények** voltak, így eretneknek számítottak. Nem támaszkodhattak az erős itáliai egyházra. Nem tudtak ellenállni a szintén germán **longobárdok** támadásának (VI. század közepe). Az Észak-Itáliában (pl. a mai Lombardia) kialakuló, s dél felé terjeszkedő longobárd királyság keményebben elnyomta az őslakosságot, mint korábban a gótok.

A germán eredetű frank törzsek az V. század elején nagy tömegben keltek át a Rajnán, s **megszállták Gallia északi vidékeit.** A betörő harcosok bomló törzsi szervezetben éltek, a katonai vezető réteg már kezdett kiemelkedni. **A népesség zöme** azonban még **szabad frankokból állt,** akik állataik és földjeik gondozása mellett katonáskodtak. A zsákmány elosztása révén a hódítás a társadalmi különbségek növekedését eredményezte.

A FRANK BIRODALOM KIALAKULÁSA Egy rátermett frank törzsfő, **Klodvig** (482–511) véres küzdelemben **legyőzte vetélytársait,** földjeiket megszerezte. Megnövekedett erejét kihasználva a szomszédos germán törzsekre, s a még római kézen lévő területekre is kiterjesztette hatalmát. Így **a Loire vidékétől a Rajnáig terjedő ország**ot hozott létre.

A Klodvig által kiépített állam **tartósnak bizonyult.** Ebben nagy szerepet játszott, hogy Klodvig **népével együtt csatlakozott a római egyházhoz.** Az egyház támogatása révén írástudókat és egy erős szervezetet tudhatott maga mögött, valamint királyi hatalmának isteni igazolását.

Klodvig utódai, a Meroving-uralkodóház királyai híveik között szétosztották a Klodvig által szerzett birtokokat. Így **a királyi hatalom** elvesztette gazdasági alapját, és **meggyengült. A birodalom** egymással csak laza kapcsolatban levő **területekre esett szét.**

A királyi méltóság fényének csökkenésével párhuzamosan **erősödött** meg **az udvarnagyok** (majordomusok) **befolyása.** Ők irányították az államügyeket és a hadsereget. **A frank állam egyesítése** is egy majordomus család, **a Karolingok nevéhez fűződött. Martell** (Kalapács) **Károly** majordomus belső harcokban **megszilárdította a központi hatalmat.** Hadseregében a katonáskodásra kötelezett szabad harcosok mellett (ezek könnyűlovasok vagy gyalogosok) jelentős a **páncélos lovasok** ereje. A felszerelést az egyháztól elvett földekből **adományozott birtokok** jövedelme biztosította.

Szükség is volt a szervezettségre, az ütőképes hadseregre, mert a Hispániát elözönlő arabok átkeltek a Pireneusokon: Gallia veszélybe került. Martell Károly **Poitiers melletti győzelmével** (732) **megállította az arab előrenyomulást.** Megmentette ezzel a keresztény Európát az iszlám térhódításától. Fia, **Kis Pippin** Róma püspökének (Pápa) jóváhagyásával **megszerezte a királyi koronát** (751). Az utolsó Meroving-uralkodót kolostorba zárták.

NAGY KÁROLY HÓDÍTÁSAI Kis Pippin fia, **Nagy Károly** (768–814) **a frank lovasságra támaszkodva terjeszkedni kezdett.** Fő törekvése a Rajnától keletre élő germán törzsek, **a szászok és a bajorok meghódítása** volt. A még pogány törzsek hódoltatását a katolikus egyház térítő munkával támogatta. Emiatt azonban a frankok elleni felkelések gyakran a kolostorok ellen is irányultak. A pápa megsegítésére hadjáratokat vezetett Itáliába **a longobárdok ellen,** s felszámolta királyságukat. A betörő **arabok ellen** harcolva átkelt a Pireneusokon, s meghódította a félsziget északi részét. A Kárpát-medencét lakó **avarokat** több hadjáratban **legyőzte,** így azok birodalma szétesett. Szállásterületük nyugati részét, az egykori Pannónia területét is országához csatolta. Tekintélyét és jó kapcsolatát az egyházzal jelzi, hogy **800-ban, Rómában a pápa császárrá koronázta**. A Római Birodalom örökségén ismét két császárság osztozott.

A FRANK BIRODALOM ÁLLAMSZERVEZETE **A hódítások 800 után leálltak,** s ennek elsősorban társadalmi okai voltak. A szabad harcosok a nagyobb birtokosok függőségébe kerültek, nem katonáskodtak, így meggyengült Károly katonai ereje. A legnagyobb problémát már nem a terjeszkedés, hanem a meglévő területek összefogása és irányítása jelentette. Ez az önellátó gazdálkodás időszakában nem kis feladatnak számított. A természetbeni jövedelmeket nem lehetett összpontosítani. Károly **Aachenben** igyekezett kiépíteni birodalma **központ**ját. Mégis, szinte folyamatosan **járta az országot,** udvartartásával felélte a királyi birtokok készleteit, igazságot szolgáltatott, s egyben érzékeltette hatalmát alattvalói körében.

Az írásbeli teendők ellátására, az oklevelek kiadására **létrehozta a kancelláriát.** Itt írástudó emberekre volt szüksége, ezért összegyűjtötte kora kiemelkedő műveltségű férfiúit. A tudósok közül Alkuin jelentős szerepet játszott egy új, gyorsan és könnyen olvasható betűtípus, a Karoling-minuszkula kifejlesztésében.

Károly **grófságok**ra osztotta birodalmát. Ezek **élén a gróf** (comes) állt, aki a király nevében és a bevételek harmada fejében irányította a rá bízott tartományt. A különösen veszélyeztetett területeken **őrgrófságok**at hozott létre. Az őrgrófok tartományuk összes királyi jövedelmének birtokában a birodalom katonai védelmét látták el (Hispániában, Pannóniában). Nagy Károly közigazgatása nagy hatást gyakorolt a később kialakuló kora középkori államok felépítésére.

Nagy Károly fia, Jámbor Lajos már nem tudta a széthúzó erőket megfékezni. **843-ban Verdunben három gyermeke között felosztotta országát (verduni szerződés).** Károly hatalmas birodalma azonban nemcsak három nagy területre bomlott, a részek sem maradtak egységesek: grófságok, tartományok egyre lazább halmazává váltak.

ARCHÍVUM

GÓTOK, LONGOBÁRDOK, FRANKOK

„Theodorik nagymértékben gondoskodott az igazságosságról, s szilárdan védelmezte a törvényeket. Megoltalmazta országát a szomszédos barbárok betöréseitől. A bölcsességnek és a bátorságnak a lehető legmagasabb fokára jutott. Nem engedte meg magának, hogy alattvalóival szemben bármilyen jogtalanságot kövessen el, de másoktól sem tűrt el ilyesmit. (…) Így Theodorik csak névleg volt zsarnok, valójában azonban igazi császár, egy hajszálnyival sem kisebb bárki másnál, aki ebben a méltóságban dicsőséget szerzett. Bár ez az emberi természetnek ellentmondani látszik, a gótok és a rómaiak egyaránt szerették őt." *(Prokópiosz: A gót háború)*

1 2 Állapítsa meg, mi a szerző véleménye az uralkodóról! Mely tényezők alapján alakította ki véleményét? Mi utal a gótok és a rómaiak közötti megbékélésre, és mi az ellenkezőjére? [SZ]

Germán királyságok az egykori Nyugatrómai Birodalom romjain

Gyűjtse össze, hogy mely tényezők határozták meg az új királyságok határait! Ezek közül mennyi olvasható le a tankönyvi térképről? Mi szabta meg az arab előretörés irányát? [SZ]

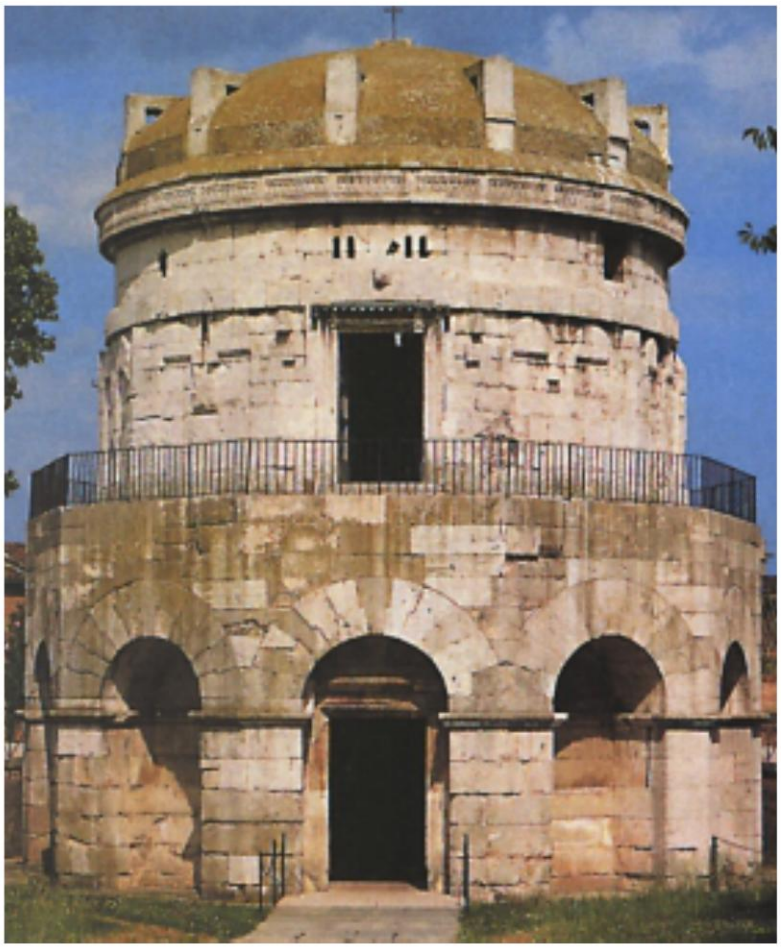

Nagy Theodoriknak, a keleti gótok királyának síremléke Ravennában. A 11 méter átmérőjű kupolát egyetlen kőtömbből faragták ki

Állapítsa meg a síremlék alapján, hogyan viszonyult Theodorik az antik kultúrához! Ellenőrizze a tankönyvben, helytállóak voltak-e megállapításai! [SZ]

3

A FRANK BIRODALOM KIALAKULÁSA

„Ebben az időben Klodvig serege számos egyházat kifosztott, mivel ő maga még pogány tévelygéseknek volt a rabja. Tehát valamelyik templomból egy csodálatosan nagy és szép kelyhet ragadott el az ellenség az egyházi szolgálat egyéb ékességeivel együtt. Ennek az egyháznak püspöke pedig a királyhoz küld, és azt kéri, hogy ha már mást nem kaphat vissza a szent edényekből, legalább azt a kelyhet kaphassa vissza az egyház. (…) Ezután mikor megérkeztek Soissons-ba [szoászonba] és az egész zsákmányt halomba rakták, a király így szólt: »Kérlek titeket, vitéz harcosaim, ne utasítsatok el, és részemen kívül legalább ezt az edényt engedjétek nekem.« Szavaival az előbb említett kehelyre célzott. (…) egy könnyelmű, gyűlölködő és hirtelen haragú ember hangos kiáltással magasba emelte harci bárdját, belevágta a kehelybe, és így szólt: »Ebből ugyan nem kapsz, csak amit igaz úton kisorsolunk!« Erre mindenki elámult, de a király szelíd tűréssel magába fojtotta sértődöttségét. Fogta a kelyhet, visszaadta az egyházi küldöttnek, de lelke mélyén nem feledkezett meg a sértésről.

Egy év elteltével megparancsolta, hogy egész serege teljes fegyverzetben vonuljon fel és a márciusi mezőn [tavaszi seregszemlén] mutassa meg fegyvereinek csillogását. Miközben végigjárta a sorokat, és odaért a kehely széthasítójához, így szólt hozzá: »Senki sem hanyagolta el fegyvereit úgy, mint te. Nem is jó a dárdád, kardod, meg a bárdod semmire!« Ezzel kikapta kezéből harci bárdját és a földhöz vágta. Mikor az egy kissé lehajolt, hogy felvegye, a király magasba lendítette karját, és csatabárdjával széthasította fejét. »Ezt tetted te is Soissons-ban azzal a kehellyel«– mondotta." *(Tours-i Gergely krónikájából)*

Állapítsa meg, hogy mely társadalmi és politikai folyamatról kapunk híradást a krónikából! Milyen szabályokat vett figyelembe az uralkodó – igaz csak formálisan – az eljárása során? [SZ]

Klodvig megkeresztelése

4

Miért vette föl a kereszténységet a frank vezér? Hogyan ábrázolja a kép a szertartást? Keressünk a tankönyvben megkeresztelkedést ábrázoló további képeket! Hasonlítsuk össze ezeket! [SZ]

5

NAGY KÁROLY HÓDÍTÁSAI „Megtermett, izmos ember volt, magas növésű, de nem rendkívüli termetű: magassága tudvalevőleg hétszer annyi volt, mint lábának hosszúsága. Feje gömbölyű volt, szeme nagy és eleven tekintetű, orra valamivel nagyobb a közepesnél, haja színe szépen megőszült, arckifejezése vidámságot és derűt árasztott. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy akár állt, akár ült, igen tekintélyes és méltóságos jelenségnek lássék. Bár a nyaka vastag és rövid volt, hasa pedig kissé előreugrott, egyéb testrészének arányossága mindezt elfeledtette. Határozott léptekkel járt, egész testtartása férfias volt, hangja tisztán csengett, de testi szépségéhez mégsem volt fogható. Jó egészségnek örvendett, ha azt nem számítjuk, hogy halála előtt négy éven át gyakran szenvedett hidegrázásban, és a legvégén egyik lábára bicegett. De még ekkor is inkább a maga belátása, mintsem az orvosok tanácsa szerint járt el. Az orvosokat különben is majdhogynem gyűlölte, amiért rá akarták venni, hogy mondjon le megszokott sült ételeiről, és barátkozzék meg a főttekkel. Állandóan gyakorolta magát a lovaglásban és vadászatban, de ezt nemzeti sajátosságnak mondhatjuk, hiszen alig van még egy nép a földön, amely ezekben az ügyességekben a frankokkal felvehetné a versenyt. Gyönyörűségét találta a természetes hévizek gőzében, és gyakran edzette testét úszással. Ebben olyan ügyességre tett szert, hogy méltán tartották a legkülönbnek." *(Einhardt Nagy Károlyról írt krónikájából)*

6

7

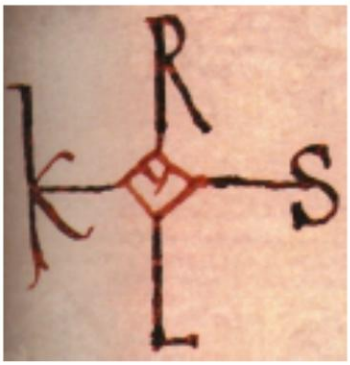

Nagy Károly kézjegye

Milyen szerepe volt az írásbeliségnek a korszakban? Mire utal Károly „aláírása"? [SZ]

Mutassuk be Nagy Károlyt a leírás alapján! A bemutatás történjék egyszer úgy, hogy pozitív, egyszer pedig úgy, hogy negatív színben tüntetjük fel az uralkodót! A nyilvánvaló túlzásoktól azonban óvakodjunk! Értékeljük a szerző leírását, ő mire törekedett? A korszakban milyen jelentőséggel bírtak egy uralkodó külső adottságai? Melyek a korszakban az ideális testi adottságok az uralkodók számára? [F]

8

Nagy Károly koronás portréja

9

10

A portré alapján állapítsuk meg, milyen volt a korszak uralkodóideálja! Külső és belső tulajdonságokat is említsünk! [F]

Nagy Károly lovas szobra

Állapítsuk meg, mennyiben felel meg a szobor a Károlyról készült leírásnak! Hasonlítsuk össze az alkotást az antik lovas szobrokkal! [F]

Nagy Károly birodalma

Hasonlítsuk össze Nagy Károly birodalmának kiterjedését az egykori Nyugatrómai Birodalom területével! Mely területek voltak mindkét birodalom részei, és melyek azok, amelyek csak az egyik birodalomhoz tartoztak? Készítsünk táblázatot megfigyeléseinkről! Mely törzseket hódoltatta be Nagy Károly? Milyen gazdasági fejlettségű területeket kapcsolt össze Károly? Melyek voltak a birodalmát összetartó erők? [F]

A FRANK BIRODALOM ÁLLAMSZERVEZETE

A Frank Birodalom felosztása

Milyen részekre esett szét a Frank Birodalom? Mely tényezők határozták meg az egyes részek területét? Milyen hatása volt Nagy Károly birodalmának az európai államok fejlődésére? Mennyiben lehet e kérdésre a térkép alapján válaszolni? [F]

11

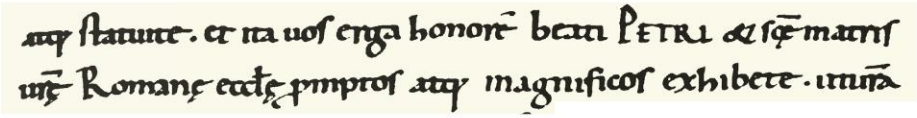

12

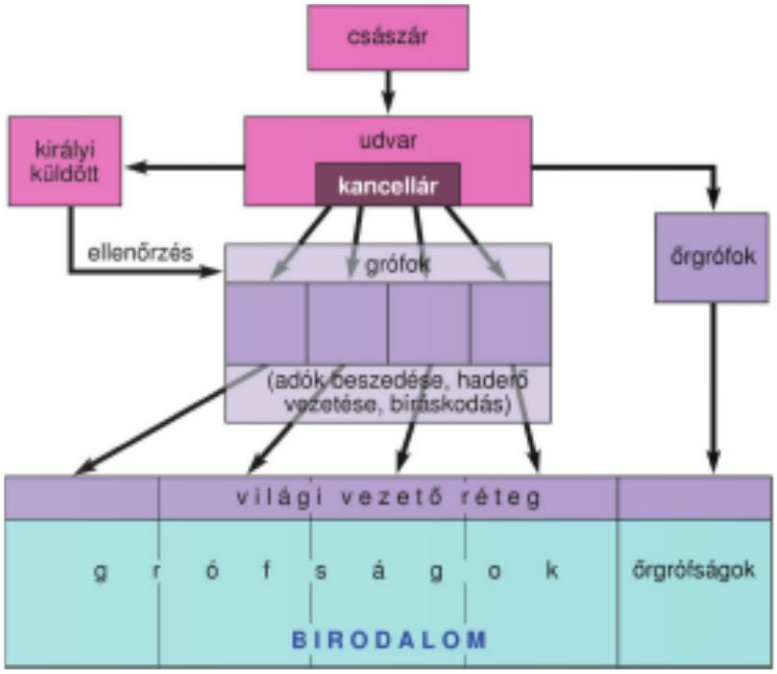

Nagy Károly birodalmának felépítése

Olvassa le az ábráról, hogy milyen központi hivatalok épültek ki Károly időszakában! Mi képezte a birodalom közigazgatásának az alapját? Hogyan próbálta kézben tartani az uralkodó a közigazgatást? Hogyan kezelte a távoli, külső támadásoknak kitett területeket? [F]

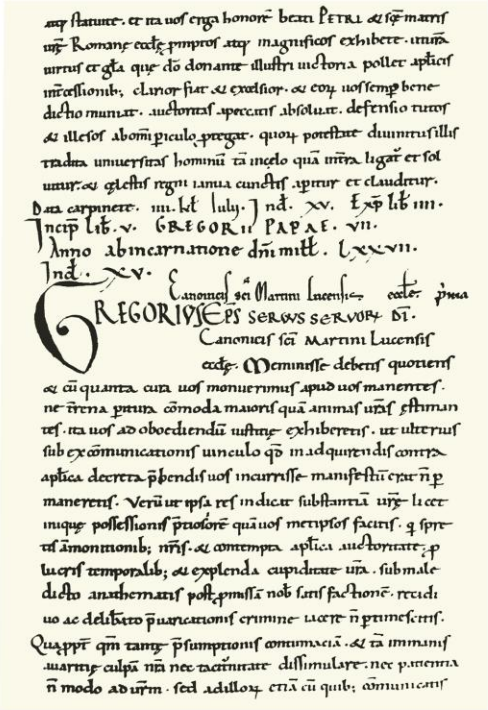

13

14

A Karoling minuszkula, az új, a korábbinál könnyebben olvasható írásmód. (Fent két kinagyított sor látható)

Miért volt fontos a korszakban egy jól olvasható írás létrehozása? Mivel érték el az olvashatóságot? [F]

Nézőpontok

A hadászat fejlődésének a történelemre gyakorolt hatását már többször tapasztaltuk tanulmányaink során. Emlékezzünk csak a vas megjelenésére, mely a lótenyésztéssel együtt több nép (hükszoszok, asszírok, dórok) számára jó ideig fölényt jelentett ellenfeleikkel szemben. A frankok győzelmeiben is jelentős szerepet játszott fegyverzetük, harci taktikájuk. A források alapján tárjuk fel a frankok fegyverzetének jellemzőit! Vitassuk meg, milyen társadalmi-politikai hatásai lehettek az új fegyvereknek!

15

16

17

Karoling kori harcosok

Idézzünk föl eddigi ismereteinkből az új fegyvereknek köszönhető győzelmeket! Tekintsük át, hogyan fejlődött a ló alkalmazása a hadművészetben! [F]

Hasonlítsa össze a két korszak katonáit! Milyen újításnak köszönhetően alakult át a fegyverzetük? Hogyan változott a lovas harcmodor megváltozásával a fegyveresek társadalmi összetétele? [SZ]

Germán harcosok az V. századból

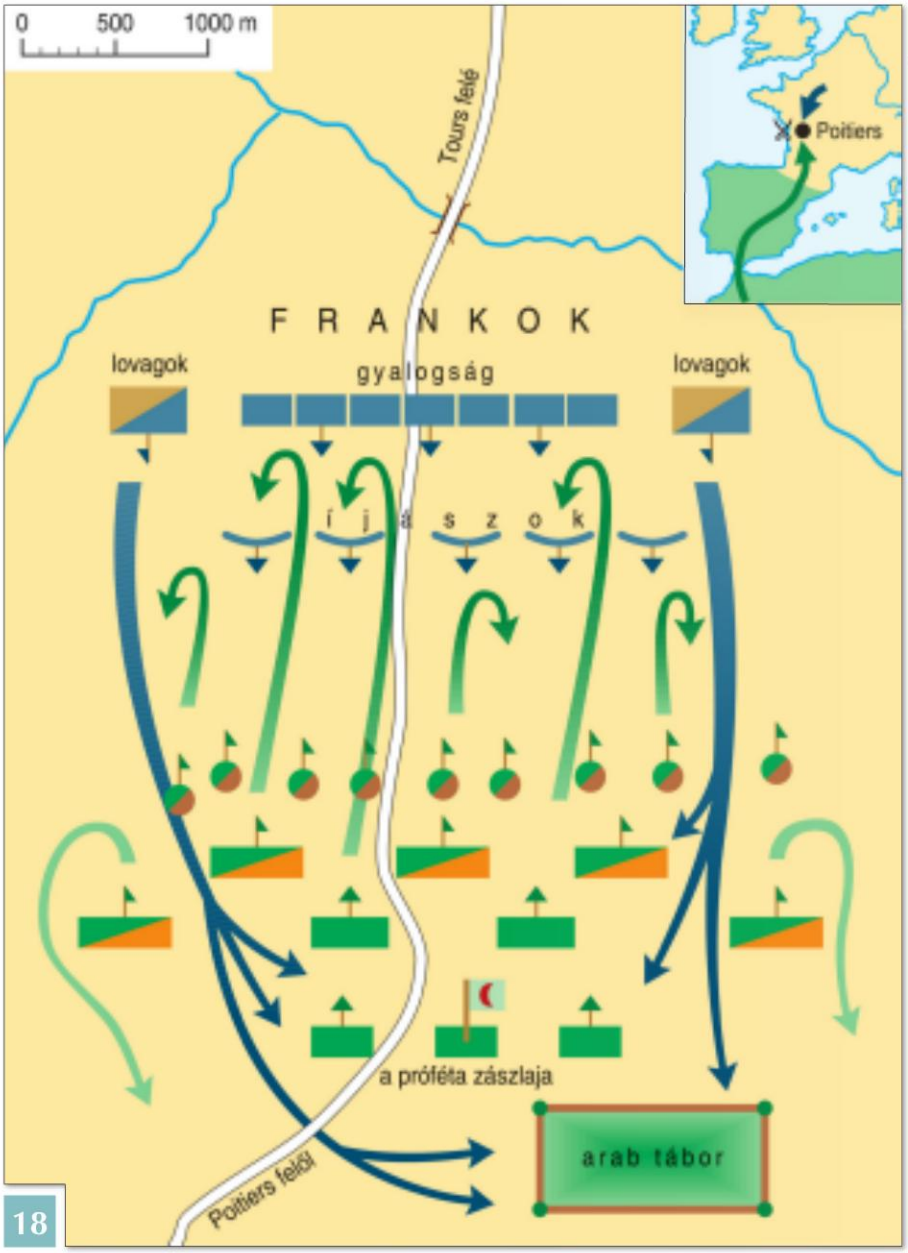

18

„És akkor feltűnt maga a vasércből való Károly, fején vassisakkal, karján vaspántokkal, vaspáncélban, amely befedte vasércből való mellét és széles vállát, baljában magasra emelt vaslándzsa, mert jobbját mindig győzhetetlen kardján nyugtatta, vaspikkelyek oltalmazták combja külső oldalát, amely másoknál, hogy könnyebben szállhassanak lóra, páncél nélkül maradt. Szóljak-e még vas lábvértjéről, amelyek az egész seregben vasból készültek? Pajzsán a vason kívül semmi nem volt látható. Paripájának heves vére és színe úgyszintén a vasra emlékeztetett. Hasonló volt a fegyverzetük mindazoknak, akik előtte haladtak, mindenkinek, aki két oldalról körülvette, és mindnek, aki követte, és az egész sereg a lehető legjobban hasonlított hozzá." *(Notker krónikája, 774)*

Milyen volt a longobárdok ellen vonuló Nagy Károly fegyverzete? Miből állt a sereg felszerelése? Milyen hatást váltottak ki a frankok fegyverei a szerzőből? Mi lehet ennek az oka? [F]

A poitiers-i csata vázlata

Mesélje el a térképvázlat alapján a csata lefolyását! Melyik fegyvernem harcolta ki a frankok győzelmét? Hogyan következtethet a térképből a csata jelentőségére? [SZ]

33. A pápaság és a Nyugat államai

Róma püspökei a Római Birodalom megszűnését követően a nyugati kereszténység vezetőivé váltak.
A pápaság tekintélyét frank uralkodó segítségével létrejött Pápai Állam is növelte. A pápák megerősödése a keresztény egyház kettészakadásához vezetett.
A nyugati kereszténység térhódítását a gyakorlatias szerzetesrendek is segítették.
A széteső frank állam keleti területein a külső támadások hatására kialakult a Német-római Birodalom.

A PÁPASÁG FELEMELKEDÉSE A kereszténység államvallássá válását követően **az egyház felett a római császárok hatalma érvényesült.** Emiatt az egyházi hierarchiának nem volt egyetlen feje. **Több egyházi központ** alakult ki (Alexandria, Konstantinápoly, Antiochia, Jeruzsálem és Róma), melyek püspökeit megkülönböztetésül **patriarchá**knak nevezték.

A Római Birodalom kettéválásakor keleten a helyzet változatlan maradt. Konstantinápolyban a császárok egyház feletti fennhatósága töretlenül érvényesült. **Nyugaton** azonban a birodalom szétesésével **megszűnt a világi hatalom** egyházra gyakorolt **befolyása. A nyugati egyházi hierarchia lassan a keleti császárságtól is függetlenítette magát.** Róma püspökeit egyre gyakrabban **pápának** (pápa = atya) nevezték. Az elnevezés korábban minden püspököt megilletett, idővel azonban a római püspökök különleges tekintélyének kifejezője lett.

Jelentősen megerősödött a római pápaság, amikor királyi hatalmának szentesítéséért (751) cserébe **Kis Pippin** megvédte Rómát a longobárdokkal szemben. Az új frank király **Róma és Ravenna vidékét a pápaságnak adományozta.** A területet az egyházfők világi uralkodóként birtokolták. Ezzel **létrejött a Pápai Állam** (756). Nőtt a frank uralkodók befolyása a nyugati egyházra, de korántsem volt olyan erőteljes, mint a bizánci császáré keleten.

Róma helyzetét erősítette, hogy az arab előretörés következtében **a VII. századtól a kereszténység súlypontja nyugat felé tolódott el.** (A keleten lévő jelentős keresztény központok, Jeruzsálem, Antiochia és Alexandria is muzulmán kézre kerültek). Tovább növelte Róma tekintélyét a germánok, majd a dánok, a csehek, a lengyelek és a magyarok csatlakozása a kereszténységhez.

AZ EGYHÁZSZAKADÁS A kora középkorban **fokozatosan eltávolodott egymástól a nyugati és a keleti kereszténység.** A pápák megerősödése tovább élezte az ellentétet Konstantinápollyal. **1054-ben** a pápa és a konstantinápolyi patriarcha kölcsönösen kiközösítették egymást és híveiket az egyházból. A **kereszténység hivatalosan is kettészakadt** a Róma vezette katolikus és a Konstantinápoly irányítása alatt álló ortodox egyházra.

A nyugati egyház nyelve a latin, a keletié a görög lett. A nyelvi különbségen túl egyre inkább eltértek a szertartások és néhány hittétel is. Másként ítélték meg nyugaton és keleten a Szentlélek és a Fiú kapcsolatát. Az úrvacsorán nyugaton kovásztalan, keleten kovászos kenyeret használtak.

A SZERZETESEK A magányos remeteként, önmegtartóztatásban **élő keresztények** elsőként Egyiptomban **hoztak létre szerzetesi közösséget.** Az ehhez hasonló közösségek száma keleten és nyugaton is gyorsan nőtt. Elkülönülten, **kolostorok**ban (monostorokban) laktak, szigorú belső előírások (regulák) szabályozták életüket. A Krisztus által ajánlott **szegénység, erkölcsi tisztaság és engedelmesség** megtartásával akartak közelebb jutni Istenhez.

A keleti szerzetesek elsősorban a hit elvont kérdéseivel foglalatoskodtak. **Nyugaton a szerzetesi élet gyakorlatiasabb formája terjedt el.** Az itteni kolostorok lakói a hitélet mellett földet műveltek, könyveket másoltak, hozzájárulva a latin írásbeliség átmentéséhez. A kora középkorban jelentős **részt vállaltak a térítőmunkából.** Nagyrészt nekik köszönhető, hogy Közép-Európa a nyugati (latin) kereszténységhez csatlakozott. A szerzetesrendek közül **a Szent Benedek alapította bencés rend elfogadta a pápa vezető szerepét.** Első kolostoruk, Itáliában, Monte Cassino hegyén épült (529). **A bencés rendházak** a kora középkor folyamán **behálózták az egész nyugati keresztény világot.** Európa keresztény kultúrájának formálásában jelentős szerepe volt a Szent Patrik által alapított **ír szerzetesség**nek is.

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM LÉTREJÖTTE A verduni szerződést követően a frank utódállamok részekre estek szét. E zavaros helyzetben **támadások sorozata érte a nyugati keresztény világot: a normannok, az arabok és a magyarok betörései**.

A 800-as évekre a Skandináviában élő germán népek, a mai dánok, norvégok, svédek és angolok ősei túlnépesedtek. Emiatt korábbi kereskedelmi vállalkozásaik rabló hadjáratokká alakultak át. A jól felfegyverzett harcosok, akiket normannoknak (északi emberek), vagy vikingeknek neveztek, gyorsjáratú hajóikon végigpusztították az Északi-tenger partvidékét, és a folyókon felhatolva a szárazföld belső területeit is feldúlták (Párizs). Nem volt biztonságban tőlük Britannia, sőt Hispania sem. Kelet-Európában, ahol varégoknak nevezték őket, a folyamok mentén végigrabolták a keleti szlávok földjeit.

A külső támadások hatására a részeire esett **keleti frank állam újjászületett.** A Karolingokat követő uralkodók erős páncélos lovassereget szerveztek. I. (Madarász) Henrik megállította a magyarokat Merseburgnál (933). Fia **I. (Nagy) Ottó** (936–973) már döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál (955). Megerősítette hatalmát, és **962-ben Rómában császárrá koronáztatta magát. Létrejött a Német-római Birodalom,** mely hosszú időre **Európa legerősebb hatalmává vált.**

ARCHÍVUM

1 Indokolja – a pápaság híveként – e szövegrészlet alapján Róma vezető szerepét a keresztény világban! [F]

A PÁPASÁG FELEMELKEDÉSE

„16.18. De én is mondom néked, hogy te Péter vagy és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.

16.19. És néked adom a mennyek országának kulcsait, és a mit megkötsz a földön, a mennyekben is kötve lészen, és a mit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lészen." *(Máté evangéliumából Károlyi Gáspár fordítása alapján)*

2

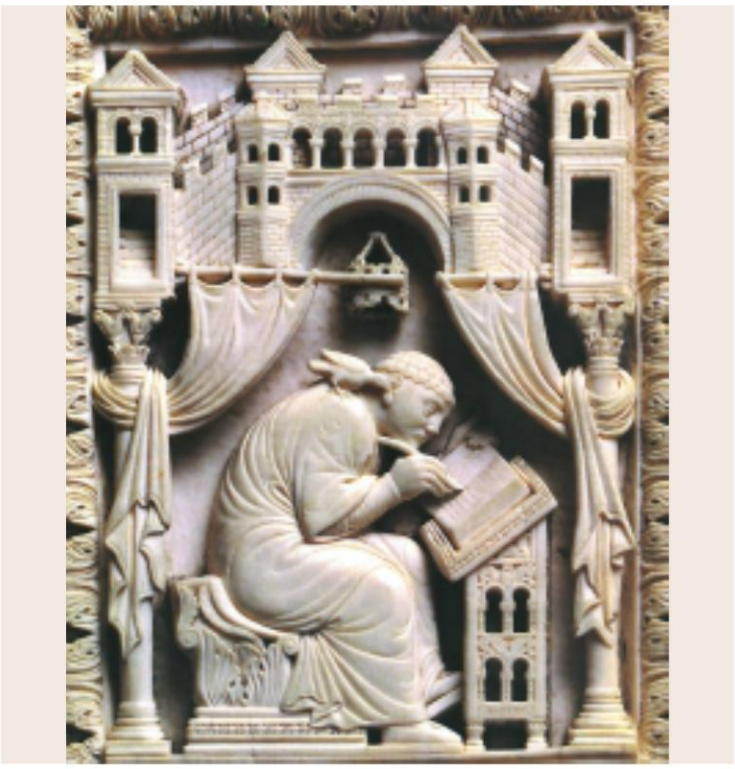

Nagy Szent Gergely pápa (590–604), a pápaság és a római katolikus egyház tekintélyének megalapozója. Gazdag római nemesi család gyermeke volt, aki szerzetesnek állt. Pápaként erőteljesen támaszkodott a szerzetességre, különösen a Nyugat-Európában végzett térítőmunkában, amelynek sikere növelte a pápa tekintélyét a bizánci császárral szemben. Ő építette ki a pápai hivatalszervezetet, megreformálta a szertartásrendet (liturgiát), szorgalmazta az egyházi énekek összegyűjtését. A hagyomány szerint maga is írt ilyen egyszólamú énekeket, amelyeket róla neveztek el (gregoriánok)

3

A pápai állam létrejötte

Mikor, és milyen politikai események következtében jött létre a pápai állam? Milyen lehetőségeket biztosított a pápaság számára a külön egyházi állam megalakulása? [SZ]

4 Gyűjtse össze az ábrázolásról a papra (szerzetesre) és az egyházfőre (uralkodóra) utaló vonásokat! [GY]

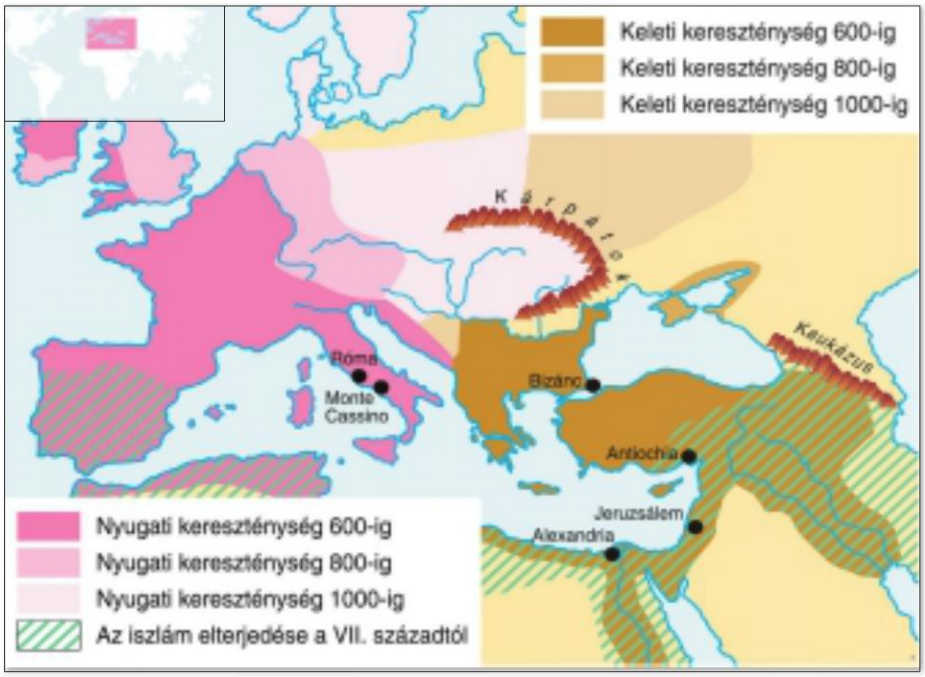

A kereszténység terjedése 400 és 1000 között

Olvassuk le a térképről, hogy a bemutatott három időszakban mely területekre terjedt ki a nyugati, és melyekre a keleti kereszténység! Hol húzódott az egyes időszakokban a két irányzat közötti határvonal? Milyen kulturális, hatalmi és gazdasági különbségekre következtethetünk a területi elhelyezkedés alapján? Következtessünk a térképből a kereszténység két irányzatának terjedési ütemére! Állapítsuk meg, hogyan alakult egymáshoz viszonyított területi arányuk! [F]

AZ EGYHÁZSZAKADÁS „Dicsőséges császár, két olyan intézmény van, amely elsősorban kormányozza ezt a világot: az egyik a legfőbb papok megszentelt tekintélye, a másik pedig a királyi hatalom. A papok viselte teher annyiban nehezebb, amennyiben az Isten ítélőszéke előtt az embereken uralkodó királyokért is nekik kell számot adniuk." *(I. Gelasius pápa levele a bizánci császárhoz, V–VI. század fordulója)*

Hol volt a császár székhelye a forrás keletkezése idején? Miben tér el az ókori felfogástól a pápa hatalomról alkotott elképzelése? Hogyan fogadhatta e nézeteket a császár? [SZ] 5

„Rajtunk az egész Nyugat szeme, bármily méltatlanok vagyunk is erre. Rajtunk és Szent Péteren, az apostolok fejedelmén, akinek képét te össze akarod zúzni, de akit a Nyugat minden királysága úgy tisztel, mintha maga Isten lenne a földön." *(II. Gergely pápa levele a bizánci császárhoz, VIII. század)*

Milyen szerepet tulajdonít magának a pápa? Mire alapozza ezt? Valóság ez, vagy csak a pápaság szándéka? [SZ] 6

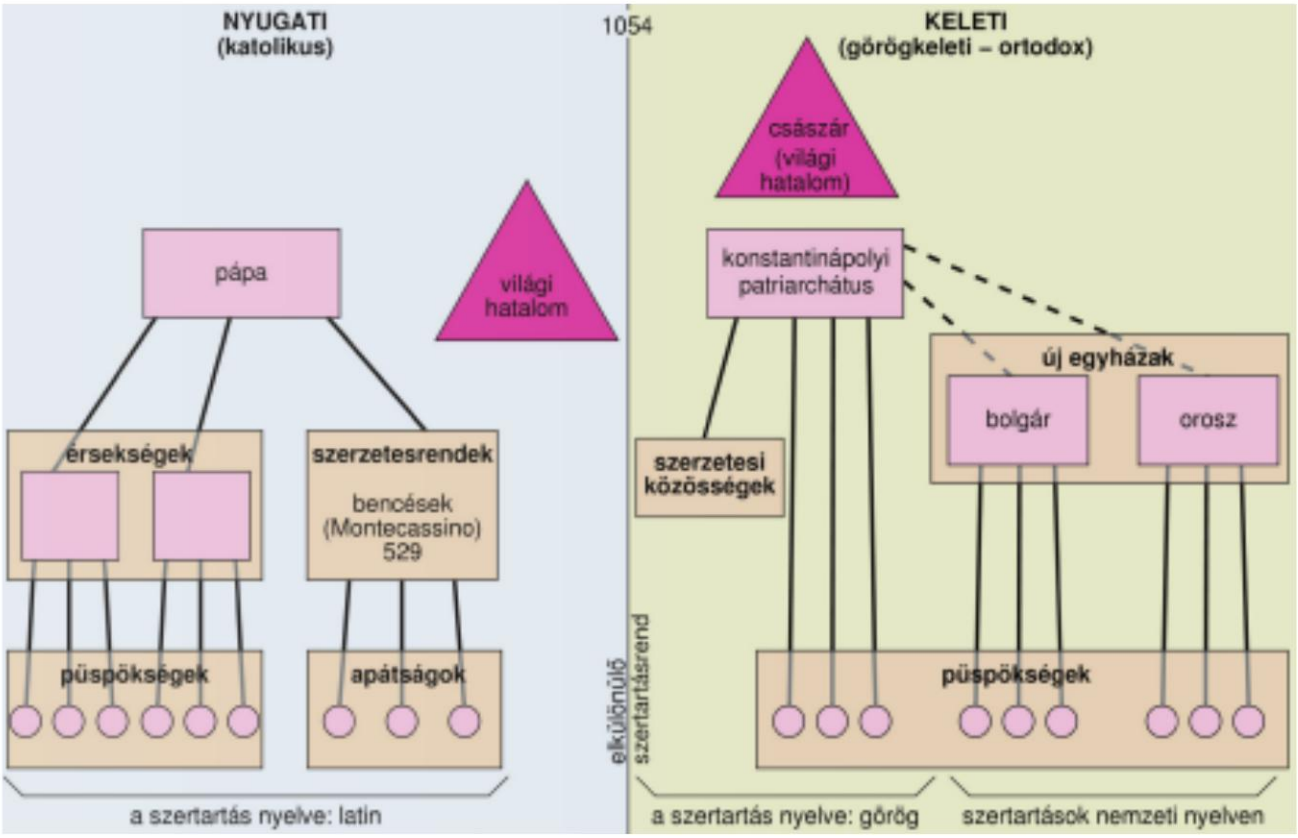

7

A nyugati és a keleti keresztény egyház szervezete

Gyűjtse össze az ábráról a két egyház szervezeti felépítésének hasonlóságait és különbözőségeit! Foglalja ezeket táblázatba! Milyen politikai és gazdasági következményei lehettek az eltéréseknek? [SZ]

A SZERZETESEK „Melyek a jó cselekedetek eszközei? Először is: szeresd az Úristent, teljes szívből, teljes lélekből és teljes erődből (…) Tagadd meg magadat, vagy kövessed Krisztust! Testedet sanyargasd. Élvezeteknek ne add magad. Szeresd a böjtöt. Új erőre segítsd a szegényeket! (…) Tartsd távol magad a világ cselekedeteitől! (…) A szent olvasmányokat örömmel olvasd! Gyakran borulj le az imádság alatt. Múltad bűneit könnyek és fohászkodások közt mindennap valld meg imádságaidban Istennek! (…) Gyűlöld saját akaratodat! Az apát parancsainak mindenben engedelmeskedj! (…) Az a műhely pedig, ahol mindezt szorgosan gyakorolhatjuk, a monostor zártsága és az állhatatos megmaradás a közösségben. (…)

Lehet-e a szerzeteseknek tulajdonuk? Kiváltképpen ezt a bűnt kell gyökerestül kiirtani a monostorból. Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; egyáltalán semmit sem: se könyvet, se írótáblát, se írófvesszőt, tehát igazán semmit se. (…)

A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal." *(Szent Benedek regulájából)*

Gyűjtsük össze a szerzetesek életét meghatározó szabályokat! Hogyan jelennek meg a regulában „Krisztus ajánlásai"? Társítson mindhárom ajánláshoz egy-egy mondatot a regulából! Milyen életmódot tart ideálisnak a szerzetesek számára Szent Benedek? Mit jelöl meg a forrás a szerzetesek alapvető feladatául? [GY] 8

Az első kolostort a kietlen Sínai-hegyen élő remeték hozták létre

Nézzen utána a remete szó jelentésének! Jellemezze az épületet abból a szempontból, hogy mennyiben felelt meg a szerzetesi élet követelményeinek! [F]

9

10 Normann bronzsisakok

A kép alapján állapítsa meg, milyen funkciói voltak a sisaknak! [F]

11

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM LÉTREJÖTTE

„A normannok ismét dúlni kezdtek, gyilokra és tűzre szomjasan, öldösték és fogságba hurcolták a keresztény népet, szétrombolták a templomokat anélkül, hogy ellenállásra leltek volna. A frankok pedig újból ellenállni készültek, de nem nyílt csatára, küzdelemre, hanem a folyóknál erődítményeket emelve, hogy az ellenséget meggátolják a hajón vonulásban. Párizs városát Gauzlin püspök erősíttette meg. A dölyfös normannok Párizs elé nyomultak, és mindjárt megtámadtak egy tornyot; remélték, hogy ezt, mivel még nem volt teljesen megerősítve, hamarosan elfoglalhatják. A keresztények azonban férfiasan védték a tornyot, és a küzdelem reggeltől egészen estig elhúzódott; végül a sötétség vetett véget a harcnak, és a normannok ezen az éjszakára visszatértek a hajóikra. Gauzlin püspök és Odo gróf az övéikkel egész éjjel dolgoztak, hogy a tornyot a további harchoz még jobban megerősítsék. Másnap a normannok visszatértek, és megpróbálták a tornyot rohammal bevenni, és ismét egészen napnyugtáig tartott a kemény küzdelem." *(St. Vaast-i évkönyvek)*

Miért arattak sikereket a normannok? Hogyan tudták őket megállítani? [SZ]

12

Kalandozó népek a X–XI. században és a Német-római Birodalom kialakulása

A térkép alapján állapítsa meg, hogy mely népek vettek részt a kalandozásokban! Mely területeket érintették a kalandozások? Miben hasonlítanak a kalandozások az V. századi népvándorláshoz, és miben különböznek attól (térben, hatásban stb.)? [SZ]

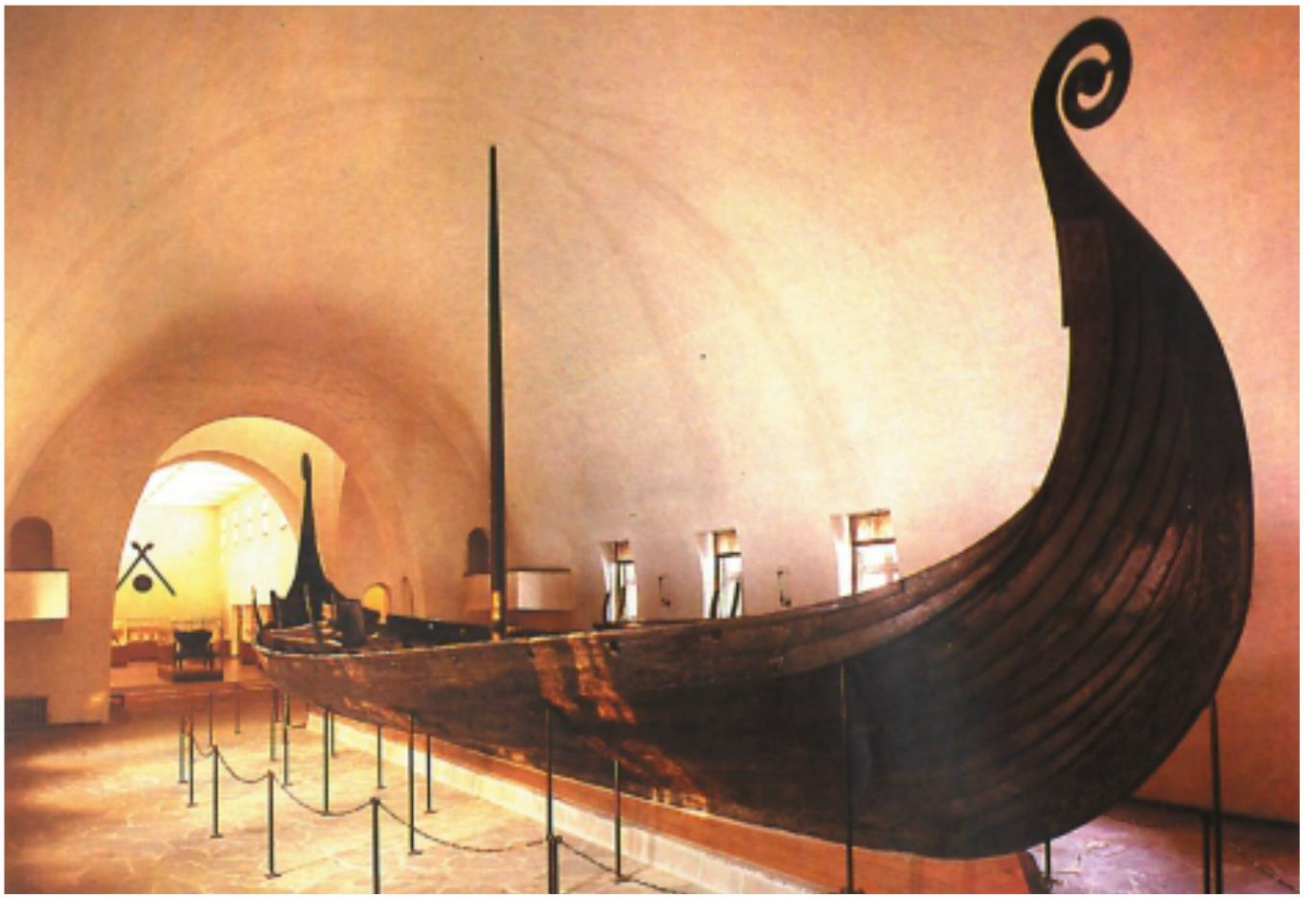

13

Viking hajó, melyet a tengerből emeltek ki. Két asszony temetkezési helyéül szolgált, s ezért süllyesztették el

Jellemezze a viking hajó tulajdonságait! Milyen szerepet játszott a tenger a vikingek életében? [F]

Nézőpontok

A Constantinus-féle alapítólevél egyike a középkor híres oklevél-hamisításainak. Végleges szövege a IX. században készült el (Constantinus halála után több száz évvel). Az oklevélről a forráskritika megjelenésével már a XV. században bebizonyították, hogy hamisítvány. A középkorban egyébként nem volt ritka az oklevélhamisítás: állami megrendelésre és magánszemélyeknek, birtokjogok igazolására egyaránt készítettek hamis okleveleket. Ebben a korban szinte kizárólag ezek a kézzel írt, néhány példányban lemásolt dokumentumok igazolták a különböző jogi ügyleteket, megállapodásokat.

14

Vizsgáljuk meg az oklevél szövegét! Tárjuk fel, vajon mi volt a célja a hamisításnak! Hogyan kívánták e célt elérni? Mely korszakra vonatkozóan bír jelentős forrásértékkel az oklevél? Keressünk hasonló, jelentős hamisításokat a történelemben! Vitassuk meg ezek szerepét! [F]

„11. (…) És mint ahogy miénk a császári, földi hatalom, elhatároztuk, hogy az ő szentséges római egyházát tiszteletben kitüntetjük, és szent Péter szentséges székhelyét a mi császárságunknál és földi trónusunknál is messzebbmenően, dicsőségesen felmagasztaljuk, császári hatalmat, dicsőséget, méltóságot, erőt és tisztességet adván neki.

12. (…) És úgy döntöttünk és rendelkeztünk, hogy ő főhatalommal bírjon mind az antiochiai, alexandriai, konstantinápolyi és jeruzsálemi négy fő székhely fölött, mind Isten valamennyi más egyháza fölött is e földkerekségen; és az a főpap, aki éppen a szentséges római egyház élén áll, az egész világ minden papjának feljebbvalója, fejedelme legyen, és az ő belátása szerint történjék mindaz, amit az Isten tisztelete vagy a keresztények hitének szilárdsága érdekében tenni kell. Méltányos ugyanis, hogy ott legyen a szent törvény feje és fejedelme, ahol a szent törvények alapítója, a mi Megváltónk parancsára foglalta el szent Péter apostoli székét.

14. (…) Ezennel átadjuk a mi lateráni császári palotánkat, amely az egész földkerekség minden más palotája közül kiemelkedik, azután a mi fejünkön viselt fejéket, vagyis koronát, egyszersmind fejfedőt és azt a palástot, amely a császár vállát szokta övezni, a bíborköpenyt és skarlátinget és a császári öltözék minden darabját, a császári lovagok méltóságát, ráruházva a császári jogart és más jelvényeket, a császári zászlót és más díszeket, a császári magassághoz illő felvonulást, hatalmunk dicsőségét (…)

17. A mi császárságunk mintájára, hogy a pápa fősége el ne jelentéktelenedjék, hanem a földi császárság méltóságánál és dicsősége hatalmánál is nagyobb díszt nyerjen, íme fent már említett palotánkon kívül Róma városának és Itáliának, vagyis a nyugati vidékeknek minden tartományát, helységét és városát a többször említett szentséges főpapnak, Silvester atyának [314–335], az egyetemes pápának adva és engedve át úgy határoztunk, hogy ezeket megingathatatlan császári rendelkezéssel az ő és utódai hatalmának és hatáskörének adományozzuk."

15

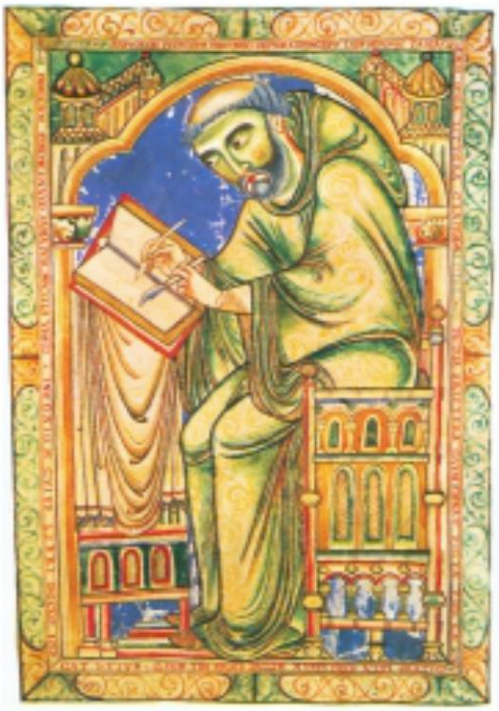

Kódexmásoló szerzetes egy XII. századi zsoltároskönyvben

Figyeljük meg a képen a munkához használt eszközöket! Nézzünk utána, hogyan nevezték ezeket, és hogyan dolgoztak velük! [F]

16

Aranyból készült IV. századi érem: Isten megkoronázza Nagy Konstantint (Constantinust)

Vajon miért Constantinus nevét használták fel a pápák céljaik érdekében? [F]

34. A fellendülés kezdete Nyugaton

A nyugat-európai gazdaság az önellátás szintjére esett vissza, melyből a mezőgazdasági eszközök és a földművelési módszerek fejlődése révén lábalt ki.
Az önellátás szintjén a királyok szolgálat fejében hűbérbirtokokat adományoztak. A társadalom uralkodó rétegeihez tartozók között kialakult a hűbéri kapcsolatok rendszere, a hűbéri lánc. A kölcsönös kötelezettségeken nyugvó személyes kapcsolatok alapja a földadomány.
A földek tulajdonosai a földesurak voltak, míg a jobbágyok a földek birtokjogát kapták meg szolgáltatások fejében.

ÚJ ESZKÖZÖK ÉS MÓDSZEREK A Római Birodalom nyugati felében már a IV. században megkezdődött a gazdasági hanyatlás, amelyet a népvándorlás pusztításai tettek teljessé. Nyugat-Európában mindennapossá váltak az éhínségek és a belső háborúskodás. **Elpusztultak a városok, visszaszorult az árutermelés.** A Nyugat **önellátó birtokok**ra esett szét.

A földeket **talajváltó rendszer**ben, vagyis a kimerülésükig művelték. 4-6 év után új földeket fogtak termőre. A földterületnek mindig csak egy kis részét használták ki, és ugyanazon földdarab művelésbe vételére kb. 10-30 évente került sor. Ezzel a módszerrel azonban csak **alacsony hozam**ot tudtak elérni, ami **kevés ember** eltartását biztosította.

A VIII. századtól kezdődően Nyugat-Európában a jobb életfeltételek keresése, a nomádoktól átvett technikai újítások és a kolostorokban kibontakozó gazdálkodás nyomán **a termelési módszerek és a munkaeszközök fejlődni kezdtek.** A kialakuló **kétnyomásos gazdálkodás** keretében a termőföld felét bevetették. A másik felét pihentették, ugarnak hagyták, ahol az állatállomány legelhetett, és trágyájával megújította a föld termőerejét. **A háromnyomásos gazdálkodás** elterjedésével **tovább csökkent az ugar,** hiszen már csak a termőföld egyharmadát alkotta. Ez az eljárás a termőterületet három részre osztotta: egy rész ugar, egy rész tavaszi gabona és egy rész őszi gabona. Az egységek évente cserélődtek.

A föld ilyen arányú folyamatos kihasználása azonban a régi eszközökkel nem volt lehetséges**.** Döntő változást hozott a **csoroszlyás, kormánylemezes, nehéz fordítóeke** alkalmazása. Így a szántás mélyen feltörte a földet, és meg is fordította: kicserélte az alsó pihent és a felső kimerült talajszintet. Ezzel az ekével a keményebb (kötöttebb) talajokat is felszánthatták, így nőhetett a termőterület nagysága. Előrelépést jelentett a **borona** megjelenése, mely a szántás után a föld lazítása nyomán növelte a termést. Az új eszközök nagyobb vonóerőt igényeltek. **A nehézeke csak a fogatolás új módjával, a szügyhámmal együtt terjedhetett el.** A nomádoktól átvett újítás révén a hámot az állatok nyakáról a szügyére helyezték, s így az igaerő jelentősen megnőtt.

A mezőgazdaság fejlődése a IX–X. századra az életkörülmények javulásához, a **népességszám növekedés**éhez és a **helyi kereskedelem** újbóli megjelenéséhez vezetett.

A távolsági kereskedelem a kora középkorban is fennmaradt. Elsősorban a Földközi-tenger arab és bizánci területeiről hoztak be luxuscikkeket a vezető réteg számára. Keletre főként rabszolgákat vittek, akiket a szláv területekről hurcoltak el. Innen származik a nyugati nyelvekben a rabszolga elnevezés: Sklave, esclave, slave stb. A rabszolgákon kívül a fejlettebb vidékekre szállították az ott hiányzó erdők termékeit, a faszenet, a kátrányt, a viaszt, és cserébe kelméket, fegyvereket, keleti fűszereket hoztak be.

ÚJ VILÁGI VEZETŐ RÉTEG A korszakban a hatalom alapját a földbirtok képezte. A létrejövő államokban az **új uralkodó réteg a régi római nagybirtokosokból** és az elfoglalt földekből nagyobb részt kihasító **germán törzsfőkből, illetve azok fegyveres kíséretének tagjaiból** alakult ki. Az új arisztokrácia összetétele gyorsan változott az államalapítások, uralkodóváltások idején.

Az újdonsült királyok csak úgy tudtak kormányozni, ha a frissen megszerzett földek jelentős részét híveiknek adományozták. Ugyanis **az önellátás szintjén** a gazdaságok kevés felesleget termeltek, és ezt sem lehetett pénzzé tenni. Ezért az uralkodók pénzjövedelme csekély volt, abból **fizetett hadsereget vagy hivatalszervezetet nem lehetett fenntartani. A különböző szolgálatok** (katonáskodás, hivatalok betöltése stb.) **teljesítéséért adományozott föld a hűbérbirtok.** A hűbérbirtok kezdetben a megadományozott halálával, vagy akkor, ha nem teljesítette kötelességét, visszakerült az adományozóhoz (benefícium). Később örökölhetővé, sőt továbbadhatóvá vált **(feudum)**.

A király nagyhűbéresei, hogy fegyveres kísérettel rendelkezzenek, maguk is adományoztak kisebb birtokokat. Így a királytól a kishűbéresekig (tehát csak **az uralkodó réteg tagjai között) kialakult** egy sajátos alá-fölé rendeltségi viszony (hierarchikus rend), **a hűbéri lánc**. A Karoling-korra **általánossá vált a hűbéri eskü**. Ebben az adományozó **hűbérúr** (senior) és a megadományozott **hűbéres** (vazallus) **kölcsönösen** fogadalmat tettek a hűségre és **kötelességeik** teljesítésére. **Az állam a hűbéri láncon keresztül működött:** a király akaratát hűbéresei hajtották végre a saját hűbéreseik segítségével. A rendszer csak akkor erősítette a király hatalmát, ha vazallusai megtartották esküjüket. Bár a korszak keresztény felfogása az eskü megszegését elítélte, s így bizonyos fokig fékezte a hűtlenséget, azok mégis napirenden voltak.

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA A vezető réteg, a földek tulajdonosainak csoportja századok alatt alakult ki. E folyamattal párhuzamosan jött létre a földet

megművelők rétege, a **jobbágyság,** három társadalmi csoport: **a korábbi rabszolgák, a colonusok és a szabad germán parasztok összeolvadásával.** (Az egykori Római Birodalom területén kívül a szabad parasztok kerültek jobbágyi függésbe.)

A jobbágy csak birtokosa (használója) volt földjének. Ám telkét szabadon örökíthette, eladhatta. Emiatt **földje (a jobbágytelek) nagyságának arányában tartozott szolgáltatásokkal a föld tulajdonosának.** Ez lehetett **munkajáradék, robot:** a földesúri kézben maradt földek (allódium vagy majorság) megművelése, szállítás, építkezés stb., lehetett **terményjáradék:** a jobbágytelek termésének egy részének átadása, ami **később,** a pénzgazdálkodás kibontakozásakor **pénzjáradékká változott.**

A szolgáltatások vállalása a germán fegyveres szabadok számára új helyzetet jelentett. A szabad parasztok, akik egyben harcosok is voltak, katonai szolgálattal tartoztak királyuknak. Ez egyre terhesebbé vált számukra, mert háború esetén maguknak kellett ellátásukról és fegyverzetükről gondoskodniuk. Miután az új, drága fegyverzetet nem tudták előteremteni, és földjeiket is védeni akarták, személyüket és földjeiket is egy-egy hűbérúr oltalma alá helyezték. Így állandósult a **kölcsönös szolgálatra és függésre épülő feudális rendszer.**

ARCHÍVUM

Jellemezze a forrás alapján a korabeli birtokközpontot! Gyűjtse össze, hogy milyen gazdasági épületeket említ a forrás! Az ezekben folyó munkáknak mi volt a szerepe a birtok életében? [GY]

ÚJ ESZKÖZÖK ÉS MÓDSZEREK „Asnapum királyi birtokon kőből kitűnően megépített királyi házat találtunk. Van benne három szoba, és az egész ház erkéllyel van körülvéve, van továbbá még tizenegy kisebb szoba (nők számára) és munkahelyek, alul egy pince, fönt pedig két tornác. A gazdasági udvarban tizenhét más házat találtunk fából, ugyanannyi hozzájuk tartozó raktárhelyiségekkel és egyéb melléképületekkel, mindezek jól voltak megépítve; egy istállót, egy konyhaépületet, egy sütőházat, két magtárat, három csűrt; egy sövénnyel jól körülkerített udvart kő kapuházzal. Melyen erkély is volt, ahonnét a kiosztások történtek. Egy kis udvar hasonlóképpen sövénnyel van bekerítve, szabályosan elrendezve, különféle fákkal beültetve." *(Részlet egy Nagy Károly korabeli birtokösszeírásból)*

1

2

3

Aratás egy könyvillusztráción és kőben megörökítve

Mi volt a jelentősége a középkorban az aratásnak a mezőgazdasági munkák között? A két forrás alapján mesélje el hogyan végezték ezt a munkát! [SZ]

4

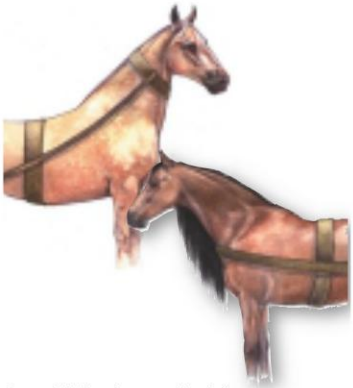

A nyakhám és a szügyhám

Határozza meg az ábra segítségével a hám fogalmát! Miért előnyösebb a szügyhám a nyakhámnál? Az élet mely területein idézett elő ugrásszerű változást a fogatolás új módja? [F]

5

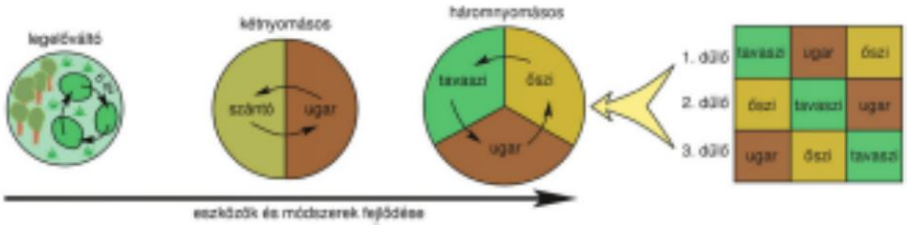

A megművelhető terület hasznosítása a középkorban

Miért növekednek az ábrán a művelhető területet jelképező körök? Milyen újítások tették lehetővé ezt a fejlődést? Hasonlítsa össze az egyes gazdálkodási módszereket! Melyek az alapvető különbségek? Mi a fejlődés lényege? Mit olvashatunk le a háromnyomásos gazdálkodást bemutató kördiagramról, és mit a négyzetes ábráról? Értékelje a két ábrázolási módot (előnyök, hátrányok)! Készítsen négyzetes ábrát a kétnyomásos gazdálkodásról! [F]

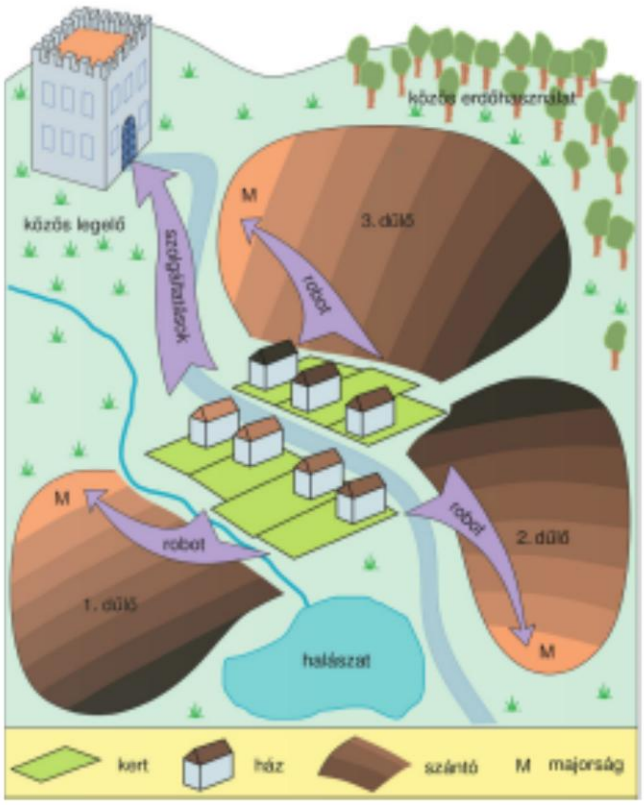

Falu és uradalom a középkorban

Az ábra alapján határozza meg a jobbágytelek és a majorság fogalmát! Mi a kapcsolat közöttük? Hasonlítsa össze a rajzot a földhasznosítás módjait bemutató ábrával! Melyik művelési módot ábrázolja az uradalomról készült rajz? [SZ]

Középkori mezőgazdasági munkák ábrázolása egy XV. századi freskón

Rajzolja le a kép alapján a nehézekét! Nevezze meg az eke részeit! A korábbi ekéken nem volt csoroszlya és kerék. Nézzen utána, mennyiben vált ezekkel hatékonyabbá a szántás! Milyen egyéb eszközöket fedezhet fel a műalkotáson? Vesse össze a képet az ábrákkal! A kép alapján beszéljünk ember és természet kapcsolatáról! [Í]

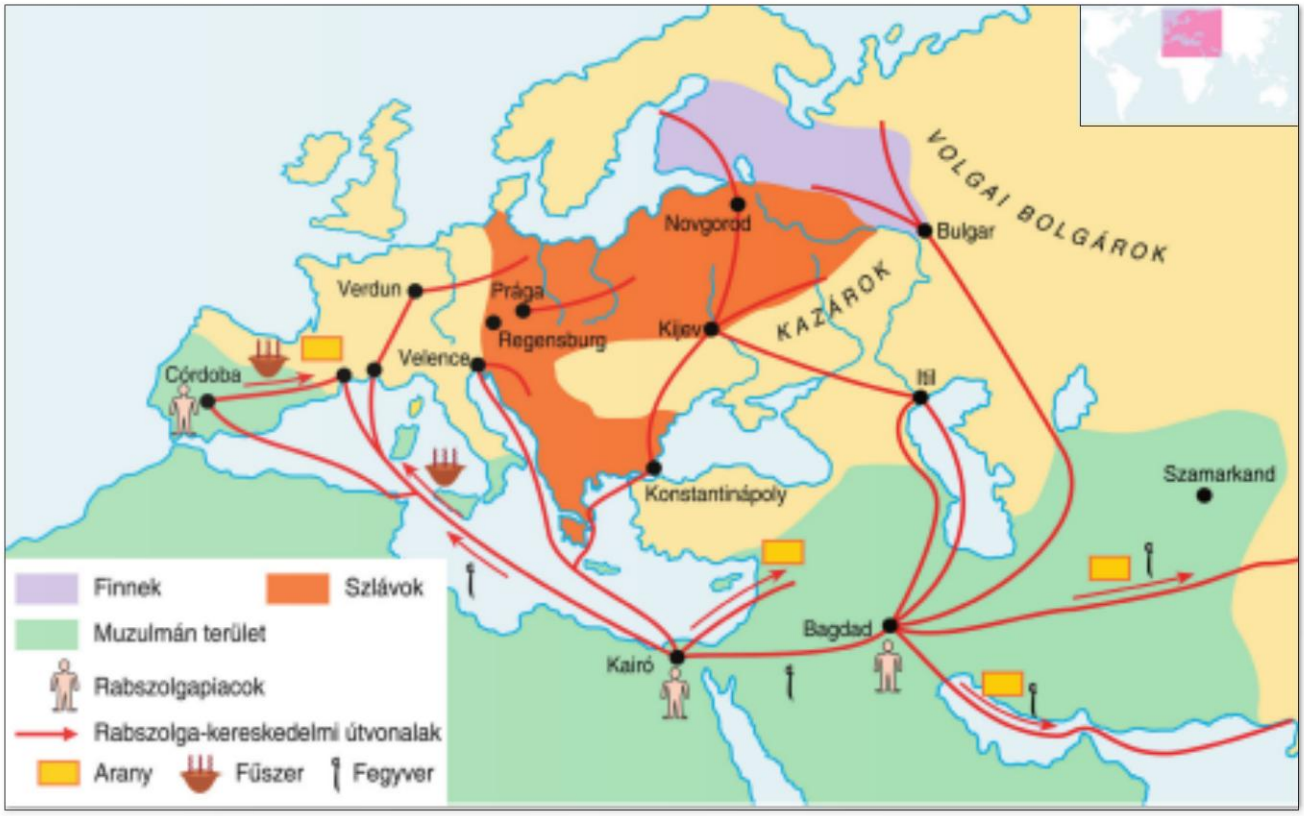

A távolsági kereskedelem a kora középkorban

Mennyiben változtak az ókorhoz képest a távolsági kereskedelem útvonalai? Milyen árucikkek áramlottak Keletről Nyugat-Európába, és vissza? Jellemezze a Közel-Kelet gazdasági szerepét a korszakban! [SZ]

Nevezze meg egy szóval, hogy milyen kötelezettségről szól a forrás! Állapítsa meg, hogy kikre vonatkozott ez a kötelezettség! Kik, és miért tudták ezt egyre nehezebben teljesíteni? Milyen folyamat ismerhető fel a szövegrészletben? [F]

9

ÚJ VILÁGI VEZETŐ RÉTEG „Minden szabad férfi, akinek négy megművelt földje van, akár sajátjaként, akár hűbérúr adományaként, szerelje fel magát, és induljon az ellenség ellen, vagy pedig hűbérurával, ha az elindul, vagy a megye grófjával. Akinek pedig sajátjaként három földje van, ahhoz társuljon valaki, akinek egy földje van, és segítse az előbbit, hogy kettejük helyett láthassa el a szolgálatot. Akinek csak két saját földje van, ahhoz egy hasonlóképpen két földdel bíró társuljon, és közülük az egyik menjen az ellenség ellen, a másik meg támogassa. Akinek pedig csak egy saját földje van, ahhoz három, hasonlóképpen egy-egy saját földdel bíró ember társuljon, támogassa őt, aki egyedül induljon el, a segítséget nyújtó másik három pedig maradjon otthon." *(Capitularia Francorum. 808-ból származó királyi utasítás)*

Magyarázza el, hogy miért vált szükségessé a hűbéri eskü! Milyen kötelezettségeket vállaltak a hűbéresek? Figyelje meg, mit nem tehetett a hűbéres! Mire következtethet ebből? [F]

10

„A jelen órától kezdve én, Rajmond, Hercend fia Bernard algrófot, Reinhard fiát csalárdul el nem hagyom sem abban, ami életére vonatkozik, sem abban, ami testének tagjaira vonatkozik, nem fosztom meg őt életétől, fogságba nem ejtem, és egyetlen férfi, sem pedig egyetlen nő ilyet az én tanácsomra el nem követ ellene. Nem veszem el sem városaidat, sem váraidat, sem hűbérbirtokaidat, amelyeket most bírsz és a jövőben segítségemmel megszerzel (…) és ha bármely férfi vagy asszony azt tenné, én Rajmond, becsületesen és álnokság nélkül segítőd leszek, mihelyt te magad személyesen vagy meghatalmazottaid útján felszólítasz (…)" *(XI. századi hűbéri eskü)*

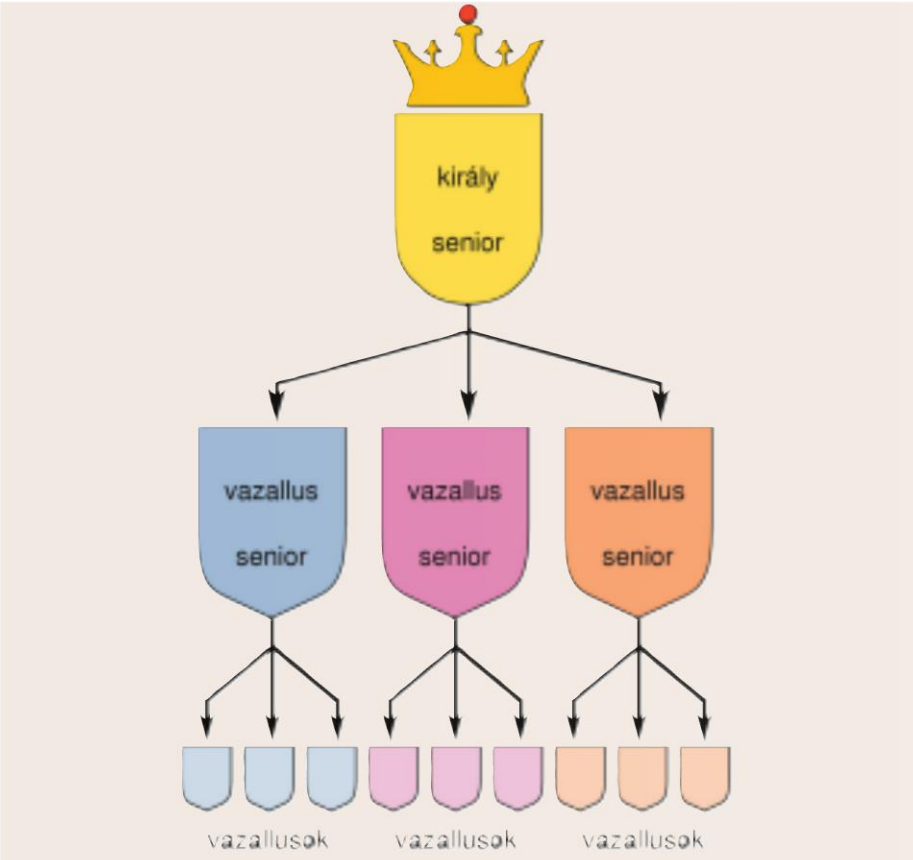

A hűbéri lánc

Az ábra alapján mesélje el a hűbéri rendszer működését! Háború esetén hogyan vett részt a harcokban egy kishűbéres? Melyek voltak a rendszer gyenge pontjai? [SZ]

11

„Annak, aki urának hűséget esküszik, a következő hat dolgot kell mindig emlékezetében tartania: sértetlenség, megbízhatóság, becsületesség, hasznosság, könnyedség, lehetőség. Sértetlenlenség, hogy ura testében kár ne essék. Megbízhatóság, azaz hogy a rábízott titokkal vagy azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, amelyek ura biztonságát szolgálják, hiba ne legyen. Becsületesség, hogy az igazságszolgáltatás terén vagy más ügyekben, melyek becsületét érintik, kára ne essék. Hasznosság, hogy birtokain kár ne érje. Könnyedség vagy lehetőség, azaz az a jó dolog, amit ura könnyen megtehetne, őmiatta ne legyen nehézzé, sem az, amit meg lehet tenni, ne váljék lehetetlenné. Méltányos legyen, hogy az, aki hűbéres, ezeket az ártó dolgokat elkerülje, de ezért még nem érdemelné meg a hűbérbirtokot: mert nem elegendő a rossztól tartózkodni, ha nem teszünk jót is. (…) A hűbérúr pedig szintén tartozik mindezeket megtenni hűbéresével szemben. Mert ha valaki ezt nem teszi, joggal tekintik hűtlennek és esküszegőnek." *(Fulbert, Chatres püspökének leveléből, 1020)*

Vegyük számba, és jellemezzük a hűbéres kötelességeit! Mi minden kötötte egymáshoz a hűbérest és hűbérurat? [GY]

12

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA

„Az én örökös uramnak X-nek Y. Minthogy naponként szükséget szenvedtem, és ide-oda vándoroltam, hogy valami megélhetést keressek, és egyáltalán nem találtam, végül is uraságod kegyes jóindulatához folyamodtam, kérvén, hogy nekem Z nevű helységben precariusi [írásban rögzített földbirtoklási] jogon művelésre földet adass; kérésemet uraságod helybenhagyta és eredményre is juttatta úgy, hogy az említett helyen annyi modiusra [űrmérték] való földet, amint kértem, (…). Nekem adni méltóztatott. Ezért ezen oklevél szavaival fogadom, hogy a földek miatt neked soha semmiféle nehézséget vagy kárt okozni nem fogok, hanem ígérem, hogy minden tekintetben a ti hasznotokat munkálom és a nekem nyújtott védelmet szolgálataimmal viszonozni fogom. A dézsmákat pedig ígérem, hogy pénzben vagy természetben, mint a colonusok szokták, évenként beszállítom. Ha pedig erről megfeledkezném és a jelen oklevélben foglaltakat akár teljes egészükben, akár csak kis részben is meg merném szegni, megesküszöm, minden isteni dologra és legdicsőségesebb urunk, X király uralkodására, hogy neked korlátlan hatalmat engedek, hogy engem az említett földekről elűzz, és jogod szerint, mint illik, azokat másnak add. Ebben az oklevélben, mint jelenlevő jelenlevővel állapodtam meg, és tettem ígéretet, kezem vonását alul rájegyeztem, és a tőlem megkért tanúkat nagyobb hitelesség okából megerősítésre átadtam." *(VII. századi oklevélminta)*

Milyen eseményt rögzít az oklevél? Milyen társadalmi átalakulást jelez? Mire következtethetünk abból, hogy nem konkrét oklevélről, hanem egy „formanyomtatványról" van szó? [SZ] 13

„Asina birtokon, Szent Péter egyháza mellett, a nyilvánosság előtt a jeles Teutbold gróf jelenlétében, én, Berterius szabad elhatározásomból, kényszer és csalárdság nélkül, akaratom szabad birtokában, az igát nyakamra véve, a római törvény szerint Alaviadus és felesége, Ermengardis kezébe adtam magamat, mert a szabad ember személyes állapotát jobbra vagy rosszabbra egyaránt változtathatja. E naptól kezdve tehát ti és örököseitek azt tesztek velem és leszármazottaimmal, amit akartok. Jogotok lesz minket birtokolni, eladni, elajándékozni vagy szabaddá tenni. Ha akár magam, akár gonosz emberek tanácsára szolgálatotokból ki akarnám vonni magamat, fogságba vethettek engem, és megbüntethettek ti, vagy a megbízottaitok, mint minden más szolgát, aki szolgaállapotban született." *(Oklevél a IX. századból)*

Ismertessük röviden, miről szól az oklevél! Állapítsuk meg, hogy hány személy szerepel az oklevélben, és határozzuk meg rangjukat, társadalmi helyzetüket! Milyen kötelezettségeket rögzít az oklevél, és milyen időtartamra? Jelöljük ki azokat a szövegrészeket, amelyekből következtetni lehet a hűbériségre! Indokoljuk meg választásunkat! [F] 14

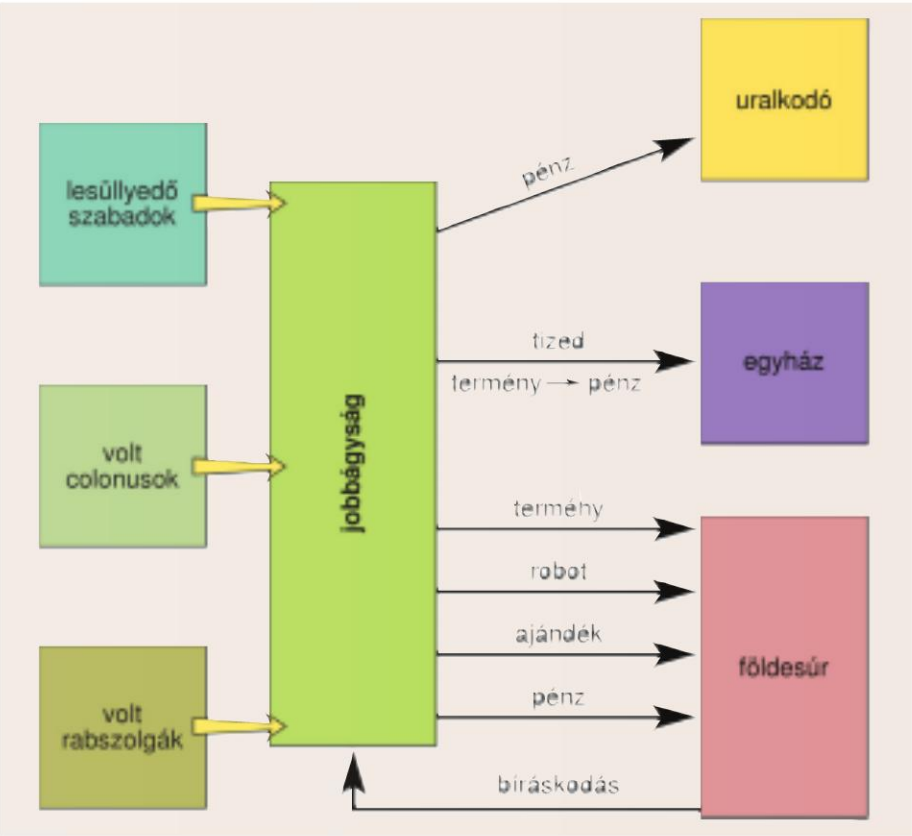

A jobbágyság kialakulása és szolgáltatásai

Mely rétegekből alakult ki a jobbágyság? Hasonlítsuk össze a jobbágy és a korábbi dolgozó rétegek helyzetét! Kinek, és milyen szolgáltatásokkal tartozott a jobbágy? Időben hogyan változhatott a szolgáltatások összetétele? Mely tényezők befolyásolták e változást? [GY] 15

Nézőpontok

A hűbérbirtok fogalmából, a feudumból alkották később a korszak egyik elnevezését, a feudalizmust, melyet általában középkorral azonos értelemben használunk. Szintén e fogalomból ered a hűbériség elnevezés, amelyet a középkor első szakaszára alkalmazunk. A középkor kifejezés tágabb értelmű, és nem utal a társadalmi viszonyokra. Mennyiben azonosítható a középkor és a feudalizmus? A kérdés végiggondolása és megvitatása azért nem haszontalan, mert a különböző időszakokból és más felfogással írt könyvek a feudalizmus fogalmát eltérő jelentéssel használják.

16 A hűbériség ábrázolása a szász krónika illusztrációján (XIII. század)

17 Gyűjtsük ki az illusztráció hűbéri kapcsolatot ábrázoló részleteit! Hogyan érzékelteti a rajzoló, hogy a hűbéri rendet öröktől fogva létezőnek képzeli el? [F]

Elsőként olvassuk el a Magyar Nagylexikon szócikkét a feudalizmusról! Majd ez alapján állapítsuk meg, hogy a két közölt forrásrészlet hogyan értelmezi a feudalizmus fogalmát! [F]

„feudalizmus: általánosságban olyan társadalmi és politikai rendszerek megjelölése, amelyekre »feudális« viszonyok jellemzők. A kifejezés a középkori latin feudum 'hűbérbirtok' szóból ered, és a francia forradalom (1789) idején publicisztikai fogalomként keletkezett mindazoknak a rendszereknek a jelölésére, amelyek a polgári átalakulást közvetlenül megelőzték (mint Franciaországban az ancien régime). Ma főként két értelemben használatos.

1. A leggyakrabban egy meghatározott korszakra, elsősorban a nyugat-európai középkorra jellemző politikai (és társadalmi) berendezkedés, a hűbériség szinonimája.

2. Egyes történetírói irányzatok értelmezésében minden olyan rendszer gyűjtőneve, amelyre jellemző a földesúri hatalomnak alávetett, járadékot fizető parasztok tömege. (…)" *(Magyar Nagylexikon, VII. kötet, 1998)*

„feudalizmus: a földesúri földtulajdonon alapuló gazdasági-társadalmi alakulat. Nyugat-Európában a rabszolgatartó társadalom felbomlását követően a 6–8. században, Kelet-Európában a 9–11. században, másutt általában az ősközösséget felváltva különböző időszakokban alakult ki. Két alapvető osztálya a feudális nemesség és az eltérő jogi helyzetű jobbágyság. (…)" *(Általános történelmi fogalomgyűjtemény, 1992)*

„A feudális rendszer nem egyéb, mint a közhatalom felaprózódása e hatalom közegei között, akik annak következtében, hogy a földnek egy-egy részét birtokolják, függetlenekké válnak, és a reájuk ruházott hatáskört családi birtokuk egy részének tekintik. Mindent összevéve, a feudalizmus megjelenése Nyugat-Európában a IX. század folyamán nem egyéb, mint annak a ténynek visszahatása a politikai rendben, hogy a társadalom visszatért egy tisztán mezőgazdasági civilizációba, ahol a föld a megélhetés egyetlen forrása és a gazdaság egyedüli feltétele. (…) Gazdasági szempontból e civilizáció legszembeötlőbb és legjellegzetesebb jelensége a nagybirtok. (…)

Azt a politikai rendszert, amely Európában a Karolingok eltűnése után uralkodott, feudálisnak szokás nevezni. Ez az elnevezés a francia forradalomra megy vissza. A francia forradalom a feudalizmus terhére írta különbségtétel nélkül mindazokat a jogokat, kiváltságokat, szokásokat és hagyományokat, amelyek a modern állam alkotmányával és a modern társadalom felépítésével ellentétben álltak. Ha azonban ezt a szót pontosan akarjuk értelmezni, feudalizmus és feudális rendszer alatt csak azokat a jogi vonatkozásokat érthetjük, amelyek a hűbérből vagy a hűbérúr és a vazallus közötti kapcsolatból adódnak. Visszaélünk a nyelvvel, ha a szó tartalmi jelentését oly szélesre kiterjesztjük, hogy a feudalizmus és a feudális rendszer fogalmakba egy egész politikai rendet beleértünk, amelyben a feudális elem ténylegesen csak egy másodlagos tényezőt alkotott. Ha mégis tartjuk magunkat a szokásos szóhasználathoz, akkor hangsúlyoznunk kell, hogy a legfontosabb következmény és a legjelentősebb karakterisztikum [jellemző sajátosság] az állam felbomlása volt." *(Henri Pirenne francia történész a XX. század első felében)*

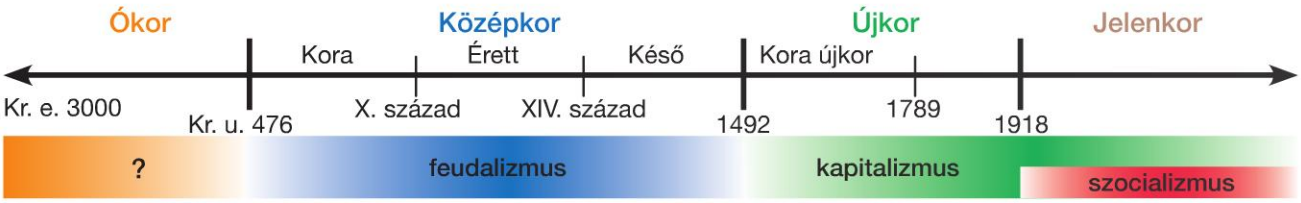

A történelem szakaszolása

18 Milyen alapon állapítja meg az ábra az egyes történelmi korok határait? Keressünk példát ettől eltérő szakaszolásra, és tárjuk fel annak okait! Mit írnánk az ábrába a kérdőjel helyére? [F]

35. Bizánc és a szláv népek

A Keletrómai Birodalom válságok és belső átalakulás után a kora középkori Európa jelentős hatalmává vált.
A szláv népek a VI. században rajzottak szét. A VIII–X. században sorra alapították államaikat. Ennek mindenütt fontos állomása volt a kereszténység felvétele.
A nyugati szlávok és a horvátok a latin, míg a keleti és a déli szlávok a keleti kereszténységhez csatlakoztak.

A KÖZEL-KELET GAZDASÁGA Míg Nyugat-Európában visszaesett a gazdaság, addig **a Keletrómai Birodalom és a Közel-Kelet** megőrizte az ókori fejlettségi szintet. Így a VI–X. század között ismét e térség **a világ gazdasági, művészeti és tudományos központja.** Virágzását elsősorban a területet érintő, és továbbra is élénk **távolsági kereskedelem**nek köszönhette. A kereskedelem tovább éltette a **nagyvárosok**at és a **pénzgazdálkodá**st. Így a földművesek termékeiket el tudták adni a városokban. Ennek következtében **az állam** megadóztathatta őket, és továbbra is **fenntarthatta a hadsereget, a hivatalnokréteget.** Az állam megrendelései hozzájárultak a városok fejlődéséhez.

A KELETRÓMAI BIRODALOM **Justinianus császár** (527–565) még hatékonyabbá tette a központi hivatalokat, és növelte az állami bevételeket. Erős zsoldosseregére támaszkodva **megkísérelte az egységes Római Birodalom feltámasztását**. Időlegesen sikerült is visszafoglalnia Itáliát, Észak-Afrika és Hispánia egy részét. Hadjáratai azonban aláásták a keleti birodalom erejét. Justinianus volt az utolsó latin nyelven kormányzó császár. Halála után a birodalomban a **görög** vált a **hivatalos nyelv**vé. A tehetséges császár **elkészíttette a római jog gyűjteményes összefoglalását** (Corpus Juris Civilis).

A hanyatló birodalom **kivédte** a Közel-Kelet másik nagyhatalma, **az Újperzsa Birodalom** (Kr. u. 226–651) **támadását,** majd a **nomád avarok** benyomulását. Igaz, a Balkánt egy időre elveszítette.

Az egymás elleni harcban kimerült két közel-keleti nagyhatalmat a VII. században az új vallás, az iszlám által egységbe fogott **arabok támadása** rázta meg (717-ben megostromolták Konstantinápolyt is). Bizánc nagy veszteségek árán (Egyiptom, Palesztina, Fönícia feladása) túlélte az arabok rohamát, és **740-ben** csapatai Kis-Ázsiában **megállították az arab előretörést.**

Az évezred végére **a birodalom ismét megerősödött.** Egy új, tehetséges uralkodócsalád (a Makedón-dinasztia) ismét meghódította a Balkán-félszigetet. Jelentős belső átalakulás történt, amelynek lényege **a középkorra jellemző birtokszerkezet és földhasznosítás** térhódítása: itt azonban parasztok többsége a császár támogatásával megőrizte szabadságát (adót fizettek és katonáskodtak). A folyamatot a történeti munkákban névváltozás is jelzi: a **Keletrómai Birodalomból Bizánci Birodalom** lett.

A SZLÁVOK Az indoeurópai eredetű szlávok őshazája a Kárpátoktól északra, az Oderától a Dnyeperig húzódó erdős vidék. **A VI. században megindult a törzsi szervezetben élő szlávok szétrajzása.** E mozgások eredményeként a szláv törzsek fejlődése szétvált, s **három csoportjuk alakult ki: nyugati, keleti és déli.**

NYUGATI SZLÁVOK: Elsőként a **morvák** hoztak létre tartós államot (IX. század) **a Frank Birodalom határterületén,** a Morva folyó völgyében. A morva állam fénykorát Szvatopluk (870–894) fejedelem alatt élte, aki országával együtt a **nyugati keresztény** egyházhoz csatlakozott. Hatalmát kiterjesztette a környező szláv területekre: a Cseh-medencére és a Kárpát-medence északnyugati részére. Szvatopluk halálát követően fiai között harc indult a hatalomért, s a magyarok és frankok együttes támadása elsöpörte államukat.

A **Cseh-medence** szláv törzseit a **Přemysl** vezértől származó fejedelmek egyesítették a X. században. Csehország fejedelme (I. Boleszláv) népével együtt a **nyugati kereszténység**hez csatlakozott. Támogatta az egyházat, mely hatalmának támaszává vált. A cseh egyházszervezet azonban **nem tudott függetlenedni** a német egyháztól, és évszázadokig a mainzi érsekség alá tartozott.

A Visztula menti szláv törzseket kíséretére támaszkodva a normann **Piast** vezér nemzetségéből kikerülő fejedelem (Mieszko) fogta össze. 966-ban beengedte Lengyelországba a német hittérítőket, s csatlakozott **a nyugati keresztény egyház**hoz. Fia, I. (Vitéz) Boleszláv a németekkel szemben sikereket ért el, s 1000-ben **Gnieznóban önálló lengyel érsekség**et hozott létre. Ennek köszönhetően a lengyel egyház közvetlenül a pápa felügyelete alá került. Bár Boleszláv 1025-ben **királlyá koronáztatta magát**, a lengyel uralkodók később kénytelenek voltak elismerni a megerősödő **német** császárok **fennhatóság**át.

DÉLI SZLÁVOK: **Az első szláv államalakulat a Balkánon jött létre, a VII. század végén**. Az itt élő szláv törzseket a nomád bolgár törzsek meghódították, s ezzel egységbe vonták. A **török eredetű bolgárok** létszáma azonban csekély volt, ezért rövid idő alatt teljesen **beolvadtak a szláv népességbe.** A bolgárok a **keleti kereszténység**hez csatlakoztak. **Cirill és Metód** hittérítő munkája révén kialakult a **szláv egyházi nyelv és** a **cirill ábécé.** A bolgár állam első fénykora **Simeon** uralkodása (893–927). Szinte az egész Balkán-félsziget Simeon birodalmához tartozott. **Felvette a cári** (császári) **címet,** és már Konstantinápoly elfoglalását tervezte. Halála után azonban belviszály tört ki.

A makedón császárok idején megerősödő **Bizánc** a XI. század közepére **meghódította Bulgáriát.**

Az Adria és a Száva közötti hegyes, erdős vidéken telepedtek le a VII. században a **horvátok.** Először az **avarok alattvalói** voltak, ebből a korból származik a **bán** méltóságnév (Baján avar vezér nevéből). A horvátok frank hatásra **a nyugati kereszténységhez** csatlakoztak, s ezzel bekerültek a nyugati kultúrkör vonzásába. **A X. században a pápaságra támaszkodva hozták létre államukat.**

Keleti szlávok: A Kelet-Európa erdős vidékein élő szláv törzsek még korszakunkban is halászó-vadászó népek. Megszervezésükben fontos szerepet játszottak a folyók (Dnyeper, Don, Volga) mentén kereskedő és kalózkodó normannok, akiket itt varégoknak neveztek. **A varégok telepei (Kijev, Novgorod) képezték a keleti szláv államok magvait.**

Az egész térséget a novgorodi varég **Rurik-család** egyesítette (Oleg, 879–912). Az új orosz állam központja Kijev lett (Kijevi Rusz). A **Kijevi Fejedelemség** a Kazár Birodalom és a Volga vidékét uraló bolgárok mellett **Kelet-Európa jelentős hatalmává emelkedett.** Az államhatalom megszilárdításában nagy szerepet játszott a kereszténység felvétele. Fejedelmük (Vlagyimir, 980–1015) bizánci hercegnőt vett feleségül, és népével együtt a **keleti egyház**hoz csatlakozott. Így a kijevi államban a szláv nyelvű liturgia (szertartásrend) terjedt el.

ARCHÍVUM

A KÖZEL-KELET GAZDASÁGA

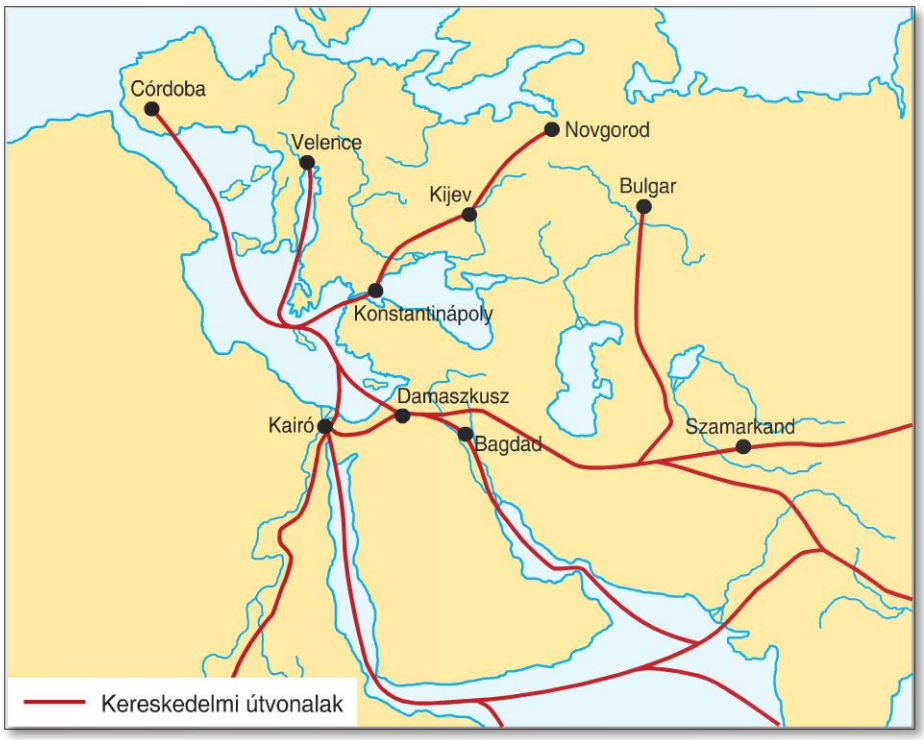

A Közel-Kelet elhelyezkedése a távolsági kereskedelemben

1 A térkép alapján állapítsa meg, milyen szerepet játszott a Közel-Kelet a világkereskedelemben! Minek köszönhette ezt a szerepét? Milyen hatással volt a kereskedelem a térség gazdaságára? Vesse össze az ábra és a térkép alapján levonható következtetéseket! [F]

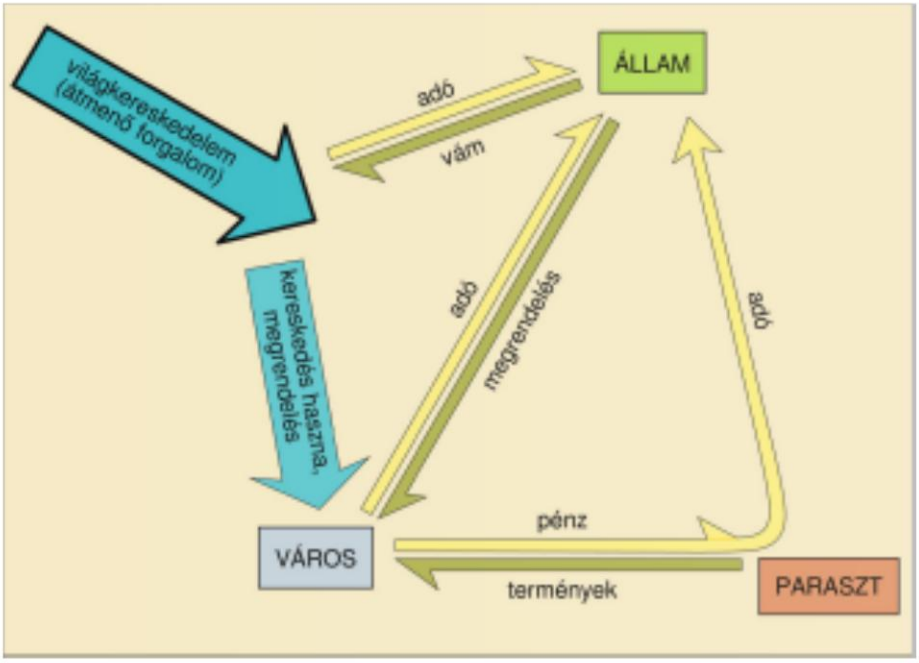

A Közel-Kelet gazdaságának működése

2 Elemezze az ábrát! Induljon el a gazdaság négy tényezőjének (világkereskedelem, állam, város, paraszt) egyikétől, és kövesse nyomon a folyamatokat! A térségben mely tényezők tartották életben a pénzgazdálkodást? [F]

A KELETRÓMAI BIRODALOM

„Akkoriban pedig, amikor az aithiopszok [etiópok] között Hellésztheaiosz (…) uralkodott, Justinianus császár Julianust küldte el követként, és arra kérte a királyt, hogy azonos hitbeli meggyőződésük miatt [az etiópok is keresztények] támogassák a perzsákkal harcoló rómaiakat. Az aithiopszok azzal, hogy az indiaiaktól átveszik és a rómaiaknak eladják a nyers selymet, egyrészt maguk nagy pénzösszeg uraivá lehetnek, másrészt pedig hozzásegíthetik a rómaiakat ahhoz, hogy ezek ne legyenek kénytelenek pénzüket az ellenségnek átadni." *(Prokópiosz, VI. század)*

Mit kért Justinianus az etiópoktól? Mi volt a célja? Milyen szerepet játszott a Közel-Kelet életében a távolsági kereskedelem? A kereskedelem mely fajtáját képviselik az etiópok a forrásban? [F]

3

„A császárnéhoz azonban még a főhivatalnokok sem jutottak be, legföljebb hosszú várakozás és többszöri kísérlet után. Ott előszobázott nála mindegyik, akár a várakozó rabszolga, egy szűk és fojtó levegőjű helyiségben, időtlen időkig. Kiszámíthatatlan kockázat lett volna ugyanis egy főhivatalnok számára, ha távol marad. (…) Aztán nagy nehezen, több nap után szólították néhányukat; beléptek, épp csak hogy leborultak előtte, és ajkukkal érintették jobb és bal lábfejét, s máris nagy rettegve a lehető leggyorsabban távoztak. Az ő engedélye nélkül ugyanis nem volt szabad megszólalniuk vagy valamit kérniük. Szolgalelkűség lett úrrá a birodalomban (…)" *(Prokópiosz Justinianus feleségéről, Theodóra császárnőről, VI. század)*

Jellemezzük a bizánci udvar légkörét! A forrás alapján határozzuk meg a bizánci udvarban szokásos magatartást jelölő bizantinizmus fogalmát! Nézzünk utána egy értelmező szótárban a fogalomnak, s keressük meg a kifejezésnek a forrásban nem szereplő jellemzőit! Milyen hatással lehetett a birodalom kormányzására a leírt légkör? [SZ]

4

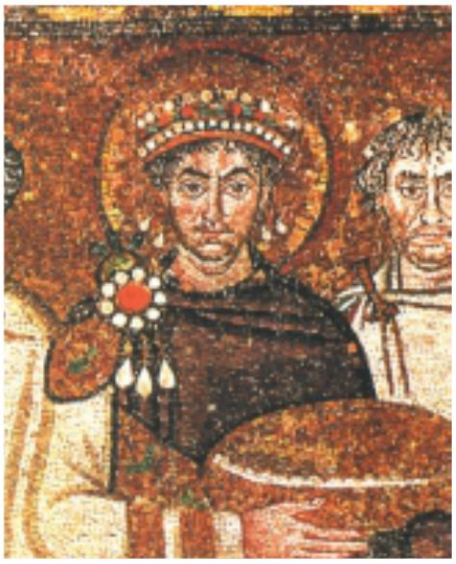

Justinianus császár, aki megkísérelte a Római Birodalom föltámasztását

Keressen magyarázatot az atlasz alapján arra, miért található ez a mozaik Ravennában! Kik állnak az uralkodó mellett? Mely társadalmi csoportokra következtet ebből? Miben tér el a ravennai uralkodóábrázolás a vezető politikusok ókori (görög és római) ábrázolásaitól? [F]

Bizánc hatalmas (336 oszlopos) föld alatti víztározója egy XIX. századi angol metszeten. Justinianus építtette

5

Állapítsa meg, milyen stílusú oszlopok tartják a boltozatokat! Az építmény alapján milyen képet lehet alkotni a Justinianus kori Bizáncról? [F]

6

7

Görögtűz alkalmazása tengeri ütközetben. Az olthatatlan tűz bevetésével állították meg az arabokat Bizánc falainál

A kép alapján mesélje el a jelenetet! Mennyiben valósághű az ábrázolás? Nézzen utána, hogy milyen anyagokból állt a görögtűz! Hogyan juthattak hozzá ezekhez az összetevőkhöz a görögök? [GY]

8

A Bizánci Birodalom a kora középkorban

Ismertesse hogyan változott a birodalom területe! Tárja föl a változások okait! Jellemezze a Bizánci Birodalom helyét a XI. századi Európában! [F]

9

A SZLÁVOK

A szlávok széttelepülése

Határozzuk meg a térkép alapján a szláv őshaza területét! Mely irányokba vándoroltak szét a szláv törzsek a VI. században? Hasonlítsa össze a szlávok szétrajzását a korábban megismert népességmozgásokkal (különbségek, hasonlóságok, földrajzi és politikai helyzet stb.)! Milyen kapcsolat mutatható ki a földrajzi környezet és a szláv vándorlás iránya között? Következtessen ebből a szláv népek életmódjára! [F]

Mely országok jöttek létre a VI–X. század között a térségben? Állapítsa meg a tankönyv felekezeti térképe alapján (178. oldal) azt, hogy melyek a nyugati és melyek a keleti keresztény államok! Milyen hatásai voltak a vallási hovatartozásnak a politikai és társadalmi fejlődésre? Keressen a tankönyvi szöveg alapján közös és eltérő vonásokat az új államok kialakulásának történetében! [SZ]

„Ezeken a népeken, a szklavinokon és antokon [szlávok] nem egy ember uralkodik, hanem régtől fogva népuralomban élnek, és ezért mind szerencsés, mind nehéz dolgaikat közösen intézik. Ennél a két említett barbár népnél minden szokás, az életnek úgyszólván minden megnyilvánulása hasonló. Mert azt tartják, hogy az isten, a villám létrehozója, egymaga ura mindennek. Bikákat és mindenféle áldozati barmokat áldoznak neki. A végzetet azonban nem ismerik, s egyébként sem gondolják, hogy az emberek életére valamiféle befolyással lenne, hanem ha a halál szinte már a sarkukban van, vagy betegségbe esnek, vagy háborús veszedelembe sodródnak, megfogadják, hogy ha megmenekülnek, legott áldozatot mutatnak be életük fejében az istennek. Ha megmenekültek, valóban be is mutatják azt az áldozatot, amelyet megfogadtak, s meggyőződésük, hogy megmenekülésüket ezen az áldozaton vásárolták meg. Mindazonáltal folyókat, nimfákat és némely más szellemet is tisztelnek, ezek közül valamennyinek áldoznak is, és jóslásaikat is áldozataik közben végzik. Nyomorúságos kunyhókban laknak, egymástól nagy távolságra tanyáznak, s így is mindnyájan igen sokszor változtatják lakóhelyüket." *(Prokópiosz bizánci történetíró)*

Állapítsa meg, hogy milyen jellegű társadalom képe bontakozik ki a leírásból! Mi jellemzi az ősi szláv hitvilágot? Hogyan viszonyul a szerző a szlávokhoz? Mi alapján következtethetünk álláspontjára? [F] **10**

„Van pedig neki [Mieszko fejedelemnek] 3000 kísérője, ezek katonák, akikből egy század annyit ér, mint más katonákból tíz század. Ezek tőle kapják a ruhát, a lovat, a fegyvert és mindazt, amire szükségük van. Amikor pedig valamelyiküknek gyereke születik, akkor Mieszko a gyermek számára tartást utal ki, függetlenül attól, hogy a gyermek fiú-e vagy leány. És amikor a gyermek nagykorú lesz, kiházasítja és megfizeti érte a jegyajándékot a menyasszony apjának (…).

A házasság a fejedelem kívánsága szerint és nem szabad akaratukból történik. A fejedelem gondoskodik kiadásaikról, és megtéríti a házassági költségeket. Alattvalóival szemben gondos atyaként viselkedik." *(Ibrahim ibn Jakub leírása)*

Milyen a viszony a fejedelem és a kísérete között? Hasonlítsa össze ezt a hűbéri függéssel! Hogyan lehetséges, hogy a lengyel történelemről egy arab forrásból szerezhetünk ismereteket? [F] **11**

„Amikor a szlávok fejedelmükkel együtt megkeresztelkedtek, Rasztiszláv, Szvjatopolk és Kocel e szavakkal fordultak Mihály császárhoz: »Országunk megkeresztelkedett, de nincs mesterünk, hogy prédikáljon nekünk, tanítson bennünket, és magyarázza a szent könyveket. Nem értjük sem a görög, sem a latin nyelvet, egyesek így, mások ismét más módon tanítanak bennünket, így aztán nem értjük a szent könyvek értelmét és erejét. Küldj hát hozzánk olyan mestereket, akik meg tudják magyarázni nekünk a szent könyvek betűjét és szellemét.« Ezt hallva Mihály császár összegyűjtötte bölcseit, és elismételte előttük a szláv fejedelmek szavait; és a bölcsek ezt mondták: »Van Thesszalonikában egy Leó nevű férfi, ennek fiai jól tudják a szláv nyelvet, két fia [Cirill és Metód] járatos a tudományokban…« Ezek megérkezve megalkották a szláv ábécé betűit, és lefordították az Apostolok cselekedeteit meg az Evangéliumot." *(Az ún. orosz őskrónikából)*

Foglalja össze röviden a forrás által bemutatott eseménytörténetet! Minek a megszületéséről számol be a krónika? Miért hajlott a császár a szláv fejedelmek kérésének teljesítésére az anyanyelvi igehirdetésen túl? Indokolja válaszát a forrás szövegével! [SZ] **12**

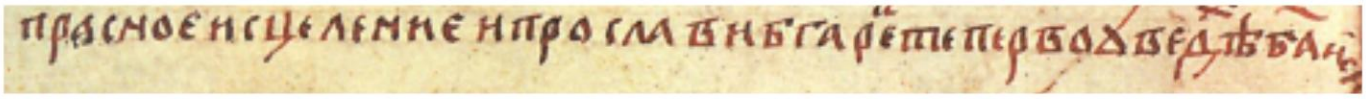

A cirill betűs szöveg kinagyítása a képről **13**

Miért a cirill ábécé terjedt el a kijevi államban? Melyik nyelvből fejlődött ki a cirill ábécé? [SZ]

Vlagyimir megkeresztelkedése (998). Vlagyimir ezután házasságot kötött egy bizánci hercegnővel **14**

Mi volt a bel- és a külpolitikai jelentősége Vlagyimir megkeresztelkedésének? A kép alapján mesélje el a szertartást! Keressen a tankönyvben keresztelést ábrázoló képeket, és hasonlítsa össze ezeket! [F]

Nézőpontok

A Kárpát-medencében, az egykori történelmi Magyarország területén élő népek történetírása sok ponton egymástól eltérő nézeteket vall, másképp értékel folyamatokat, jelenségeket. Így van, sőt fokozottan igaz ez a térség kora középkori történelme esetében. A kutatást rendkívüli mértékben megnehezíti, hogy viszonylag kevés forrás maradt ránk. Így a különféle történészi munkák a gyér forrásanyagot feltevésekkel egészítik ki, rendszerbe ágyazzák, ám éppen emiatt egymástól eltérő eredményekre juthatnak. A vitatott kérdéseknek politikai vonatkozásai is vannak, és mivel összefüggenek az itt élő népek nemzettudatával, sérelmeket okozhatnak minden oldalon.

A korszak történeti problémáinak megoldásához rövid kitérőt kell tennünk az újkorba. A mai értelemben vett nemzet és nemzettudat kialakulása a XVIII. század vége és a XIX. század közepe között zajlott le Európában, vagyis ekkortól vált döntővé a nemzethez való tartozás érzése. Közép-Európában a sajátos történelmi fejlődés következtében (soknemzetiségű birodalmak, a függetlenség hiánya) e folyamatban fontos szerepet kapott a történelmi múlt. A megszülető nemzetek önbizalma a hiányzó államiság és a gazdasági fejlettség helyett a dicső múltból táplálkozott. Ha ilyen nem létezett, megálmodták azt. A múltra vonatkozó különféle elméletek segítséget adtak a születő nemzettudat megerősödéséhez.

A források segítségével tárjuk fel, melyek a vitatott pontok a Kárpát-medencében élő népek kora középkori történelmében! Keressük meg az ellentétes értékelések jellemző vonásait, és tárjuk fel ezek okait! [F]

SZEMELVÉNYEK MAGYAR TÖRTÉNÉSZEKTŐL:

„Megjegyzendő, hogy a ma a Kárpát-medencében élő népek egyike sem vezethető vissza a 895-öt megelőző időre, az európai népek kiformálódása ezt követően vette kezdetét, s a néppé válás folyamatában a X. századtól létrejövő politikai kereteknek volt döntő szerepe.

Az a felismerés, hogy Európa etnikai képe a középkorban az uralmi központok katonai kísérete (...) által létrehozott államokban formálódott ki, még kevéssé hatotta át a szaktudományokat, és a különböző tudományok művelői a ma élő népeket keresik egy olyan korban, amikor azok még nem alakultak ki. A nemzetük múltját vizsgáló történészek zöme (...) nem tud szabadulni a gondolattól, hogy a kora középkort ábrázoló térképeken a lengyelek, oroszok, szlovákok, románok, bolgárok, horvátok, osztrák-bajorok többnyire mai területük birtokosaiként szerepelnek, ugyanakkor a forrásokban említett, de az etnikai integrálódás során eltűnt fehér horvátok, dunai szlovének, karantánok és számos kisebb törzs alig fordul elő, a sztyeppei népek pedig a minimális területre összeszorítva jelennek meg. A középkor azonban a nyelvi nemzet modern fogalmát nem ismerte. A több törzset összefogó közösségek szükségszerűen heterogén alakulatok voltak, nemzetek feletti »szupranacionális« intézményekkel." *(Györffy György: István király és műve, 1977)*

„A Pribina-féle Nyitrai Fejedelemség – bár minden bizonnyal az előző évszázadok során kialakult törzsek közötti szláv együttműködésre és hierarchiára épült, és területe is több szláv törzs közös szállásterületét foglalta magába – valójában egy olyan protofeudális [ősfeudális] képződmény volt, amelyben a fejedelmi hatalom jórészt a fejedelem katonai erejére, a törzsek között kötött alkalmi szövetségre, a hűségért járó részleges függetlenségre épülhetett.

Mindebből következik, hogy a nyitrai szláv fejedelemség – kivált a keresztény hitre való áttérést megelőző időkben – aligha volt területileg, közigazgatásilag pontosan körülhatárolható »állam«. A szlovák etnogenezis szempontjából fontos, törzsek fölötti etnikai fejlődés alapjainak megteremtése kétségkívül ebben a periódusban kezdődhetett el, még ha az állandó bel- és külviszályok, valamint Pribina 833-ban történő elűzése és a Mojmir-féle morva dinasztia hatalomátvétele miatt ez a folyamat meglehetősen nehezen bontakozott ki." *(Szarka László: A szlovák történet)*

15

SZEMELVÉNYEK SZLOVÁK TÖRTÉNÉSZEKTŐL:

„(...) e nélkül a megkülönböztető alap nélkül, melyet már a Pribina-féle fejedelemség megteremtett, semmiképpen sem tudnánk megmagyarázni és megvilágítani annak a szlovák etnikai sajátosságnak a keletkezését és fejlődését, ami a szlovák nemzet kialakulásának bázisát jelentette." *(Kucera: Historicky casopis, 1985)*

„A Nagymorva Birodalom a Frank Birodalom oldalára állt, mint egyenlő az egyenlővel, és olyan helyzetre tett szert, amelyet a magyar és a lengyel állam csak száz évvel később, a cseh állam pedig csak a 14. században ért el. A morva fejedelmek ily módon a többi európai uralkodóval egyenrangúvá váltak." *(Kucera: Vel ká Morava, Bratislava, 1985)*

„Éppen ez a kor volt az, amely a szlovákok nemzeti-történeti fejlődésének olyan szilárd alapjait rakta le, hogy hosszú, csaknem ezer évig tartó jog nélküli helyzetük a soknemzetiségű magyar állam keretei közt sem tudta ezeket az alapokat kikezdeni, hiszen ezekre építkezve alakult ki a feudális, majd pedig az újkori polgári szlovák nemzet is." *(Kucera: Historicky casopis, 1985)*

16

36. Az iszlám megjelenése és térhódítása

Az iszlámot Mohamed a zsidó, a keresztény és a pogány arab hitvilágból alakította ki. Egyistenhívő vallás, de nem alakult ki bonyolult hittana és erős papi szervezete.
Az iszlám egyesítette az arab törzseket, így lehetővé tette a hódításokat: a Közel-Keleten kialakult hatalmi űrt az arabok töltötték ki.
A hódításokkal párhuzamosan kialakult az arab állam, melynek élén a korlátlan hatalmú kalifa állt, aki a szolgálati birtokokkal rendelkező földbirtokos arisztokráciára támaszkodott.
Az iszlám magába olvasztotta a Közel-Kelet kultúráját, ezáltal a későbbiekben az antik műveltség egyik közvetítőjévé válhatott.

AZ ISZLÁM KIALAKULÁSA Az **Arab-félsziget** jelentős részét **nomád arabok** (beduinok) lakták. A beduin törzsek a száraz, sivatagos területeken **egymás ellen harcoltak** az életet adó vízért, az oázisok legelőiért és az állatállományért. A Tömjénút mentén virágzó **kereskedővárosok** jöttek létre. Közülük a legjelentősebb **Mekka,** amely egy új vallás, az iszlám bölcsőjévé vált. A város **ősi zarándokhely** volt: itt őrizték egy kocka alakú épületben (Kába) a Fekete Követ – ez egy meteoritdarab, amelynek a pogány arabok isteni erőt tulajdonítottak.

Mekkában élt a tevehajcsárból házassága révén kereskedővé vált **Mohamed** (kb. 570–632), aki látomásai hatására **új tanokkal lépett fel.** Azt hirdette, hogy Isten (Allah), Gábriel arkangyal útján kinyilatkoztatta számára igazságait, parancsait. Elgondolásai az **arab hagyományok** mellett jelentős részben az utazásai során megismert **zsidó és keresztény vallás**ra épültek.

Mohamed a végítéletről beszélt és az **egyetlen Isten** (Allah) hatalmáról. (Az iszlám jelentése: teljes meghódolás, engedelmesség Istennek.) Ostorozta a kapzsi kereskedőket, az uzsorát, és isteni parancsként hirdette az elesettek gyámolítását. Tanításában központi szerepet kap **az egység gondolata:** az egy istenben való hit közössége fontosabb a vérségi kötelékeknél, ezért a törzsi ellentéteket be kell szüntetni. Mohamedet a szegények támogatták, a kereskedők azonban elűzték Mekkából. Egy közeli városban, melyet később Medinának (Medinat-al-Nabi = a próféta városa) neveztek el, menedékre és támogatókra talált. **A Mekkából való kivonulás, a hidzsra éve (622), vált a mohamedán időszámítás kezdetévé.** Medinában megerősödött az új hit. Mohamed rövidesen kiegyezett a mekkai kereskedőkkel, és miután **vallási előírássá tette a Kába tiszteletét** (ez a világ közepe és első szent helye) és a mekkai zarándoklatot, visszatérhetett a városba.

A TANOK **Az iszlám hittételei szent könyvében, a Koránban** (hirdetés, zsolozsmázás) **kerültek kifejtésre.** Szövegét Mohamed tanítványai közvetlenül mesterük halála után jegyezték le. **Az iszlám lényege a szigorú monoteizmus.** Istenképe egyszerűbb, mint a kereszténye: nincs Szentháromság. (Ugyanakkor Jézust, Mária fiát, a prófétáik egyikének ismeri el.) A Korán alapján a hívő moszlimnak a következő **öt parancsolat** szerint kell élnie:

1. Allahban, az egyetlen istenben, s prófétájában, Mohamedben való hit.
2. Napi ötszöri ima a szent város, Mekka felé fordulva. Ezt rituális mosakodás előzi meg.
3. Kötelező alamizsnaosztás a szegények támogatására.
4. A Ramadán havi böjt betartása, mikor napkeltétől napnyugtáig tilos enni és inni.
5. Minden igazhitű életében legalább egyszer zarándokoljon el a szent városba, Mekkába.

Az iszlám még számos, a mindennapi életet szabályozó előírást tartalmaz: ilyen pl. a sertéshús és a szeszes italok fogyasztásának tilalma, a többnejűség korlátozása (csak négy feleséget engedélyez). Fontos előírás **a hit terjesztése** minden eszközzel, így erőszakkal is. Ez **a szent háború, a dzsihád.** A harcosokat lelkesítette, hogy a dzsihád során elesettek azonnal a Paradicsomba (a túlvilág, a végső és tökéletes boldogság helyszíne) kerülnek.

Az iszlámnak nem alakult ki bonyolult hittana. Ezért **a papság**nak nincs olyan kitüntetett szerepe a vallási életben, mint például a kereszténykénél, **nem közvetít Isten és az emberek között,** a pap (imám) csupán vezeti a közös imát. Ugyanakkor a moszlim világban **az élet szinte minden megnyilvánulását szabályozta a vallás. Az iszlám összeolvadt államhatalommal** is: Mohamed utódai, a kalifák (jelentése: helyettes) egy személyben vallási és állami vezetők. Nem voltak külön világi törvények, a bírók (kádik) **a Korán alapján ítélkeztek**.

AZ ARAB BIRODALOM Az iszlám **egyesítette** a korábban egymással harcoló **arab törzsek**et. Óriási erőt szabadított fel, mely a **dzsihád** nevében a Közel-Keletre rontott, és rövid idő alatt elfoglalta. A sikerhez hozzájárult az is, hogy **a térség két nagyhatalma, Bizánc és az Újperzsa Birodalom** a VI. század első felének egymás elleni harcaiban **kimerült.** A terület érett gyümölcsként hullott az arabok kezébe. Gyors térhódításukat elősegítette **az agyonadóztatott tömegek** elégedetlensége, ők szinte **szabadítónak tekintették az arabokat** és a városok önként nyitották meg kapuikat.

Alig egy évszázad alatt létrejött a Hispániától Indiáig terjedő Arab Birodalom. A VII. század végére az Omajjád-dinasztia hadai keleten már az Indus völgyében jártak. Közép-Ázsiában behódolt Szamarkand, a

Selyemút menti gazdag kereskedőváros. Nyugaton Tarik vezér 711-ben átkelt a Gibraltári-szoroson (Gebel al Tarik = Tarik sziklája), és Hispánia nagy része az arabok fennhatósága alá került. **Az arab előretörést a frankok** (Poitiers, 732) **és Bizánc** (740) **állították meg,** megmentve ezzel a keresztény Európát.

A **kalifák despotikus uralkodókká váltak,** akik megközelíthetetlenek voltak hatalmas palotáikban. Az arab katonai vezető réteg földbirtokos arisztokráciává alakult. Igaz a kalifák elvben minden föld birtokosai lettek, s így akár a birtokaikat is elvehették. **A szolgálati birtokok rendszere biztosította a központi hatalom erejét.** A földeket szabadok és részben rabszolgák művelték meg. A városok fennmaradtak, sőt virágzásnak indultak, miután a **közvetítő kereskedelem** jelentős része az arabok kezébe került.

A VIII. század közepétől (az Abbászida-dinasztia idején) virágzó korszak kezdődött. A hatalmas birodalomban fellendült a kereskedelem, a **Kelet városai** ismét **mesés gazdagság**ukkal kápráztatták el az idegeneket. Rendkívül **fejlett volt a kézműipar,** egy-egy város sajátos termékei messzi vidékekre eljutottak (pl. Damaszkusz: damaszkuszi acél, Córdoba: kordován csizma, Moszul: muszlin szövet).

AZ ARAB KULTÚRA **Az iszlám türelmes volt más kultúrákkal szemben.** Arab fordítás készült az ókori görög-római (antik), a zsidó és más keleti kultúrák alkotásaiból. Ezek hatása eredményezte az arab tudományosság fellendülését a csillagászatban, a kémiában (alkímia, elixír) és a matematikában (algebra). **Az arab kultúra megőrizte az antik műveltséget, és később közvetíthette az ismét felemelkedő Európa felé.**

A hatalmas birodalom **kereskedői bejárták a világot** Kínától Afrika közepéig. Néhányan feljegyzéseket készítettek, jelentősen gyarapítva ezzel a földrajzi ismereteket. Így válhattak az arab tudósok művei a magyar őstörténet forrásaivá is.

ARCHÍVUM

1

2

AZ ISZLÁM KIALAKULÁSA

Az Arab-félsziget a VII. században

Milyen földrajzi viszonyok között éltek az arab törzsek? Mi volt az általuk lakott területek gazdasági és politikai jelentősége? Mely kultúrákkal kerülhettek kapcsolatba az arabok? [F]

Mekka korabeli ábrázolása akvarellen.
A mecset udvarának közepén helyezték el a Kába-követ, melynek többszöri megkerülése a mekkai zarándoklat csúcspontját jelentette

Határozza meg a mecset fogalmát! A mecset mely jellegzetességeit láthatjuk a képen? Milyen hagyományokra utal a meteoritdarab, a Kába-kő? [SZ]

A TANOK

„És Allah ezt mondta: »Ne vegyetek magatoknak két istent! Ő csupán egyetlen isten. Én vagyok az, akitől félnetek kell.«

Övé mindaz, ami az egekben és a földön van, és őt illeti meg a vallási [tisztelet] mindörökké. Vajon Allah helyett mást féltek?

Bármi kegyben van részetek, az Allahtól való. Aztán, ha balsors sújt benneteket, hozzá kiáltotok segítségért.

Aztán, amikor elhárította felőletek a balsorsot, egyesek közöttetek [más isteneket] társítanak [Allah mellé],

Hogy hálátlannak mutatkoznak azért, amit adtunk nekik. Élvezzétek csak [rövid e világi életeteket]! Majd megtudjátok!" *(Korán, 190. szúra [fejezet]. Simon Róbert fordítása)*

3

„Ti hívők! Előíratott nektek a böjtölés, amiként előíratott azoknak, akik előttetek éltek. Talán istenfélők lesztek.

[Böjtöljetek] bizonyos számú napig! Ha valaki közületek beteg, vagy úton van, akkor [azonos] számú napig [kell böjtölnie]! Akik pedig képesek lennének [böjtölni, de nem teszik], azok megváltással tartoznak, [s ez] egy szegénynek a tápláléka. Aki pedig önkéntesen valami [nagyobb] jót cselekszik, az javára válik. Jobb nektek az, hogy böjtöljetek, ha különbséget tudtok tenni.

[A böjt ideje] a ramadán hónap, amikor a Korán mint útmutatás [első ízben] küldetett le az emberek számára, s [nyilatkoztatott ki] az útmutatás és a megkülönböztetés nyilvánvaló bizonyítékai gyanánt. Aki közületek e hónap idején [a maga helyén] jelen van, az böjtölje végig! Ha pedig valaki beteg, vagy úton van, akkor [azonos] számú napig [kell böjtölnie]! Allah könnyebbséget akar nektek, nem pedig nehézséget. Töltsétek hát be [az előírt napok] számát és magasztaljátok Allahot azért, hogy az igaz úton vezérelt benneteket! Talán [még] hálásak lesztek." *(Korán, 2. szúra)*

„Allah az egyetlen és örök isten. Nem nemz, és nem nemzették, és egyetlen lény sem hasonló hozzá." *(Korán, 112. szúra)*

4

Állapítsuk meg, hogy mely vallás istenképének tagadása fogalmazódik meg ebben a részletben! [SZ]

5

„Végezzétek el az istentiszteletet és adjátok oda a zakátot [alamizsna]." *(Korán, 58. szúra)*

6

„Végezzétek el a zarándoklatot és az umrát [kis zarándoklat] Allahnak! Ha akadályozva lennétek, akkor [engesztelésképpen ajánljanak föl] áldozati állatot, ami könnyen előteremthető nektek!" *(Korán, 2. szúra)*

7

Az idézett Korán-részletek alapján állapítsuk meg, melyek az iszlám alapvető tanai! Válaszuk ki az erkölcsi-etikai jellegű és a gyakorlatias (a mindennapi életre vonatkozó) előírásokat! Vitassuk meg, hogy könnyen vagy nehezen teljesíthetők e ezek az előírások! Milyen hatások mutathatók ki az iszlám alapvető tanaiban? [GY]

„Harcoljatok Allah ösvényén azzal, aki harcol veletek; csak ne lépjétek túl az előírást úgy, hogy ti kezditek elsőnek a harcot; láthatjátok: Allah nem szereti a túllépőket. És öljétek őket, ahol csak rájuk találtok, és űzzétek őket onnan, ahonnan ők elűznek benneteket. A szent mecsetnél mégse harcoljatok, hacsak ők nem harcolnak benne veletek, üssétek őket agyon, ez a hitetlenek jutalma.

Ha azonban abbahagyták, akkor látjátok, Allah megbocsátó és irgalmas.

Megvan írva, hogy harcolnotok kell, és mégis vonakodtok.

De talán olyasmitől vonakodtok, ami jó nektek, és talán olyasmit szerettek, ami rossz nektek; és Allah tudja ezt, ti azonban nem tudjátok.

Nézzétek azokat, akik hisznek ebben, és elmentek, és Allah útján küzdenek: ők bízhatnak Allah könyörületességében.

Harcoljatok ellenük, amíg nem szűnik a kísértés, és Allah hite nem győz, akkor viszont már nincs több ellenségeskedés, csak az igazságtalanok ellen.

Allah útján harcolnia kell annak, aki földi életét adja a túlvilágért. Aki Allah útján küzdve elesik vagy győz, annak valóban roppant jutalmat adunk.

Allah azokat, akik javaikat és életüket harcban kockáztatják, az otthonülők fölé emelte.

Ha hitetlenekkel találjátok szemben magatokat, fejet leszegve küzdjetek, míg öldöklést nem rendeztetek köztük; majd fűzzétek szíjra a bandát. S azután vagy kegyelem (a megtérőknek), vagy eladás, amíg a háború le nem tette terheit.

Azokat, akik Allah útján hulltak el, sohasem viszi ő téves úton.

Ő vezeti őket, szívükbe békét hoz, és a paradicsomba viszi majd őket, amelyet megismertetett velük." *(Részlet a Koránból)*

Értékelje a forrást a későbbi hódítások szempontjából! Állapítsa meg, hogy mennyiben korlátozza a Korán a harcot! Milyen jutalmat ígér az igaz hit harcosainak? [F]

Mohamed a trónon, a kalifák társaságában. VII. századi iszlám miniatúra

8

Magyarázza meg, mi a kapcsolat Mohamed és a kalifák között! Tárja fel, hogy mit akar kifejezni a miniatúra! Gyűjtse ki a képről az iszlám ábrázoló művészet jellemzőit! [GY]

9

10

Két oldal az iszlám szent könyvéből, a Koránból

A kép alapján jellemezze az arab írást! Az írásfejlődés mely szakaszát tükrözi az arab írás? [SZ]

AZ ARAB BIRODALOM

„Beszélik, hogy a muszlimok (…) visszafordultak Damaszkusz falaihoz, elfoglalták Damaszkusz külvárosát és templomait. A város lakói az erődítmények mögé vonultak és bezárták a város kapuit. Khálid-ibn-al-Walid a város keleti kapujával szemben sorakoztatta fel Abu-Ubejdától kapott ötezer emberét. (…) A püspök, aki Khálid számára még a hadműveletek megindulásakor mindenféle hadianyagot biztosított, gyakran megjelent a bástyákon, mire kihívták Khálidot, és mikor kijött, a püspök üdvözölte és tárgyalásokat folytatott vele.

Egyszer a püspök így szólt hozzá: »Abu-Szulejmán! Közeledik a te diadalmad. Én fogadalmat tettem neked. Köss hát békeszerződést városomra vonatkozólag.« Erre Khálid tintát és papírt kért és ezeket írta: »A legkegyelmesebb és legkönyörületesebb Isten nevében! Khálid-ibn-Walid íme, ezt adta Damaszkusz lakóinak, mikor bevonult a városba: megadta, hogy életük, vagyonuk, templomuk és városfaluk sértetlen maradjon. Egyetlen egy házukat sem fogja lerombolni. Ezt esküvel biztosítom az isten előtt, valamint a prófétának, helytartóinak és minden igazhitűnek a nevében. A damaszkusziakkal semmit sem fognak tenni, csak jót, ha megfizetik az adót.«" *(Balazuri perzsa író, IX. század)*

Hogyan került muzulmán kézre Damaszkusz városa? Milyen politikát folytatott a muszlim vezér és a pátriárka? [F]

11

„Amikor al-Mutaszim a rómaiak országa ellen vonult, magával vitte Jób antiochiai pátriárkát is. Ankara ostroma közben Jób görögül kezdett beszélgetni a rómaiakkal és ezt mondta nekik: »Jobb, ha meghódoltok és megfizetitek a fejadót, mint ha megölnek, vagy fogságba hurcolnak benneteket.« A rómaiak pedig a bástyák tetejéről szitokkal halmozták el és kövekkel dobálták meg. Al-Mutaszim pedig elfoglalta és felégette Ankarát, majd Amurija alá vonult és hosszú hónapokon keresztül ostromzár alatt tartotta. Jób antiochiai pátriárka mindennap odament a falak alá és görög nyelven beszédet intézett a rómaiakhoz. Ijesztgetéseivel a fejadó megfizetésére akarta őket rávenni, hogy így al-Mutaszim elvonuljon városuk alól. Azok pedig szitokkal halmozták el és kövekkel dobálták meg. Így folyt ez mindaddig, amíg csak al-Mutaszim be nem vette a várost. Akkor nagyon sok férfit ölt meg, sok asszonyt és gyermeket hurcolt el fogságba." *(Eurokhiosz alexandriai pátiárka arab nyelvű könyvéből, IX. század)*

Nevezze meg a forrás által említett „rómaiak országát"! Milyen módszerekkel foglalták el az arabok a kis-ázsiai városokat? Mi történt a lakossággal? Milyen szerepet játszott az eseményekben a pátriárka? Értékelje magatartását! A szerző hogyan vélekedik e kérdésben? [F]

12

Az iszlám harcosainak XIII. századi ábrázolása

Mely fegyvernemekbe sorolhatók az iszlám katonái? [SZ]

Al-Idriszi világtérképe (XII. század közepe)

13

14

A térkép alapján állapítsa meg, melyek a muzulmán világ által pontosan ismert területek! Gyűjtse össze milyen különbségek figyelhetők meg Al-Idriszi és Ptolemaiosz térképe között! Milyen változásokra következtethet ebből? [SZ]

15

Az arab terjeszkedés

Gyűjtse össze, hogy mely tényezők határozták meg az arab hódítás határait! A térkép alapján állapítsa meg, mi éltette az arab gazdaságot és kultúrát! Hogyan viszonyul egymáshoz az Arab Birodalom és az iszlám világ határa? [F]

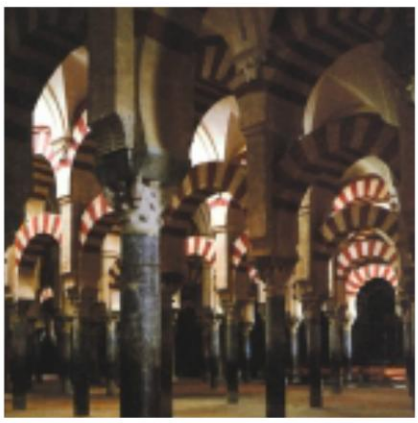

AZ ARAB KULTÚRA

„Tudd meg, hogy a Vénusz és a Merkúr szférája tekintetében nézeteltérés van a matematikusok idősebbjei között, hogy vajon a Nap felett, vagy a Nap alatt vannak-e? Mert nem létezik bizonyíték, mely a két gömb rendjére nézve bennünket útba igazítana. Valamennyi idősebb nézete az volt, hogy a Vénusz és a Merkúr gömbjei a Napon felül vannak. (…) Aztán jött Ptelemeus [Ptolemaiosz], aki azon nézet felé hajolt, hogy lent vannak, és azt mondá, hogy természetszerűbb, miszerint a Nap a középen legyen, három csillag pedig nálánál feljebb, három pedig alant. Erre jöttek aztán később emberek, Andalusiából (…) s azt fejtegették, Ptelemeus nézetei alapján, hogy a Vénusz és Merkúr a Napon felül vannak." *(Majmonidész, másképpen Móse-ben vagy Mózes, XII. századi córdobai tudós A tévelygők útmutatója című művéből)*

Milyen kérdéseket fejteget a szerző? Mire következtethetünk a témaválasztásból? Kikre hivatkozik a szerző, s ez mire utal? [SZ]

16

17

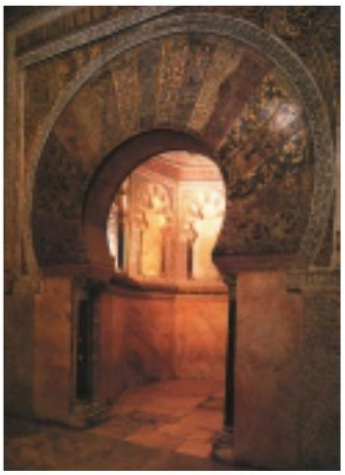

A córdobai nagymecset belső tere és a szentségtartó (mihráb) félköríves fülkéje a mecsetben

Gyűjtse ki a képről az arab építészet jellegzetességeit! Készítsen vázlatrajzot ezekről! [Í]

18

19

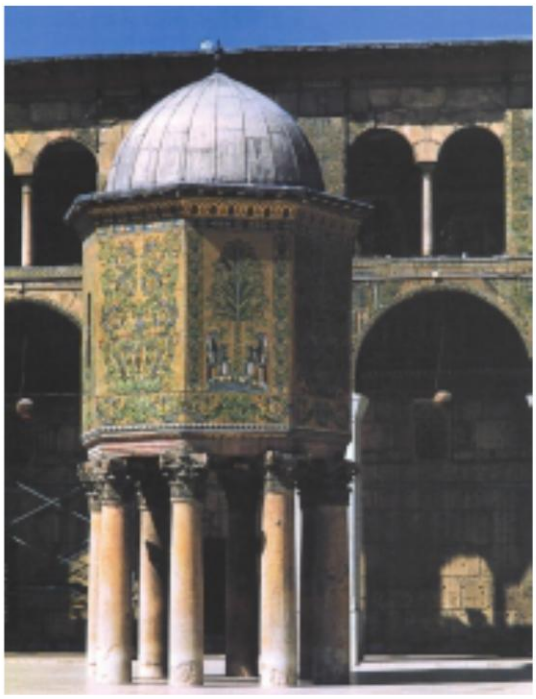

A damaszkuszi nagymecset udvarának egy részlete

Milyen kulturális folyamatot érhetünk tetten a képen? Hogyan kapcsolódik a kép a Nézőpontokban megfogalmazott kérdéskörhöz? [GY]

Nézőpontok

Történelmi tanulmányaink során sokszor találkozunk azzal, hogy hosszú ideig, akár évezredeken át létező népekről, vallási közösségekről vagy politikai irányzatokról egyféle, egy rövidebb időszak alapján alkotott véleményt, ítéletet tekintenek örök érvényűnek. Megfigyelhetjük ezt az iszlám esetében is, amelyet erőszakosan terjeszkedő vallásnak tartanak.

Vitassuk meg, hogy türelmes vagy türelmetlen vallás az iszlám! Végezzünk kutatómunkát! Vessük össze az iszlámról és más térítő jellegű vallásokról (pl. a kereszténységről) szerzett ismereteinket! Vegyük számba e kérdés szempontjából az iszlám különböző korszakait! Rendszerezzük adatainkat, ismereteinket! [SZ]

Hogyan került muzulmán kézre Jeruzsálem? Milyen volt a viszony a muzulmán vezető és a pátriárka között? Mennyiben befolyásolja a leírás forrásértékét, hogy muszlim a szerzője? [F]

20

„Ez az oklevél, amelyet Omar adott Jeruzsálem lakosainak és amelyben biztosítja számukra vérük, gyermekeik, vagyonuk, templomaik sérthetetlenségét, továbbá, hogy templomaikat nem fogják lerombolni még akkor sem, ha lakás céljaira szolgálnak (…)

Omar előtt kinyitották a város kapuit, mire bevonult és a Feltámadás templomának udvarán telepedett meg. Amikor eljött az imádkozás ideje, így szólt Szophroniosz pátriárkának: »Imádkozni akarok«. Az így felelt: »Hívők parancsolója, imádkozzál azon a helyen, ahol vagy«. Omar erre így szólt: »Itt én nem fogok imádkozni«.

Ekkor a pátriárka bevezette Constantinus templomába és gyékényterítőt fektetett le neki a templom közepén. Omar így szólt: »Nem, én itt sem fogok imádkozni«. És kiment Omar a feljáróhoz és egyedül végezte imáját a lépcsőkön. Azután így szólt Szophronioszhoz: »Tudod-e, pátriárka, miért nem imádkoztam bent a templomban?« Az így válaszolt: »Nem tudom, ó hívők parancsolója!« Ekkor Omar így szólt: »Ha én bent imádkoztam volna a templomban, akkor ez a templom elveszett volna a számodra, kikerült volna a kezedből, és a muszlimok elvették volna tőled, mondván: Itt imádkozott Omar. De most hozz nekem papírt, és én írásba adom parancsolataimat:« És megírta Omar a parancsot, hogy egy muszlim se végezze imádságát ezen a lépcsőn, csak egymagában, és hogy itt ne gyűljenek össze imádkozás végett." *(Abu Juszuf ibn Ibrahim al Kufi, VIII. század)*

V. A magyarság története az államalapításig FEJEZET

37. A magyar őstörténet kérdései

Az őstörténetet elsősorban a régészet és a nyelvészet kutatja, ám e tudományok eredményei nehezen feleltethetők meg egymásnak.
Népünk őstörténetére vonatkozóan – több más népéhez hasonlóan – ma is sok a vitatott kérdés.
Törekedni kell arra, hogy őstörténetünk kutatásához nyitottan, szenvedélyektől mentesen közeledjünk.

ŐSTÖRTÉNET – NÉP Egy nép kialakulását, életének korai eseményeit **őstörténet**nek nevezzük. Azonban **nem egyszerű meghatározni a nép fogalmát!** Fontos jellemző a nép által beszélt **közös nyelv,** amely a legtovább megőrzi az ősi elemeket a történelem viharaiban. Szerepet játszanak még a közös hagyományok, a hitvilág és az anyagi kultúra. Ezek azonban sokkal kevésbé álltak ellen a külső hatásoknak, s egy nép életében korszakonként jelentősen megváltoztak. **A leglényegesebb az azonosságtudat**, melyet erősít a közös ősöktől való származás, a feltételezett vérségi kapcsolat.

AZ ŐSTÖRTÉNET FORRÁSAI A magyar őstörténet kutatásának legnagyobb nehézségét **a források hiánya** jelenti. Történetünk hajnalán őseink nem készítettek írásos feljegyzéseket. A környezetükben sem éltek írástudó népek, ezért nem állnak rendelkezésre írásos emlékek. **Csak sztyeppei vándorlásunk utolsó állomásait elérve** kerültünk Bizánc és az arab világ látókörébe. Ettől kezdve (IX. század) szórványosan, pillanatképeket felvillantva **rendelkezünk írásos forrásokkal**.

Írott források hiányában az őstörténet-kutatásban **előtérbe kerültek** más tudományok, elsősorban **a nyelvészet és a régészet által feltárt ismeretek.**

A nyelvészet az élő nyelv és a nyelvemlékek elemzése alapján felvázolja a nyelv történeti fejlődését. Kísérletet tesz a nyelvet beszélők anyagi és szellemi fejlődésének rekonstruálására is (pl. az eke, búza, sarló szavakból következtet a mezőgazdaság színvonalára). A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján e tudomány **nyelvcsaládok**ba osztja a népeket.

A történettudomány azonban csak korlátozott mértékben tudja felhasználni a nyelvészet megállapításait. **A nyelv története nem minden esetben egyezik a nép őstörténetével, s különösen nem a sztyepp övezetében, ahol népünk kialakult.** A folyamatosan vándorló, szétváló és egyesülő nomád törzseknél gyakori volt a **nyelvcsere**. Ez óvatosságra int a nyelvészet megállapításaival szemben. Nehezíti a tisztánlátást, hogy ebben a térségben szinte minden nép több népcsoport összeolvadásából jött létre. Így egy nemzet őstörténete nem azonosítható kizárólag az egyik alkotóelem történetével.

Az anyagi műveltség emlékeit a **régészet** hozza felszínre, elsősorban a temetők feltárásával. A tárgyakból következtetni lehet hajdani tulajdonosaik életkörülményeire, művészetére, társadalmuk felépítésére stb. **Egy régészeti kultúrához azonban több nép is tartozhatott**. Annál inkább, mivel a sztyeppei nomádoknál általában hasonló volt a fegyverzet és a díszítőművészet. **A nomád** törzsek különböző **törzsszövetségek**et alkottak, melyek **nem azonosíthatók a mai nép vagy nemzet fogalmával.** Az ebben részt vevő törzsek akár különböző nyelveket is beszélhettek. Gyakran a név több nép keveredését takarja, illetve egy népesség új törzsszövetségbe kerülve más elnevezéssel jelenhet meg.

A nyelvészet és a régészet eredményei tehát nem feltétlenül feleltethetők meg egymásnak. A nyelvészet csak a nyelv történetét vázolja fel, és nem a népét. A régészet pedig írásos források híján nem tudja megmondani, hogy a leletek „tulajdonosai" milyen nyelven beszéltek.

VITÁK A fentiek figyelembevételével természetes, hogy őstörténetünk alapvető kérdéseiben (nyelvrokonság, az őshaza helye) **folyamatos viták** jellemzik a tudományt.

A vitát, amely döntően a **finnugor vagy a török származás** kérdése körül zajlik, politikai felhangok is színezték. A finnugor pártiaknál az Európához tartozás, az „ős-európaiság" hangsúlyozása számított. A török rokonság híveinél a dicső és komoly történeti múlttal rendelkező keleti népekkel való rokonság tudata játszott szerepet. A két ellentétes tábor érvei természetesen korszakról korszakra változtak, a tudományos ismeretek változásának megfelelően.

A vita ma is tart, és e tankönyvnek sem feladata le-

zárni. Inkább a kérdések nyitottságára kívánjuk felhívni a figyelmet. Talán **nem is kell feltétlenül szembeállítani a két nézetet, hiszen a magyarság** sok más néphez hasonlóan (franciák: gallok, latinok, germánok; angolok: kelták, germánok stb.) **többgyökerű.** Kultúránk magában hordozza mindegyik összetevő jellegzetességét (finnugor nyelv, török nyelvi hatások, keleties zene stb.). Törekednünk kell – mint minden történeti kérdésben – az önálló vélemény kialakítására. **Kritikával kell kezelnünk** a más felfogásokat egyértelműen elutasító, sokszor érzelmektől fűtött vagy érvek helyett a tudományos tekintélyekkel takarózó nézeteket.

ARCHÍVUM

1 Kiktől származik Anonymus szerint a magyarság? Melyik két hagyomány keveredését láthatjuk Anonymusnál? Emelje ki a két hagyományt a szövegből! Honnan származtatja Anonymus a magyarok vezéreit és királyait? Hogyan használható Anonymus történeti forrásként? Vizsgáljuk meg a kérdést a magyar népnév magyarázatán keresztül! Keressünk időpont meghatározást a forrásban és tárjuk föl jelentését! [GY]

ŐSTÖRTÉNET – NÉP

„Mesternek mondott P. a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője, (…) a különböző történetírók példája szerint, az isteni kegyelem segedelmére támaszkodva, magam is jónak láttam, hogy mindezt utódainknak legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem. Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regősök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen volna.

Szkítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernek hívnak. Kelet felé az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival, ahol szerfölött bőven találni nyestet, úgyhogy nemcsak a nemesek ruházkodnak vele (…).

Szkítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Mágóg [a Bibliában Noé egyik gyermekének, Jafetnek fia Mágóg, akitől a középkori felfogás a lovas népeket származtatta] nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. A szittya földnek széle hossza igen nagy. Az embereket meg, akik rajta laknak, közönségesen dentü magyarnak nevezik a mai napig, és soha semmiféle uralkodó hatalmának az igáját nem viselték. A szkítiaiak ugyanis jó régi népek, s van hatalma Szkítiának keleten, mint fentebb mondtuk. Szkítia első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és a nemzet Mágóg királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékaitól sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenedik esztendejében a szittya földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve, az országot birtokba vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött: minden régi épületet, amit ott talált, megújított, és az egészet igen erős fallal vette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják. (…) Hosszú idő múlva pedig ugyanazon Mágóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei a leszármazottai (…)" *(Anonymus: Gesta Hungarorum, XII. század)*

2

Anonymus városligeti szobra

Ligeti Miklós alkotása menynyiben áll összhangban a gesztaíró alakjával? [SZ]

3

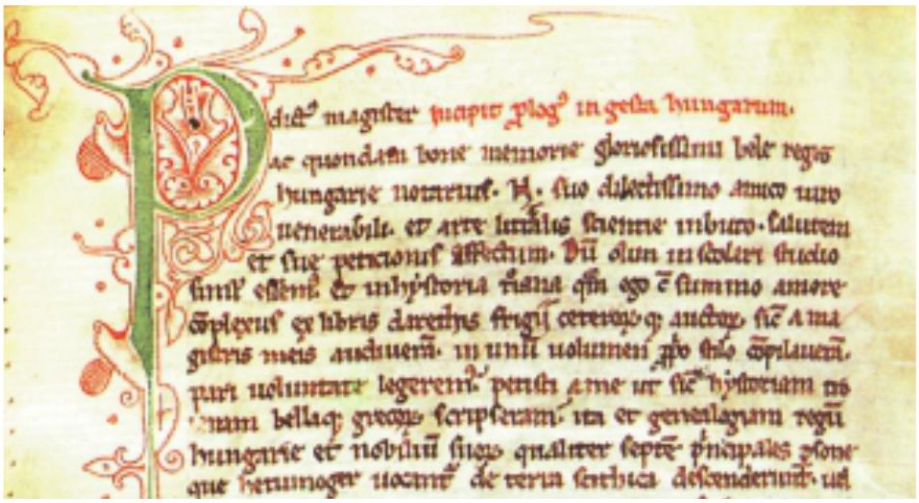

Anonymus művének, a Gesta Hungarorumnak a kezdősorai. A geszta olyan történetírói műfaj, amely – ellentétben az időrendben haladó, szövegében tényszerűségre törekvő krónikákkal és évkönyvekkel – tematikus rendben, színesen meséli el az eseményeket. Anonymus is regényes történetet írt a XII. század végén, melynek több köze volt a XII. századi viszonyokhoz, mint a honfoglalás korához

Milyen írásmódra emlékeztet a szöveg? Anonymus (névtelen) P mesternek, Béla király jegyzőjének nevezi magát a gesztában. Keresse meg a szövegben Béla király és P mester nevét! [SZ]

„Ha a Tanaisz [Don] folyón átkel az ember, már nem szkíta földön jár, hanem az első területsáv a szarmatáké, akik a Meótisz-tó [Azovi-tenger] végétől kezdve tizenöt napi járóföldet laknak észak felé, sem erdei, sem gyümölcstermő fák nincsenek egész földjükön. Ezen túl a második területsávot a budinok lakják, egész földjüket mindenfelé sűrű erdő borítja. A budinokon túl észak felé először hétnapi járóföld pusztaság van, a pusztaság után pedig – ha az ember jobban kelet felé fordul – a thüsszageták laknak, nagyszámú és különálló nép, vadászatból élnek. Közvetlen szomszédságukban ugyanazon a vidéken laknak azok, akiket jürkáknak neveznek: ezek is vadászatból élnek a következő módon: fára mászva [ami sok van az egész vidéken] lesbe áll, mindegyik készenlétben tartja lovát – amelyet betanított hasra feküdni, hogy alacsonyabb legyen – és kutyáját; ha meglátja a fáról a vadat, rányilazva és lóra ülve üldözi, a kutya pedig kíséri. Ezen túl – ha az ember kelet felé fordul – más szkíták laknak, akik a királyi szkítáktól szakadtak el, és így jutottak el erre a vidékre." *(Hérodotosz)*

Miért azonosította egy időben több kutató is a jürkákat a magyarokkal? Keressen érveket a feltevés mellett és az ellen (használja a történelmi atlaszát is)! [F]

Iniciálé az 1358-ból való Képes Krónikából. A képen krónikaíró szerzetes látható 4

A kép alapján fogalmazza meg, mi az iniciálé! Melyik kezdőbetűt ismeri fel a képen? Jellemezze a képet (téma, élethűség, uralkodó színek stb.)! Mennyiben befolyásolta a történeti munkák hatását elkészítésük módja? [SZ] 5

AZ ŐSTÖRTÉNET FORRÁSAI

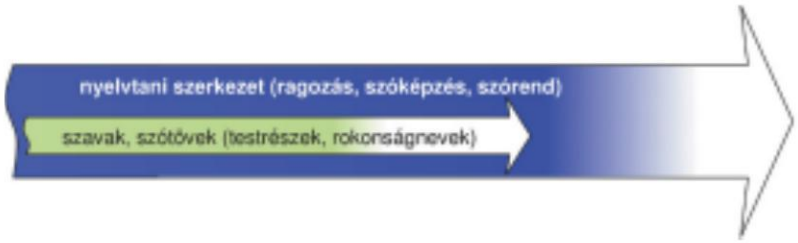

6

A nyelvrokonság összetevői

A nyelvek mely sajátosságaiban fedezhető fel a nyelvrokonság? Melyek a nyelv legmaradandóbb elemei? Miért kényszerülnek felhasználni a nyelvészetet az őstörténettel foglalkozó kutatók? Mik ennek a veszélyei? [SZ]

Honfoglalás kori sír feltárása. A sírból ember- és lócsontok kerültek elő

Milyen információkat szerezhetünk a régészeti anyagból? Milyen tények feltárására nem, vagy csak nagyon nehezen alkalmas a régészeti anyag? [F]

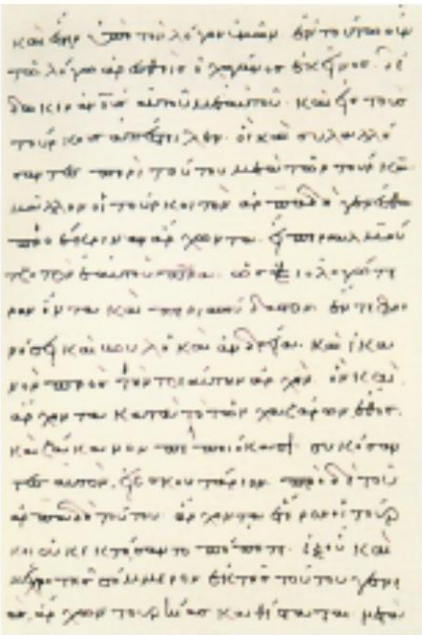

Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár (X. század) A birodalom kormányzásáról című művének egy lapja. A mű értékes forrás a honfoglaló magyarokról 7

Milyen céllal foglalkozhatott a magyarokkal művében a császár? Honnan szerezhette értesüléseit? Milyen nehézségekkel kell szembenézni a forrás értékelése során? [F] 8

VITÁK

Az őstörténettel foglalkozó tudományok kapcsolata

Mi jellemzi az egyes tudományok forrásait, kutatási területeit? Miért feleltethetők meg egymásnak nehezen a különféle tudományágak megállapításai? [GY]

9

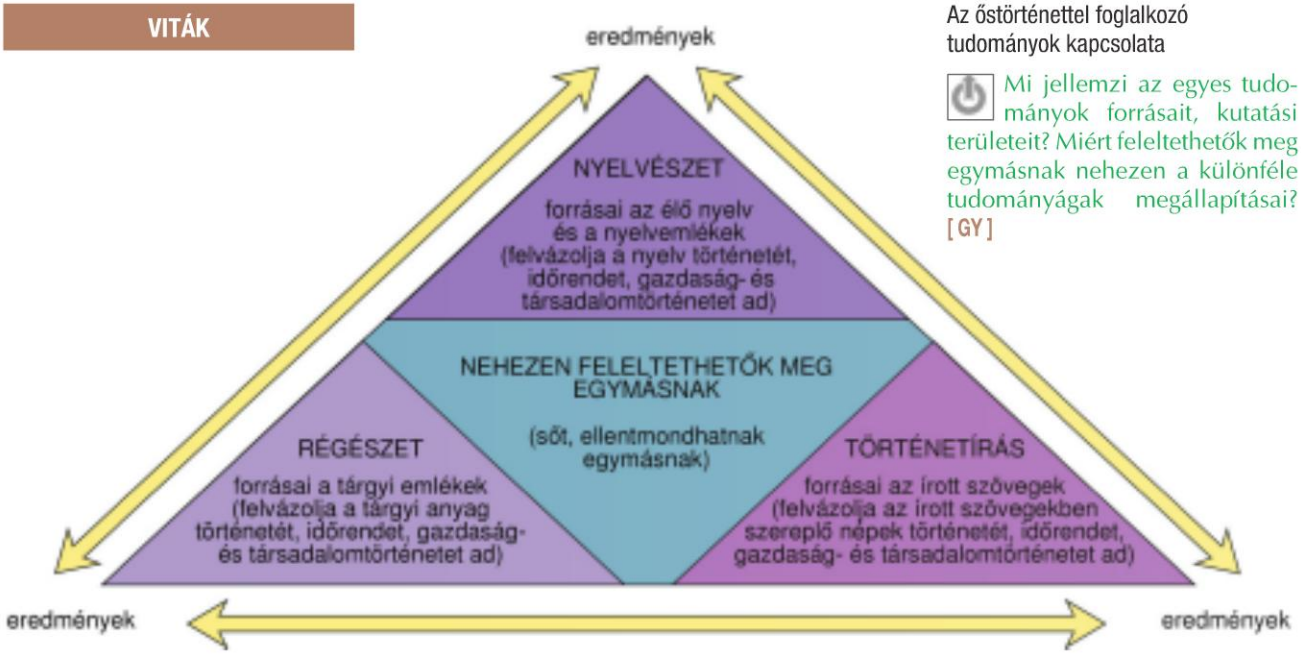

Magyarázza meg, miért jött létre a gyarmatokkal nem rendelkező Magyarországon világhírű orientalisztika (keletkutatás)! Keressen Kőrösi Csoma Sándor mellett jelentős magyar keletkutatókat! [F]

10

11

Vámbéry Ármin (1832–1913) dervisruhában (az ülő alak). Vámbéry őseinket keleten, a török népek között kereste, mint keletkutatóink jelentős része

Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842). Az első magyar tudós, aki őseinket és rokonainkat kereste. Őseink nyomát nem találta meg, de Tibetbe eljutva megalkotta az első tibeti–angol szótárt

12

„Vegyetek példát egy árva fiún és legyetek hű magyarok tettel, nem puszta szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással." *(Széchenyi István Körösi Csoma Sándorról)*

Hogyan látta Vámbéry az őstörténet-kutatás nehézségeit? Véleménye szerint menynyire egyedi vagy általános ez a probléma népünk esetében? [SZ]

13

„Valamint a hegyi pataktól a völgybe lesodort kő, amely hirtelen rohantában különféle rokon és idegen geológiai elemet magával ragadott, lényeges alkotórészeiben csak gondos elemzéssel ismerhető meg, éppen úgy áll a dolog egyes népekkel, amelyeket a népvándorlás korának viharai a világtörténelem színpadán ide-oda kergettek (…)" *(Vámbéry Ármin)*

Nézőpontok

Megismertük az őstörténeti kutatások nehézségeit, a tisztánlátást nehezítő körülményeket: a régészet és a nyelvészet eltérő megállapításait, a témát befolyásoló politikai megfontolásokat stb. Járjuk körbe még egyszer a problémát, hogy jobban megértsük: az őstörténetben többnyire feltételezésekkel találkozhatunk, és nem végleges, vitathatatlan megállapításokkal.

„Jókai Mór egyik írásában mosolyogva meséli, hogy minden magyar ember orvos is, mert mindenféle betegségre mindjárt javall valami »biztos hatású« gyógyszert. Ez az anekdota gyakran jut eszembe, amikor szinte megszámlálhatatlan levélre kell válaszolnom, a földkerekség minden részére, de főként Amerikába és Ausztráliába, meg hazánkba is. A kapott levelek mind őstörténetünket vitatják. Úgyszólván mindegyik türelmetlenül követeli, hogy miért nem fogadjuk el gondolatait, mikor ez az igazi megoldás. Az ötletek és »gondolom«-ok valóságos tűzijátéka tárul az ember elé. Nem írhat le egyetlen sort vagy jelzőt sem, hogy azonnal ne támadjon

tábora vagy ellenzéke. Őstörténetünkben a szenvedély kerekedett felül, s a józan mérséklet valósággal árulásnak számít. Élénk feszültség támad a módszeres aggodalommal haladók és a merész képzelettel szárnyalók közt, s ez néha – sajnos – a személyeskedésig fajul. Bevallom, őszinte érdeklődéssel, sőt szeretettel olvasom a szenvedélyesek írásait, könyveit is, hiszen voltaképpen népünk szeretete adja kezükbe a tollat, és szép dolog, ha a mai rohanó életben bárki is elérzékenyülten gondol arra, hogy magyarnak született. Természetesen ez a szeretet nem ment fel, hogy ne szigorral és aggodalommal ítéljem meg munkájukat – a magam munkáját is! Én feltevéseket fogalmazok meg – nem bizonyságokat. Hiszem, hogy feltevéseim közelebb visznek minket az egykori valóság megismeréséhez. Ez a hit ad tartalmat munkámnak." *(László Gyula A kettős honfoglalás című művéből)*

Mondáink, de jelentős mértékben történetírásunk megállapításai is krónikáink híradásain alapulnak: Anonymus Gesta Hungarorumán, Kézai Simon hasonló című művén.

Két csodálatos eredetmondánk maradt fenn, a csodaszarvas és Emese álmának története. Mondáink a magyarság eredetét a messzi keletre vezetik vissza, és összekapcsolják a pogány eredetmondákat a keresztény bibliai hagyománnyal.

„(…) Ménrót, az óriás, a nyelvek összezavarodásának kezdete után Eviláth [a Bibliában a Paradicsom mellett fekvő ország] földjére költözött, amely vidéket az idő tájt Perzsiának neveztek, s ott feleségétől, Enethtől [Emese – az ünő – nőstény szarvas – a régi magyar nyelvben] két fia született, ti. Hunor és Magyar, akiktől a hunok, vagyis magyarok származtak. De az óriás Ménrótnak – azt beszélik – Eneth mellett még más felesége is volt, akitől Hunoron és Magyaron kívül több fia és lánya is született; e fiai s azok utódai Perzsia vidékét lakják, testalkatra és színre a hunokhoz hasonlítanak, csupán beszédjük tér el kissé, mint a szászoké a türingiaiakétól. Mivel pedig Hunor és Magyar Ménrótnak elsőszülött fiai voltak, apjuktól megválva külön sátrakba költöztek.

Történt pedig egy napon, hogy amint kimentek vadászni, a pusztaságban egy szarvasünő bukkant fel előttük. Mivel itt teljesen eltűnt a szemük elől, sokáig keresték, de nem tudtak a nyomára akadni. Miután az említett ingoványt bejárták, úgy találták, hogy alkalmas állattenyésztésre, majd visszatértek atyjukhoz, s megkapván beleegyezését, összes jószágaikkal a maeotisi ingoványok közé költöztek, hogy ott letelepedjenek." *(Kézai Simon, IV. Kun László király udvari papjának krónikájából, 1283 táján)*

Elevenítsük fel más népek eredetmondáit! Mely eredetmondák elemeit ismerjük fel a forrásban? Mely mondatokban jelennek meg a keresztény (bibliai) elemek? Hasonlítsuk össze Kézai híradását eredetünkről Anonymus szövegével (202. oldal)! [F]

Mindannyian, akik idegen nyelveket tanulunk, szembesülünk azzal, hogy többféleképpen neveznek bennünket, magyarokat. Ezeknek az elnevezéseknek megvan a történeti oka. A következőkben bepillantást nyerhetünk abba, hogy milyen problémákkal kerülnek szembe az őstörténet kutatói hasonló jelenséggel találkozva.

„A bolgárok, akik nem tudtak átkelni, az ungrokhoz [magyarok] folyamodtak, hírül adván nekik a makedónok [bizánciak] dolgát. És megérkeztek a császár hajói, hogy felvegyék és a fővárosba vigyék őket. Azonmód hunok [magyarok] jelentek meg végtelen tömegben. Azok pedig látván őket, könnyezve kiáltottak fel így szólva: »Szent Adrianosz istene segíts nekünk«, és csatarendbe álltak, hogy megütközzenek. A türkök [magyarok] azt mondták nekik: »Adjátok nekünk mindazt, amitek van, és menjetek, ahová akartok«. *(György barát világkrónikája egy X. század eleji bolgár–bizánci összecsapásról számol be, amelyben már eleink is részt vettek.)*

Hányféleképpen nevezi a forrás őseinket? Mennyiben zavarhatja ez a tisztánlátást? Keressük meg, hogy az őstörténeti fejezetben szereplő forrásokban, milyen névvel szerepelnek eleink (pl. Ibn Ruszta, Gardízí, Bölcs Leó)! [F]

„Most ehhez még azt kell hozzátennünk, miért hívják a szittya földről kiköltözött népet hungárusoknak. Hungárusoknak Hungvárról nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve, ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát, hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungvárusoknak." (*Anonymus: Gesta Hungarorum)*

Milyen módon magyarázza meg népnevünket Anonymus? Hogyan befolyásolja ez a szerző hitelességét? [F]

Milyen helyet foglal el az őstörténet a magyar közgondolkodásban László Gyula szerint? Fogalmazzuk meg röviden László Gyula hitvallását! Tekintsük át a 37. leckében található Anonymus-szövegeket! Hogyan dolgozta fel a honfoglalás történetét a szerző? [F]

14

15

16

Avar kori (fent) és honfoglalás kori (lent) szíjvégek

Milyen jellegű emlékek maradtak fenn a sírokból korunkra? Hasonlítsa össze a két szíjvéget! Milyen nehézségekkel találkozhatnak a kutatók? [SZ]

17

18

19

20

Avar kori korsó a nagyszentmiklósi kincsleletből és a honfoglalás kori kartali sas

Hasonlítsa össze a magyar és az avar leletek formavilágát (nagyszentmiklósi kincs)! Milyen következtetéseket tud levonni? A lelet alapján próbálja igazolni és cáfolni a közös eredetet! [F]

21

38. Népünk vándorlása a pusztán

A magyarság éghajlati és egyéb hatásokra áttért a nomád életmódra, és Kr. e. 500 táján kivált az ugor környezetből. A sztyeppei vándorlás során főként török népek környezetében alakult ki a magyar nép. Eleink Levédiában szoros kapcsolatba kerültek a kazárokkal, akik jelentősen hatottak törzsi szervezetükre és gazdaságukra.
Őseink a 830-as években Etelközbe húzódtak, és vérszerződéssel erősítették meg a magyar törzsszövetséget.

A FINNUGOR KOR A finnugor népek őshazája **az Urál hegység és az Ob folyó menti** erdős, mocsaras **vidék**re tehető. A nyelvészet tanúsága szerint e népek **halász-vadász életmód**ot folytattak. Ezen ősi korból valók *hal, háló, evez, tűz* szavaink.

Feltehetően dél felől érkező hatásokra **elterjedt a csiszolt kőeszközök használata** (kb. a Kr. e. 3. évezred). A halászat és a vadászat eredményesebbé vált, nőtt a népességszám. Az erdőlakók egy része **nyugat felé** húzódott egészen a Skandináv-félszigetig. E csoportok alkották a későbbiekben a nyelvcsalád finn részét.

A MAGYARSÁG KIALAKULÁSA Az **Uráltól keletre,** az Irtisz és a Tobol folyók vidékén maradt **ugor népesség** déli szomszédaitól átvette a **fémmegmunkálás** mesterségét (Kr. e. 2. évezred). Szintén déli hatásra jelent meg az **állattenyésztés** (erre utalnak *ló, nyereg, fék, másodfű ló, harmadfű ló* szavaink). Az életmódváltásban szerepet játszott az éghajlat módosulása is. A **felmelegedés** az erdős tájakat ligetes vidékké, **erdős sztyepp**é alakította.

A nyugat-szibériai sztyeppe nomádjaitól az ugorok déli csoportjai fokozatosan átvették **a nomád állattartás** módszereit, ami **az ugorok szétválásához vezetett** (Kr. e. 1000–500 körül). A déli, nomáddá vált ugorságból ekkor kezdődött meg **a magyarság kialakulása.** Az ugorok másik része északra húzódott az Ob mentén. Miután az időjárás hidegre fordult, ismét a halász-vadász életmódra kényszerült. Utódaik, az egyre fogyatkozó vogulok és osztjákok ma is ezen a vidéken élnek.

A NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN: BASKÍRIA Az eurázsiai füves puszták Kínától a Kárpát-medencéig húzódtak. Ezen a **„sztyeppei országút**on" vonultak állataikat legeltetve a Kr. e. 2. évezred óta a nomád népek. **Nagy népmozgások**at váltott ki, ha egy nép életkörülményei, akár a legelők kiszáradása, akár külső támadások hatására jelentősen romlottak. Új területre csak harc árán költözhettek, a megtámadottak pedig rendszerint másokon kárpótolták magukat. Így egy Belső-Ázsiából induló népmozgás hullámai a Kárpát-medencéig terjedhettek.

Az ókor végi nagy népvándorlást a hunok idézték elő. 370 körül jelentek meg a Volga vidékén, majd rövidesen megérkeztek a Kárpát-medencébe. A hunokat az avarok követték, majd más török népek következtek. A kelet-európai pusztán rövid időre létrejött a bolgár-török birodalom, s ennek szétesése után (670 táján) a kazárok birodalma emelkedett fel.

A sztyeppére kikerülő magyarság a török népek forgatagában **Kr. e. 500 körül megkezdte vándorlását** a Kárpát-medence irányába. A török környezet anyagi műveltségét átvették, de finnugor nyelvüket nagyrészt megőrizték. A török hatást mutatják a mezőgazdaságra és a törzsi szervezet fejlődésére utaló szavaink: *ökör, bika, üsző, borjú, búza, sarló, tarló, szőlő, bor, törvény, gyűl, sereg, bélyeg, bűn* stb.

Feltehetően **Kr. u. 500-ra** a nomád népmozgások egyike átsodorta eleinket **új szállásterület**ükre, a Volga és a Káma vidékére. Ezt a területet a **ma** ott élő tatár népről **Baskíriának nevezik**. A magyar törzsek baskíriai jelenlétét a VI–VII. században a *permi nyelvi hatás* is igazolja. Számneveink *-nc, -van, -ven,* és főnévi igeneveink *-ni* végződését, valamint *kenyér* szavunkat az itt élő permiektől vettük át.

Írásos emlékek bizonyítják, hogy Baskíriában – amit a források **Magna Hungariá**nak (Nagy Magyarország vagy Ősi Magyarország) is említenek – a XIII. században magyar törzsek éltek. Julianus barát, a IV. Béla király által felkutatásukra küldött szerzetes talált rájuk. Elszakadt testvéreink jelentős részét a tatárok elpusztították. Maradékaik beolvadtak a baskírok közé. Ennek emlékét őrizheti két baskír törzs neve: Jenő és Gyarmat.

LEVÉDIA Eleink a feltételezések szerint Baskíriából **a Volga és a Don vidékére** vándoroltak. E földet egy bizánci forrás (Bíborbanszületett Konstantin császár) híradása alapján **Levédiának nevezzük.** Új szállásheljükön a magyarok **a Kazár Birodalommal kerültek szoros kapcsolatba** (VIII. század). A kazároktól vették át a **kettős fejedelemség** intézményét. A törzseket a kultikus-szellemi hatalommal rendelkező **kündü vagy kende** (nap) és a tényleges hatalmú katonai vezető, a **gyula** (hold) irányította.

A magas szintű földművelést végző kazároktól eleink **mezőgazdasági ismereteket is átvettek** (pl. nehézeke, szőlő- és gyümölcstermesztés). Kazár eredetű a **rovásírásunk,** mely a székelység körében a középkor folyamán is fennmaradt.

ETELKÖZ Őseink a IX. század első felében Levédiától nyugatabbra, **Etelközbe** (Folyóköz), **a Don és a Duna közötti sztyeppékre húzódtak.** Elszakadtak a kazároktól, s **ekkor csatlakoztak hozzájuk a kabarok** (lázadók), akikből a nyolcadik törzset szervezték. A kabarok, mint az általában a nomádoknál szokásos volt, segédhadként támadáskor elöl, visszavonuláskor hátul küzdöttek. **Etelközben került sor a törzsszövetség megerősítésére,** a **vérszerződésre,** mely jelentősen megnövelte a magyarság erejét.

ARCHÍVUM

A FINNUGOR KOR

A finnugor nyelvek családfája térképre vetítve

Elsősorban mely tudományág eredményeit tükrözi a családfa? Milyen folyamat hozta létre az egyes finnugor nyelveket? Kövesse nyomon a

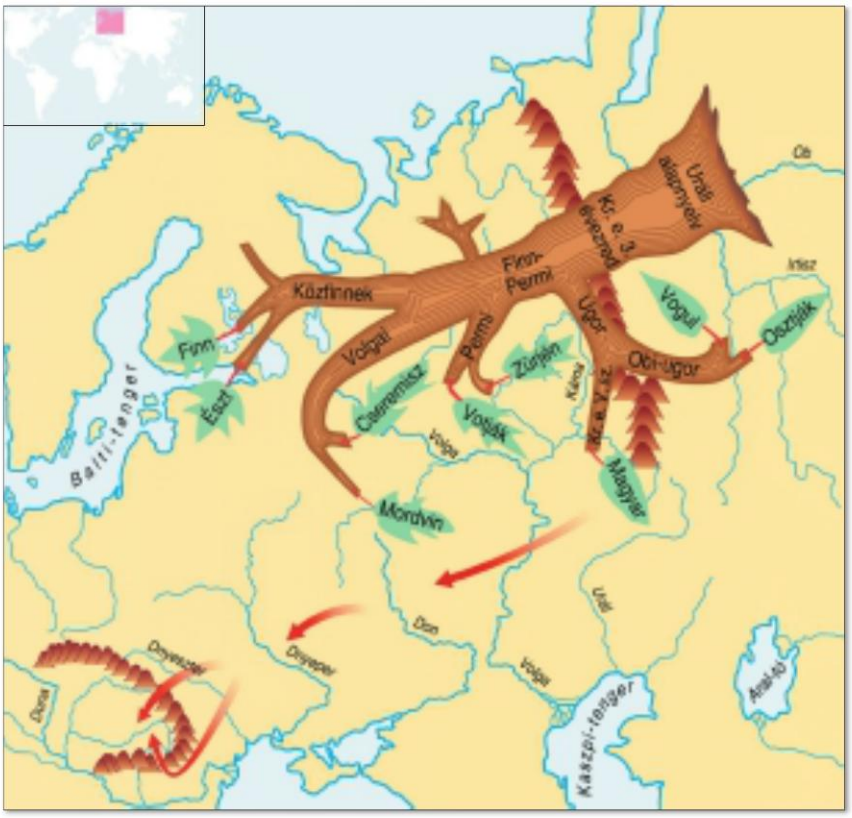

Ugor bronzeszköz rajza (a nyél kiemelve)

Következtessünk a leletből az ugorok életmódjára! [SZ]

1

2

A MAGYARSÁG KIALAKULÁSA

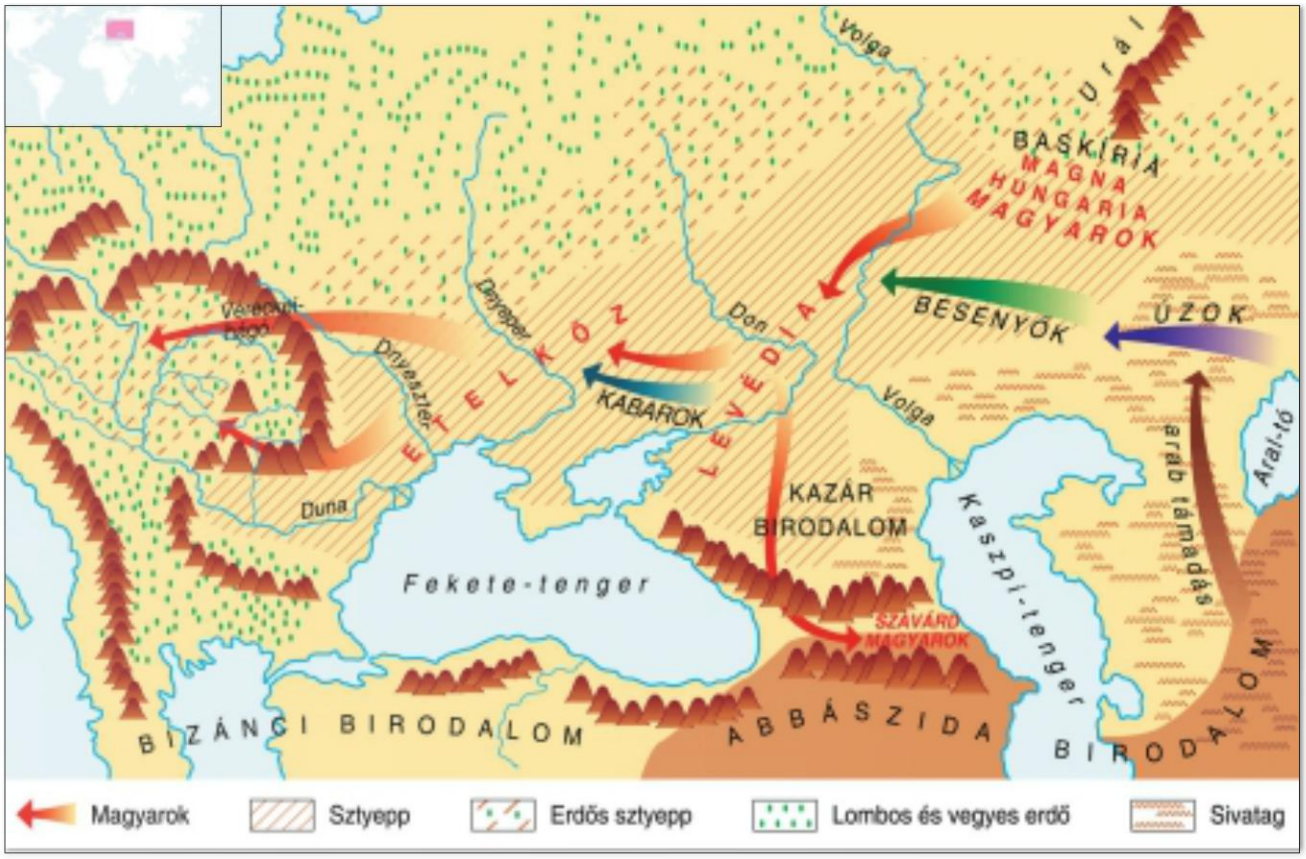

3

A magyarság kialakulása és vándorlása

Kövesse nyomon a térképen a magyarság kialakulását és vándorlását! Milyen földrajzi környezetben zajlott le a folyamat? Milyen hatások érték népünket a vándorlás folyamán? Sorolja fel a sztyeppén egymást követő nomád népeket! [F]

A NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN: BASKÍRIA

Julianus barát útja

Kövesse nyomon Julianus útját! A történelmi atlasz segítségével állapítsa meg, hogy miért vette útját Bizáncon át a Kaukázus felé Julianus barát, a keleten maradt testvéreket keresve! Mit bizonyít egyértelműen az, hogy Julianus magyarokat talált a Volga vidékén a XIII. században? Mely kérdésre nem ad egyértelmű választ? [SZ]

4

„Ennek az országnak [volgai Bolgárország] egyik nagy városában, mely állítólag ötvenezer harcost tud kiállítani, a barát egy magyar nőt talált, aki a keresett földről erre a vidékre ment férjhez. Ez megmagyarázta a barátnak az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy kétnapi járóföldre megtalálja azokat a magyarokat, akiket keresett. Így is történt.

Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó [Volga] mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikon és falvaikon, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük: megértették őt, és ő is azokat.

Pogányok, akiknek semmi tudomásuk nincs Istenről, de bálványt nem imádnak, hanem úgy élnek, mint az állatok. Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst esznek, kancatejet és vért isznak. Lovakban és fegyverekben bővelkednek, és igen bátrak a harcban. A régiek hagyományaiból tudják, hogy azok a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla." *(Riccardus jelentése Julianus barát útjáról, XIII. század első fele)*

Milyen életmódú népként írja le a jelentés a volgai magyarokat? Mit bizonyít az a tény, hogy a Volga és a Káma vidékén a XIII. században magyar törzsek éltek? Mit nem lehet ezzel bebizonyítani? [F]

5

LEVÉDIA

„A magyarok pedig a türkök egyik fajtája. Főnökük 20 000 lovassal vonul ki. Főnökük neve Kündü. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik felettük, Gyulának hívják. Minden magyar a Gyula nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.

Sátraik vannak, és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és a zöld vegetációval. Bárhova is mennek, együtt utaznak egész rakományukkal és raktárukkal [az uralkodó], kísérőivel és a trónussal, a sátrakkal és az állatokkal. (…) Lakhelyeik (…) két folyó között vannak. Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire, és halászik. (…) A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van.

[Állandóan] legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyokat. A magyarok tűzimádók. (…) Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. (…) eladják nekik a rabszolgákat, és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszöveteket és más bizánci árukat.

[Ezek] a magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek. Ruhájuk brokátból készül. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak (…)

Leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot." *(Ibn Ruszta és Gardízi leírása a magyarokról, X–XI. század)*

Írjuk le a forrás alapján azt a természeti környezetet, amelyben a magyarok éltek! Milyen életmód jellemezte őseinket? Indokoljuk állításunkat! Mely népek éltek környezetünkben, és ezek milyen szerepet játszottak életünkben a forrás szerint? Milyen fontos bevételi forrásról tesz említést a forrás? Becsüljük meg őseink létszámát! Hogyan lehetséges ez? Milyen feltevéseink befolyásolhatják becslésünket? Mit tudunk meg a magyarok vallási elképzeléseiről? Nézzünk utána, ki volt Ibn Ruszta, és ki Gardízi! Hogyan lehetséges, hogy mindketten e forrás szerzői? [F]

6

XVI. századi rovásírásos felirat egy székelyföldi templomból (Enlaka)

Rovásírásos ábécé

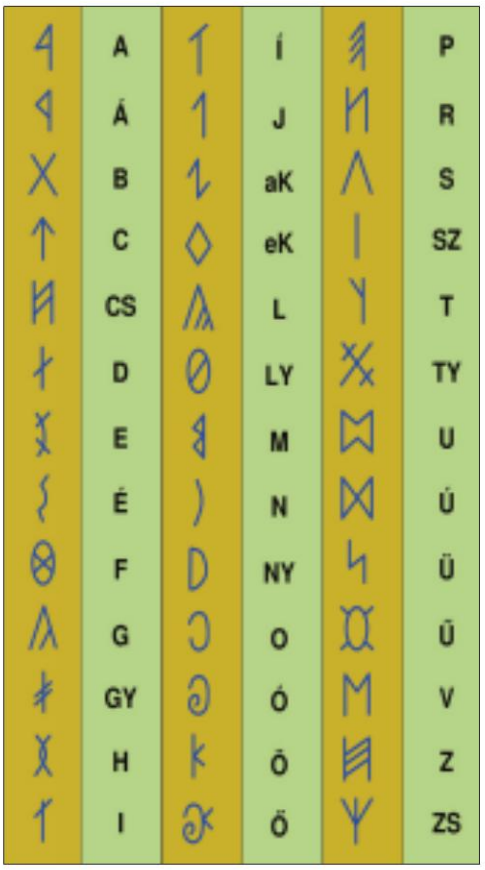

7

Fejtse meg a szöveg tartalmát a mellékelt ábécé segítségével! Az írásfejlődés melyik szintjén állt a rovásírás? Mely tényekre jelent közvetett bizonyítékot a székelyek rovásírása? [SZ]

8

ETELKÖZ

„Ámde szólni fogunk a türkök szervezetéről és harcrendjéről, mely keveset vagy semmit sem különbözik a bolgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát, a bőséget mellőzvén, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségeivel szemben.

Ez a nép tehát, amely egy fő alatt él, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őt féken, a fáradalmat és nehézségeket derekasan tűrik, dacolnak a hőséggel és faggyal és a szükségekben való egyéb nélkülözéssel, mint afféle nomád nép. (…).

Ügyesen kilesik a kedvező alkalmat, és ellenségeiket nem annyira kardjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségekben való megszorítás útján.

Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjukkal szerzik meg az előnyt. (…)

Gyakran egy kötélre vevén a felesleges lovakat, hátul, azaz a csatasor mögött annak védelmére helyezik el. A harcvonal rendjének mélységét, azaz a sorokat nem egyformán alakítják, inkább a mélységre fordítván a gondot, hogy a harcvonal vastag legyen, és az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik.

Jobbára a távolharcban, a lesvetésekben, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.

Hogyha pedig megfutamították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek, és kíméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem gondolva, mint az üldözésre. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból." *(Bölcs Leó bizánci császár Taktika című művéből, amelyet 900 körül írt.)*

A vérszerződés. László Gyula rajza

9

Figyeljük meg a vezérek öltözetét! Gyűjtsük össze, mi minden mutatja a képen, hogy nomád vezérek szövetkezéséről van szó! Mit jelképeznek az összefogott nyílveszők? [F]

10

Mely népek jellegzetes harcmodorát írja le a forrás? Jellemezze ezt a harcmodort! Gyűjtse ki a forrásból a fegyvereket! Készítsen sematikus rajzot a szöveg alapján a magyarok harci taktikájáról! Hány fázisra bontaná az ábrázolást? Mit tudunk meg őseink társadalmáról? [F]

Nézőpontok

Megállapítottuk, hogy őstörténetünkben kevés a biztos tény, és feltártuk ennek okait. Tudjuk, hogy az őstörténetünkre vonatkozó megállapítások jelentős része feltételezés, és a tények egy részének átrendezésével egy újabb elmélet állítható fel. Vizsgáljunk meg és vitassunk meg most két problémát: az őshaza elhelyezkedésének kérdését és a magyarság vándorlásának állomásait!

Az elmúlt fél évszázadban a tudomány különböző vidékeken vélte felfedezni az őshaza területét. Az 1950-es években Közép-Ázsiát feltételezték, majd a Volga–Káma-könyök vált elismertté. Ma leginkább az Iszim és a Tobol vidéke az elfogadott.

A történészek egy része Etelközt és Levédiát nem tartja vándorlásunk külön-külön állomásának. Feltételezésük szerint eleink már a VII. század végén megszállták a Fekete-tengertől északra fekvő sztyeppét. Erre utal az a körülmény is, hogy nincs nyoma a IX. század első felében (830-as évek) külső támadásnak se a Balkánon, se a Kárpát-medencében. Márpedig, ha őseink ebben az időben átköltöztek volna a Duna és a Dnyeper vidékére, az ott élő lakosságnak menekülnie kellett volna.

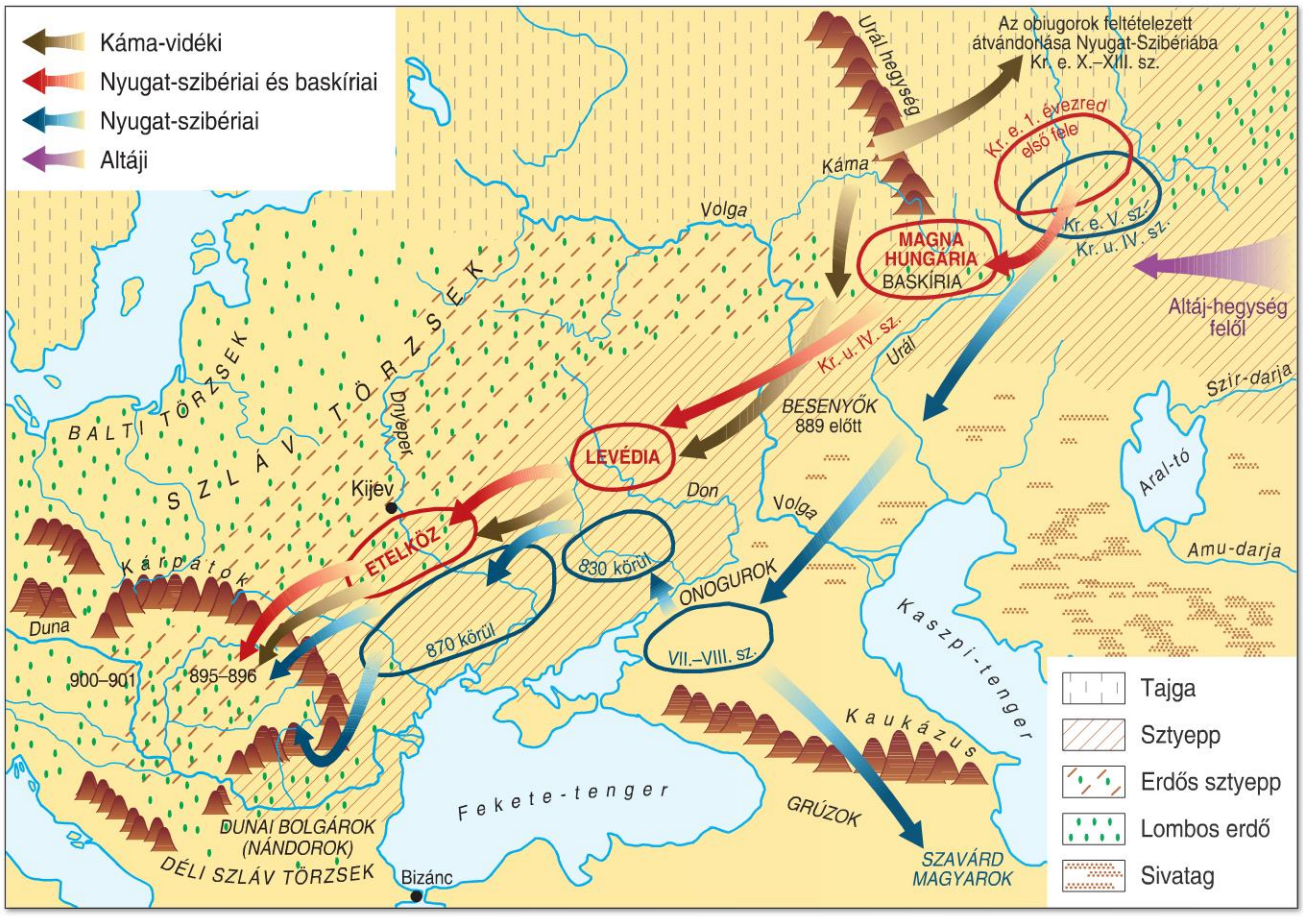

Feltételezett magyar őshazák

Nevezzük meg a térkép alapján a feltételezett őshazákat! Keressünk érveket a helyszín igazolására, majd soroljunk föl ellenérveket is! Mely problémák nehezítik a vándorlás néhány állomásának pontos azonosítását? Mi magyarázhatja, hogy a magyar törzsek különböző területeken bukkantak fel? Mennyiben nehezíti ez a tény az őstörténet kutatását? [F]

39. A honfoglalás

A hunok bukása után a Kárpát-medence továbbra is a népek országútja maradt.
Árpád vezetésével őseink Etelközből kiindulva két szakaszban foglalták el a Kárpát-medencét.
A bajor ellentámadások visszaverésével vált befejezetté a Kárpát-medence meghódítása.

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTT Attila halála után (453) a Hun Birodalom szétesett, s a Kárpát-medence a **germán népek** (gótok, majd longobárdok, gepidák) hazájává vált. A germánokat a Baján kagán vezetésével érkező **avarok** űzték el (568), és az Alföldet birodalmuk központjává tették.

A nomád avarokat a népvándorlás vihara vetette Közép-Ázsiából a Kárpát-medencébe. Európa e feltehetően török népnek köszönhette a **kengyel** megismerését (enélkül nem alakult volna ki a páncélos lovagi harcmodor). Új hazájukból kiindulva végigportyázták, rabolták a környező területeket. Kalandozásaik nyomán szinte **kipusztult a Balkán lakossága,** ami lehetővé tette a **szlávok** nagyarányú beköltözését.

Az avar kagánok hatalma hanyatlani kezdett, de 680 táján a bolgár-törökök birodalmának felbomlásakor újabb nomádok érkeztek avar földre, ezért ismét megerősödött birodalmuk. **Nagy Károly** 800 körül több hadjáratban **szétverte az avar törzsszövetséget,** s Pannónia területén **őrgrófság**ot szervezett. Az avarok egy része frank fennhatóság alá került és megkeresztelkedett. Másik részük a Kárpát-medence keleti felére húzódott.

Az avar uralom összeomlásával egyre nagyobb számban érkeztek szlávok a Kárpát-medencébe. **A Dunántúlon kisebb szláv fejedelemségek** alakultak, mint Pribina állama, Zalavár központtal. A szlávok **elismerték a frank fennhatóságot,** hűbéresekként birtokolták a vidéket. **Harcban** álltak **a morvákkal,** akik a Kárpát-medence északnyugati részét tartották kezükben. 862-től mindkét fél az Etelközben lakó **magyarok**at hívta **segítségül**. Szvatopluk halálát követően (894) a morva állam szétesett, így **a Kárpát-medencében nem létezett jelentősebb államalakulat**.

A HONFOGLALÁS ELSŐ SZAKASZA Őseink zsákmányszerző hadjárataik során megismerték a Kárpát-medencét. A hegyektől védett pusztákat alkalmasnak találták a letelepedésre. Ezért dönthettek úgy, hogy Etelközből ide költöznek a **veszedelmes keleti szomszéd, a besenyők** elől.

A honfoglalás valószínűleg tervszerű vállalkozásnak indult. Nem egyszerre kelt útra az egész népesség az állatokkal és minden felszereléssel együtt. **895-ben Árpád vezetésével a magyarok többsége a Vereckei-hágón keresztül** benyomult a új haza területére. Ugyanekkor az Al-Dunánál egy kisebb magyar sereg (Árpád fiának a parancsnokságával) a bizánciakkal szövetségben támadta a görög császárságot szorongató bolgár cárt, Simeont. Időközben a besenyők rátörtek az etelközi szállásokon maradt magyarokra. **A megtámadottak a Kárpátok hágóin keresztül Erdélybe menekültek**.

A besenyők azért támadtak, mert őket is szorongatták más népek. A sztyeppei országútra oly jellemző láncreakció következett be. Az arabok az Aral-tó környéki pusztákon leverték az úzokat, akik a besenyők területével kárpótolták magukat. A besenyők pedig a magyarokat szorították ki korábbi hazájukból.

A régészeti leletek tanúsága szerint az etelközi szálláshelyeken maradt nőket és gyerekeket mégse irtották ki teljesen, mint azt a források állítják. Ám őseink veszteségei nagyok lehettek, emberben is, de főleg az állatállományban.

A Kárpát-medencébe betelepülő törzsek **gyorsan lejutottak az Alföldre,** és a Garam–Duna vonaláig megszállták a vidéket. Ezen a területen, a bolgárokon kívül nem találkoztak számottevő ellenállással. A következő évekről nem szólnak a források, de nyilvánvalóan a sorok rendezése, **az új hazában való berendezkedés** kötötte le erejüket. Ezt igazolja, hogy több évig nem indítottak hadjáratot nyugat felé.

A HONFOGLALÁS MÁSODIK SZAKASZA 898-ban a keleti frank uralkodó magyar hadak segítségét kérte itáliai ellenfele visszaszorítására. A magyarok Észak-Itáliára támadtak, ahol pusztítottak, városokat raboltak ki. Miután kiteleltek ott, hazatértek. Ezt követően először a morvákat verték ki a Kárpát-medencéből, majd a bajorokra támadtak, és **elfoglalták Pannóniát** (Dunántúl, Dráva–Száva köze, Bécsi-medence), elsöpörték a kis szláv hűbéres fejedelemségeket (900).

További harcokat igényelt a megszerzett új haza biztosítása. A bajorok nem nyugodtak bele gazdag tartományuk elvesztésébe. Nagy erőkkel támadtak a Duna vonalán, de **Pozsony közelében súlyos vereséget szenvedtek** (907). Ezzel a győzelemmel a magyarság megvédte honát, megteremtve a lehetőséget nemzetünk megmaradására.

ARCHÍVUM

1 Mi a forrásértéke számunkra a rövid idézetnek? Mely kérdésekre kapunk belőle választ? Kiknek a kezében volt a Dunántúl nyugati része? Hová tartozott egyházilag? Mely etnikum(ok)hoz köthetjük Zalavár lakóit? Kikkel álltak ellenséges viszonyban? [SZ]

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTT

„Az Úrnak tehát a 865. esztendejében Adalwinus, a tiszteletre méltó salzburgi érsek Krisztus születését Chezilónak a várában ünnepelte, amelyet újabban Mosaburcnak [Moosaburg = Mocsárvár a Zala mentén, a mai Zalavár helyén] hívnak, amely atyjának, Pribinának a halálával őreá szállt. Pribinát a morvák ölték meg." *(A bajorok és karantánok megtérése című munkából)*

2

Keleti gót díszcsat

3 A Kárpát-medence az V–VI. században

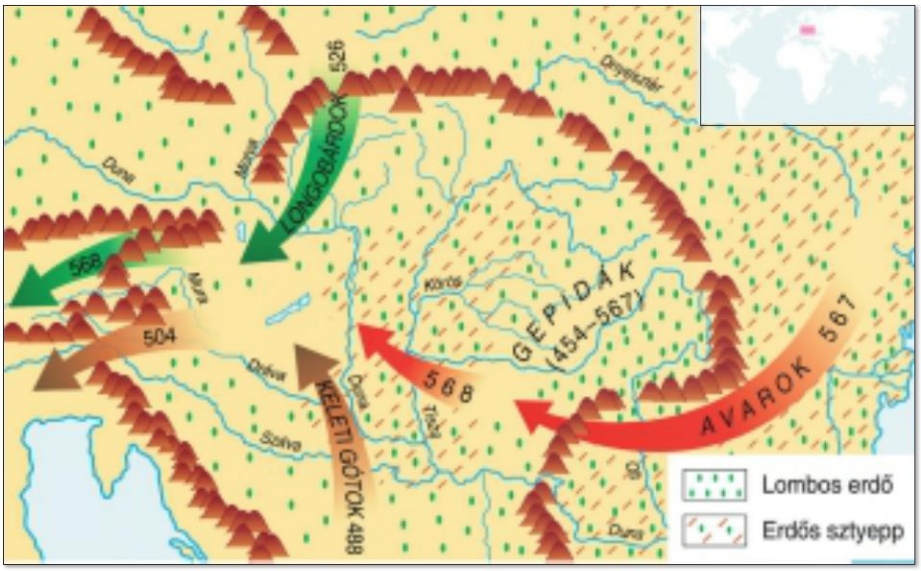

4

Avar előkelő fülbevalója

5 A Kárpát-medence a VII–VIII. században

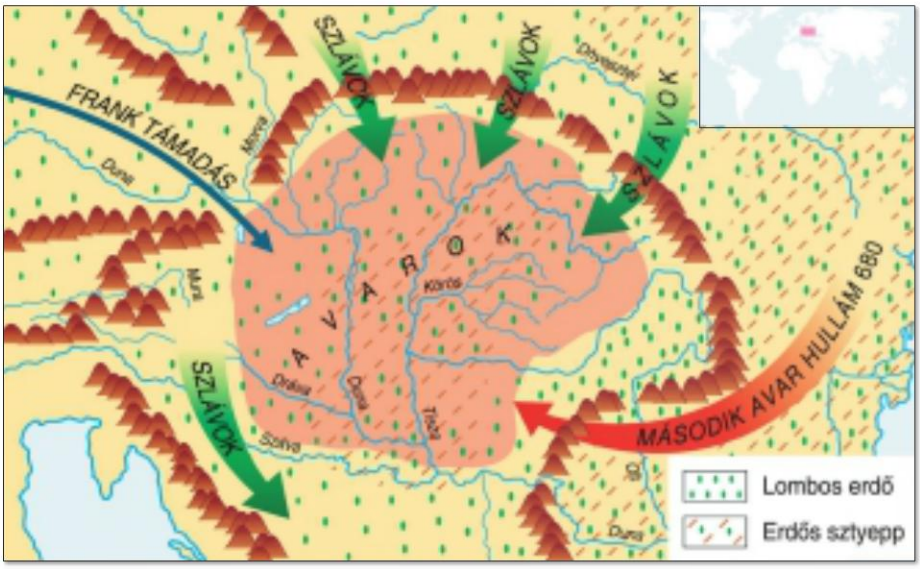

6 A Kárpát-medence a IX. században

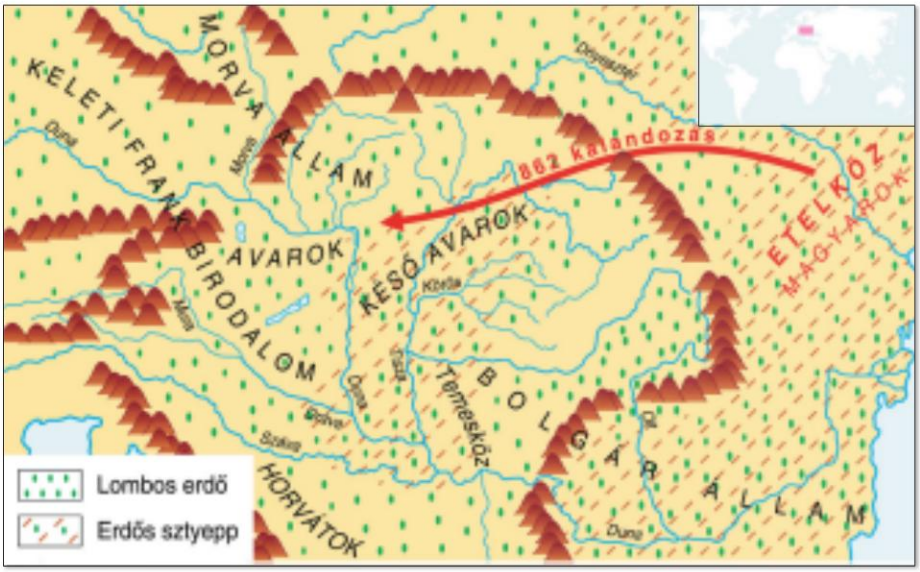

Kövessük nyomon a Kárpát-medence kora középkori történetét! Mely területeket szállták meg az avarok? Hány hullámban érkeztek az avarok erre a területre? Milyen népmozgások zajlottak le a Kárpát-medence körzetében a VI–VIII. században? Jellemezzük a honfoglalás előestéjén a Kárpát-medence hatalmi és népesedési viszonyait! [F]

Avar fejedelem nyeregverete

Hajfonatot díszítő korong Rakamazról

Milyen, már ismert motívumokat fedezhetünk fel a nyergen? [SZ]

7

8

9

A nagyszentmiklósi aranykincs egy darabja. A ma Romániához tartozó község határában 1799-ben találták a tíz kilogramm súlyú aranykincs leletet. Az avar fejedelmi udvarból származó, 23 edényből álló étkészletet feltehetőleg a frank vagy bolgár támadás idején ásták el. A korsók, ivóedények, kelyhek, tálkák gazdagon díszítettek (keleties indák, páncélos vitéz, sas stb.), némelyikükön rovásírás, az egyiken görög felirat és bizánci kereszt is látható. A páratlan kincsleletet ma a bécsi Szépművészeti Múzeumban őrzik

Hogyan kerülhettek az avar fejedelmi udvarba ezek a kincsek? Milyen események járulhattak hozzá a jelentős pénz- és kincsleletek keletkezéséhez? Miért nem egyértelmű, hogy melyik néphez kapcsolódnak ezek az ötvösremekek? [SZ]

10

A HONFOGLALÁS ELSŐ SZAKASZA

„Erre Árpád és a hét vezér benyomult Pannóniába, nem mint jövevény, hanem mint a föld örökös jogú birtokosa. Ekkor másik követet küldtek a fejedelemhez [Szvatopluk] és ezzel az üzenettel bocsátották el: »Árpád és emberei azt mondják neked, hogy azon a földön, amelyet megvettek, ne maradj tovább semmiképpen, mivel a földedet lovon, füvedet féken, vizedet nyergen megvették, és te szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet nekik engedted!« Midőn a fejedelemnek elmondták az üzenetet, így szólt: »Azt a lovat üssék agyon bunkósbottal, a féket dobják a rétre, a nyerget pedig vessék a Duna vizébe.« Mire a követ így szólt: »S aztán az én uramnak [Árpádnak] mi kára lesz belőle? Ha lovat agyonütöd, az ő lovának adsz eledelt, ha az aranyos féket a fűbe dobod, kaszáláskor az ő emberei lelik meg, ha az aranyos nyerget Dunába veted, az ő halászai vonják ki a partra, s azok viszik haza! Akié a föld, a fű, a víz, azé minden!«" *(Részlet a Gesta Ungarorumnak nevezett XI. századi őskrónikából, a Budai Krónika alapján)*

Milyen mondai hagyományra utal a szerző a „megvétel kapcsán"? Hogyan következtethetünk a honfoglalás leírásából a magyarok életmódjára? Milyen X. századi politikai realitások tárhatók fel a szövegből? [SZ]

11

12

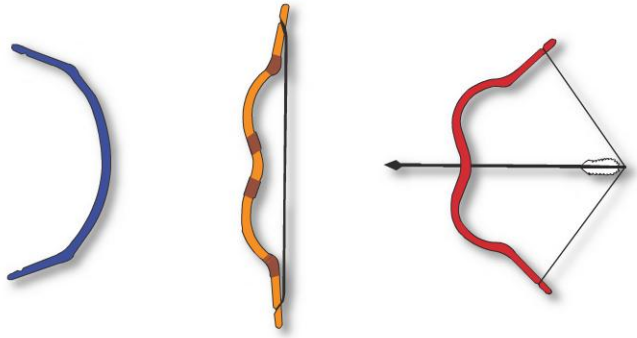

A hunok, avarok, magyarok, besenyők és más nomád népek félelmetes fegyvere a nagyjából azonos szerkezetű ún. visszacsapó íj volt. A rajz azt szemlélteti, hogy a rugalmas fából, állati anyagokból készült íj kifeszítve hogyan viszonyul nyugalmi állapotához. Az íj felhúzásához nagy erő kellett, és a kilőtt nyíl nagy távolságból is halálos sebet tudott ütni

Mi volt az íjak szerepe a nomád harcmodorban? Milyen problémát vet fel a nomád népek viszonylag egységes kultúrája? [F]

13

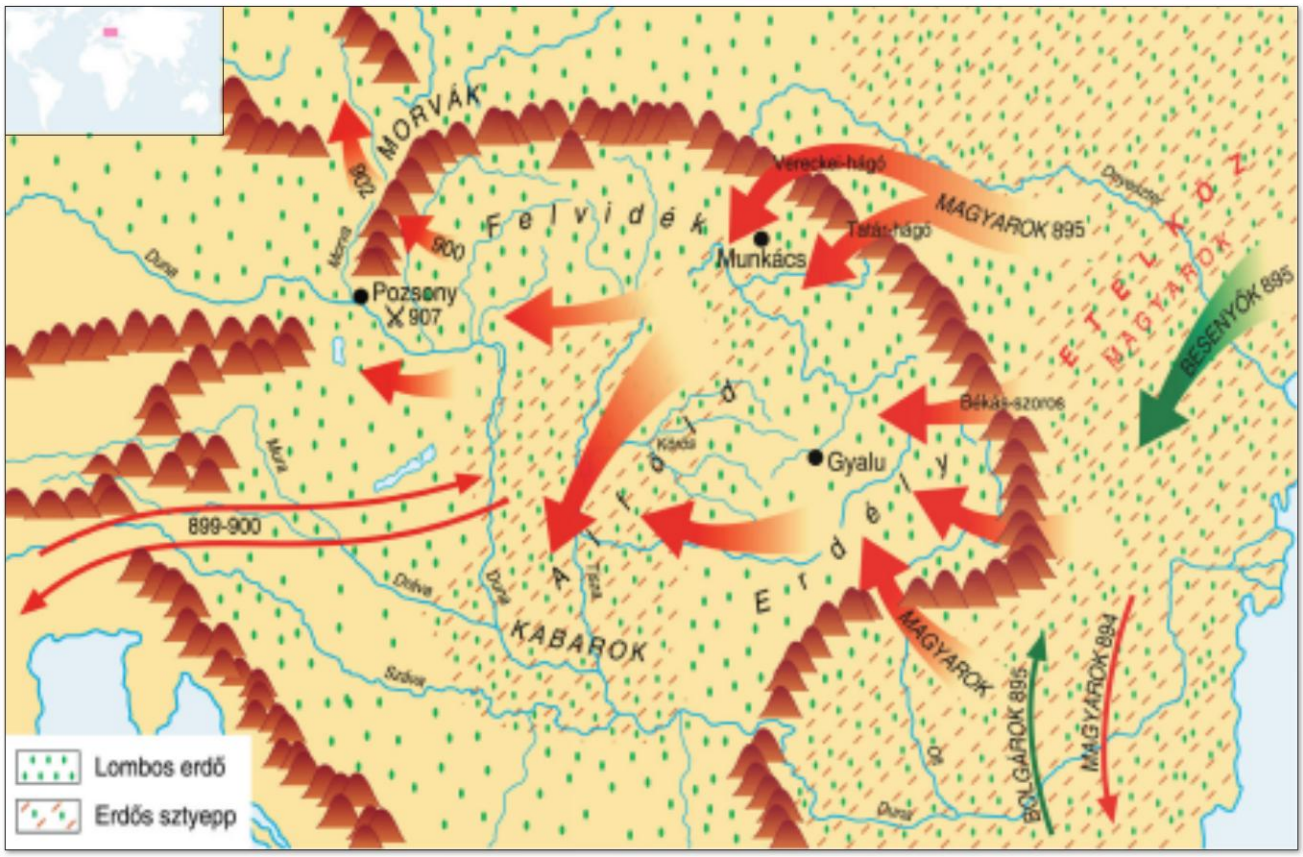

14

A honfoglalás

A térkép alapján mutassa be a honfoglalás menetét! Mely tényezők befolyásolták az eseményeket, s azok irányait? [F]

A HONFOGLALÁS MÁSODIK SZAKASZA

„Reggelre kelve hajnal előtt Tétény két részre osztotta seregét. Az egyik részt kissé felfelé küldte, hogy a folyón átkelve majd Gyalu katonáinak a meglepetésére avatkozzék bele a harcba. Ez így is történt. Mégpedig, mivel átkelésük könnyen ment, mindkét csapat egyszerre bocsátkozott harcba. Heves küzdelem kerekedett, azonban Gyalu vezér katonái maradtak alul, s közülük sokan elestek, sokan pedig fogságba jutottak. Mikor vezérük, Gyalu látta ezt, hogy életét megmentse, kevesedmagával futásnak eredt. De miközben a Szamos folyó mellett fekvő vára felé sietve menekült, Tétény vitézei merészen futtatva nyomába szegődtek, és a Kapus-patak mellett megölték. Mikor a föld lakosai látták uruk halálát, önként békejobbot nyújtottak, és urukká választották Tétényt, Horka apját. A helyen, amelyet Esküllőnek mondanak, esküvel erősítették meg hűségüket. S attól a naptól kezdve hívták azt a helyet Esküllőnek, mert ott esküdtek. Tétény pedig onnantól fogva békével és szerencsével birtokolta ezt a földet, ivadéka pedig egészen Szent István király idejéig tartotta meg." *(Anonymus Erdély meghódításáról)*

Mondja el saját szavaival röviden az Anonymus által előadott eseményeket! Keressen arra utaló jeleket, hogy kitalált történetről van szó! A térkép is segítségünkre lehet (földrajzi nevek eredete)! [SZ]

15

16

17 Honfoglalás kori női ékszer

Tarsolylemez. A honfoglalás kori ötvös remekművek a férfiak derékszíjára erősített, kisméretű (10-15 centiméteres oldalú), bőrből vagy textilből készült tarsolyt díszítették. A tarsolyban személyes tárgyakat, tűzgyújtó eszközöket tartottak

Magyarázza meg, hogy miért válhattak a tarsolylemezek a honfoglalók szinte legismertebb tárgyaivá! Hasonlítsuk össze a lemez motívumait az eddig megismert leletek motívumaival! [GY]

18

A honfoglalás, ahogyan a Képes Krónika illusztrátora (Hertulfia Meggyesi Miklós) a XIV. században ábrázolta, és ahogyan Feszty Árpád elképzelte a XIX. század végén

19

Hasonlítsuk össze a két műalkotást! Kik szerepelnek a képen, kik a központi alakok, milyen a szereplők ruházata, milyen eseményeket emel ki a festmény, milyen a táj? Mennyiben közvetít a két festmény hasonló képet a honfoglalásról, és melyek az eltérések? [GY]

Nézőpontok

A honfoglalás korának a tudományban ma elfogadottól eltérő értelmezése a kettős honfoglalás elmélete. Nemcsak a legkidolgozottabb elgondolás, hanem a legnagyobb hatást is ez váltotta ki a különféle elméletek közül. Az elmélet kidolgozója László Gyula régészprofesszor volt, aki az avar régészeti leletek kutatása során jutott új megállapításokra. Eszerint az avarok Kárpát-medencébe érkező második hullámát (680) nem török, hanem magyar népesség alkotta, s ezek megélték Árpád magyarjainak a honfoglalását (895–900).

Első lépésként sikerült elkülöníteni a „második hullámmal" ide érkező népesség régészeti anyagát. Majd a temetők részletes feltárása után kiderült, hogy a „késő avarok" és Árpád magyarjainak a leletei területileg kiegészítik egymást, és mindkettő terület az Árpád-korban mind helyneveiben, mind népességében magyar.

A magyarság idegen nyelveken ismert neve (Ungaren, Hungarie stb.), mely az onogurból (= tíz törzs, a bolgár-török törzsszövetség neve) származik, szintén utal a 680 táján beköltöző nomádok és a magyarság közeli kapcsolatára. A kettős honfoglalás elméletét támogatja az a felfogás is, melyet az etelközi szálláshelyünkkel kapcsolatban már megismertünk: eszerint őseink már a VII. század végén megvetették ott lábukat.

Írásos bizonyítékok nincsenek. A történeti forrásokat azonban lehet László Gyula nézete szerint is értelmezni. Napjainkban újabb késő avar temetők kerülnek felszínre, melyekbe az Árpád-korban is temetkeztek: ez folyamatosan lakott településre utal. A régészeti leletekről azonban nehéz megállapítani, hogy az azokat hátrahagyó emberek milyen nyelven beszéltek. Így a történettudományban ma is vita folyik a kettős honfoglalás elméletéről.

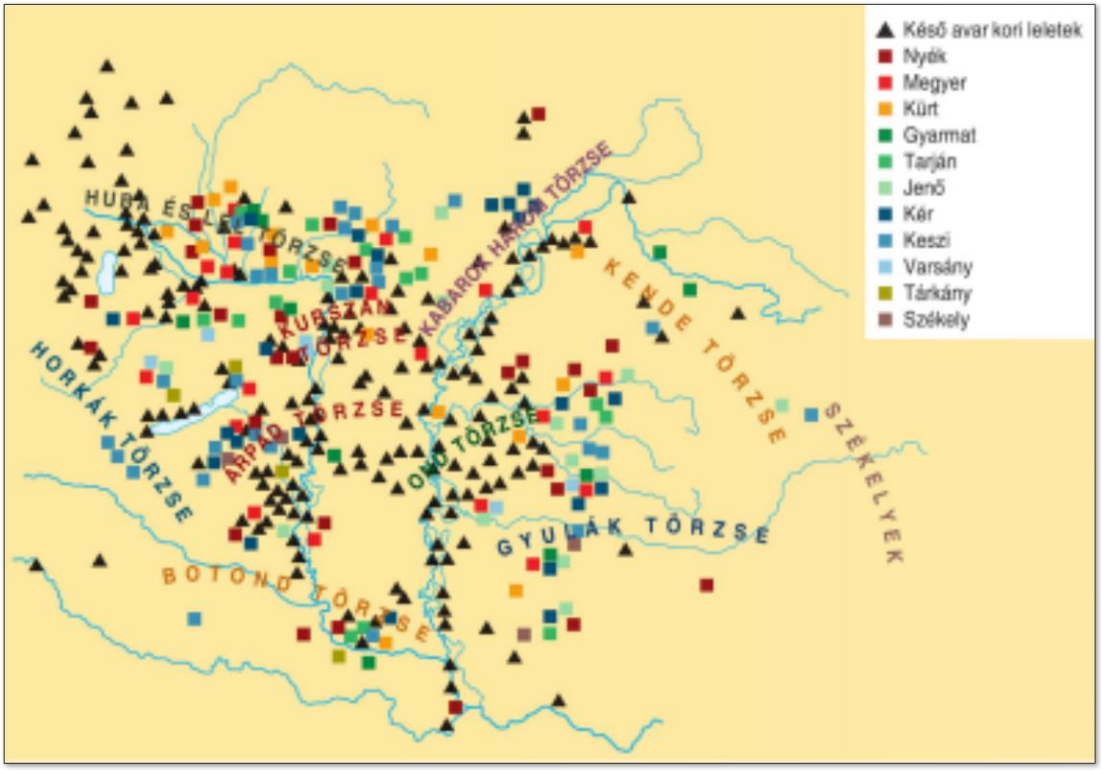

Avar és honfoglalás kori temetők elhelyezkedése a Kárpát-medencében

Milyen sajátosság figyelhető meg a két nép temetkezése között? Hasonlítsa össze a temetkezési helyek elhelyezkedését a XI. századi etnikai térképpel! [F]

20

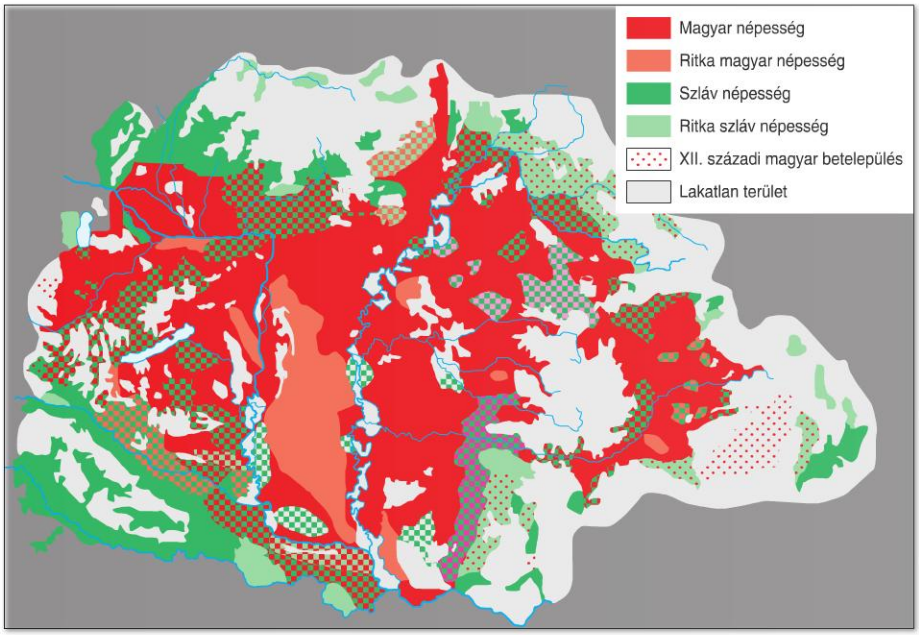

Magyarország XI. századi etnikai viszonyai

Mely népek (etnikumok) éltek a XI. századi Magyarországon? Nevezze meg települési területeiket! Milyen földrajzi jellegzetességei vannak az egyes népek települési területeinek? Hogyan jelöli a vegyes lakosságú területeket a térkép? Mennyiben változtatná meg a kialakult képet, ha a térkép nem tüntetné fel a lakatlan vidékeket? [F]

21

40. A letelepedéstől az államalapításig

A kalandozások zsákmányszerző hadjáratok voltak. Sikereiket a felbomlott Frank Birodalom utódállamainak széttagoltsága tette lehetővé. A Német-római Birodalom megerősödése véget vetett a kalandozásoknak.
A X. század végén a magyarság számára a fennmaradást a keresztény, feudális Európához való csatlakozás jelentette.
Géza fejedelem nevéhez fűződik a törzsfők hatalmának megtörése és a kereszténység felvételének megkezdése .
Géza művét Szent István fejezte be. A hatalom megszerzésével, a katolikus egyház és a közigazgatás alapjainak lerakásával hazánkat a keresztény Európához kapcsolta.

A KALANDOZÁSOK A nomád magyarság – mint minden nomád nép – már korábbi szálláshelyeiről portyákat indított szomszédai ellen. Ilyen kalandozások a honfoglalás előkészítésében is szerepet játszottak. **A portyák a Kárpát-medence megszerzése után is szinte évente ismétlődtek**.

A magyarok **leggyakrabban nyugat felé támadtak.** Észak-Itália, Bajorország, Szászország volt legtöbbször a célpont. Gyors mozgású lovas csapataikkal azonban eljutottak Dél-Itáliába, Franciaországba, sőt átkeltek a Pireneusokon. Támadásokat indítottak dél felé, Bizánc ellen is.

A hadjáratok elsődleges célja a **zsákmányszerzés volt.** Portyázó őseink elsősorban a gazdag templomokat, kolostorokat rabolták ki, és aranyat, ezüstöt, drága szöveteket zsákmányoltak. Foglyok tömegét hurcolták el. Nagy részüket eladták rabszolgának, vagy szolganépeiket gyarapították velük.

A kalandozások sikerei döntően a hűbéri berendezkedésű országok **széttagoltság**ának köszönhetők. Belső harcaik miatt nem tudtak eredményesen ellenállni. Gyakran a magyar seregek „megrendelésre" érkeztek: egy-egy uralkodó vagy tartományi vezető ellenségei meggyengítésére használta fel eleinket. A győzelmekben szerepet játszott a nyugatiak számára szokatlan **nomád harcmodor.** A fegyelmezett magyar csapatok heves támadásai, színlelt menekülései megbontották a fegyelmezetlen nyugati alakulatokat. Sorozatos vereségeket mértek rájuk.

A magyar támadások összefogásra sarkallták a nyugatiakat. I. (Madarász) Henrik szász uralkodó adófizetéssel vásárolt békét a magyaroktól, s a nyugalmat erőgyűjtésre használta fel. Később megtagadta az adót, és ütőképes páncélos seregével **Merseburg közelében legyőzte a betörő magyarokat** (933). A rabló hadjáratok egy ideig folytatódtak, de Henrik fia, **I. (Nagy) Ottó döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál (955), ami a nyugati kalandozások lezárulását jelentette**.

A MAGYAR TÁRSADALOM A X. SZÁZADBAN A hiányos források miatt **kétféle társadalomszerkezet**et is felvázolhatunk. Feltételezhetjük azt is, hogy a **nomád törzsi szervezet** bomlása még kezdeti fokon állt, vagyis a társadalom a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott. Eszerint a fegyveres nomád pásztorok tömegei vettek részt a kalandozásokban a zsákmány reményében. **Nem zárható ki** az sem, **hogy** őseink már **a bomló törzsi** (félnomád) **társadalomban éltek:** már kialakult a törzsfők-nemzetségfők (bőség) hatalmát biztosító fegyveres kíséret (jobbágyok) és mellettük a mindinkább szolgálatra kényszerített szabadok (ínség) tömegei. Ez esetben a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat. A kalandozó hadjáratok célja pedig épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása lehetett.

GÉZA ÉS ISTVÁN MŰVE: AZ ÁLLAMALAPÍTÁS A kalandozások lezárulása után a magyarság választ elé került. Az egyik lehetőséget a nomád életmódot megőrző népek (hunok, avarok) sorsa jelentette: rövid tündöklés után a szétszóródás, az enyészet. A másik lehetőség: **csatlakozás a kialakuló keresztény, feudális Európához, a keresztény magyar királyság megszervezése.** Ez biztosíthatta a megmaradást.

A törzsszövetség élén két méltóság (fejedelem) állt. A tudósok vitatkoznak arról, hogy Árpád vajon a kündü vagy a gyula tisztséget töltötte be. Tény, hogy vezértársa (Kurszán) halála után (904), megszűnt a kettős fejedelemség. **A vezetés Árpád és utódainak a kezébe került.** A szegényes forrásanyag nem teszi lehetővé, hogy a honfoglalást követő évtizedekben a fejedelmi hatalom alakulását pontosan rekonstruáljuk. Árpád utódai a **nomád öröklési rend** szerint követték egymást. Mindig **a nemzetség legidősebb férfitagja** örökölte a hatalmat (szeniorátus). Így került a fejedelmi székbe 972-ben Árpád dédunokája, Géza.

Géza nevéhez fűződik **a törzsfők hatalmának fegyveres megtörése**. A céltudatos fejedelem házasságával is hatalma megszilárdítását segítette elő. Az erdélyi Gyula leányát, Saroltát vette feleségül, megszerezve ezzel a keleti országrészek támogatását.

Felmérve országa változó külpolitikai helyzetét, a keresztény szomszédok megerősödését, igyekezett kivédeni a várható nyugati támadásokat. **973-ban elküldte követeit a Német-római Birodalom császárához, I. (Nagy) Ottóhoz** Quedlinburgba. **Hittérítőket kért** az uralkodótól népének, majd lemondott a Lajtán túli magyar területekről. Az engedmények meghozták a kívánt eredményt. **Fia,** Vajk, a későbbi Szent **István számára sikerült megszerezni feleségül Gizella bajor hercegnőt**. A hercegnő révén az Árpádok rokonságba kerültek a császári uralkodócsaláddal (Szász dinasztia). **A Gizellával magyar földre érkező lovagok tovább erősítették a fejedelmi hatalmat.**

Géza halálakor (997) már az Árpádok kezében volt az ország nagy része. Azonban **a családon belül Géza fiával szemben hatalmi igényekkel lépett fel Koppány,** aki István nagybátyja volt. A Géza által bevezetett új öröklési rend ellen lázadó Koppányt az idegen lovagok segítségével **István legyőzte, így hatalma megszilárdult**. A helyzet megérett arra, hogy a fejedelem a nagyobb tekintélyt biztosító királyi címért folyamodjon. II. Szilveszter pápától koronát kapott, amellyel **1000 és 1001 fordulóján Istvánt Esztergomban megkoronázták. Magyarország** a **keresztény királyság**ok közösségébe lépett.

Az ifjú királynak azonban **további harcok**at kellett vívnia azért, hogy az ország egész területe az ellenőrzése alá kerüljön. **Erdély**ből kiszorította anyai nagybátyját, Gyulát. Majd **a Temes és a Maros vidék**ének birtokosát, Ajtonyt győzte le. Ezzel **István az egész Kárpát-medence egyedüli urává vált**. Hatalma az ország kétharmadára kiterjedő földbirtokain nyugodott – ez volt az alapja az új, feudális állam működésének is. A következő évtizedekben István kiépítette a **magyar államszervezet**et és – ezzel szoros összefüggésben – megszervezte a **magyar katolikus egyház**at.

ARCHÍVUM

1 Hátrafelé nyilazó magyar harcos az aquileai dóm freskóján

2 Keresse meg a történelmi atlaszban Aquileát! Milyen fontos út vezet át a városon? A nomád harcmodor mely fontos taktikai elemét ábrázolja a freskó? [F]

3

A KALANDOZÁSOK

„(…) a magyarok népe öldöklésre szomjasan, és vágyódva a harcra, meglepi a még ásítozó keresztényeket, mert többeket a nyíl előbb ébresztett fel, mint a kiáltozás; másokat pedig, akiket ágyukban döftek keresztül, sem a zaj, sem a sebek nem ébresztettek már fel, mivel előbb szállott el belőlük a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is súlyos küzdelem kerekedik: a türkök hátat fordítva, mintha megfutamodnának, serényen kilőtt nyilaikkal igen sokat leterítenek. […] aljas természetüket mégsem elégítette ki a keresztények ily mérhetetlen legyilkolása, hanem, hogy álnokságuk dühét jóllakassák, keresztülszáguldoznak a bajorok, svábok, frankok és szászok országán, mindent felperzselve. Nem is akadt senki, aki megjelenésüket bárhol, mint a nagy fáradsággal vagy a természettől megerősített helyeken bevárta volna. A nép itt jó néhány éven keresztül adófizetőjük lett." *(Liutprand krónikájából, X. század)*

Mutassuk be őseink harcmodorát! Vessük össze Liutprand leírását Bölcs Leó tudósításával! Minek köszönhetők a magyarok katonai sikerei? Hogyan vélekedik a szerző őseinkről? Hasonlítsuk össze magyarságképét az arab és görög szerzők állításaival! Mely tényezők határozhatják meg egy szerző véleményét egy népről? [SZ]

„Krisztus hitvallója, isten szolgája, ó, Germinianus, imádkozva könyörögj, hogy ezt az ostort, amelyet mi, nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyéből elkerüljük (…) kérünk téged, bár hitvány szolgáid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól." *(Templomi könyörgés Modenából, 924)*

Írja le, milyen hatással lehettek kalandozó eleink a megtámadott városok lakosságára! [SZ]

4

A kalandozások

Melyek voltak a kalandozások fő irányai? Mely tényezők segítették elő a hadjáratok sikereit? Milyen hatásokat válthattak ki a kalandozó portyák Nyugat-Európában? Mutassuk ki ezen hatásokat a térkép alapján! [F]

A MAGYAR TÁRSADALOM A X. SZÁZADBAN

„(…) Állítottak maguk közül egy bírót, (…) hogy ő az egész sereg felett bíráskodjék, az egyenetlenkedők pereit eldöntse. Úgy azonban, hogy ha a bíró mértéktelen ítéletet hozna, a közösség megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és bírót pedig leteheti, amikor akarja. Ez a jogszokás a hunok, vagyis a magyarok között egészen Taksony fia, Géza vezér idejéig sértetlenül érvényben volt. Míg tehát a magyarok meg nem keresztelkedtek és keresztényekké nem lettek, a kikiáltók a táborokban ily szavakkal hívták fegyverbe a magyarokat: Isten és a magyar nép szava az, hogy ezen és ezen a napon és ezen a helyen mindenki fegyveresen pontosan megjelenjék, és ott a közösség tanácsát és parancsát meghallgassa. Aki pedig elégséges ok nélkül a parancsot semmibe vette, azt a szkítiai törvény értelmében karddal kettéhasították, vagy törvényen kívül állónak nyilvánították, vagy közszolgaságba taszították. Válaszfalat magyar és magyar között csak efféle bűnök és kihágások emeltek. Egyébként pedig, mivel az összes magyar egy apától és egy anyától származott, hogy mondhatnánk az egyiket nemesnek, hacsak nem ily bűnökért elmarasztalva jutottak volna szolgaságra (…)" *(Kézai Simon: Gesta Hungarorum)*

Tárja föl, hogy milyen változást érzékeltet sajátos módon a krónika a társadalomban és az államszervezetben! Mivel indokolja a társadalmi különbségek létrejöttét? Mely nép történeténél találkoztunk hasonló változást leíró forrással? Keresse meg a forrást a tankönyvben! [F]

5

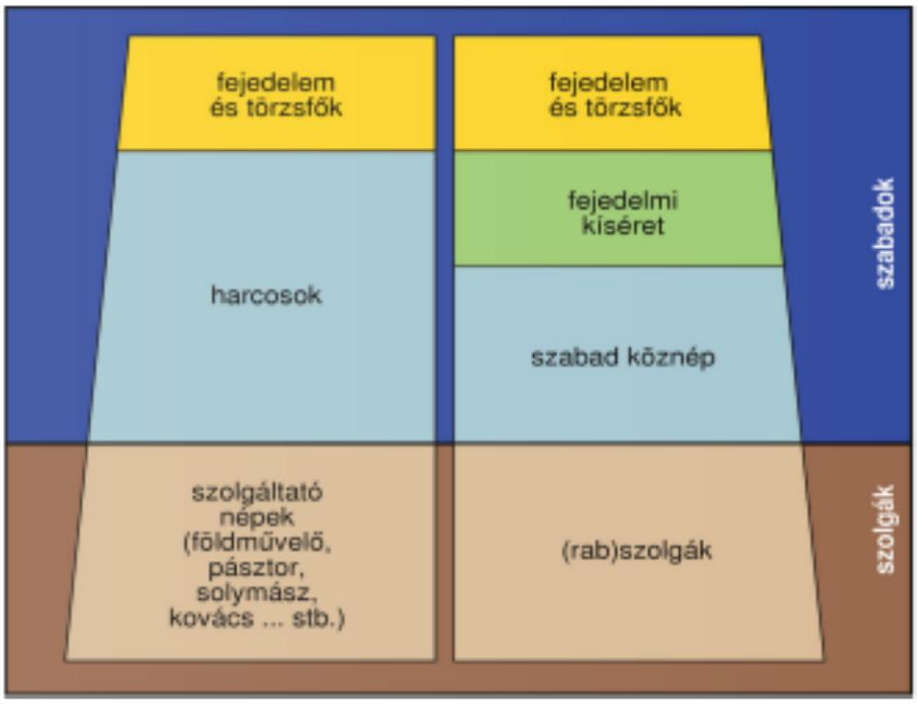

A X. századi magyar társadalom

Jellemezze a magyar társadalom tagozódását az ábra alapján! Mi a különbség a bemutatott két társadalmi szerkezet között? A tankönyvi szöveg alapján nevezze meg a két társadalmi szerkezetet! [F]

6

GÉZA ÉS ISTVÁN MŰVE: AZ ÁLLAMALAPÍTÁS

István harca a hatalomért

Kövesse nyomon István belés külpolitikai lépéseit! Tárja fel a kül- és belpolitikai lépések közötti összefüggéseket! [F]

7

„Akkoriban volt Marosvárt egy Ajtony nevű nagyon hatalmas fejedelem. Aki Bodony [Vidin] városában a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg. Ez felette fitogtatta erejét és hatalmát. Továbbá hét felesége volt, mert nem volt tökéletes a keresztény hitben. István királynak pedig nem adta meg a tiszteletet semmiben, mert bízott katonáinak és nemes embereinek seregében, akik felett uralkodott hatalma teljében. Szilaj paripája számtalan sok volt, mindegyik csordájának külön gulyása, s voltak azonfelül majorságai és udvarházai. Még a királynak a Maroson leúsztatott sója fölött is hatalmat bitorolt, a folyó révhelyein egészen a Tiszáig vámosokat és őröket tartott, és mindent megvámoltatott. A görögöktől felhatalmazást kapott, és az említett Marosvárott Keresztelő Szent János tiszteletére monostort épített, s abba apátot helyezett görög szerzetesekkel…" *(Szent Gellért nagyobb legendájából)*

Miért kellett leszámolni Istvánnak Ajtonnyal, noha ő is keresztény volt? Mi jelentette a honfoglalás után letelepült nemzetségfők gazdagságát? Emelje ki a szövegből, hogy leginkább min alapult Ajtony hatalma! Mi alapján lehet eldönteni, hogy a forrás szerzője István pártján állt? [F]

8

9

10

Szent István koronázási jelvényeivel a koronázási palást. A Gizella királyné által hímzett – miseruhának készült – palást István egyetlen kor- és valósághű ábrázolását láthatjuk

Soroljuk fel a palást látható hatalmi jelvényeket! (Hármat említsünk.) Hasonlítsuk össze István koronáját a későbbi Szent Koronával! Mi a legfőbb különbség? [F]

11

Magyarország István király korában

Soroljuk fel, hogy kiknek a legyőzése révén szerezte meg István az ország felett a fennhatóságot! Magyarország mely felekezethez kapcsolódott István idején? Nézzünk utána, milyen sorrendben alapította István a püspökségeket! Hogyan tükrözik ezt a püspökségek határai? [F]

„(…) hatalmat adok neked, hogy országomban bárhol az igét hirdesd, kísérőket adok melléd, akik éjjel-nappal szolgálnak neked. Te csak nyisd ki a szádat, és vesd el ennek a népnek a szívébe az élet magvát. (…) meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idejében megélhetésedre tizedet szedjenek gabonából. Azt akarom pedig, hogy senki se maradjon, aki ezt nem fizetné. Ne szenvedjenek ugyanis földi szükségletekben semmi hiányt, csak gyakoroljátok hivatásotokat Krisztus szolgálatában, az ige hirdetésében, a keresztelésben és a hitetleneknek Krisztushoz térítésében." *(Szent Gellért nagyobb legendájából)*

Milyen feladatokat jelentett a kereszténység felvétele? Mi volt ebben az állam szerepe? [F]

István király kézjegye

Olvassa ki a király nevét az ábrából! Mire utal a forrás? Keresse meg, melyik uralkodó kézjegye szerepel még e tankönyvben! [F]

A honfoglalás korának népességszáma (becslés)

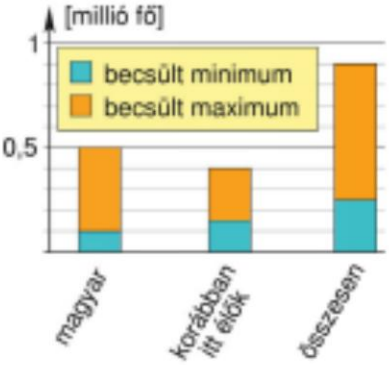

Állapítsuk meg a diagramok alapján, hogy mekkora volt a honfoglaló magyarság lélekszáma! Keressük meg a tankönyvben azt a forrásrészletet, melynek értelmezése segíthet az adatok hitelességének eldöntésében! Mi lehet az oka az eltérő becsléseknek? Milyen belső összefüggést fedezhetünk fel az ábra adataiban? [F]

Nézőpontok

Mai koronázási jelvényeink (a korona, a jogar, az országalma és a palást) közül csak a palást való István korából. A magyar államiságot is jelképező Szent Korona nem azonos azzal a koronával, amelyet az esztergomi érsek illesztett István fejére. A ma ismert Szent Korona a legelfogadottabb feltevés szerint a XII. században készült, két rész, az alsó görög és a felső latin korona összeillesztéséből. A korona eredete és az összeállítás ténye is viták kereszttüzében áll ma is. A kép és ismereteink alapján tárjuk fel, melyek lehetnek a vitatott pontok! Miért olyan kiélezett a vita?

A honfoglaló magyarság népességszámának megítélésében is jelentősek az eltérések (lásd a fönti diagramot). A törzsenként és nemzetségenként letelepülő magyarság létszámáról nincsenek adataink. A történetírás biztosan csak azt állíthatja, hogy többen voltak, mint az itt lakók, mivel nem olvadtak be a szláv népességbe. Azok a történészek, akik eleinket nomádoknak tartják, 90-110 000 főre teszik létszámukat. Azok, akik félnomád társadalmat feltételeznek, jóval magasabb, 400-500 000 fős népességről beszélnek.

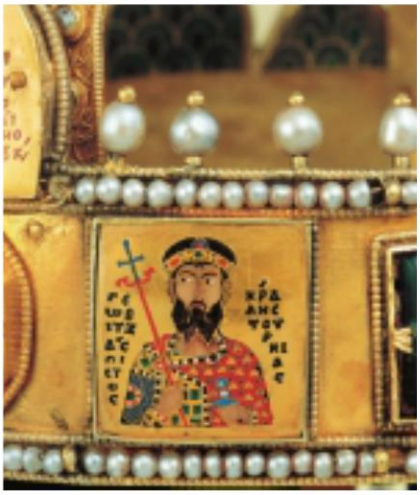

A Szent Korona, államiságunk jelképe, és két részlet a koronából: középen a fölső, ún. latin korona, a jobb oldalon pedig az alsó, ún. görög korona. A korona eredetéről számos elmélet született, melyekkel még többször találkozunk

Nézzen utána, milyen elméletek láttak napvilágot a Szent Korona eredetével kapcsolatban! *Irodalom:* Mérnökök és történészek vitája. História, 1984/3. 14–18. oldal; Váczy Péter: Első királyunk koronája. História, 1988/4. 6. oldal; Zsoldos Attila: A Szent Korona. História, 2000/5–6. 21–28. oldal. [GY]

Időrendi táblázat

Idő (évszázad)	Mezopotámia, Fönícia, Palesztina	Egyiptom	Hellász		Róma		India, Kína	Magyar történelem	Életmód, technika
4. évezred	az öntözéses földművelés kialakulása							Uráli kor	a fazekaskorong megjelenése Mezopotámiában
Kr. e. XXX.	Sumer városállamok kora	Archaikus kor						finnugor kor	a réz elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. XXIX.									a hieroglifák és az ékírás kialakulása
Kr. e. XXVIII.									üvegkészítés Egyiptomban
Kr. e. XXVII.		Óbirodalom Hufu, Hafré, Menkauré							Dzsószer lépcsős piramisa
Kr. e. XXVI.									a piramisok építése Egyiptomban
Kr. e. XXV.							Indus-völgyi civilizáció		a Gilgames eposz keletkezése
Kr. e. XXIV.	Akkád Birodalom								a bronz elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. XXIII.									
Kr. e. XXII.									zikkuratok építése
Kr. e. XXI.		Középbirodalom							sumer reneszánsz
Kr. e. XX.	Óbabiloni Birodalom *Kr. e. 1792–1750* Hammurapi		krétai városállamok						a knósszoszi palota építése
Kr. e. XIX.									
Kr. e. XVIII.			görög törzsek bevándorlása					ugor kor	Hammurapi törvénygyűjteménye
Kr. e. XVII.			természeti katasztrófák						az eke megjelenése Egyiptomban
Kr. e. XVI.		Újbirodalom	akhájok Krétán	MÜKÉNEI KOR			a kínai állam kialakulása		
Kr. e. XV.							árja bevándorlás Indiába		a ló háziasítása
Kr. e. XIV.									
Kr. e. XIII.	héber bevándorlás Palesztinába	IV. Amenhotep Tutanhamon II. Ramszesz	Trója ostroma				a kasztrendszer kialakulása Indiában		a fújtató megjelenése Kínában kísérlet az egyistenhit bevezetésére Egyiptomban
Kr. e. XII.			*1100* körül dór vándorlás	ÁTMENETI KOR					a hangjelölő írás kialakulása Fönícíában
Kr. e. XI.	tengeri népek támadása				a latinok bevándorlása Itáliába				a vas elterjedése a Közel-Keleten
Kr. e. X.	Salamon állama							a magyarság kialakulása Nyugat-Szibériában	a jeruzsálemi templom építése
Kr. e. IX.	Asszír Birodalom								a homéroszi eposzok születése
Kr. e. VIII.				GÖRÖG GYARMATOSÍTÁS	*Kr. e. 753* Róma alapítása	KIRÁLYSÁG			*Kr. e. 776* az első lejegyzett olümpiai eredmények
Kr. e. VII.	*Kr. e. 612* Ninive pusztulása		*Kr. e. 621* Drakón						először vernek pénzt Lüdiában Korinthoszból elterjed a fekete alakos vázafestészet
Kr. e. VI.	Újbabiloni Birodalom *Kr. e. 586–517* babiloni fogság; Méd Birodalom		*Kr. e. 594* Szolón; *Kr. e. 560–510* türannisz Athénban; *Kr. e. 508* Kleiszthenész	A DEMOKRÁCIA KIALAKULÁSA	*Kr. e. 510* a köztársaság kialakulása				Buddha Konfuciusz és Lao-ce
	Perzsa Birodalom							A sztyeppei vándorlás kezdete	a vörös alakos vázafestészet megjelenése

Idő (évszázad)	Mezopotámia, Fönícia, Palesztina	Egyiptom	Hellász	Róma	India, Kína	Magyar történelem és a Kárpát-medence	Életmód, technika
Kr. e. V.	**Perzsa Birodalom** II. Kürosz *(Kr. e. 559–529)* I. Dareiosz *(Kr. e. 521–486)* I. Xerxész *(Kr. e. 486–465)*		*Kr. e. 492–448* görög–perzsa háborúk *Kr. e. 490* Marathón *Kr. e. 480* Szalamisz *Kr. e. 479* Plataia *Kr. e. 478* déloszi szövetség Periklész *Kr. e. 431–404* peloponnészoszi háború A DEMOKRÁCIA KORA	*Kr. .e. 494* a plebejusok kivonulása – néptribunusok *Kr. e. 443* censori intézmény Itália meghódítása KÖZTÁRSASÁG		vándorlás a pusztán Baskíria felé	Perzsiában megjelenik a pergamen *Kr. e. 451* XII táblás törvények pestisjárvány Athénban őseink áttérnek a nomadizálásra
Kr. e. IV.			Makedónia felemelkedése Nagy Sándor (Kr. e. 336–323)	*Kr. e. 367* Licinius-féle földtörvény *Kr. e. 396* Veii elfoglalása	Maurja Birodalom Asóka uralkodása *(Kr. e. 272–231)*		a hindu eposz, a Ramajana lejegyzése *Kr. e. 387* Platón megalapítja Akadémiáját a nyílpuska és az iránytű feltalálása Kínában *Kr. e. 335* Arisztotelész megalapítja a Lükeiont *Kr. e. 312* a Via Appia építése *Kr. e. 307* az alexandriai nagy könyvtár
Kr. e. III.	**Hellenisztikus birodalmak** Szeleukidák Ptolemaioszok Antigonidák			*Kr. e. 282–272* tarentumi háború *Kr. e. 264–241* első pun háború *Kr. e. 218–201* második pun háború	Csin Si Huang-ti *(Kr. e. 221–210)*		*Kr. e. 280 körül* a rodoszi Kolosszus és az alexandriai világítótorony építése a Nagy Fal építése Kínában az olajlámpa megjelenése Hellászban
Kr. e. II.			*Kr. e. 168* Püdna	*Kr. e. 149–146* harmadik pun háború *Kr. e. 133–122* a Gracchus testvérek reformjai A KÖZTÁRSASÁG VÁLSÁGA	*Kr.e 210 – Kr.u. 220* Han-kor		a római beton feltalálása
Kr. e. I.	Újperzsa Birodalom			Marius és Sulla harca *Kr. e. 73–71* Spartacus *Kr. e. 60* I. triumvirátus *Kr. e. 48–44* Julius Caesar egyeduralma *Kr. e. 43* II. triumvirátus *Kr. e. 31* Actium		Pannónia római uralom alá kerül	elkészül az ún. rosettei kő zsoldoshaderő felállítása Rómában Cicero beszédei a vízikerék elterjedése a Római Birodalomban Caesar bevezeti a 365 napos naptárt a rómaiak felgyújtják az alexandriai könyvtárat
Kr. u. I.				*14–68* Julius–Claudius-dinasztia *69–96* Flaviusok PRINCIPÁTUS			*79* a Vezúv kitörése
Kr. u. II.				*96–192* Antoninusok		Dacia meghódítása	Kínában porcelánt és papírt készítenek
Kr. u. III.				*193– 235* Severusok *212* római polgárjog a birodalom lakóinak *235–284* katonacsászárok Diocletianus *(284–305)*		Dacia kiürítése	Marcus Aurelius lovas szobra *265* az utolsó szabályosan megrendezett olimpia Diocletianus palotája Salonae-ban
Kr. u. IV.				Constantinus *(313–337) 313* milánói edictum *325* niceai zsinat *395* Theodosius kettéosztja a birodalmat DOMINÁTUS Keletrómai Birodalom Nyugatrómai Birodalom			*325* betiltják a nyilvános gladiátori játékokat *393* az olimpiai játékok betiltása
Kr. u. V.				*451* Catalaunum *476* a Nyugatrómai Birodalom bukása népvándorlás	hunok		*400 körül* Szent Ágoston: Vallomások Kínai alapokon megjelenik a japán írás

Idő (évszázad)	Nyugat-Európa	Közép-Európa	Kelet-Európa, Balkán	Közel-Kelet	Magyar történelem	Életmód, technika
Kr. u. V.	germán királyságok Klodvig *(482–511)*					
Kr. u. VI.	Nagy Szent Gergely pápa *(590–604)*	*562* avarok bejövetele a Kárpát-medencébe	Justinianus *(527–565)*	Újperzsa Birodalom	Baskíria (Magna Hungaria) vándorlás a sztyeppén	*538* a Hagia Sophia felépítése pestis Európában a harangok megjelenése Nyugat-Európában *529* a bencés rend alapítása
Kr. u. VII.		szláv szétvándorlás kezdete *680* az avarok második hulláma érkezik a Kárpát-medencébe		*622* hidzsra *637* Mezopotámia elfoglalása *641* Egyiptom meghódítása		a Korán keletkezése homokból és mészből habarcsot készítenek Nyugat-Európában
Kr. u. VIII.	*732* Poitiers *751* Kis Pippin megkoronázása *756* a Pápai Állam létrejötte		*740* Bizánc győzelme az arabok fölött	*711* Gibraltár *732* Poitiers	Levédia	a magyarok átveszik a kazároktól a rovásírást a córdobai nagymecset építése
Kr. u. IX.	Nagy Károly *(768–814)* *800* császárrá koronázzák *843* verduni szerződés Nyugati Frank Birodalom Lothár birodalma Keleti Frank Birodalom	frank hódítás Pannóniában a morva állam fénykora (Szvatopluk)	a bolgárok felveszik a kereszténységet Oleg megalapítja az orosz államot *(879–912)*	BIZÁNCI BIRODALOM ARAB BIRODALOM	vándorlás Etelköz vérszerződés *862* az első hadjárat a Kárpátokon át	a román stílus kibontakozása Nyugat-Európában a Karoling minuszkula kialakulása a kávé elterjedése az arab világban a cirill ábécé kialakulása
Kr. u. X.	*962* Nagy Ottó megalapítja a Német–római Császárságot	a cseh és a lengyel állam kialakulása (a kereszténység felvétele)	Simeon bolgár cár *(893–927)* Vlagyimir *(980–1015)*		*895–900* honfoglalás kalandozások *933* Merseburg *955* Augsburg Géza *(972 – 997)*	a kengyel elterjedése Nyugat-Európában *966* a gnieznói érsekség megalapítása Indiai hatásra a tízes számrendszer terjed el az arab világban
Kr. u. XI.	Francia királyság *973* quedlinburgi találkozó	*1025* a lengyel királyság létrejötte *1054* egyházszakadás	Bizánc meghóditja a bolgár államot		István *(997–1038)* *1000* koronázás	a sakk megjelenése Európában

Tevékenységközpontú történelemtanítás

A ***Forrásközpontú történelem*** sorozat tankönyvei kísérletet tesznek a történelmi múlt forrásközpontú feldolgozására, és lehetőséget adnak a tanulói tevékenységre épülő történelemtanításra. A sorozat nem azért újdonság, mert a kötetek bőséggel tartalmaznak forrásokat, hanem azért, mert a tananyag mennyisége és a tankönyvek felépítése elegendő időt és megfelelő módszereket kínál a forráselemzésre.

Minden lecke három részből áll. ***A hagyományos tankönyvi rész*** röviden, az összefüggéseket feltárva adja meg a források földolgozásához és a korszerű történelemszemlélet kialakulásához szükséges alapismereteket.

Az ***Archívum*** leckénként legalább 10–12 különböző forrást (szövegeket, képeket, rekonstrukciós rajzokat, térképeket, ábrákat, diagramokat) tartalmaz. A 9. évfolyamos kötet erénye a gazdag művelődéstörténeti anyag, jól áttekinthető például az írások fejlődése. A forrásokhoz kapcsolódó feladatok segítik, hogy a tanulók elsajátítsák a történelmi múlt megértéséhez szükséges alapvető képességeket (forráshasználat, szaknyelv alkalmazása, tér- és időbeni tájékozódás, az eseményeket alakító tényezők feltárása stb.), és több oldalról, mélyebben ismerjék meg az adott témát vagy korszakot.

A ***Nézőpontok*** rész leckénként egy-egy történelmi probléma, vitakérdés több szempontú feldolgozását teszi lehetővé.

A kötetet kiegészítő ***szinkrón időtábla*** gyors tájékozódást biztosít.

Tankönyvsorozatunk ösztönzi és segíti az új vizsgakövetelményeknek megfelelő szaktanári gyakorlat kialakítását, alkalmazását, a tananyag komplexebb feldolgozását.

Néhány adat a 9. évfolyamos kötetről

- 40 lecke – mindössze 50 oldalnyi tanulnivaló
- kb. 260 szöveges forrás
- 286 kép, 81 térkép, 65 ábra
- több mint 1000 kérdés és feladat
- színjelölés mutatja a forrás tartalmát
- piktogramok jelzik a forrással leginkább fejleszthető kompetenciákat
- betűjelzések tájékoztatnak arról, hogy milyen formában ajánlott a forrás feldolgozása

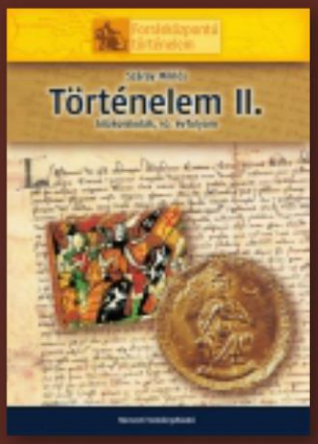

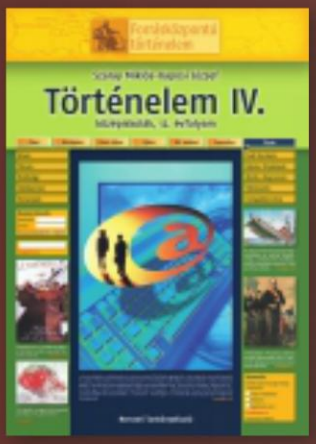

Raktári szám: 14125
9 789631 934540